

VÁNDORLÁSAIM
ÉS ÉLMÉNYEIM
PERSIÁBAN.

IRTA

VÁMBÉRY ÁRMIN.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCLXVII.

VÁNDORLÁSAIM ÉS ÉLMÉNYEIM

P E R S I Á B A N .

Naszr-ed-din Sah, Persia királya.

(Fénykép után.)

VÁNDORLÁSAIM ÉS ÉLMÉNYEIM
PERSIÁBAN.

IRTA

VÁMBÉRY ÁRMIN.

12942

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1867.

156870

1867

Nagyméltoságu

Báró Eötvös József,

Nagyságos

Toldy Ferencz,

Tekintetes

Ballagi Mór és Hunfalvi Pál

u r a k n a k,

kik pártfogásuk buzditásuk és utmutatásaikkal ifjúkori magány
tanulmányaimban leghathatósabban segítettek

köszönetem és tiszteletem jeléül

ajánlom e lapokat.

E L Ő S Z Ó.

Középázsiai utazásom leírása közzétételekor azt ígérém a hazai olvasónak, hogy *később, ha vándorbotomat valami nyugalmas hajlék szögletébe támaszthatom, majd akkor több évi kóborlásom történetét egész terjedelmében akarom elmondani*, a mivel különösen Középázsia határországai és az irodalmunkban hiányzó keleti szomszédországok ismertetésére czéloztam.

Jelen munkámmal ígéretem első részét beváltom. Jóllehet ez irodalmunkban Persiáról a legelső mű: de azért a tiszt. olvasó ne várja, hogy olyasmit fog benne találni, mi az europai hason-tárgyu irodalomban ismeretlen volna. Persiának, mely a 16. századtól kezdve egészen az ujabb korig nyugati utazóktól annyiszor meglátogatott és leíratott, alig van egy vidéke, mely egy Chardin, Niebuhr, Malcolm, Christie, Pottinger, Kinneir, Fraser, Rawlinson és Loftus fürkésző szemét kikerülte volna; alig egy romja, melyet egy Ouseley, Ker Porter, Texier sat. kutatásai nyomán régiség-búváraink ne ismernének. Az iráni nép jellem- s szokásrajzában, nincs azon fény- és árnyoldal, melyet

Morier, Gobineau és Polak tollai ne érintettek volna, nincs ethnographiai sajátság, melyet Khanikoff és Duhoussset kellő figyelemre ne méltattak volna.

Hogy ezek daczára mégis e lapok irásához fogtam, arra leginkább e következő okok birtak: 1) Vándorlásaim és élményeim Persiában középázsiai utazásomnak mintegy mellékrészét vagy jobban mondva turkesztani dervisszerepem előkészítő tanfolyamát képezik. Európában, de különösen ott, hol az elméleti tudomány a gyakorlatin tultesz, azt szokták hinni, hogy egy utazás Khivába és Bokharába épen oly hirtelenül kivihető, mint valami kirándulás Törökország, India, Khina vagy más tengerparti országba, a hova a mindenütt rettegett európai lobogó alatt kényelmes kabinban, jó élelem és társaság mellett, csakugyan könnyen mehetünk. — Távolabb belföldi utazásoknál az ilyen felfogás azonban nagyon téves volna. Itt csak lassan és fokozatosan kell előrenyomulnunk, és én tökéletesen meg vagyok győződve, hogy csak Persia népei nyelve, és szokásairól volt csekély ismereteimből készült azon hid, melyen a közel Nyugatáziából az Oxus partjaira biztosan juthattam. 2) Azon körülmény is, hogy én Persiát keletről nyugatig, éjszakeről délig egy stambuli efendi incognitója alatt bebarangoltam, elég érdekesnek látszott, hogy azon benyomásoknak, melyet a sííta Iran egy a szunita

elemekhez szokott idegenre gyakorol, e lapokban kifejezést adjak. Valóban feltűnő, miként a kínaiak, indiaiak és más keletázsiai népek társadalmában divó elkülönzési eszmék, még Nyugatázsia népeinél is elég tisztán észrevehetők. Persák ugyan kereskedelmi célokból bejárják az oszman birodalom minden részeit, de törökök, csak ritkán, igen ritkán találhatók Iranban, és e két már századok óta szomszéd népnek nagy tömege egymásról a legmesésőbb fogalommal bír. A felekezeti gyűlölet, mely Iranban különösen kiválik, a mohammedanság nagy testében egy sokkal jelentékenyebb szakadást idézett elő, mintsem rendszeren azt képzelni szoktuk, és im e maiglan kellő figyelemre nem méltatott körülménnyel megismerkedni tán nem lesz egészen fölösleges.

Persia egyébként előttem, kit határozott célja Turkesztán felé vezetett, csak másodrendű érdekel birhatott. Mint turista (de nem mint európai ki tele erszényére támaszkodhatik) utazám be ezen érdekes ország különböző vidékeit; mint turista írom ezen igénytelen lapokat. Tudós elődeim munkáiból vett compilatiókat mellőzve, ez Iran föld- és népismerete, ugyszintén történetére vonatkozó cikket is csak bevezetéskép bocsátám előre. A barátságos elbeszélés egyszerű színében festett utazási benyomások ezek, és mint olyanokat, kérem a hazai olvasót azokat szívesen elfogadni.

Ázsiai és europai Törökország ugyszintén India és Afghanisztánról, melyek évek óta gyakorlati és elméleti tanulmányaim tárgyát képezik, későbben akarok szólni és pedig az eddigelé követett irányban t. i. az utile dulci tételt szorosán szem előtt tartva.

A könnyü olvasmánynak látszó föld-és népismereti munkák ép oly szükségesek az irodalomban, kiváltképen ott, hol kezdeményezés tétetik, mint a mély tudományosságuk, melyek száraz külsejüknél fogva nem birnak oly vonzerővel; és ha t. hon-társaim gyenge tollam igénytelen termékeit figyelemre méltatják, én dúsan látom magamat megjutalmazva mindeddigi küzdéseim és fáradságaimért.

Pesten, szeptember havában 1867.

V. Á.

BEVEZETÉS.

Szabadságot vettem magamnak, meghívni a hazai olvasót, követne Persián átvezető vándorlásaimban. Persia igen távol fekszik hazánk határitól, s holott még legközelebbi keleti szomszédainkról, magukról a törökökről is igen keveset tudunk: úgy vélem, hogy ama távoli ország általában még sokkal kevésbé ismeretes. Szoknál fogva — azt hiszem — senki sem találja feleslegesnek, ha ezen országnak, mindenekelőtt föld- és népismeit, ugyszinte történelmi viszonyait szándékozunk vázolni rövideden; mert az előleges ismeretek megszerzése után az utazót kísérni nemcsak könnyebb, hanem kellemetesebb és hasznosabb is.

I.

Persiának — melyet a benszülöttek Iran-nak neveznek — határai: éjszak felé Oroszország Kaukazuuson tuli tartományai, a Kaspi tenger és a középázsiai sivatag; keletre Afghánisztán, délre a persa öböl, nyugat felé: Törökország. Ez nagy terjedelmű térség, mely 15 foknyi szélesség mellett, 25 foknyi hosszúsáig nyulik és háromszor oly nagy, mint Franciaország: felszine, éghajlata s terményeire nézve igen nagy változatosságot tüntet elő. „Az én atyámnak birodalma oly nagy — mondja az ifjabb Cyrus Xenophonnak — hogy a mig egyik szélén a fagy emészti meg lakosait, a másik szélén a hévségtől gyötretnek.“ Ezen állítás valóságáról igen

könnyen meggyőződhetik az utazó, ha mind a déli Lartartományt, mind pedig a Demavend jégvidékeit meglátogatta. A talaj majd magas fensíkot, majd alacsony lapáczt képez, itt-ott számos halomláncolatokkal, másutt sziklás hegységekkel, másutt ismét sós-pusztaságokkal.

Persiát — a szó szoros értelmében — jóformán csak is nyugati részén lakják; éjszaki és déli széleit terjedelmes pusztaság választja el egymástól; ez mélyen benyomul az egész ország szívébe, csak imitt-amott képezve oázszerű, lakható térségeket, s bizonyára minden tülzás nélkül elmondhatjuk, hogy Irannak, több mint fele, lakhatatlan sivatag, mely ember-emlékezet óta nem volt benépesítve és hihetőleg nem is lesz soha sem. Még ott is, a hol városokra és falvakra akadunk, s hol a bensülöttek véleménye szerint virágzó ipar létezik: szántóföldekre, kertekre s igen gyér faültetvényekre még ott is egyedül csak a lakóhelyek legközelebbi szomszédságaiban találhatunk. Különben — a két éjszaki tartomány kivételével egyik állomástól a másikig, — bárha egész napi járóföldet képezzenek, a szem egyetlen fűszált, egyetlen csenevész bokrocskát sem pillanthat meg, mely emberi kéz segedelme nélkül élhetne, mindenünnen csak a kopár, napégette hegyek és sziklák bámulnak alá merően, vagy a félig romba dőlt Karavanszerajok, fekete iveikkel s agyagból készült négyszögletes védbástyáikkal; vagy valami rablófőnök döledezett tanyája; ezek azon tárgyak, melyek oly szomorú összhangban állnak ez egész vidékkel, s nem alaptalanul, gyötrelmes fogalmat nyújtanak a lakosság siralmas állapotáról. Ilyen képeket talál az utazó Persia legnagyobb részében, hosszú, napokig tartó vándorlásaiban egymásután. Leirhatatlan az a nyomasztó, komor benyomás, melyet e rideg természet szemlélete az

utasra gyakorol. A műveltség hiányának nem maga a persa az oka, ki nézetem szerint, minden keleti nép közt a legszorgalmasabb; keze minden munkája sem képes gyümölcsöt varázsolni abból a földből, melyet az év legnagyobb részén át szüntelen a legforróbb nap éget.

A földipart majdnem mindenütt mesterséges vízvezetékek segítik elő, melyek itt Kariz-nak neveztetnek; ezek néhol több napi járó földre a föld alatt vonulnak, s valaminthelyütt egy-egy falu gazdagságának az a mértéke, mily gazdag víztartalmuak csatornáit: az aratás is csak akkor lehet jó Persiában, ha a tél magas hóval fedé be a hegyek ormait, melyek aztán tavasszal elegendő vízzel láthatják el a lábaiktól szerte vonuló vízvezetékeket.

A legmagasb hegylánc az ország éjszaki részén a Kaukasz felől ered, s a Karabagon keresztül a Kaszpitenger felé vonul, s onnan éjszakkeleti irányban egész Meshedig terjedvén, több ágban nyúlik ki a déli sós-pusztákig s keleti Persia homoksivatagjaiig. A másik hegység, melyet a régiek: Zagrosz-hegység neve alatt ismerének, a kurdisztani magaslatoknál veszi kezdetét; ez délkeleti irányban vonul és luri s bakhtiari-hegység nevet viselve, Siraz-ig, a persa öböl mentében pedig, egész Benderbusirig nyomúl; itt azután eltűnik egy darabon, s csak Kernán déli részén emelkedik fel ujolag, s Mekran és Belutsisztanon át, Afghanisztán felé veszi irányát.

Hajózható folyások egyáltalában nincsenek. Keleten a Karun ömöl, mely Iszfahan közelében ered, továbbá a Zenderud, mely Iszfahan mellett lejt, a Karaszu, melynek forrása Ardelán-tartományban van, a Tab, mely a Farsz-i hegyekből származik, és az Araxesz, mely azonban a Tigrishez hasonlóan, az országnak csupán ha-

tárait érinti. Éjszakon van ugyan több olyan patak, melyek a magas hegyekről a Kaszpi-tengerbe ömölnek alá; azonban sokkal károsabbak, sem mint hasznot hajtók, minthogy jobbára rohanó hegyzuhatagok, melyek nyílsebességgel rohannak alá s nem egyszer nagy hirtelenséggel pusztítják el a több évi gond alkotta ültetvényeket. A keleti tartományokat a Hilmend és Ferahrud érintik, melyek Szegisztánban, a Zerra tóba ömlenek. Végül a Herat mellett ellejtő Herirud áztatja az éjszakkeleti térség egy kis részét.

A tavak közül a Derja-i-Sahi és a Siráz melletti Derja-i-Nemek, méltók az említésre. Sós vizükben semmiféle hal sem élhet meg, hajózás pedig csak az elsön történik, tutajokon s más egyéb ily kezdetleges hajózási eszközökön. Kineir Macdonald számítása szerint az elsőnek körülete, mintegy 300 angol mérföldet tenne.

Figyelembe véve a természetnek mindenütt rémületet gerjesztő szárazságát, az esötlen éghajlatot: valóban feltűnő lehet, hogy Persia, természeténységre nézve, Törökországgal szemben, még elég szerencsésnek és gazdagnak mondható. Ami a gabonáneműeket illeti, a két éjszaki tartományt kivéve, a többiekben majd nem mindenütt igen szép buza és árpa, imitt-amott rozs s egy apróbb fajú köles található, melyet itt: arszin-nak neveznek; ezeken kívül kiváltképen rizs, a keletiek e fő élelmszere, a melynek termesztésében Persia főleg jeleskedik; az amberbuj faj (ambraillatu), mely Sirazban terem, a legkitünőbb, sokkal jelesb, mint a hires egyiptombeli damijet-i, sőt azt merném állítani, a legjobb, melyet valaha Ázsiában láttam. A hüvelyes vetemények mindazon faja feltalálható itt, melyek minálunk is ismeretesek. Valamint a borsó, lencse, paszuly stb., ép ugy a

zöldségek is elegendőképen jól tenyésznek. A persák, kik még a törököknél is zöldségkedvelőbbek, meg sem tudnának élni a különféle laboda-paraj (spinat), sárgarépa, czékla, murok-, édes- és kerek- stb. répa nélkül; kiváltképen nélkülözhetetlen volna a retek, vereshagyma és fokhagyma, melyek igen kevés ápolás mellett, majdnem mindenütt igen jól diszlenek.

Gyümölcsére nézve, Persia rég időktől fogva híres az egész keleten; az őszi három első hónapban, az alsóbb osztályuaknak ez kizárólagos tápláléka. A gyümölcs mennyisége bizonyára legalább még egyszer annyi lenne évenként, ha itt azon különös szokás nem uralkodnék, hogy az évi összes termésnek legalább fele éretlen állapotban szokott elfogyasztatni. A nathenzi körte, az iszfahani őszi baraczk, a sirazi granátalma csakugyan ritkítja párját, s bárha a fogyasztás igen tetemes, még is évenként nagy kiterjedésben üzetik az aszalt szilva és aszalt sárgabaraczk-kereskedés Török- és Oroszországgal. A görög dinnye általában igen jó mindenütt, imitt-amott a sárga-dinnye is kitünőleg tenyészik; amaz elsőt minden keleti, de kiváltképen a persák annyira szeretik, hogy a városokban az élelmi árjegyzékekben, a kenyér, rizs, hus, vaj, és fagylalt után, nyomban a dinnyék ára következik. „A legelső távirati sürgöny — így beszéli Polak — mely a most uralkodó Sah-hoz intéztetik a Szultanieh nyaralóhoz vezető újan felállított távirdán, azon tudósítást tartalmazá: Kasanban érik már a sárga-dinnye; minek az uralkodó annyira megörült, hogy a sürgönyöző Ali-Kuli herceget, táviratilag haladéktalanul a tudományok miniszterévé (vezir i ulum) nevezte ki!“ Szőlő is található majdnem mindenütt, de bort csak a nagyobb városok közelében szürnek; a legjobb bor a sirazi

khullari, a más egyéb fajok, tulságos alkohol tartalmuknál fogva, említésre is alig méltók. A mi a déli gyümölcsöket illeti: a citrom, narancs, mandola, füge, datolya elég jól megterem Persiában, sőt még olaj-, festék- és fonaltermő növényzet is található. Amaz elsőbb fajból égető olaj és zezamfü; a buzér és sáfrány imitt-amott igen alkalmas vidéket talál; természetik indigó is, ez azonban India hasonnevű terményénél jóval selejtesebb. A legjobb kender Keleti-Persiában terem. Pamut az ország minden részében tenyészik, sőt Mazenderan körül még czukornád-ültetvények is találhatóak, mely most nevezett tartomány majdnem egymaga látja el az egész izlam-világot egy pirosas, vékony nádfajjal, mely az írásnál toll helyett használtatik.

A persa virágok között, legkülönfélébb színváltozataira s pazar mennyiségére nézve a rózsa foglalja el az első helyet. A kerteket ezen kívül mindenféle tulipán, kökörcsin, ranunculus, liliom, narczis, jáczint, gyöngyvirág, napraforgó, peremér (Ringelblume), jazmin és viola ékíti, gyakran még a kemény kavicsos homokot is illatos virágtakaró fedi.

Valamint a növényországot, nagy változatosságban számos faj képviseli: hasonlókép az állatországot is. Vannak lovak — s még pedig az arab és turkomán fajok után — egész Ázsiában a legjobbak; a nemesebb fajok egy-egy példányának ára felrug nem egyszer 1000 darab aranyra.

A persa lovak, az arab és turkoman fajok vegyülékéből származnak, s ennek következtében bennük a gyorsasággal kitartás párosul. Az öszvér ritkán nől igen magasra, de rendkívüli erejű; van egy kitünő teve faj is. A szarvasmarha sem nem nagy, sem nem szép, de annál

jelesebbek Mazenderan vizenyös tájékinak bivalyai. A turkesztani juhok után itt vannak a legjobb és legszebb juhok, egy szóval, ami háziállataink minden faja feltalálható.

Ragadozókbán sincs hiány. Farszban és Kelet-Iranban oroszlánok, a Kaspi partvidék őserdeiben tigrisek, leopardok, hiuzok, medvék, hiénák, kivált pedig farkasok és sakálok találhatók. A zebra Khoraszán pusztáin otthonos, a félnék gazella majdnem minden völgymélyedésben lelhető. Végezetre még a ragadozó madarakat kell említenünk, melyek közül a sasok, keselyük, karvalyok, sólymok minden neme és faja előfordúl.

A két éjszaki tartomány kivételével, egyéb részeiben úgy szólván alig van erdősége Persiának; ép oly szegény ásványok dolgában is. Kevés ólma, vasa és reze van ugyan, de a nemes érczeknek — melyek Persiát hajdan oly híressé tették — ma már sehol semmi nyomuk.

Politikai felosztására nézve, a mai Persia e következő részekből áll: 1) Azerbaidzsán. 2) Khamseh, fővárosa Zendsán. 3) Hamadan. 4) Kazvin. 5) Teherán. 6) Kum. 7) Kasán. 8) Iszfahan. 9) Siráz. 10) Jezd. 11) Kirman. 12) Malair Tuzirkan. 13) Khoraszán. 14) Arabisztán. 15) Kirmansah. 16) Kurdisztán. 17) Asztrabad. 18) Gilan. 19) Mazenderán. 20) Burudzsird. *) S ha már most a régiebb beosztás szerint készült földabroszok nyomán kezdenők meg körutunkat, nyugat felől mindenekelőtt Persiának élés-kamrájába, Azerbaidzsánba érkeznénk, melynek Tebrisz és Khoi a fővárosai, mikről ezen utleírásunkban bővebben akarunk megemlékezni. Ezeken kívül említésre

---

*) Mindezen tartományok kerületekre osztvák (bulukat); ezek ismét városi, mezővárosi, vagy falusi járásokra oszlanak. Amazok főnöke a Kalenter, emezeké: Ket-khuda.

méltó: Maraga, a bagdadi khalifság szétrombolójának, Helagu khannak hajdani székhelye. Itt volt egykor Ázsia legelső csillagdája, melynek romjai a város melletti hegyormon mai napiglan láthatók. Erdebil, a hirneves Szofi család egykori lakhelye; igen szép könyvtárral ékeskedt, telve a legérdekesebb kéziratokkal, mik azonban az 1826—28-diki hadjárat alkalmával az oroszok kezébe jutottak. Ezen tartomány legfőbb nevezetessége az Urumia-sóstó, a hasonlóváros mellett, mely utóbbi hely persák, örmények, nesztorianusok s egy pár angloamerikai hittérítők lakhelyéül szolgál. Azerbajdán éjszaki táján vonul végig Karabag és Karadag hegyvidéke, hol nagyobb részint harcziás turkoman törzsek laknak. Innen:

2) Irak-ba jutunk, melyet Irak-adzseminek is szokás nevezni, hogy a törökországi hasonlóváros Irak-arabi tartománytól megkülönböztessék. Ez a régi Media vagy Parthia nagy részét foglalja magában, s Iszfahan és Teheranon kívül több nagy és virágzó várossal bir, melyek közül Kum és Kasan neveivel előadásunk folytán még találkozunk. Délen fekszik Hamadan, melyet sokan a hajdani Ekbatana-nak tartanak, s melynek sok persa régiségen kívül, legfőbb nevezetességei: Eszther és Marduchai, ugy szinte a híres orvos Avicenna sirjai, mely utóbbinak igazi neve tulajdonképen: Ali ben Szina.

3) Ghilan, a Kaspi-tenger délkeleti partjain nyuló hegyvidék, Rest nevű fővárossal.

4) Mazendran és

5) Asztrabad; amannak fővárosa Szári, emezzé Asztrabad. Ezeken kívül említésre méltók még: Barfurus, Amül és Lahidzsán. Ez utóbbi három járás képezi Iran legéjszakibb partvidékét, melyet erdőségek boríta-

nak, s bárha a sok mocsár és nedves éghajlat folytán a betegségek itt igen gyakoriak: mégis eléggé népes. Asztrabad tartományának tulajdonképen a turkoman sivatag egyik folyója az Etrek partjáig kellene terjednie, de rabló nomadok Persia fensőbbiségét soha sem akarták elismerni, s így a tartomány határa éjszak felé alig terjed néhány órajárásnyinál továbbra Asztrabad városán túl.

Éjszakkelet felé terül a nagy kiterjedésű

6) Khoraszán. Khoraszán szóról szóra annyit tesz, mint: keleti rész, s bárha ma már csupán Heratig nyulik, a hajdani persák ezen nevezet alatt azon roppant földdarabot értették, mely Belkh, Bokhara és Khokandon keresztül, messze benyomúl a khinai tartárság felé. Terjedelmére nézve Khoraszán képezi Irannak legnagyobb tartományát, azonban a mi népessége számát illeti, Iraknak jóval mögötte áll. Említésre méltó városai éjszakra: Meshed, Nisabur, Kabusan, Szebzevár és Sahrud; délre: Turbeti-Hajderi, Tersi, Khaf, Tebbesz és Bihrdzsán. Ez utóbbi járást sokan Gurian-nak is nevezik, azonban kormányzósága magában Khoraszán városában székel, s így tényleg oda is tartozik.

Ha innen délkeletnek tartunk:

7) Szegisztán tartományba érkezünk. Ez az ó persa hősvilág hazája, s ma Afghánok, Belutzsok és Persák lakják. Figyelemre méltó helyei: Dusak, vagy más néven Dzsélal-Abad, s a Kuhizer nevű erőd.

Délkelet felé fekszik továbbá:

8) Kirman, hasonló nevű fővárosával, mely igen régi s figyelmet gerjesztő iparral ékeskedik; itt készülnek a híres kirmani sawlok, melyeket egész Ázsia a kasmiri hasonló nevű szövetek után a legjobbakkak tart; itt készül

továbbá a dzsom nevű vékony rézlemezből alkotott csésze. Azon virágzó állapot folytán, melyet lakosainak szorgalma s a nagy kiterjedésben üzött kereskedés teremtett: e várost igen sokszor háborgatá a rabló ellenség, és Fraser méltán mondhatja: „Mindazon hódítók és zsarnokok között, a kik egyszer másszor Persiára törtek, alig van egyetlen egy, kinek sanyargatását ezen város ne nyögte volna.“

Még távolabb kelet felé fekszik:

9) a nagy terjedelmű, terméketlen és kietlen: *Mekran-tartomány*; ez is Iránhoz számíttatik ugyan, nomad lakosai azonban ép oly kevéssé akarják urok gyanánt ismerni a persa királyt, mint éjszaton a Turkomanok. A nagy sivatagokon rendszeren belutzsok és brahuak kóborlanak szélesebb dromedárjaikon, a karavánok valószínű rémei. Rablásaik alkalmával rendszeren páronkint ülnek fel egy-egy ilyen gyors állatra, egymásnak hátukkal támaszul szolgálva, s míg az egyik ló, a másik megtölti fegyverét.

Ha az utazó innen a persa öböl felé folytatja útját, először is:

10) *Larisztan* tartományba érkezik, melynek jobbadán arabok és persákból álló lakossága, — az egész ország legszegényebbikének tartatik. Főhelyei: Lar, s a *Bender-Abbaszi* nevű főváros, a hollandok hajdani *Gambrun-ja*, kik a szemközt fekvő *Ormuz* szigeten, még a XVI-dik században virágzó faktoriát birtak.

Éjszakkelet felé fekszik továbbá:

11) *Farsz-tartomány*, a tulajdonképeni régi *Parsia*, melytől a mai *Persia* nevét vette. Fővárosa *Siraz*. Nevezetesebb helyek gyanánt említhetők még: *Faza*, *Kazerun*, *Bender-Busir*, melyet *Ebusernek* is neveznek, s mely az

indiai árucikkek főrajhelye, s ennek következtében egy angol konszultnak széke, mely utóbbinak kormánya az utósó angol-persa háboru alkalmával ezen várost be is vette, s egy ideig hatalmában tartotta. E most említett három tartományon megy át néhány év óta az indoeurópai távirda s mely Iszfahanon és Bagdadon keresztül a törökországi vonallal áll összeköttetésben.

Iran délkeleti csúcsát

12) **Kuzisztan** tartománya képezi, a hajdani Susiana, melynek nyugati határain a Benilam, Sammar és Muntefik-arab-nomad törzsek kóborlanak. Az európaiak Persiának ezen részét látogatják legkevésbé, s eddigelé csakis néhány buzgó régiség-buvár utazott ide, a hajdani Susa érdekes romjainak megsejmlélése végett. E tartomány két részre oszlik, melyek éghajlat tekintetében, nagy mértékben elütnek egymástól. Az első, mely a persa öböltől a hegységig vonúl, nyomorult vidéket mutat, melyet nyaranta a szamumhoz hasonló forró szelek nyargalnak át, emberre állatra egyaránt veszedelmet hozva. Nevezetesebb helye Muhammera, közel a Tigris torkolatához, melynek birtoka fölött a Teherani- és Konstantinápolyi udvarok sokáig versengtek egymással. A másik kerület Kuzisztán legszebb részét képezi, melyet több folyó áztat. Fővárosai: Dizful és Suszter, ez utóbbi 15000 lakossal, a bakhtiari hegység lábában. Sok nevezetes rom található itt a szasszanidák korából, s a susai királyi palotának, kelet felé fekvő rom-maradványai, Loftus állítása szerint, valóban páratlanok.

Kuzisztantól keletre fekszik:

13) **Lurisztan** tartománya, a leghegyesebb egész Persiában; a nomad Lurok és Bakhtiarok széke.

E fölött éjszakra vonúl:

Persa és Persanő.

(Egy Persiában készült eredeti kép után.)

14) Kurdisztan tartománya, melynek Kirmansah és Szihna a főhelyei; az előbbinek lakosai jó szőnyegek gyártásáról híresek.

Végzetül:

15) a Persia belsejében oáz-szerűleg fekvő Jezd-tartományról akarunk még említést tenni, melynek hasonnevű fővárosa, virágzó iparáról nevezetes. Leginkább itt laknak a Gebr-ek, e türelmes, szorgalmas emberek, kik azonban — úgy látszik — lassankint, mind valamennyien Indiába fognak kivándorolni, hol a Zoroaszter vallásának követőit, a britt főhatalom teljes szabadságban részesíti.

II.

Azon rövid jegyzetek után, miket Irannak földirati körülményeiről nyujtottunk, ezen ország lakosainak ismertetéséhez akarunk hozzáfogni.

Ezek összes száma alig tesz 10 milliót, minthogy azonban persákból, törökök-, kurdok-, örmények, zsidók-, afghanok-, belutzsok-, gebrekből és czigányokból állnak: igen kérem a nyájas olvasót, engedje meg, hadd vezessem őket fajonként szemei elé.

A.

A persak vagy irani-ak (a mint magukat nevezni szokták) részint az ó méd-persa törzsek vegyülékéből, részint az ó iráni telivér törzsből származnak. Amazok az ország délnyugati részét lakják, imezek, aránylag igen csekély számmal, a keleti határokat. Bárha a két külön csoport között phisikai tulajdonságaikra nézve sok lényeges különbség létezik, mi itt a persákról csak általában akarunk megemlékezni.

A persa ritkán nagyon magas, de ép oly ritkán tulalacsony is, jobbadán szikár, nyulánk testalkattal, meglehetős barna arczzinnel, gazdag, fekete sűrű hajzattal, hosszú orral és keskeny homlokkal, nagy fekete szemekkel, s csak igen ritkán húsos arczczal. Különösen kecses testi magatartással s könnyü mozgékonyssággal bir, kiváltképen pedig mindenekfölött ügyes lovas, mely ügyességét már az ó görög írók is dicsérőleg kiemelték.

E most elősorolt tulajdonai folytán, a persa mintegy kiválik Ázsia minden egyéb lakói közül, s úgy látszik, hogy tagjainak egyarányosságában s vonásainak finomságában, szellemi fensőbbsege is ki van fejezve.

A persák, kik elő Ázsia minden népe között a legrégibb civilizációval dicsekedhetnek, társalgásukban udvariasak, sőt gyakran szellemdúsak, mely tulajdonok: „a kelet francziái“nevét szerzik meg számukra, azonban fájdalom, igen ritkán nyíltak és egyenes szívűek. Valamint az iszlám népek nyelvében általában nem találunk sajátképeni szavakat az erény, lelkiismeret, és becsület fogalmainak kifejezésére, s valamint ők ezek létezését vagy épenséggel tagadják, vagy az azokat követőket balgatagoknak állítják: ép úgy a persa is — kitől a mohammedan-keleten terjedezni kezdő mai civilizatio származik — igen távol van attól, hogy tetteinek s cselekedeteinek zsinórmértékül ezeket válaszsza.

Durugh-i maszlahat amiz

Bih ez raszti fitne engiz,

így hangzik a közmondás, ami annyit jelent: „Jobb az ügyre hasznos hazugság, mint a reá káros igazság“ s ezen mondás tanácsát, valamennyi persa hiven követi. Valamint a király lehazudja s minden telhető alkalommal meglopja alattvalóit, úgy ezen szokás divatozik szülék és gyermekek között s viszont. Bárha gyakran érintkeztem persákkal, nem találtam egyetlen igazságot sem szavaikban; mindenütt a legszemtelenebb hazugságról s a legaljasabb jellemtelenségről kellett meggyőződnöm. A mit Morier „Hadzsi baba“ című szellemdús művében remek tollal ecsetel Persiáról, nézetem szerint sok tekintetben még igen kiméletes; azon jellemhiány fölött azonban épenséggel nem csodálkozom, mert az ázsiai kormány-

formák ezredéves despotismusa más egyéb eredményre nem is vezethetett. Sehol a világon nem tapasztalható inkább, mint épen itt: hogy a szabadság mennyire nemesít, a zsarnokság mily igen lealacsonyít.

Nem kevésbé szembetűnő itt a mindenek szívében uralkodó pénzvággy, mely oly kiváló ellentétben áll a hártalan fényüzéssel (tesakh'khusz). Mindenki többnek akar látszani, mint a mi, s mégis mindenki reszket a legapróbb fillérért is, s bárha egyik-másik a nyilvános életben nagyban adja az előkelőt: házi körében kevéssel megelégszik, sőt gyakran egész az aljasságig fukar. Ezen körülménynek tulajdonítható annak folytán, hogy a persa az ozmanlihoz és a középázsiaihoz képest életmódjában oly igénytelen és mértékletes. Egy-egy harmadrangú efendi asztalára legalább is hat tál étel jő naponta, a főbbrangúakéra pedig két annyi: Persiában a leggazdagabb khannak asztalán is három, legfőlebb négy tál ételnél több csak alig található.

Mínthogy a szinlelésre őket vallásuk feljogosítja, szabad lévén nekik például a szunnita tartományokban a kegyes szunnitát játszaniok, bárha egyébkint testestül lelkestül siiták is; ennek következtében a persa, minden rang és kor-különbség nélkül, roppant nagy mester érzelmeinek elrejtésében. Egész Iranban csak az arab és török a szenvedélyesek, s mínthogy a persa oly remekül tud uralkodni arczvonásai fölött, ez az oka annak, hogy az európaiak, bárha ismerik is a persának szinlelési tehetségét, még is oly gyakran elámíttatnak.

A vendégszeretet — melyről melleleg megemlíthetjük, hogy ez az egész keleten sehol sem található fel olyan mértékben, mint azt a mi nyugati költőink megénekelni szokták — a persa sokkal inkább fényüzésnek,

sem mint jótéteménynek tekinti. Ő csak ott bökezü, ahol gazdag viszont-ajándékot remél; ezt a mi ujdonsült európai diplomatáink bizonyíthatnák legjobban, kik, ha a tapasztalt szolgálatokat latba vetnék az érettük viszonzásul adott enam-ok (ajándékok) értékével, kénytelenek lesznek bevallani, hogy bizonyára minden lépést, minden falat kenyeret nagyon borsos áron megfizettek.

A mi a persának gyakran említett szellemi tehetségeit illeti: kétségtelen, hogy minden kelet-mohammedan nép között, Iran öslakói azok, kiket a nyugati polgárisodás számára legkönnyebben megnyerni lehetne; azonban mindemellett lelki előnyei távolról sem olyanok, minőket mi európaiak ezen fogalom alatt érteni szoktunk. Képzelmű tehetségére és éles elméjére nézve a persát olyanak tekintem, mint a minő lelki képességeket Európában: „elmés gyermek“ nekszokás nevezni. Könnyen tanul, hamar felfog mindent, azonban a tökély fokára soha sem képes eljutni, mert minden kitartása, minden szorgalma daczára ő mégis mindig csak keleti marad, azaz: olyan ember, a ki fiatal korában beléje oltott világnézete folytán, egy és ugyanazon cél kitartó keresésére egyáltalában képtelen.

B.

A törökök, kik az éjszakkeleti Iran nagy részén szétszórtan élnek, s kik, bárha évek hosszú során át lakjanak is irani elemektől körülvéttve: turko-tatár jellemvonásaikat levetközni nem képesek. Ennek arcza jóval szélesebb és husosabb, orra rövidebb és vaskosabb, szeme kevésbé van felhasítva, egész alakja inkább kifejlődött, termete csontosabb, mint az iranié. Annak következtében mozdulataiban is nehézkesebb, s az ország ős lakosainál jóval alantabb fokon áll szellemi tehetségeire nézve is,

mert bárha mind a vallási, mind a társadalmi körülmények egyaránt közreműködnek is évszázadok óta, hogy az Iranban létező török elemeket átalakítsák, ezek most is csak igen kevésben különböznek egyéb országokban lakó fajrokonaitól.

Az irani török, harciasságát is jóformán megtartotta. A persa fölött is, ki a bátorságban csak bolondságot lát, tulajdonképen ő uralkodik. A Szaszanidák bukása óta, majdnem minden dynastia török eredetű; az udvaroknál leginkább a töröknyelv volt divatozó, s valamint hajdan, úgy mind e mai napiglan épen a török tartományok szolgáltatják az állandó hadsereg legnagyobb és legjobb contingensét. Nem lehet tehát csodálni, hogy a török fajnak felsőbbsege folytán, a most nevezett nemzetségek között örökös gyűlölség uralkodik; a persa: „hájfejűnek“ „pimasz“nak gúnyolja a törököt, ez viszont „gyáva alakos“nak amaszt, s hogy e két faj mennyire külön vál egymástól, eléggé bizonyítja a közmondás is: „Ám aprítsd darabokra a törököt és persát, főzd együtt hetek hosszat egy és ugyanazon üstben, még sem lesznek soha egygyé.“

A török lakosság legtömörebb csoportjai találhatók:

- 1) Azerbaidzsanban, mely jóformán egészen török;
- 2) Irak éjszákkeleti részein. Ezeken kívül vannak még egyes törzsek Khoraszanban, Gilanban és a déli Farszban, kik jobbadán a szeldzsuk uralom alatt vándoroltak be. Mások Timur seregének maradványai, mások ismét — de ezek száma igen kevés — azon turkoman segédcsapatok utódai, kik hosszabb időig Perzsia zsoldjában állottak, utóbb azután ezen országban végkép meg is települtek.

Minthogy épen Turkomanokról szólottunk, helyén

találjuk itt emlékezni meg a Göklen-ekről, kik bár pusztai lakosok lévén, egyedül a persa uralkodónak hódolnak. Ezek, a hajdankorban oly igen nevezetes Dzsordzsan tartományt lakják, egy, a Gölgen folyam torkolata mellett terülő bájoló vidéket, melynek partjai sok érdekes emléket mutatnak mind e napiglan a hajdani arab hódítás korából.

C.

A kurdok, kiknek földje Törökország és Persia között van felosztva, s kik közül itt kevesebben laknak sem mint amott. Ezen törzsnek zöme, Kirmansah táján, Iran keleti határán tartózkodik, s mintegy Maku-ig terjed, egy másik kisebb része pedig Khoraszanban, Budzsnuurd környékén található. Mint az irani törzsnek egy ága, mind nyelvére, mind vonásaira nézve rokonságban áll a persával, s minthogy ők mind a sémi, mind a turani elemek befolyása ellenében nyugat Irán egyéb ágainál jobban elszigetelve maradtak: a fajnak ős jellegénél sokkal inkább feltalálható. Szép, tekintélyes természetük által tűnnek ki, leginkább tündöklő fekete szemmel, szép sas-orral s igen szembeszökő hasonlatossággal az Afghanokhoz.

Ezek, a fékezhetlen nomadélet vágyától lévén áthatva, az ő jellemvonásaikban is ugyanazon vegyülékét találjuk a lovagiasság és rablási vágynak, hűség és alávalóságnak, piszkos fös vénység- és bőkezűségnek, mely a vándortörzseket egyáltalában jellemzi; s bárha ők szinteg a török és persa fenhatóságnak hódolnak is, mind a kettőt szivükből gyüölölik. Konokúl ragaszkodva babonáikhoz, s társadalmi viszonyaik szülte évezredes szokásaikhoz és erkölcsöikhez, minden reformatori törekvésnek a leghatározottabban és szivósabban ellenszegülnek, s bárha

Persia kurdjai a síita vallás felvétele által némi külsőségben eltértek is törökországi testvéreiktől, jellemüket illetőleg mégis mindenütt ugyanazok.

D.

Az örmények, kik mai napság Tebriz, Urumieh, Teheran, Iszfahan és Sirázban, s nyugati Persia egyéb városaiban laknak, s kik részint jobbadán a Kaukazuson túl tartományokból, részint magából Armeniából vándoroltak ide. Ezek is az irani törzshez tartoznak s így nyelvük és arczvonásaik hasonlítanak a persához, de még sem annyira, mint a kurdokéi.

Ők, kiváltképen fehérebb arczbőrük, teljesb, gömbölyű arczuk, gyakran előforduló testességük által vállnak ki; s az örménynök egész keleten szépségükről hiresek. Jellemzésüket illetőleg még több hibát lehetne felróni felőlük, mint a törökországi örményekről, mint-hogy a sokkal súlyosb persa járom, még patriarchalis életük erényeinek is ártalmára szolgált. Közülök sokan iszákosak, s nejeik erkölcsössége sem áll oly jó hirben, mint a törökországi örménynöké.

Jobbadán nagy szegénységtől nyomottan, napról napra fogynak; s a kiknek csak valamijük van is, inkább a távol Indiába vándorolnak ki, hol a nyugati hatalomnak védszárnyai, kezük munkáját sokszor gazdag áldásban részesítik.

E.

A zsidók, kiknek legnagyobb községei Hammadaban, Kirmansah-, Iszfahan-, Kasan-, Teheran- és Sirázban vannak, de számuk nem rug többre 2000 családnál; ezek — ha dr. Wolf nem csalódik — még azon zsidóknak maradványai volnának, kiket az ős hajdanban, a babyloni

fogság alkalmával ide hurczoltanak. A szaszanidák ural-
kodása alatt igen szép számmal voltak, azonban az
Iszlammal nyomorgatás és üldöztetés ideje következett
rájuk, minek folytán igen megkevesbültek; nagy része
áttért az iszlamra, a többiek, Iran legszegényebb s leg-
nagyobb nyomorban élő lakói; zsarnokság és fanatizmus
még ez újabb időkben sem hagyják békén őket; igen
méltányos lenne, ha az európai követések őket is ugy
vennék pártfogásuk alá, mint a nesztorianusokat — s más
egyéb keresztyéneket. *) Arczvonásaik gyakran a férfi-
szépség valóságos mintaképei; nyelvük egy persa-patois-
val igen erősen vegyített héber, mely utóbbi nyelvet
az előkelőbbek írásra is alkalmazzák.

F.

Az arabok, csak igen kis számban lakják Iran dél-
keleti és délnyugati részét, s a tulajdonképi Arabiából
és Maszkából veszik eredetüket. Larban sokan a siizmus-
hoz tartoznak, nyelvük pedig a persa-arab szólamok
sajátságos vegyülékét képezi.

G.

Az Afghánok, Szegisztanban csak mint vándortör-
zsek élnek, a Kaspi-tenger partján egy kis telepítvény-
ben; vagy pedig, ide menekült egyes külön álló családokat
képeznek. Iran földére csak a legvégső szükség hajtja
őket, mert bárha magának a Sah-nak legközelebbi köze-

---

*) Az őket sújtó zsarnoki törvények közül csak egyet akarunk
említeni. Minden akasztott embert, kinek három napig kell függnie,
ők köteleztetnek őrzeni; s ha a holt tetem netalán ellopátnék, vagy a
szél lerázná, vagy valami baleset által az akasztófa feldőlne, büntetés
gyanánt az őrálló zsidó száz tumant (= osztr. arany) kénytelen fizetni.

lében, jótétemények és vendégszeretet által halmoztatnak is el: mindazáltal az Afghanok, mint buzgó szunniták, a siíta világ legkiengesztelhetlenebb ellenségei. Hasonlóképen:

H.

A Belutzsok és Brahuak is, csak a keleti sivatagot lakják, jobbára nomád életet folytatva. Mindig feltűnő volt előttem ezen sátor-lakók nagy szegénysége, s úgy látszik, hogy a nomád népek között, vagyonosabbak, csupán a turani törzsek között találhatók.

I.

A Gebr-ek, csupán egyes családokban léteznek még Jезд-, Kirman- és Teheranban, vagy Siráz és Iszfahan kervanszerájiban kereskedők gyanánt találhatók. Mehemed Sah-idejében, kinek vezére Hadzsi Mirza Agaszi különös pártfogása alá vette őket, igen szép számmal voltak, azonban ma napról napra fogynak, s úgy látszik, nem sok idő kell hozzá és Persia ős lakói végkép felcserélik szülőföldüket Indiával, hol az angol kormány fenhatósága alatt, teljes szabadságot élveznek. Az utóbbi időkben, e most nevezett országból, egy az angol kormány védelme alatt álló művelt Gebr jött Iranba, hitsorsosai nyomorának enyhítése ügyében; ott létem alkalmával megismerkedtem vele, s a mint sajnálattal kelle hallanom, az iszlam vak fanatismusa folytán minden törekvése hihetőleg sükertelen marad. A gebr-ek, kik az irani faj különösen markirozott vonásaival tűnnek ki minden egyéb persák között, általában a becsületesség és szorgalmasság jó hírében állnak, s az egész országban egyesegyedül ők azon kereskedők, a kiknek szavában megbizni lehet. Számuk — Polak szerint — mintegy

8—9000. (A mi vallásuk egyes pontjait illeti, arról lásd alább a vallás-okról szóló cikkben.)

K.

A cigányok, egészen nomád életet élve — a két éjszaki tartomány Gilan és Mazendran kivételével — majd az egész országban szerte barangolnak. Arczkifejezésüket illetőleg, mindig meglepett az a különösen nagy hasonlatosság, mely köztük s a mi „oláh cigányaink“ között létezik; jellemük sőt foglalkozásaik is majdnem ugyanazok; zenészek, tánczosok, kovácsok, jövőmondók és varázslók. Mindenben utánozzák a mi cigányainkat, az egy lopás kivételével, mert azon közmondás igazsága: „Hol a gazda maga is tolvaj, ott bajos a lopás“, Persiában — akarva, nem akarva — becsületes emberekké teszi őket.

Kormányzat.

Egész Mehemmed sah uralkodásáig, vagyis jobban mondva, a nyugati civilizáció befolyásaig az irani viszonyok átalakulására: ezen ország kormányzata ugyanazon despotikus-patriarchalis kormányforma vala, melyet a hajdankor minden mohammedán tartományában feltalálhatunk. A király, mint az országnak korlátlan főura, minisztereit szolgák gyanánt tekinti, a népet s országot tulajdona gyanánt, mely fölött saját bölcs belátása szerint, teljes hatalommal rendelkezhetik.

Mai napság a kormányzat csak igen kevés külsőségben vállt mássá; a sah-nak vannak ugyan miniszterei, sok polgári és katonai fő tisztviselője, néha eljátszatja az ország-tanács ártatlan játékát is, a közigazgatás különágaiban törekeshnek ugyan ellenörököt felállítani, s egy szóval, az egész kormányformának európai-szerű látszatot

akarnának adni: azonban alapjában véve a dolgot, az egész kormányzás jóformán csak egy hajszálnyira sem tér el a régitől. Az ős keleti despotismus cifra európai egyenruhába van öltöztetve, mely alatt azonban a hajdani önkény, fejetlenség és törvénytelenység uralkodnak folytonosan.

Ezen, látszólagosan rendezett kormányzat feje a sah, Persia királya vagy császára, mely utóbbi czimet rendkívüli követe által Napoleontól kérte, s melyet az néki nagylelkűen meg is adott. Szabad tetszése és belátása szerint nevezi ki a legfőbb hivatalnokokat, tetszése szerint megajándékozza vagy megrabolja őket, s daczára a gyakran emlegetett igazságszeretetnek, melynek jelmondata pecsétjét is ékesíti, egyedül a király főszeszélye és környezetének befolyása az a zsinórnérték, mely minden cselekedetét kormányozza. Első hivatalnok gyanánt a Szadraazam, nagyvezir, áll oldala mellett, kinek befolyásos egyéniségét a király igen gyakran megünja, s innen van, hogy ezen magas méltóság — mint például az én ottjártamkor is — épenséggel nem létezik néha, mikor aztán — mint azon esetben is — a Szipeh-szalar, a tulajdonképeni hadügyminiszter és generalissimus tölti be egy és ugyanazon személyben a király legfőbb tanácsosának hivatalát is. Ezt követi, rangjára nézve, az Emin ed-daule, a belügyminiszter, kinek kötelességében állana, a tartományokat igazgatni, az illető kormányzókat kinevezni, mely hivatalt azonban tényleg maga a király tölti be, miután a kormányzók nem annyira hivatalnokai, hanem inkább haszonbérloői az egyes kerületeknek, mely állásokra rendszeren a legtöbbet ígérők szoktak kiválasztatni. Utána az Itimad-esz-szaltanat (az ország bizalma) következik, körülbelől ugyanoly hatalmaság,

mint Törökországban a Reisz, a főtörvényszék elnöke, ki nem csupán a törvénykezési esetek elintézésére volna hivatva, hanem egyszermind azon különbségek kiegyenlítésére is, melyek netalán a kerületi hivatalnokok s az illető alattvalók között fordulnának elő.

Ezek volnának az ország négy főméltóságai; utánuk említendők: a Musztaufi el-memalik (országos főszámvivő) vagy pénzügyminiszter, ki a király számára a számadások, adókivetések és bevételek írásbeli elkészítéséről gondoskodik; a kincstárt a király mindig magával viszi, még a vadászatra is, és senki másra a világ kincseért rá nem bizná. A Muajjir el-memalik (az ország vizsgálója), a főpénzügyigazgató, ki az országban járó minden pénznemekre ügyel föl, melyek a rendetlen veretés folytán már az első kézben is megnyíratnak, s a közéletben csak mérték által járnak kézről kézre. A muajjin el-mülk (főtítkár), vagyis a polgári és katonai ügyek főelőadója; a Naib-i-vezir-i-dzsenk, helyettes hadügyminiszter, kinek hivatalos teendője a királyi palotára felügyelni, s a király személyét megőrzeni. A Vezir-i-ulum, oktatásügyminiszter, egy tisztán agyrémszerű czim, minthogy Persiában egyáltalában semmi féle iskolai rendezettség nem létezik. A Vezir-i-tüdzsaret, kereskedelmi miniszter, szinte csak pusztán név, mert bárha minden iszlam országok között Persiának van is a legvirágzóbb kereskedelme, ugy ez nem a kormánynak tulajdonítandó érdemül, hanem a lakosság eleven szellemének, a tehetséges kereskedelmi-gremiumoknak, melyek élén mindig egy-egy Melik-i-tüdzsar (kalmárok királya) áll, s a kereskedők forró hálát adnak szivük mélyéből, ha a kormány pártfogás helyett, bántatlanul hagyja meg őket birtokaik élvezetében. A Vezir-i-duvel

khariidzs, külügyminiszter, ki a külhatalmak Persiában levő követeivel, s az európai udvaroknál Persiát képviselő küldöttekkel érintkezik. Ez idő szerint Persia, Oroszországgal, Angol-, Francia- és Törökországgal áll diplomatiái összeköttetésben, mely országok, újabb időkben, szakadatlanul képviselve vannak követeik által kölcsönösen.

A felsoroltakon kívül van még számos udvari hivatalnok, u. m.: az Isik agaszi basi, az udvari főorvos, a Münedzsim basi (udvari csillagász), a Müterdzsim basi, tolmács, a Melik es-suera, udvari költő, a Liszan-ül-mülk, udvari történész, a Vekaje nigiar, udvari krónikás, a Nakkas-basi, udvari festész, a Nizam-el-ulema, a tudósok chef-je.

A magasb rangú szolgálati tisztség közül, kik mindnyájan az Ajn-el-mülk (az ország szeme) alatt állanak, említésre méltók: a Ferras-basi, a palota főintendansa és utazások alkalmával szállásmester; a Ferrasi khalvet, benső kamarás. Továbbá az Aspaz-basi, főszakácmester; a Kahvedzsi-basi, a legfőbb kávé, a Szanduk-dar, ruhatárnok, a Mühr-dar, pecsétör, a Mirakhor, lovászmester, a Khazine-dar, kincstárnok, kik ezen hivataloknak csupán czimét viselik, alattuk pedig azok betöltésére számos tagból álló szolgálati személyzet áll. Ezeken kívül van még egy sereg cselédség, kiknek száma százakra és százakra megy, s kiknek kötelességükben állana a király személye körül forgolódni, azonban mindemellett igen igaz Polaknak azon megjegyzése: „hogy a számtalan cselédség daczára, minden főhatalmak között, a persa király részesül a legroszabb szolgálatban.“

Czimek és méltóságok.

Iranban ilyenek is vannak egész bőséggel, s a mi sehol az egész keleten fel nem található, itt ezek firól-fira is szállnak. Valamely khan-nak fia, hasonlóképen khánnak czimeztetik, s csak a Lakab-ok, a melléknevek, halnak el az illető egyénnel, vagy pedig a királyi kegy másokat ruházhat fel velük. Ez utóbbi szokás már a szeldzsukidák, gaznevidák és szamenidák alatt is divatban volt, csakhogy nem oly pazar módon, mint napjainkban. A hősöket ilyes nevekkel szokás felruházni: Szejf ül mülk, „az ország kardja“, Huszam el mülk, „az ország éles kardja“, Sedzsa el mülk, „az ország bátra“; a hiveket: Aszad el mülk, „ország oszlopa“, Itimad ed daule, „az állam bizalma“, sőt még nők is részesülnek ilyes kitüntető nevekben, egyik például: „Iszmet el mülk“, „az ország szüziessége“; a másik: „Dzsemal el mülk“, „az ország szépsége“ stb. Az újabb időkben rendjelek is alapítottak Persiában, minők például; a sir ü khursid (nap és arszlán rend), melynek közepén egy orozslán van, s fölötte a kelő nap; mi egyszerűs mind az ország czimere is. A „Timszal“ Ali dicsőségére, melylyel csak a legelőkelőbb persák diszítettnek fel.

A hadsereg.

A persa hadseregnek állítólag 120 ezredből kellene állania, ezredenként 1000-1000 emberrel, ami olyan szám, melynek sem eleje, sem másodika a valóságban soha sem létezett, mert bárha a kormány gyakran említi is 120,000 főből álló hadseregét, ország-világ tudja, hogy valamely háboru kitörésekor, minden erőmegfeszítés dacára alig lehet csak 50,000 embert is összeterelni. A

közember zsoldja évenként 7 darab aranyban volna megállapítva, mely összegből azonban a Szipeh-szalar tetemes tiszteletdíjat tart vissza magának, egy másik rész a királyi kincstárba foly be, s miután a többi alsóbb rangú tisztek is elcsipegetnék belőle a maguk részét, a katona markát sokszor évenként alig üti egy arany.

Az ujonczozás különösen eredeti.

Egy-egy tartomány kormányzója összefogdosztatja a kerület minden katonaképes férfiát, s azután következik a kiváltás, mely alkalommal csak a szegényebbek, mint a kik a kormányzó kincsszomját nem tudták kielégíteni, soroztatnak be az ezredekbe. Ezek után senki előtt sem lesz feltűnő, ha elmondjuk, hogy az ilyen egyénekből álló hadsereg egy része, besoroztatása után is tovább folytatja előbb üzött mesterségét; s akárhány eset van rá, hogy az e vagy ama főméltóság kapuja előtt őrt álló katona, ugyanazon időben egyszersmind dinnyét vagy zöldséget is árul, s ha alkalmilag épen főnöke talál arra menni, a dinnyeárus örálló várakoztatja vevőjét, előkapja a dinnye közt fekvő puskáját, tiszteleg, aztán megint tovább kalmárkodik.

A szolgálatidő az egész életre kiterjed, s nem egy eset van rá, hogy apa és fiu egy és ugyanazon ezredben szolgálnak. A katonai tiszti rangok e következők: a Szipeh szalar, mint hadügyminiszter, az Adzsutan bas, szóról szóra: „főhadsegéd“; a Mirpendzs, divisiótábornok; Szerheng, brigad-tábornok: Javer, körülbelől annyi, mint őrnagy; ezek után jö az első, második és harmadik Naib (helyettes); továbbá a Szultan (örmester); Ve kil, (káplár); és a Deh-basi (örvezető.)

A lovasság még épenséggel nincs rendezve. A tartományok parancsnokai kötelesek háboru idején bizonyos

számu lovasságot kiállítani, mely csak a hadjárat végeig huzza fizetését. A lovasság legnagyobb contingensét egyébiránt a nomadtörzsek főnökei (Ilkhani) szolgáltatják, a szám-mennyiség azonban szabad tetszésüktől függ. A sirazi Ilkhani-tól magam hallottam, hogy ő 30000 lovas tudna nyeregbe szólítani, ha a sah őt egészen kielégítené. Iran összes hadseregében legszomorúbb képet a tüzérség mutat, mert bárha Hadzsi Mirza Agaszi töméntelen pénzt elpazarolt is ágyuöntésre: ezen és csatornakészítési dühére igen találólag mondja a gúnyvers róla:

Ne mizrai dost z' an abi nemi,
Ne chanei chasm z' an topra gami.

az az:

Barátjai telkét nem termékenyíti csatornái vize,
Ellenfele várának nem árt ágyuinak dörgő tüze.

Ipar, művészetek és tudományok.

Hogy Iran, művészet és ipar tekintetében jóval magasabban áll, s állott ezelőtt is Törökországnál s az iszlam világ sok más egyéb országánál: ez nem annyira a hajdankori Irán műveltségének tulajdonítandó, melynek emléke igen kevésé maradt fen a népnél, mint inkább azon élénk, találékony szellemnek, mely ez ország lakosságánál otthonos. A persa igen könnyen utánozni tud mindent, s bárha nem tökéletesen is, mindazáltal az ország ipara oly jelentékeny, hogy néhány cikknek kivételével, minden szükségletet belföldi készítménnyel lehet fedezni. Annyi bizonyos, hogy az országban elfogyasztott beviteli cikkek nagy mennyiségének daczára a kiviteli kereskedés sokkal terjedtebb, mint amaz. Iran legkitünőbb gyártmányai: Shawl-szövevei, selyemárui, cserépnemüi, arany-, ezüst- és aczél-művei, mely utóbbiak

közül a meshedi és sirazi kardok különösen hiresek; továbbá különféle bőrök, s a lakkozott téglák (kasi), melyek Persia igen sok pompás kúptemplomait ékesítik. Van ezeken kívül, több czukorgyára is, mint például Jezdben, ugy szinte üveg- és porcellángyárai, melyek azonban csak középszerű minőségű gyártmányokat szolgáltatnak.

Ami a művészeteket illeti: ezeket távolról sem lehet az európaiakkal összehasonlítani; mindazáltal minden mohammedán nép között egyedül a persák azok, kiknek festészettel és szobrászattal is szabad foglalkozniok. Az elsöben Siraz és Iszfahan művészei jelentékeny eredményt mutathatnának fel, ha a rajzban és távlatban tökéletesebbek volnának; az utóbbiban kivált a vésnökök tünnek ki, kiknek munkái valóban művésziek, s az egész Iszlam-világ által drága pénzen fizetettek. A zenét illetőleg is Persia a tanítója mind e mai napig a mohammedán népeknek. Más egyéb helyeken a kezdetleges dallamokra az idegen befolyás kártékonyan hatott, azonban itt minden sértetlen maradt. A miben azonban Persia a legkiválóbb, az a költészet. A legelőkelőbbtől le egész a legalantabb állóig, mindenkiben megvan a költészet-kezelés, s nemcsak a Khanok vagy Mirzák, hanem lovászok és öszvérhajcsárok is tudnak sokat könyv nélkül Firduszi s Hafisz költeményeiből; ezeket csupa kedvtelésből énekelik, s bármily elvetemült legyen is a persa, ha megfeddik s dorgálják, rögtön Szaadi egy-egy erkölcsi mondatával fog válaszolni. Nem csak szeretik pedig a költészetet, hanem igen sok művelője is akad Persiában, elannyira, hogy Sir Jones Vilmos méltán százharminczöt nagytehetségű költőt számlál fel, „verselő pedig“ — így folytatja — „számtalan.“

A tudományok közül, melyek itt még mindig a régi módon folytattatnak, a persák kivált a casuistikával, csillagászáttal, csillagjóslattal, metaphysikával, logikával és a gyógyászáttal foglalkoznak, mely utóbbi tudományágban, itt még most is Aristoteles a főtekintély. Az európai tudományosság újabb vivmányait ha nem is tekinti a persa épen megvetéssel, de bizonyára egészen közönyös dolgoknak tartja, s bárha a teherani iskolában újításokat akarnánk is kezdeni, ezek a nagy tömegre a lehető legcsekélyebb hatást sem fogják gyakorolni.

Vallás.

Ó-Persia vallása sokkal érdekesebb, sokkal fontosabb a mai Iranra nézve művelődés történelmi szempontból sokkal jelentékenyebb, sem hogy szükség ne volna figyelmünkre méltatni, ha a mai kor vallásáról akarunk szólni. A zsidó vallás kivételével, nincs egyetlen hitvallás sem, mely akár tanait, akár szertartásait nézzük, oly kevés átváltozáson ment volna át, mint az ó-persa.

a)

Azon ős korban, midőn a történelem még mondákba vész, a persák, úgy látszik, a magusok vallását követték. Ezen tannak fölvelei e következők valának: „Hit, egy mindenható, kegyelmes és jótevő Istenben, melynek helyettes uralkodói a csillagzatok; felebaráti szeretet az egész emberiség iránt, és résztvevő méltányosság az állatország irányában.“

Ennek helyébe utóbb a tűzimádás lépett, mely hitnek Zoroaszter volt helyreállítója, kinek a „Zend-aveszta“ nevű szent könyvbe foglalt tanai, egész az arab proféta feltünéséig szeltében virágoznak.

Zoroaszter, ki némelyek szerint Urumieh-ben, mások szerint Belkh-ben lépett volna fel, állítólag Darius Hystaspes uralkodása alatt élt, Kr. e. a hatodik században. Anquetil-du-Peron állítása szerint Zoroaszter az Elburz hegységre vonulván el, ott írta a Zendavesztát. Utóbb átnyújtotta a most említett fejedelemnek, ki azt 12,000 jól kikészített tehénbőrre leiratá, s az akkor Isz-takhrban lévő királyi-kincstárban őrizteté.

Ezen mű, mely a Parszok véleménye szerint isteni inspiratio folytán iratott, s eredetileg 21 könyvből állott, melyek közül Vendidad egész teljességében fenmaradt; a többiekből csak töredékek léteznek már. A tudósok ezen Zend-nyelven irt könyvekkel gyakran foglalkoztak. A hitelesség kérdése, egyik vagy másik darabot illetőleg, aligha érdekelné valami nagyon a hazai olvasót, s így inkább a bennük található azon főelveket akarjuk kivonatosan közölni, melyek e nagy fontosságú könyvben a Kosmogonia és Theologia felől foglaltatnak.

Ezek szerint: léteznék egy főelv, melynek Zervan a neve, mi tulajdonképen időt jelent. Ettől két tevékeny főhatalom származott: Ormuzd, minden szépnek, jónak, jótékonyáságnak, igaznak és világosságnak principiuma (kútfeje), és amannak ellentéte: Ahrimán, kútfeje a gonoszáságnak, megátalkodottságnak és sötétségnek. Soká, végtelen soká tartott az egymással szemben álló ezen különböző elemek tusája, míg végre a diadal Ormuzd-é lön, ki azután csakhamar hozzáfogott a világmindenség s az azt lakó mennyei lények teremtéséhez. Ezek közt első a Feroher-ek voltak, test nélküli angyalok, mintaképei minden értelmes lénynek, mely majdan a földön megjelenendő vala. Ahriman sehogy sem tudott megnyugodni ezen, ismét feltámadt a világosság ellen, mire

aztán Ormuzd, a maga védelmére hat védangyalt teremtet: Bahman-t, ki az állatországot védelmezza, Ardibihisd-et, a tűz és világosság nemtőjét, Sarivar-t, az érczek és bányák szellemét; Eszpendermad-ot, a földnek női védangyalát, Kurdadot, a folyóvizek örét, és Amerdadot, kire a fák és növények bizattak.

Alig voltak ezek megteremtve, s az ő befolyásuk ellenében Ahriman is hat Div-et, földalatti szellemet küldött fel az alvilágból. Az ujonan kitört háboru 3000 esztendeig tartott, s csak ennek multával foghatott hozzá Ormuzd a mennyboltozat és a'csillagrendszer megalkotásához, s a földnek, terményeivel együtt való előállításához. Ekkor, a tűz lön az őselem gyanánt kijelentve, s azáltal, hogy a setétség hatalmasságainak eltávolítására közbenjáró szellemek teremtettek: a béke és nyugalom boldog korszaka álla be. A földön uralkodó öszhangzat igen megörvendezteté a Ferohert, és Ormuzd azt ajánlá neki ennek folytán, szállana le a földre, s szolgálna gyámolítóul a gonosz ellen, azon kikötéssel, hogy az emberi lélek végre visszatérjen ismét mennylakába. A Feroher engedelmeskedék, de szent bika alakjában alig szállt alá a földre, s ime Ahriman rémitő kigyó képében előgördült, veszedelmes mérget hullatott az egész természetre, a föld felszínét lángnedvvel kiszáritá, sőt magát a szent bikát is halálosan megsebesité. Ormuzd ismét tért engedett jótékony munkásságának; az elhaló állat jobb lábából származott az első ember, neve: Kajomersz, egyéb részeiből növények lettek, magjából pedig, mely a holdba viteték, egy bika és egy tehén váltak, és minden egyéb állat ezekből származott. Kajomersz a testi lelki szépség valóságos példányképe volt, de mindez meg nem gátolható Ahrimant abban, hogy őt meg ne rontsa, s valóban

egy 90 nap és ugyanannyi éjszakán át tartó küzdelemben meg is semmisíté. Azonban a regeneratio elve ismét győzedelmeskedett; Kajomerszből két növény lett, Masia és Masiana, az emberi nemnek ősei.

Zoroaster Kosmogoniájának ezen Ádám és Évája azonban csakhamar kísértetbe esett, feltámadtak terem-tőjük ellen, és Ormuzd helyett Ahrimant imádták. A bűnnek örvényébe mind jobban és jobban alámerülve, hitelt adtak Ahriman csábító szavának, egy kecske tejét itták (hihetőleg a testté vált ördögét), tiltott gyümölcsöket ettek, mi által minden előnyük megsemmisült. Elváltak, de 50 év múlva ismét összejöttek, s a földet benépesítő emberiség utóbb az ő gyermekeikből származott. Ormuzd most biztosítani akarta teremtményeit a Gonosz-nak ármányai ellen, s védelmükre Zoroaszter által törvénykönyvet iratott. Ennyit a teremtésről. Zoroaszter tanában a világ tulajdonképeni végéről nincsen szó. A halálban a test anyagai egybevegyülnek alkotó elemeikkel; föld a földdel, víz a vízzel, tűz a tűzzel, s az élet a láthatatlan levegővel. Halál után a lélek három napig **körüllengi** még a testet, azon reményben, ha netalán vele újra egyesülhetne; de negyed napon megjelenik **Zerokh** angyal, s a Csinevad hidjához vezeti. Ha **büntelen** volt: az égi kutya bebocsátja, hogy eldödeivel egyesülhessen a mennyben; de ha nem volt büntelen, akkor a pokol mélységébe taszítatik. A kinek jótettei tulnyomók, annak lelkét a jó angyal a hidon át a paradicsomba vezeti; de a kinél a gonoszság a tulnyomó: az elé egy borzasztó szörnyeteg lép, mely a lelket a pokolba ragadja alá magával, hol Ahriman szemére hányja balgaságait.

A feltámadás képzi Ormuzd és az öt imádóknak tulaj-

donképi diadalát. Ezen napon először Kajomersz, utána Masia és Masiana fognak feltámadni. Az elemek védszellemi átadják nekik mindazokat, miket egykoron az elhalók az ő gondviselésükre biztak, a lélek újra feltalálja egykori földi társait, s a jó, végképen csak most választatik el igazán a gonosztól. Azon bűnösök, kik bűneikért elegendőkép még nem lakoltak, újra poklokra küldetnek, bárha nem is örök büntetésre; a három rémitő nap és éjszakának irtózatait kell kiállaniok, melyek a pokol kinjainak 3000 évig tartó gyötrelméhez hasonlók, de végre könyörgő és rimáncodó szavuk meglágyítja Ormuzd szívét, s megszabadítja őket kinjaiktól. A világot gyújtó hőség és ömlő láng fogja megtisztítani, mely tűzkeresztség az igazaknak kellemes langy fürdő gyanánt fog tetzeni, de a gonoszokat iszonyú kinokkal gyötrendi. Megtisztul Ahriman is Div-jeivel és Dämonaival egyetemben, s megtér, és akkor kezdődik a vég nélküli békességnek és üdvösségnek országa.

Az ó persáknál — röviden előadva — ezekben állottak a zoroaszterféle Kosmogonianak főtanaai; a gebrek tanai és szokásai — mint a kik azon ösfelekezet végmaradványát képezik — igen kevésben különböznek a most elmondottaktól. Ők is Ormuzdban imádják a minden áldások kútfejét, s kivált a tüzet és világosságot tekintik ama fölény legnemesb jelvényei gyanánt. Meghajolnak az égi testek, csillagok, hold és nap előtt is, és esti s reggeli imájukat ez utóbbi égi világosságok felé fordulva végzik. Templomaikban a szent tüzet imádják, s a papok, nehogy nyálukkal beszennyezzék a tiszta elemet, fehér kendőcskét tartanak szájuk előtt, a mig a liturgiát végzik. E papok két csoportra osztatnak: 1) Föb-
bekre, minők a Desztur, Mobed és Ferbed; 2) alárendel-

tekre, kiknek a tüzre való felvigyázás tétetik kötelességükké.

A gebreknél, sem a sok-nejűség, sem az ágyas-tartás nincs megengedve. Más vallások követőivel együtt enniök és inniök tilalmas, sőt rájuk nézve még az is tisztátalanná lesz, mit amazok megérintettek. Vallásuk általános emberszeretetre int, becsületességre az élet minden cselekedetében, jóságra a teherhordó állatok iránt, s hűségre a felebbvalókhöz. A kutyákat és kacsákat a gonosz szellemek elűzői gyanánt tisztelik; azonban a kigyókat és békákat, mint Ahrimán teremtményeit — pusztítani érdem. Az elemek iránti tiszteletből sem tűzbe, sem vízbe soha szemetet nem szórnak; még kovács mesterséget sem üznek, s ha a lángok tulajdon birtokukat emésztenék is már, azokat még akkor sem szabad oltani; ezen utóbbi törvényre azonban újabb időkben már kevésbé ügyelnek. A haldokló ágyához közel kutyát szokás tartani, hogy a gonosz szellemeket elűzze. A halál után a holttesteket nem takarítják el a földbe, hanem kiteszik valamely magaslatra a madarak ragadmányául; sőt még jót vagy roszt is jóslanak belőle, a szerint, a mint a keselyűk az így kitettnek előbb jobb vagy balszemét vágják ki.

Ez volt a régi persák vallása egész az arab próféta megjelenéséig. A harczot — mely még Mohammed életében kezdeték — utódai szerencsésen be is fejezték. Az új tan erőszakkal terjesztették, s félszázad multával egész Persia mohammedánná lön. Minthogy azonban az Izlam általában ismeretes, itt csak a siíta felekezetről akarunk tüzetesebben emlékezni, mint a mely a mai Persiának uralkodó vallása.

b) Siiták és szunniták.

Az Iszlám ezen két főfelekezetének története tulajdonképpen Mohammed halálával veszi kezdetét, mint a ki határozottan senkit utódául ki nem nevezvén, a meghasonlásnak főokozója volt. Egyik rész, s ez volt a nagyobb számú, azt állítá, hogy az örökösödés joga Abubekr-et illeti, mint a próféta legrégibb pályatársát; a másik felekezet ellenben, a próféta vejét, Alit, mint az új vallás legnagyobb hősét akarta a trónra emelni, a maga állítását az üdvözültnek azon szavaival akarván támogatni, melyeket állítólag eképen mondott volna: „Makuntu Moula ve Aliun Moula“, azaz: „Valamint én ur vagyok, úgy Ali is ur.“ Azonban megbuktak. Abubekr után Oszman következék, ez után pedig Omer; Ali hívei minden alkalommal próbát tettek követelésüket érvényesíteni, azonban csak ez utóbb említettnek halála után foglalható el Ali, mint negyedik Khalifa, az őt rég megillető méltóságot. Az ő uralkodása, számos ellenségének ármánykodása folytán, igen nehéz és rövid idő volt; elleleinek élén maga a próféta özvegye állt. Ali végre is orgyilkos kéztől esett el, s ezen tragikus vég, előbbi szenvedéseinek kapcsolatában csak arra szolgáltatott alkalmat, hogy pártja, mely őt majdnem isteníté, súlyosan megpróbált vértanú gyanánt tekintse és sirassa. A balszerencse, mely élete folytán őt magát üldözé, halála után úgy látszék, számos tagból álló családját látogatta meg. Kilencz neje volt; de a siiták mindig csak Fatimát, a próféta legkedvesb leányát említik, kitől két fia maradt Haszán és Huszein (minthogy legkisebb gyermeke Mohaszán még kisdéd korán meghalálozott). A két fiú közül kiváltképen Huszein akarta örökösödési jogát érvényre

juttatni, s a kufaiak (hajdani város Bagdad mellett) nem nagy számu pártjának meghívását elfogadván, midőn Mekkából oda utaznék, a Tigris partján, a puszta közepén hiveivel s a vele együtt kivándorlók kis csapatával együtt, a Jezid által ellenükbe küldött hadcsapatától felkonczoltatott. Ezt a katasztrófát a mai Persáknál számtalan gyászdal (Rouze) és szinpadias előadás (Sebih) tartja emlékezetben, s még pedig oly élénken, mintha az egész esemény csak a legközelebb lemúlt napokban történt volna.

Huszein halálával Ali utódjainak nyilvános fellépése majdnem vépképen megszűnik. Azonban a hívek szívében, kik legnagyobb számmal épen Persiában éltek, a szerencsétlen család iránt, bárha rejtetten is, a rokonszeny lángja lobogott; s épen ezen ország volt az, mely Buidák nemzeti dynasztiája alatt, a sokáig titkolt vallásos érzelmekkel nyilván fellépett, s az Iszlam világban szétszórtan élő siítáknak menhelyévé és összegyülekezési pontjává vált. Egyébiránt akkor még sem a siíták tanai nem valának formulázva, sem a szunniták s köztük élő gyűlölség nem volt még annyira elkeserülve, mint napjainkban. A szertartásokban, a kórán magyarázatában, s kiváltképen az iszlam történelmének felfogásában lehettek ugyan különbségek, de a végszakadás tulajdonképen csak akkor jött létre, midőn Iran hatalomra vágyó fejedelmei a persa nép vallásos érzelmeit a maguk világias céljaik előmozdítására akarák felhasználni. A „Siísmus“, örve alatt először is a bagdadi Khalifaság alól lehetett megszabadulni, utóbb pedig a török szultánok fenhatósága alól, kik a „Khalife“ czinnel minden igaz hívő fölött uralkodni akartak, s minthogy a persák, az ő függetlenségüket a nélkül sem tudták elfelejteni, a Siísmus

csakhamar azonossá lett „Iran önállóságának“ eszméjével. A szunniták elleni gyűlöletben azon méltó harag keresett magának kifejezést, melyet a szivek az arabok ellen érzettek, mint a kiknek vad csordái az ó-irani művelt világ annyi nevezetes emlékét romba döntötték. Ezen politikát elsöben is a Szefevidák követék, s a szakadás csak is akkor kezdett egészen határozott jellemet öltetni, midön ezek hatalma emelkedett Iran trónjára. A szefevidák tekintélyének növekedésével együtt növekedett a két felekezet közötti gyűlölség is, mely azután nem egyszer a mi Bertalan-éjünkhez hasonló rettenetes mészárlásokra szolgáltatott okot; s bárha Nadir sah, a kiegyenlítés legelső óhajtója, több kísérletet tett is a felek megbékéltetésére: mindazáltal a kölcsönös elkeseredettség csak igen kevésbé hagyott alább. Az újabb idökbén, midön e két iszlam kormány az európai államokkal összeköttetésbe lépett, a konstantinápolyi és teherani udvarok között létezik ugyan a diplomatikai bensöség egy bizonyos foka, melyre az európai túlsúly elhatalmasodásának félelme ösztönzé az illetöket, s bárha ezek az Iszlam egységes birodalmát megszilárdítani törekeshnek is: mindazáltal a teherani udvar most is mindent elkövet, hogy a két felekezetet egymástól elkülönítő válaszfalat, a mennyire csak lehetséges, fenntarthassa.

Törökországban nép és kormány meglehetősen engedékenyek a siíta felekezet irányában; azonban Persiában a gyűlölség eddigelé csak igen keveset csökkent. A számos Molla a régi hévvel működik a szunnitismus ellen; sőt maga a király is — bárha tán csak kényszerüségből — pártolja törekvéseiket; s csak nem igen rég is Alinak egy állítólagos arczképét fogadá el Indiából, s alapítá ennek tiszteletére az ország legmagasabb rendjelét. Igen neve-

zetes, hogy a török szultán a szent helyek védelmi jogát épen most osztá meg a persa sah-hal, megengedvén neki, hogy a mekkai szent sir fenntartására évenként adatni szokott összeghez ő is járulhasson egy részlettel, a miről hajdanában szó sem lehetett volna. Sőt a síita persák minden irányban bejárhatják szabadon a szunnita Törökbirodalmat, míg a szunnitának nem igen tanácsos magát a fanatikus Persiában mutatnia.

Ha azon pontokat mint fel akarnók sorolni, melyekben e két felekezet istentiszteletére és világi szokásaira nézve egymástól különbözik: egész hosszú sorozatot, sőt többet mondunk: egész könyvet kellene írunk. Ez, nem birván általános érdekl, olvasóinkat bizonyára kifárasztaná. Csak a legfőbb pontokra akarunk szorítkozni, nevezetesen:

a) Ali rendkívüli bálványoztatására; s azon kárhöz-
tatásra és átokra, melyet a három trónbitorló Khalifára, azok kortársaira és utóbb czimboráira, névszerint Ajesára, a próféta nejére Muavie-, Jezid-, és Seikh Abdulkader-i-Gilanira mondanak, kiket még a keresztyéneknél is jobban gyűlölnék;

b) a szunnita hit négy oszlopának elátkozására, kik névszerint ezen törvényhozók, u. m.: Hanife, Malek, Saafi és Hanbal. Ezek, Imam Mehdit, a mohammedán Antikrisztust élönek, s elrejtettek állították, míg a szunniták azt tanítják, hogy az csak a feltámadás napján születendik;

c) azon nagyszámu ünnep- és gyásznapokra, melyeket a szunniták nem tartanak, minthogy azokon Ali és családjának örömei és szenvedései ünnepeltetnek.

d) arra, hogy a keresztyéneket tisztátalanoknak tartják (Nedsisz) velük együtt nem esznek sem nem isznak,

sőt még ha csak ruháik érintkeznek is egymással, tisztító fürdőt kell venniök.

e) Rájuk nézve nem kötelező, hogy valamely Imam előmondolására végezdhessék imádságukat; ők nem használnak szőnyeget, hanem a helyett nyolczszögletű téglácskát tesznek maguk elé, mely Huszein Kerbelában fekvő sirjának földéből készült, s térdüket meghajtván, ezt érintik meg homlokukkal; imádságuk közben sem fordulnak Mekka felé, mint a szunniták, hanem mindig Kerbela felé, keletirányban, mint a hol Huszein először eltemettetett.

f) Polgári törvényeik különbségénél megemlítendő a többi között: az ideiglenes házassági szerződés (Sziga), mely szerint valamely férfiú bizonyos határidőre, de a melynél három nap a legkevesebb, nősülhet; a meghatározott idő eltelte után az elválás egészen törvényesen minden akadály nélkül megtörténik. Lényeges különbség van az egyházi hatóságokat illetőleg is a két felekezet között. Törökországban Imamokat és Kadikat, gyülekezetek és községek számára maga a kormány nevez ki; míg ellenben itt Mucstehid-ek¹ léteznek, azaz olyan férfiakból álló egyházi hatóságok, kiket a nép tömege kegyes életük és a vallás dolgaiban való jártasságuk és bölcsességük miatt választott a vallási dolgok vezetésére.

g) A határtalan bucsujárási vágy, nemcsak Mekkába, hanem Meshedbe, Kumba, Kerbelába s más — az ő felekezetük által — szenteknek tartott helyekre; s úgy látszik, ezen szenvedélynek még haláluk után is akarnak hódolni, minthogy sokan végrendeletképen hagyják meg utódaiknak, hogy az ő holttesteiket, e vagy ama szent helyre vigyék.

h) A törvény engedélyezte szinlelés, melynek folytán

szabad a siítának szunnitát játszani, ha élete vagy birtokának biztonsága épen úgy kívánják.

Tagadhatatlan, hogy a persa-izlam sokkal több fanatismust foglal magában, mint a törökországi, s egyáltalában nem méltó arra, hogy a mohammedán vallás protestantismusának neveztessek.

De a fanatismussal rendszeren álszenteskedés és vallástalanság szokott karöltve járni, mely utóbbi épenséggel nem ritka Persiában. Azok, kik az uralkodó elvekhez hűtlenné váltak, nem egyszer a szufismus vagy más egyéb dervis-rend öltönyét öltik magukra, de szívük mélyében — én legalább sokszor úgy tapasztaltam — gyakran a leghiresebb Szufik, igazi vallásosságot épenséggel nem hordanak.

Miután az uralkodó vallásról, vagy felekezetről szóltunk volna: még néhány, bárha nyilvánosan el nem ismert, de azért mégis nem üldözött felekezetről kell megemlékeznünk. Ilyenek:

1. A seikhik, kiknek főszékhelye tulajdonképen Kirmansah, azonban nyilvános mecseteket birnak Tehcranban, Kazvinban s más egyéb helyeken is. Hitvallásuk néhány szörszálhasogató kérdésnek különös felfogása által válik el egyéb felekezetektől, minő kérdés például az Imam Mehdiről szóló; a test feltámadásának dogmáját elvetik; ezen vallás követői, kiknek alapítója Hadzsi Seikh-Ahmed volt, különösen merev fanatismusról ismeretesek.

2. Az akhbarik, kik mind a próféta-, mind az Imamoktól származott hagyományokat teljes hittel fogadják ugyan, de úgy a török, mint az arab tudósok interpretációját elvetik, melyeknél fogva az ő felekezetüket tisztán nemzetinek tartják.

3. Az Ali-Allah felekezet, a kik Ali Khalifát, emberré vállt istenképen tekintik, sőt a legelső próféták sorába helyezik. Tagadják a korán érvényességét, s ennek étel- s italt illető törvényeit nem is teljesítik.

4. A Babi-k, kikről Mazendran-i utunkban fogunk szólni.

Ünnepek.

Azon ünnepek közül, melyeket a siíták a szunnitáktól különvállva tartanak, e következőket akarjuk említeni: Mehdi születés napja, mely csak nem igen régen szerzetetett, épen a szunniták daczára, kik ezen Imamot, csak a feltámadás után állítják születendőnek; ez, Saaban 15-dikén tartatik. Gadir-i-Chom Dzsemazi ül akhir 17-dikén, mikor ugyanis Mohammed Mekkából Medinah-ba utazván, Alit, Khom völgyében helytartójává nevezte ki. A 27-dik Ramazan, örömnep, minthogy Ibn Muldzsem, Ali gyilkosa ezen napon halt meg. Épen így Omer halálának évfordulata is örömnep gyanánt ünnepeletetik. Ezen napot Omer szuzani-nak nevezik, a mi „Omer-égetőt“ jelent; ugyanis e nap estén egy szalmából fonott, Omert képviselő bábót hordoznak végig a városon minden kigondolható gúny és becsmérlés között; utóbb aztán löporral töltik meg, s egy belé helyezet röppentyü segélyével, a gyűlölt Khalifát légbe röpitik. E gyalázó-ünnep ellen a török követség több ízben tiltakozott, s bárha ennek folytán az a fővárosban betiltaték is, a vidéken annál több illetlenséggel ünnepeletetik *).

A szunnitákkal közösen, ezen következő, maga Mohammed által rendelt s az ő személyét illető ünnepeket

---

*) Kuriózum gyanánt meg akarom említeni, hogy Gobineau gróf, a francia kormány Teheranban lévő követe, siíta rokonszenvét

tartják a persák: a Mevlud-ot, a próféta születésnapját; a Kurban-t, áldozat ünnepet; a Ramazan böjt-hónapját, s a rákövetkező Bajram öröm hónapot, mely utóbbiak azonban itt nem tartatnak meg oly lelkiismeretesen, mint Törökországban. Némi ünnepszerű hagyományos szokások maradtak fenn még az iszlam előtti korból is; ilyenek: a katonai zene azon kábitó harsogásai (nakara), melyekkel a kelő és leáldozó nap üdvözöltetik; ugy szinte a még sok helyen, de csak is a parasztság által ünnepelt: Ates-bazi, mely alkalommal ugyanis tavasszal a szabad mezőn tüzet gyujtanak és körülszökdelik.

Végül még a Noruz-ról (ujév napja) akarunk említést tenni, mint a melyet méltán a legnagyobb ünnepe-lyességgel megülött persa-ünnepnek tarthatunk. Az ő persák ezen újév napja, a tavaszi nap-éjegyenség szakaszára esik, midőn az egész természet mintegy varázs-ütésre hirtelen ébred fel téli álmából, (mert sehol gyorsabban és kellemesebben a tél nyárrá át nem megyen, mint Persiában) s a fák virághimes ruháikba öltöznek. Ezen ünnep alkalmával minden persa új ruhát szerez magának, kölcsönös ajándékok küldetnek, minden munka és foglalkozás napok hosszát szünetel, s kivált pedig a királyi udvar egészen ünnepi pompában uszik. A király nyilvános audienciát ad az első napon, az ország minden nagyjai diszöltönyben jelennek meg s ritka fényben állják el az elfogadási terem három oldalát; a negyediken a trón emelkedik, melyre a király teljes diszöltönyben lép, a fény és ragyogás egész árjában uszva, minthogy öltönye csupa

kézzelfoghatólag megbizonyítandó, daczára annak, hogy a katholika egyház „legifjabb fiának“ képviselője volt: török collegájának boszantására, a követség palotájának udvarán egy szalma Omert repítetett a levegőbe.

igaz gyöngyöktől, gyémánt, arany és ezüstartól csillámlik. Miután megjelent volna: a csillagászok egy adott jellel kijelentik, hogy imé az év fordult, egy ágyu dörög el, az ujév megkezdődik, s míg kívül a lövések dörögnek, s míg benn mindenek ajkai ezt harsogtatják: Mubarek bad (áldott legyen!), a király ujonan vert pénzt szór az egybegyültek közé. Az ország nagyjainak elfogadása után, a jelenlevő követek is bemutattnak a királynak, a ki azután ezeket is megajándékozta. Másodnapon nagy népünnep rendeztetik, mely alkalommal a király nyilvánosan megjelen népe között, melynek ekkor mindenféle édesség, és multságára mindenféle látványosság nyújtatik. Így, e tizenhárom napig tartó ünnepélynek minden napja lakomák, multságok s nyilvános játékok között mulik. Egyébiránt a Noruz-t, mely eredetileg Persiából veszi származását, az egész Közép-Ázsia nagy ünnepélyességgel ünnepli, sőt még magában Konstantinápolyban is van némi nyoma, mert a gyógyszerészek legelőkelőbb fogyasztóik számára mindenféle édességeket és serbét-eket e napon szoktak ajándékba küldözgetni.

III.

Történelem.

a) Az ó-kor történelme.

Persia történelme mondákkal, de remek-mondákkal kezdődik. A történetíró, Firduszi remekművéből „A királyok könyvéből“ meríti az ó-persa történelem első korszakának ritka költői szépséggel s igazi lelkesedéssel megírt eseményeit. A későbbi chronisták, úgy mint: a Rauzat esz Szefa (élv-kertje) a „Khulaszet ül Akhbar“ (ujdonságok kivonata) és a „Zinet et-tevarikh“ (a történelem disze) szerzői, e fent nevezett művet használták fel kútforrás gyanánt, s mi is ugyanazt akarjuk követni, s azon királyokat, kik az ó-parsz vallás leromboltatásáig uralkodtak: a Pisdadidák, Kejjanidák, Eskanidák és Szaszanidák négy dynastiájára osztani.

A pisdadida, vagyis legelső dynasztia Kajomerszel kezdődik, ki a királyi család alapítója; neki földfeletti szellemekkel kellett küzdenie; az ő tettei, melyekben a sivatag oroszánai és tigrisei szolgáltak segítségére, csodákká emeltettek. Fényes sikerrel koronázott vállaltainak hosszú sora után, fővárosába, Belkh-be vonult vissza, s uralkodása — állítólag — negyven évig tartott. Őt fia Husenk követte az uralkodásban, egy erényes fejedelem, ki atyjának viharos kormányzása után, mint szelid esőt csepegtető felhő lépett fel, s az országban hasznos mesterségeket terjesztett. Ő találta fel a tüzet, midőn a kováköveket széttörné, ő készítette az első vízvezetékeket, s har-

mincz évig uralkodott. Ugyanannyi ideig ült a trónon fia is, Tahmuraz; ennek Divbend (ördögszelidítő) lön a mellékneve, azon sükeres harczi folytán, melyeket a varázslók ellen folytatott. Utána Dzsemsid következék, az irani mőndák legünnepeltebb hőse: „a fenséges.“

A „Takht-i-dzsemsid“ (Dzsemsid trónja) és Persepolis pompás romjai, mind megannyi emlék, mely az ő fényét hirdeti. Csodakelyhének mondája, melyből először itta az ő általa feltalált bort, mind e napiglan az allegoria győnyge gyanánt él a költészetben, s ezen királyt általában, a „persa Salamon“nak nevezhetnök. Száz évig tartó uralkodása hiúvá és elbizottá tette; de a büntetés nem is maradt el, mert Zohak, a vad zsarnok országára ütött, elpusztítá birodalmát s őt magát is kegyetlenül kivégezte. Ezen Zohak, ki minden zsarnokok legembertelenebbjének vázoltatik, teste körül csavarodott éhes kigyókat hordott magával mind szüntelen, melyeket naponkint embervérrel kellett táplálnia; az áldozatok száma minden képzelmet felülmúlt, s a nép egy Iszfahani kovács vezetése alatt fellázadt, ki bőrkötényét póznára tüzvé, ezt használta a támadó sereg zászlójául, mely sereg lelkesedése csakugyan legyőzte és megsemmisíté a kegyetlen trónbitorlót. Némelyek szerint agyonveretett, mások szerint még ma is megvan, a Demawend-ormára odalánczoltan. Elég az hozzá, a nemzet Feridunt, Tahmuraz egyik rokonát emelé a trónra, ki a bátor kovácsot gazdagon megjutalmazta, bőrkötényét drágakövekkel himezteté ki, s ezt „Dirafsi Kejvani“ név alatt drága ereklye gyanánt hagyta az utókorra *). Feridun, ki még ma is az igazság,

*) Ez a királyi lobogó az arabok első betörésekor ezek kezébe jutott, s Omer Khalifa gazdagon megjutalmazá annak átszolgálatóját.

bölcsesség és hirnév mintaképe gyanánt szolgál, 500 évig uralkodott, életét azonban sok családi szomorúság keseríté meg. Legifjabb gyermeke, Erics, megvilkoltaték, s így a király halála után, ennek unokája Minucsehr lépett a trónra. Ez, kit sokan a görög Mandaoces-nek tartanak, igen igazságszerető fejedelem volt, s kivált arról lett nevezetessé, hogy az ő uralkodása alatt lépett fel a lepünnepeltébb persa nemzeti hős, Rusztem, kinek csodákkal teljes születése, neveltetése és csodás munkássága, a Sahnahme legkedvenczebb tárgyait képezik.

A most említett királynak fia és utódja Nozer, meglehetősen gyengének tartatik. Ez alatt tört Persiába Efrasziab, Turannak, vagyis Tatórországnak hatalmas feje, s a birodalmat tizenkét esztendeig magának hódoltatta. Zal, Rusztem atyja, elüzte ezt, s Zu-t, vagy más néven Zav-ot emelte a trónra; a háború sebeit ennek kellett behegesztenie, ki hét esztendeig adót sem szedett népétől, s általában tizenegy évig tartó egész uralkodását szelidsége teszi emlékezetessé. Ezután Kirsaszp következik, a kit Ktesias Arbianes-ének, vagy Chorenei Moses Kardicias-ának tartanak. Ezt azonban a mindenható Zal, mint a trónra méltatlant, végre megfosztotta uralkodásától, s így ezzel vége szakad a Pisdadidák uralmának, mely Persa számítás szerint 2450 évig tartott. „Ezen családból — mondja Malcolm — csupán tizenkét királynév maradt fenn, Kaveh lázadásán kívül pedig, egyetlen egy esemény sincs olyan, a mely történelmi hitelességre tarthatna számot.“

A kejjanidák, kikben mind a régibb, mind újabb történészek a Méd-dynasztiát vélik felismerhetni, Kej Kuba-al, (Herodot és Chorenei Moses Dejoces-ével) kezdődnek, a ki Kr. e. 710-ben választatott királylyá,

midőn Persia a fejtelenség átkát nyögte. Ez a Jaxartes partvidékén sokat hadakozott volna Efrasziab ellen *) s fővezére Ruzstem volt, kinek hirneves hőstettei épen az ő korára esnek. Őt fia Kej Kausz (I. Cyaxares?) követte az uralkodásban, egy ingerlékeny fejedelem, ki a harczot szenvedélyesen szereté. A Div-ek elleni csatájában Mazendranban, Ruzstem menté meg a haláltól egy párszor, s a mint Firduszi elbeszéli, hadserege egyszer egészen megvakult. Ezen természettüneményt sokan a Kr. e 601-ben történt teljes napfogyatkozásra magyarázzák, mikor a Médek harczban álltak a Lydiaiak ellenében, s épen ezt hozzák fel azon állítás alapjául, hogy I. Cyaxares és Astyages egymásra következő uralkodása, Kej Kausz idejére esik. Ugyanezen korban történt azon persa eredetű tiz hegyi néptörzsnek egyesülése is, kik előbb egészen nomad életet éltek, s kiket Cyrus (a keletieknél Kej Khoszrew) ezen új korszak alapítója egyesített. Ő a méd birodalom romjain alapítá uralkodását, s még pedig oly nagy terjedelemben, hogy ez a Földközi tengertől, egész az Indusig és Oxusig terjedt **). A haláláról szóló tudósításokban, mely igen sokáig tartó uralkodása után következett be, a történetírók nagyon eltérnek egymástól. Herodot, Jusztin és sziciliai Diodor úgy adják elő, hogy elfogatott és a Massageták királynőjének, Tomirisnak parancsolatára megöletett; ellenben Xenophon és utána mások azt állítják, hogy nyugodtan halt meg ágyában s Pasargadeban temetteték el, mely állítás való-sága mellett az tanuskodik, hogy Nagy Sándor, kétszáz

*) Mint ezt Mir Ali Sir persa történelmi könyvében állítja.

***) Cyrus, Achämenesnek, egy állítólagos Pasargadei főnöknek, utóda volt, s ez okból az ő utódait Achämenidáknak is szokás nevezni.

évvel azután, sirját még a fenebb nevezett helyen látta. Utána fia, Kambyses következék, a szentírás Ahasverus-a, kegyetlen, kéjencz fejedelem, ki éjszaki Afrikában folytatott hadjárata alkalmával tulajdon fegyvere által veszett el, nevezetesen úgy, hogy a midön lovára akarna ülni, kardja halálos sebet ejtett czombján. Az ál-Szmerdisz csak igen kevés ideig tarthatá fenn magát a trónon öutána pártja segedelmével; ugyanis felfedeztetett s a persa nagyok legyőzték s meg is ölték. Minthogy kettük között annak ígérték a trónt, kinek lova a jövő reggel napkeletkor első nyerítene: Darius volt a szerencsés, ki lovászásának kézre játszása következtében, a koronát elérheté. Ő ép oly szerencsés törvényhozó volt, mint hódító; Persiát 12 szatrápiára osztotta, a földművelést elősegíté, hadseregét szervezé, s nem elégedvén meg azon hadjáratokkal, melyeket elődei az afrikai és ázsiai országok ellen viseltek: 7000 emberből álló seregével Görögországba tört. Ezen hadviselés eredménye ismeretes; azonban a szenvedett vereség nem csüggeszté el a fejedelmet. Egy igen ügyes görög hajósnak Indiáról adott tudósítására, nagy sereggel rontott ezen országra, s már is roppant birodalmának, itt huszadik szatrápiáját alapítá. Mikor azonban a marathoni vereséget megboszulandó, újabb-hadjáratra készülne Görögország ellenében: a halál hirtelen meglepte, s így trónját azon parancsolattal adta át fiának Xerxes-nek, hogy az athenieken boszút állana. A persa történelmi kútfőkben Kej Khosrev (az állítólagos Cyrus) után Lohrasz, ezután pedig Gustasz következnek, mely utóbbit sokan Darius Hystapesnek gondolnak, a mi nem is lehetetlen. Erről itt különösen azért tétetik említés, minthogy a nemzeti hagyomány szerint, Zoroaszter a nagy bölcsész és vallás-

alapító épen Gustasz uralkodása alatt lépett fel, — s kinek első tanítványai közé, maga a király is tartozék. Nem csodálkozhatunk rajta eléggé, hogy a görög történészek azon nevezetes eseményt épenséggel nem említik. Xerxes azon kegyetlenségéről híres, melyet testvéröccse Achämenes által hajtatott végre Görögországban, s az ugyancsak itt oly szerencsétlenül végződött harczárol; életének vége is igen tragikus volt, a mennyiben Szerailjának kiadásai ármány folytán vészelt el, uralkodásának 12-dik, mások szerint — 20-dik esztendejében. Gustasz után Bahman következik az uralkodásban, ki az: Ardesir, dirazdeszt (hosszúkezű) melléknevet nyerte, a görög írók Artaxerxes Longimanus-a. Uralkodása olyan volt mint a könnyed álom, hatalma olyan mint a tünékeny árnyék, s a pusztulás jelei fiának II. Xerxesnek uralkodása alatt nyilván láthatókká lettenek; s csakugyan a Kejjanidák hatalmát csak egyetlen lökésnek kellett már érnie, hogy Darius Codamannus alatt összeroskadjon; ezen haláldöfést pedig — a mint tudva lévő dolog — nagy Sándor adta meg, a ki Iszkender néven szerepelvén a keletiek hagyományaiban, csodatevő erejü hősnek mondatik és ismertetik. A mint a görög kútfökből tudjuk, Darius, Sándor által üldöztetvén, gyilkosok által megöleték, s vérében ázva hordszékében magára hagyaték. A macedon Polystrates végvonaglások között találta; még vizet kért, s ajka utolsó lehellete is áldást mondott Nagy Sándorra, mért hogy oly nemesen viseltetik neje, anyja és gyermekei iránt. „Nyujtsd kezdet Sándornak, mint a hogy én nyujtom neked — mondá Polystratesnek — ez hálám és szeretetem egyetlen záloga, melyet jelen helyzetemben néki nyujthatok.“ Ezen szavakkal megszűnt élni, s egyszersmind ő zárja be a

Cyrus által alapított uralkodó családból származott fejedelmek sorát, kik szám szerint 13-an, 206 évig uralkodtak Persia fölött.

Eskanidák. Ezeket a belföldi történészek Mulukitevaif (a törzsek királyainak) is nevezik; a nyugatiak által azonban dynasztiájuk a Seleucida és Arsacida-uralomnak mondatik. Kezdetüket jóval Nagy Sándor halála után vették, midőn Seleucus, Kr. e. 323-ban az Euphrat, Indus és Oxus között lévő összes tartományok urává tette magát; még a Gangest is átlépte s az ind Sandracottesz-szel kötött szövetsége, sok éven át tartott. Halála után a Seleucidák uralmát Kr. e. 250-ig senki sem támadá meg, míg végre a parth-ok, a maguk törzsének egyik fejét, Arsacest választván vezérökül, ki a Macedonok hatalmát megtörte, s az ő tulajdon családját Iran trónjára juttatá. Ő, Hircānia kormányzója, Seleucus Callimachus ellen küzdött egyik csatájában halálosan megsebesítvén, a koronát testvéröcsésére, Tiridadeszre hagyá, kit azután II. Arsaces, Praepacius és Phraates követének, míg végre a parth-birodalom legnagyobb fényét, ezen család hatodik uralkodója, I. Mithridatesz alatt érte el, ki Iran határait az Eufrattól egész az Indusig terjeszté és Syriát Demetrius Nicatortól elvevé; egy szóval, fegyverét még távolabbra villogtatá diadalmasan, mint egykor maga Nagy Sándor. Mithridatesz után II-dik Phraates, I. Artabanes és Pacorus következének, mely legutóbbi alatt a parth-ok először érintkeztek a rómaiakkal, s csakugy az Arsacida ház ezen kilencedik fejedelme volt az, a ki Sullához követséget küldött. Harminczhét évvel utóbb, Licinius Crassus consulsága alatt, a római hadsereg I. Orodes király idejében a legnagyobb vereségek egyikét szenvedé Mesopotamia sikságán, mely győ-

zelem annyira elbizottakká tette a parthokat, hogy be nem érvén legujabb hódításaikkal, Julius Caesar és Pompejus ellen közti villongásokba is beleavatkoztak, sőt Syrian át egész kis Aziáig nyomultak elő, s bárha Antonius alvezérei visszazüzték is őket, a most következő uralkodás idejében Antonius nem vala képes a Crassuson ejtett gyalázatot lemosni. Csak huzamosb idő után, az Arsacida ház 15-ik uralkodója azonban, Augusztus fenyegetéseitől megrettenve, hogy boszújának magát ki ne tegye, a Crassustól elfoglalt lobogót Augusztusnak visszaküldötte.

S így a következő két évszázad, szakadatlan láncolatát képezi a Roma és Parthia között meg megújuló ellenségeskedések, — megbékülések és kiegyezkedéseknek, míg végre Artabanes, a harminczadik s legutósó Arsacida, a fellázadt parthus törzsfőnök Ardesir vagy Artaxerxes ellen három egész napig folytatott csatában elesett. Vele megszűnik ezen egész dynastia is, mely 180 évig ült Iran királyi trónusán.

„Nagy Sándor halálától kezdve Ardesir Babegan uralkodásáig — mondja Malcolm — majdnem 500 év folyt le, ezen nevezetes időszak, a keleti történelmi iratokban, majdnem egészen üres lapot képez. De ha a római történetíróknál kutatunk: olyan tetteket találunk feljegyezve ezen időszak folytában, minőkre a legműbb nemzet is méltán büszke lehet; ilyen az, hogy a parthus uralkodók, kiknek hazájuk történelme még csak nevüket sem őrzé meg, valának egyedül azon fejedelmek, kikre a római fegyverek, dicsőségük tetőpontján, semmi marandó befolyást nem gyakorolhatának.“

Szaszanidák. Ezen uralkodó ház Ardesir Babegannal veszi kezdetét, Isfendiar unokájának, Szaszannak egyik utódjától. A parth uralkodás alatt történt fellép-

téről már tettünk említést; ő három diadalmas csatája után „Sehin-sah“ (királyok királya) czímet vön fel, s uralkodása kivált azon keserü gyűlöletnél fogva emlékezetes, melylyel a megbukott dynasztia ellen viseltették, s továbbá azon buzgalmáról, melylyel Zoroaszter vallását, a maga eredeti tisztaságában visszaállítani akará. Ő egy Mobed — (papi) gyűlést hitt egybe, melyen a hagyomány szerint 40000-en jelentek meg, ezek közül először 400, azután 40, végül pedig 3 egyén bizatott meg a legfőbb hatalommal. Azonban azon nagy feladat, az igazságot kitalálni, végre is egyetlen férfinak jutott, Erdeviraszphnak. Ez fűszeres bort ivott, aludt hét nap és hét éjjel s azután előszámlálta Zoroaszter vallásának igazi tanait.

A most említett királyt, fia Sa pur (Kr. u. 242.) követé az uralkodásban, ki egy a rómaik ellen nagy szerencsével küzdött csatában azok császárát Valerianust fogolylyá tette; azonban a kegyetlenség, melylyel vele bánt volna, bizonyára tulozva van. Odenatus, Palmyra kormányzója állt boszút a rómaiak sérelméért. Sapur, fiának Bahram-nak hagyta az uralkodást, ki leginkább arról nevezetes, hogy az ő parancsolatára végeztetett ki **Mani**, a manichaeus hitfelekezet alapítója, ki az ő tanai-ban, a hinduk lélekvándorlását akarta a keresztyén val-lás tanításaival egybeolvasztani. Utána még két Bahram következék, s ezek után Narses lépett a trónra, ki ugyanazon mezőn ütközött meg Galerius római császárral, melyen hajdan Crassus ama roppant vereséget szenvedé.

Sapur Zulektaf (III. Sapore) azaz vállas-Sapur, mely nevét onnan nyerte, minthogy a kezébe esett foglyok vállait kifurató, s azután őket a nyilásokon keresz-tülhúzott kötelekkel kinozta. Persa történetírók tudósi-

tásai nyomán 70 évig uralkodott, s bárha Konstantinban hatalmas ellenségre talált, még is 350-ben Kr. u. a Szin-gara melletti csatában boszút állt a szenvedett vereség-ért; ugyancsak ő vette vissza ismét a Tigris-en tuli mindazon tartományokat, melyeket elődei egykoron elvesztettek.

Ugyanezen uralkodó ház tagjai közül meg kell még említenünk: Bahram Gur-t (V. Varanesz), kinek mellékeve (gur. = vad.) rendkívüli vadászat kedvelésére czéloz; Khoszru Nusirvan-t, kinek neve még ma is úgy él minden Persának ajkán, mint a bölcsesség, igazságszeretet és bőkezűség mintaképeé. Ő Kr. u. 531-ben lépett a trónra, s a későbbi mohammedán történetirók azt állítják róla, hogy bárha mint pogány élt és halt is meg, igazságszeretete s azon körülmény folytán, hogy Mohammed idejében uralkodott: érdemes a muszulman disznévre. Mikor ő trónra lépett, az egész ország tömérdék ferdeség sulyos járma alatt nyögött, de ő minden a lehető legjobban segített, a vérző sebeket begyógyítá, a kereskedelmet és tudományokat virágzásra juttatá, s udvarába a görög bölcsészetet vezeté be. Minden alkotásában igen hatalmas segítséget szolgáltatott neki a bölcsességéről híres minisztere: Buzurdzsmihr, ki a legalacsonyabb sorsból a legmagasb állásra emelkedett. A rómaiakkal való érintkezés is sokkal lényegesebb előnyöket nyújtott az ő uralkodása alatt, mint annakelőtte Justinian kénytelen volt a békét 30000 darab aranyon vásárlani meg, — s ezen kívül egész Syriának elfoglalása, Antiochia megvétele, s az Irani határoknak a Phasistól egész a Jaxartes és Indusig való kiterjesztése, elegendő tanúságot szolgáltatnak Nusirvan hadvezéri tehetségéről.

A szaszanidák dicsősége ő alatta érte el legmagasb fokát, ő utána pedig napról napra mindinkább hanyatlott. Khoszro Perviz-nek II. Hormusz-Nusirvan egyik meggyilkoltatott fia — gyermekének, sikerült ugyan a régi fényt egy időre még helyreállítani, ki betört a római birodalomba, megrabolta Darat, Mardunt, Edessat és Amidát s el is pusztítá, úgy szinte Syriát is; bevette Jerusalemet, hol a harcz dulongása közben szent-Ilona és Konstantin fényes templomai a lángok martalékává lőnek. Azonban hadi szerencséje csakhamar elkábította, a legkicsapongóbb s legköltésesebb élveknek adta át magát, s számos pompás palotája, 12000 neje, mindmegannyi egy-egy rendkívüli szépség, 50,000 nemes lova, 1200 elefántja, Sebdisz nevű arabméne, mely a szélnél is gyorsabb vala, mindenek fölött pedig búbájos kedvese: Sirin, mindmegannyi emlékezetes tárgy, melyekkel a Kelet költői és történetírói számtalan ízben foglalkoztak. Harmincz évig tartott a szerencse szakadatlan kedvezése; azonban ekkor csatát csatára vesztett a rómaiak ellenében, s hat év leforgása alatt, minden birtokát, kincseit és hadseregét elveszté, — sőt tulajdon alattvalóitól még el is fogatott, — és saját fia szolgáltatatta át az apát a bakó bárdjának. *)

Mindazon uralkodók, a kik ezután egész Jezdedzsird-ig (III. Isdigertes) uralkodtak, alig méltók az említésre. A szaszanidák uralma nyilsebesen hanyatlott alá,

---

*) Soká nem találkozott senki, a véres ítéletnek végrehajtására; míg végre is egy bizonyos Merdesah — nevű férfiú jelenkezik, kinek atyját Khoszru hajdan megöleté. Mikor az agg fejedelem a fegyvert, mely életének véget vetendő vala, megpillantaná, felkiáltott: „Jól van, úgy is illendő, hogy a fiú mérjen halálcsapást, atyjának gyilkosára.“

s midőn az arab kalandorok telve prófétájuk vallása iránti lelkesedéssel, szerte jártak az egész keleten s betörték Persiába is, csak egyetlen gyenge lökésre volt szükség, hogy a parsz birodalom és a zoroaszteri vallás épülete, ezer meg ezer darabban omoljon össze. Moham-med — a mint tudva van — Nusirván idejében született, a keresztyén évszámlálás 569-dik évében, s új tanait negyven év múlva kezdé hirdetni. Mindenféle követeket küldött, kik vallását ajánló s annak felvételére szólító iratokat vittek magukkal. A büszke Khoszru sah-hoz is küldött egy ilyet. A király épen a Karaszú partján ült, midőn a „mekkai tevehajcsár“ — mint Mahommedet gunyolni szokták — követeit jelenték előtte; a merész felszólításra annyira felgerjedt, hogy a térítő iratot darabokra szaggatá és szétszórta a levegőbe, s bele a viznek árájába. Ezen idő óta — mondják a Mohommedanak, átok fogta meg a Karaszú partjait, átok nehezedik azon helyen, mely hajdan a legvirulóbb vidék egyikét képezé.

Igaz ugyan, hogy az arabok első támadása szerencsésen visszaveretett; de azok Kadesszia síkján csakhamar véres boszut álltak a szenvedett vereségért, és Persia dicőségé, örök időkre oda lett. Dirafsi Kejvani hirneves nemzeti lobogója az ellenség kezébe esett, „s a pusztá meztelen rablói — mondja Gibbon — minden reményen felüli gazdagsághoz jutottak.“ Jezdedzsird — az utósó szaszanida — seregének százezer harczosa borítá a csatatér, maga a király Merv felé menekül, melynek közelében egy molnár által megöletik. Vele együtt ért véget egyszersmind Zoroaszter vallása is, azon vallás, mely bárha némely újabb alakulásokkal — egyidejűnek tekinthető a föld özönviz utáni megnépesülésével, s mely Persiában tovább fenállt 1200 esztendőnél.

b) Ujabbkori történelem.

Ezen korszak első évei — mely kor az Iszlamnak Perziába hozatalával veszi kezdetét — az egész országban a legszonyúbb pusztításnak, dúlásnak és rombolásnak rémképeit mutatják. Az arabok, a régi korszaknak legparányibb emlékjelét is, a vallásos fanatizmus legszonyúbb dühével semmisíték meg, s Ó-Iran annyi nevezetes műkincsének, a régi kor oly felséges emlékeinek, majdnem mind el kelle enyészniök!

Nem lehet tehát csodálni, ha az iraniak mélyen sértett nemzeti büszkesége, a fájdalom nagyságának megfelelő bosszút szomjazott. Az első Khalifák virágzásban állt uralkodása alatt, gondolni sem lehetett az elszakadásra; azonban alig mutatkozott az első gyengeség a bagdadi udvarnál és Persiában már is nyíltan kitört a lázadás. Jakub ben Leis egy szegisztani czinöntő fia volt a legelső, ki a lázadás zászlaját kitűzte; ő volt az első mohammedan vallású független uralkodó Persiában, azonban dynasziát nem alapíthatott, s 877-ben meghalván az uralkodást öcsésére A mer-re hagyta, ki Iszmail Szamani Sah által meggyőzetvén, ezen Szeferieh névvel jelzett uralkodó ház utósó tagja volt. *)

Iszmail személyében a Szaman ház lépett most uralkodásra, melyek egymásra következő tagjai: Ahmed Naszr, Nuh, Abdul melik, Nuh bin Manszur s végül

---

*) „Mondják, hogy ezen fejedelem, midőn a vesztett csata után lánczokra verve a földön ülne, egy katona valami szerény kis estebédet főzött számára, némi húsneműt aprítva egy szükszájú kis bögrébe. Valami éhes kutya lopózott oda eközben, s fejét a szük bögrébe dugta, de onnan hirtelen kihuzni nem tudván, hussal — fazékkal, az egész főzési készlettel elszaladt. A szerencsétlen fejedelem hangosan felkaczagott, „Mi lehet a kerek ég alatt olyas, a mi a te sorsodban

Manszur bin Nuh váltották fel egymás a trónon, míg végre a nagy Giznei Mahmud, néhány rövid év lefolyta alatt hatalmas országot alapított Bagdadtól Kasgarig, s Georgiától Bengáliaig; s figyelmét Iranra is kiterjeszteni kezdé. Ez időközben ott a dilemita-ház uralkodott, melynek sorát Ali bin Buje nyitja meg. Iran ezen időben részint egészen független fejedelemségekből, részint pedig olyanokból állott, melyek uralkodói még mindig a bagdadi udvartól nyerték hatalmukat. Giznei Mahmud hatalma utóbb, egészen véget vett Iranban a dilemita Dynasztiának. Hogy ezen fejedelemnek dicsvágya és vallásos buzgalma mennyi mindent alkotott: az sokkal több, semmint hogy e történeti képek szűk keretébe foglalható lenne: korának történészei hatalma nagyságát, kegyességét és igazságszeretét igen kiemelik, daczára annak, hogy nem maradt ment egyszer másszor a fősvénység és kapzsiság vádjától. Az ő uralkodása alatt élt és halt meg Firduszi a híres költő, kit, a mint ez eléggé ismeretes, ő oly kicsinyes fukarsággal jutalmazott. Mondják hogy székhelye, Gizni, a maga idejében sok szép épülettel ékeskedett, ma már csupán mausoleuma áll fenn. 1032-ben történt halála után hatalma is ép oly gyorsan elenyészett, mint a mily hirtelen támadott. Utódját, Meszud-ot, Togrulbej, a szeldzsuk törzs egyik főnöke fosztotta meg trónjától. Ezen tatár fejedelem, kit a középpázsiai sivatagok legbátrabbjainak százezrei követtek, nem csak

lévót ennyire megneveztetheti?“ kérdé egyik az örök közül. „Lásd — mondá Amer — házi készleteim felügyelője, még csak ma reggel is arról panaszkodott, hogy 300 teve sem elegendő konyhaedényeim hurczolására; s ime most, az az egy kutya is elég arra, hogy minden konyhaszerszámmal és eleséggel együtt elszaladjon!“

(Malcolm.)

magát Iránt hódítá meg rövid idő alatt, hanem Bagdadot is; s még abban a szerencsében is részesült, hogy utódjává oly jeles férfiú vállt, mint fia Arszlán, ki maga volt a megtestesült lovagiasság. Arszlán, nagy lelkiségét, a többi között, Romanus Diogenes byzanti császár irányában is megbizonyítá, ki fennhéjázó büszkeséget tanusíta előbb ellenében, utóbb azonban foglyává lett: „Mit tettél volna velem — kérde Arszlán emezt — ha sorsunk épen ellenkezőleg fordul vala?“ „Megkorbácsoltattalak volna“ — viszonzá Romanus. „S minő bánásmódot vársz most éntőlem?“ — Kérde a tatár fejedelem. „Ha kegyetlen vagy és vérszomjazó: — válaszolt a császár — akkor megöletsz; hahogy hiú: akkor lánczokra veretsz, és diadalszekered előtt rabszolga gyanánt hajtatsz; de ha nemesszívü és bölcs vagy: akkor elfogadod a váltságdíjat és visszaadod szabadságomat.“ Arszlán ez utóbbi módon cselekvék s hazaküldé a byzanti császárt; sőt már már intézkedéseket is tön, hogy trónjára még visszasegitse, azonban nemes tervét Romanus meggyilkoltatásának hire meghiusította.

Fia Meliksah, atyjához hasonló bölcs államférfü, hatalmas hős és bátor harczos volt. Az erkölcsösség és becsületesség ritka példái élnek még e mai napiglan a népnek ajkán e fejedelemről, ki élte virágában, 38 éves korában halt el.

Öutána kezdődik a nagy zavarok korszaka, nem csak Iranban, hanem a szeldzsuk birodalom minden tartományában. Fiai szakadatlanúl háborukba valának bonyolódva egymás ellen, s az uralkodó ház utósó tagját, Szandzsart, a Kharezmi fejedelem fegyvere ejté el, midőn amaz ittas állapotban rohanna a csatába.

Persia, ezen időtől fogva, egész Helgau Khan

(Dzsingisz-fia) hódításaig, mintegy évszázadon keresztül azon zavargások és kölcsönös hadviselések színhelye volt, melyeket az Ata-bey-ek, a tartományi kormányzók támasztottak egymás ellen. Helagu, ki Persia teljes meghódoltatását hatalmas atyjától öröklé: nem csak ezen országban volt diadalmas, hanem romba dönté Mutassim-Billahnak bagdadi árny-khalifatusát is; benne azonban nem hiányzott azon szép tulajdonság sem, hogy a pusztítás kardját néha-néha hüvelyébe is rejté, s magát az irodalom és tudományok élvezetének engedte át. Tudva levő dolog felőle, hogy a híres csillagász Nasreddin-Tuszi számára Maragaban csillagdát építtetett, s az ő korából származó csillagászati táblák, miket Ilkhanie-táblázatoknak is szokás nevezni, mind e mai napig tiszteletben állanak. Fiáról, a szelid lelkű Abaka-khanról, úgy szinte egyéb utódairól igen kevés érdekes tárgyat lehet feljegyezni, s ha Gazan-Khan-t, Tebrisz szépitőjét, és Sah Khudabendet, Persia első sííta fejedelmét kiveszszük, nyugodtan elmondjuk, hogy az ő halála után, mind egész Timur felléptéig, Iran évkönyveiben pártoskodásnál és belháborúknál egyéb alig van feljegyezve, mint a melyek minden nagyszerű forradalmat rendesen meg szoktak előzni.

Timur vagy Timurlenk (Sánta Timur) nálunk Tamerlannak is nevezve, Sehri-Szebz-ben, egy Szamarkand közelében lévő kised városkában született. Élettörténete sok tekintetben hasonlít más egyéb ázsiai hódítók és országrendítőkéihez. Előbb jelentéktelen törzsfőnök, aztán tekintélyes saját tartományában, utóbb hatalmas az egész országban, végre ott áll a vért és zsákmányt szomjazó tömeg élén, milyen Ázsia azon részeiben mindig könnyen feltalálható, s velük tartomá-

nyokat hódít és birodalmakat forgat fel. Iran — mely épen nyugat felé vett útjában feküdt, s a nélkül is apró tartományocskákká volt elforgácsolva, csakhamar prédájává lön féktelen csordájának; sok régi várost megraboltak s egészen porrá hamvasztottak, sőt még Timur halála után sem lön nyugta Persiának, mert a világhódítónak fiai elkeseredett harczokat folytattak egymással az örökségért, míg végre az erényes Sah-rukh a béke malasztjait árasztá ez ország egy kis részecskéjére. Khoraszán, Merv és Herat akkori fővárosaival képezé a bölcsek, a tudomány és költészet férfainak gyűlhelyét. Igy szinte Szultán Huszein Mirza is, kinek uralkodása mintegy fénypontját képezi a timuridák dynasziájának, mint a művészetek és tudományok Maecenása, némi nevet hagyott maga után. Mindamellet, általában véve a Timuridák uralma alatt, Persia majd részekre szakadva, majd a belháboruknak, majd a szomszéd turkomantörzsek pusztításának vala szakadatlanul kitétetve, s így előre sejtethető volt, hogy az állandó nyugalom és rend csak valamely benszülött hatalmas fejedelem kormánybotja alatt fog helyreállhatni.

Ilyen után epedt egész Persia, ilyent talált is Iszmáil Sah-ban a szeferi dynasztia tulajdonképeni megalapítójában, kiknek uralkodása, a mint látni fogjuk, valóságos fénypontját képezi Iran újabbkori történelmének. Ezen uralkodó ház fejedelmei, kik egy Szofi-eddin nevű erdebil-i kegyes Seikhtől vették származásukat, az éjszaki Azerbaidzsánból, maguk is török eredetűek lévén, jókorán körükbe vonták éjszaki Irán harczias török törzseit. Ismeretes dolog, hogy a törökök akkor, két felekezetre oszlottak: a kara kojunlu-k (fekete juh) kik leginkább szunniták lévén, az ottoman fejedelmek lobogói alatt

harczoltak; és az Ak-Kojunlu-k (fehér juh) ¹⁾, kik bárha amazoknak rokonai, mindazáltal utóbb Uzun-Haszán alatt, azoknak leghatalmasabb ellenségei s ennél fogva a siíszmus legfanatikusabb védelmezői. ²⁾ Iszmail Sah felhasználva párthiveinek vallásos lelkesültségét, országát kelet felé Mehemmed Seibani, Bokhara hatalmas szultánja ellenében megvédelmezé, valamint Szelim szultán ellen is, ha talán nem oly sikerrel is, de nem kevesebb erélylyel, ki őt Azerbaidzsán felől támadá meg. A Csaldirim-i híres csatában hada ugyan tönkre tétetett a bátor ottoman császár által, mely veszteség őt igen keseríté, bárha amannak halála után megint átment az Araxesen s a meghódoltatott tartományok egyrészét ismét visszafoglalá. Egész Persiának teljes birtokosaképen halt meg nyugodtan Erdebilben, s azon nevet hagyta maga után, mint a ki Iran egykori határait újra visszaállítá, és a nemzeti hitnek megalapítója lön.

Ép oly szerencsés volt fiának, Tahmasznak uralkodása is, ki bárha fiatalon jutott is a trónra, mindazáltal szunnita ellenségeit, mind nyugaton mind keleten megverte. Hadi szerencséje oly nagy hirnevet szerzett számára, hogy Humajun, India császára, midőn országa lázongó nagyjai elől futni kellene, ennek udvarába mene-

---

¹⁾ Épen ezen Ak-Kojunlu voltak azok, kik megkülönböztetésnek okáért, fővegeiken veres gombot, vagy mások állítása szerint inkább veres posztót, kendőt viseltek, minél fogva. Kizil bas (veres-fej) nevet nyertek, honnan a magyar „Kazul“ szó is származott, mely kifejezéssel régiebb költőink Persiát jelzették.

²⁾ Az ozmanlik elleni harcaiban diplomacia fegyvereit is megragadta; összeköttetésbe helyezé magát a nyugati hatalmasságokkal, kik közül a velencei doge és I. Mátyás, magyar király, követeket is küldöttek udvarába.

kült, s ugyancsak az ő segedelmével nyerte utóbb ujlag vissza fejedelmi trónusát.

A nyugati hatalmasságokkal megkezdődött az összeköttetés. Erzsébet, Angolország királynője küldé az első követet Persiába, Jenkinson Antal személyében, ki ott huzamosb ideig tartózkodván ezen ország egyik legkorábbi s legérdekesebb ismertetését írta.

A király utódjai azonban, Iran veszedelmére, nagy versengésben éltek egymással; Haider és Iszmael, mint utódai alig méltók az említésre. De annál dicsőségesebb volt e most említett fiának, Abbasznak uralkodása, ki méltán megérdemli az utóbb melléknévül kapott nagy nevezetet. Az 1582-dik évben jutván a trónra, uralkodása első éveit kénytelen volt az ország határaitra csapott ellenségek ellenei harczokban tölteni: de meg is győzte valamennyit. Helyreállítván a nyugalmat, tartományainak belső szervezéséhez fogott, s a földművelés, kereskedelem és ipar felvirágoztatására annyit tett, mint sem előtte, sem utána senki többet Iranban mind e mai napiglan. Atyáskodó gondosságának legfényesebb tanujelei, a még mai napig fenálló, s az egész országban szét-szórt Kernanszeraj-ok, jó országutak és vízvezetékek; legtöbb gondot azonban székhelyének, Iszfahannak csinosítására fordított, mely az ő idejében nemcsak Ázsiának volt legszebb fővárosa, hanem hozzá hasonló, Európában is alig találtaték, mely oly virágzásnak örvendett volna, s oly gazdag lett volna pompás épületekben mint Iszfahan. Sir Dodmore Cotton angol követ, kit I. Jakab küldött Abbasz sah-hoz, csodadolgokat beszél azon pompáról és fényüzésről, mely ennek udvaránál uralkodott, ki már ekkor mélyen átértette, mennyire szükséges a nyugati fejedelmekkel jó lábon állani, s velük kereske-

delmi szerződéseket kötni. A keresztyének iránt is különösen türelmes volt, sőt azt is mondják, hogy Sir Robert Shirleyt, különös kedvenczét, egy szép csirkaszi nővel megajándékozván, utóbb született gyermekükénél még a keresztapai tisztet is ő maga töltötte be. De ezen türelmi-érzelmei daczára különös buzgalmat tanusított a Persák nemzeti vallása iránt is, és hogy a Siítakat a Mekka és Medina sirjaihoz való szenvedélyes zarándoklástól visszatartsa, Imam Rizának Meshedben, s Alinak Nedzsefben fekvő eddig jelentéktelen sirjait, kitünő pompával ékesítteté föl. Uralkodását egyaránt igazságosság és jó szerencse teszük nevezetessé, s ha a mai kor persája az igazi fejedelem mintaképét akarja említeni: mindjárt Abbasz sah nevét hordozza ajkain.

Nevezetes és feltünő azonban, hogy házi magán körében ép oly vad és barbar volt, mint a külvilággal érintkezében a mily szelid és kegyelmes. Legkedvesb fiát kivégezteté, másoknak szemük világát véteté, s kegyetlensége örjögésében legkedvesb unokaleányát, ki egész ártatlanúl közelíte nagyatyjához, hogy vele enyelegjen, tulajdon kezével fojtá meg. Végre maga is mérget vett, és Malcolmnak igaza van, midőn azt mondja: „Mikor ezen nagy fejedelem megszűnt uralkodni, ugyanakkor megszűnt uralkodni Persia is.“ Utódai, kik magukat a teljes elpuhultságnak s a leggyalázatosabb kicsapongásoknak engedték át: virágzó országutaikat is a veszedelem örvényének szélére juttatták. A hanyatló hatalommal, együtt növekvék az előbb elnyomott népek vakmerősége, s a harczias afghanok voltak az elsők kelet felől, kik nemcsak függetlenekké tették magukat, sőt nemcsakára, egyik vezérük, Mahmud vezérlete alatt még Persiára is ráütöttek és a fővárost, Iszfahant ostromolták,

Ez időben a jólelkű de gyenge Huszein Sah ült a trónon. A minden oldalról megszorított főváros, mely a hanyatló Rómához hasonlóan csak panem et circenses — után epedt, képtelen volt a védelemre, úgy hogy a jó ideig tartó sulyos ostrom után, maga a szeferi család utolsó királya volt kénytelen a durva Afghánok táborában megjelenni s könnyes szemekkel kegyelemért esedezni.

Huszein tömlöczbe vetteték, hol azután nemsokára el is vészett. A kincsszomjas afghánok nagy mohón rajta törtek az elhagyott fővároson. Kényük kedvük szerint dultak és raboltak, s miután több évig az ő kezükben volt e hely: a szeferi dynastia majdnem minden alkotványa, az országnak majdnem birtoka elpusztult, úgy hogy mindenütt csak siralom és pusztulás volt található. A porig megalázott ország bosszút akart állani és Nadir Kulit az Afsar-törzs egy főnöke állt az elégületlenek élére Khoraszánban, és sikerült is neki a mazendriai segedelmével az idegen dulárok hatalmát megtörni. Több ízben tönkre verte az Afghánokat, úgy hogy ezek végre futásnak eredtek, azonban csak igen kevés menekült meg közülök.

Nadir, ki eddigelé csak is mint Huszein fiának Tahmaszbnak vezére szerepelt: diadalaitól megittasultan nem tudott sokáig ellenállani uralkodási vágyának, s 1736-ban, csakugyan Iran trónjára is ült, s ezen ázsiai utolsó világverőnek haditettei valóban ép oly bámulatra méltók, mint a minő csodálatos volt egész kalandos pályája, az egyszerű rablófőnöktől, fel egész a királyi méltóságig. Nadir nem csak nyugaton a törököket verte meg, nemcsak éjszakon a tatárokat, nem csak visszaállította az ország régi határait: hanem még Indiába is becsapott, s diadalmenete Delhibe, mely ez időben egy

millió lakost számlált, s honnan a legdusabb s legértékesebb kincsekkel megrakottan tért vissza, valósággal oly meseszerűnek hangzik, minő csak is keleten fordulhat elő. Iran, öalatta, bárha csak rövid időre, még nagyobb volt, mint Abbasz sah korában; azonban országának belső felvirágoztatására semmit sem tett, azon egy kísérleten kívül, hogy t. i. a siítákat, a szunnitákkal ki akarta békíteni, mi azonban teljességgel nem sikerült.

A mily dicsőséges volt e hódítónak nyilvános pályája: ép oly gyalázatteljesek uralkodásának utósó napjai és tulajdon életének vége is. Azt képzelte, hogy szakadatlanul életére törnek, s ezen rémképektől gyötretve, a legirtózatossabb módon dühöngött környezete ellen. Fiát, Riza Kulit szeme világától fosztatá meg; legközelebbi rokonait és barátait rakásra gyilkoltatá, és egész városok estek dühének áldozatául, s midőn örvjögésének tetőfokán azt határozta volna magában, hogy minden Persát ki fog irtani a földszinéről: tulajdon törzsének egy fia verte őt át fegyverével. Hatalmának kártyavára ép oly hamar roskadt is össze, mint a mily gyorsan felépült. Utódjai csak alig-alig tudtak megtartani néhány tartományt hatalmas vetélytársaik ellen, Mazendran és Asztrabad ez időben a Kadzsartörzs egy főnökének, Mohammed Huszein khannak uralma alatt állott; Azerbajdzsan az afghan Azad-Khant uralta, Gilanban Hida jet Khan volt független, Khoraszant pedig Sa hr ukh tartotta birtokában. Délen Ali Mer dun Khan, a baktiari főnök foglalta el Iszfahan fővárost, mig ezt végre a bátor Kerim Khan Zend győzte le, ki a független fejedelmek ellen folytatott sok súlyos harcz után, királyi hatalmát ismét egész Iran fölött kiterjeszté. Kerim Khant, mint született első persa királyt, kiváltképen a

déli Iran magasztalja és dicsőíti leginkább, mint a melynek vidékéért ő maga is igen sokat tett, s minthogy a becsületességgel és mérséklettel a dicsvágyat és hősiséget igen alkalmasan tudta egyesíteni: méltán megérdemli az „igazságos“ nevet, melylyel őt az utókor feldiszíté. Közkatonából lévén királylyá, pályafutása telve van a legérdekesebb kalandokkal, s ha Siraz lakói, hol fővárosát is tartotta, kedvencz fejedelmükről kezdenek beszélni az ember alig győzi végig hallgatni magasztalásukat.

Mint minden ideig óráig tartó nagyságoknál rendszeren történni szokott: itt is az az eset állott elő, hogy az őt túlélő négy fia, nem volt képes atyjának trónját, a hatalmas főnökök törei és ármányai ellen megvédeni. Kerim Khan halála után, ismét kitört az Iran fölötti uralkodásért küzdő háború. A Zend család, mely a túlvakmerő Lulf Ali Khan személyében hatalmas védelmezőt birt ugyan, nem juttathatá érvényre a maga jogát a kadzsartörzs hatalmas főnöke, Aga Mehemmed Khan ellenében, kinek lobogói alatt, az ország legharcziasabb népei, a törökök egyesültek. Amazok legyőzettek, és Aga Mehemmed Khannal a Kadzsar dynasztia jutott a trónra, mely mind e mái napiglan uralkodik. Ezen fejedelem, ki férfiúságától kora ifjuságában megfosztaték, utóbb pedig ellenségei foglyává lön, sok viszontagságon ment keresztül, s jellemében ritka erélyt és dicsvágyat egyesített tigris-kegyetlenséggel és bosszúállással, s igen hihető, hogy ama rémület, melyet maga iránt a legyőzötteken elkövetett hallatlan kegyetlensége folytán gerjesztett, talán még fegyvereinél is többet tett hatalmának megalapítására nézve. Hajmeresztő olvasni azon városok sorát, melyeket e barbar főnök feldulatott, s azon lemészárolt tömeg számát, kiket kardélre hányatott. Még tulaj-

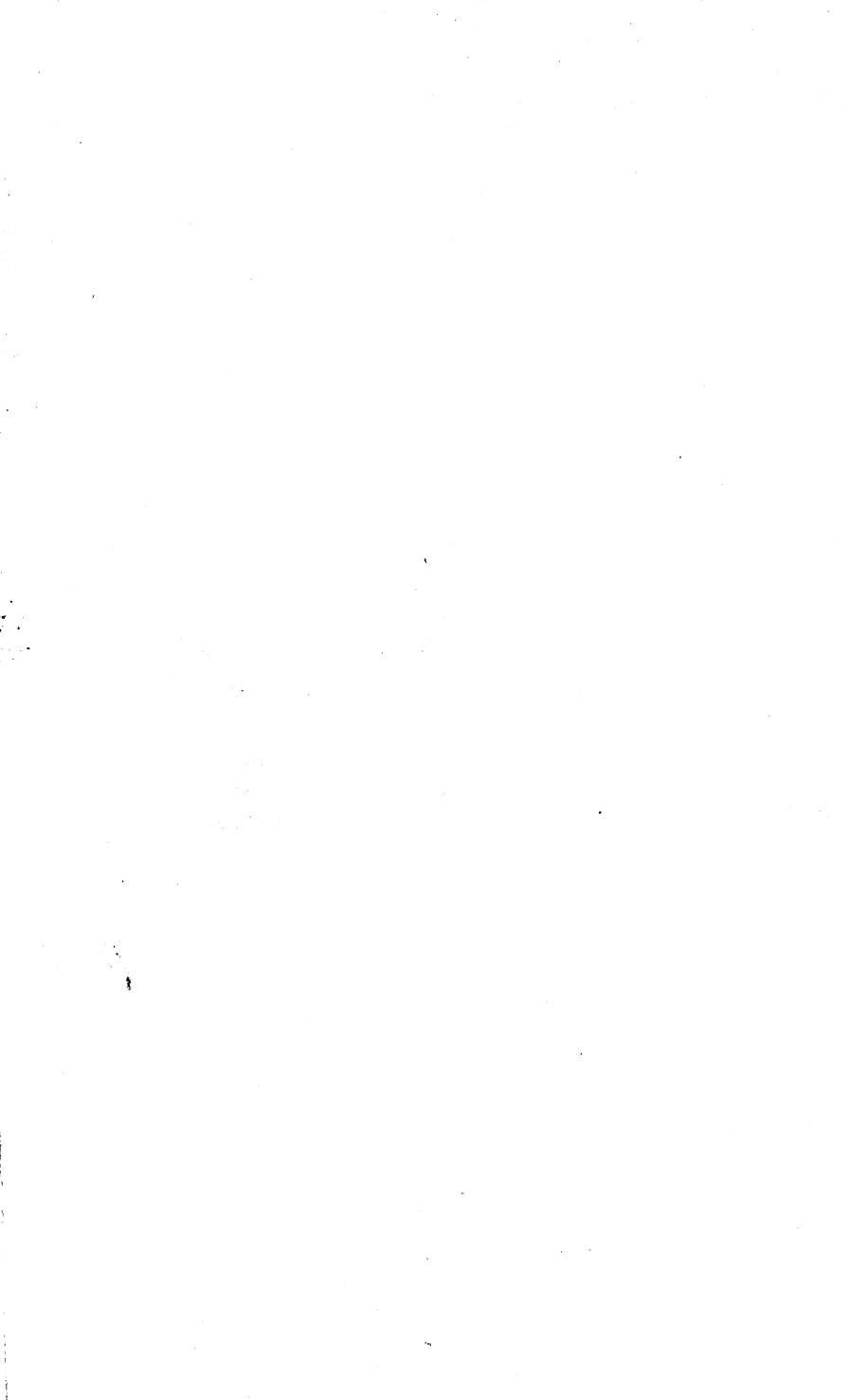
don rokonai ellenében is a legbaromibb módon viselteték, egy unokaöccse az egyetlen Baba Khan kivételével, ki atyjának 1797-ben Sise mellett történt halála után, Feth Ali Sah néven jutott a trónra, mint mind e tartományok egyetlen örököse. Őalatta kezd az európai diplomáciai közlekedés igazán állandóvá és szakadatlanúvá lenni; Gardanne és Jaubert tábornokok követsége, kiket I. Napoleon küldött udvarához, ugyszint Malcolmnak, a híres diplomata és tudósnek küldetése, mind öt közelebb hozták Európához, mind pedig minket jobban és jobban megismertetének ezen ország milyen-voltával és institútióval. Utóbb az oroszokkal is érintkezésbe jutott, sőt egy hosszadalmas háboruba is bonyolult velük, melyben a persák legyőzettek és 1828-ban a turkmacsaji *) megalázó szerződést elfogadni kényszerültek. A tetemes veszteség igen bántá Feth Ali Sahot, ki nagyon szerette magát a „fenséges“nek nevezni, mindazáltal a háborút nem lehetett többé megújítani, s még fia Mehemmed Sah alatt is, hiába óhajtoztak, az elvesztett tartományokat visszanyerni. Persia, mind jobban és jobban elhomályosítva az éjszaki Kolosz által, mostani uralkodójának, Naszredin Sahnak uralkodása alatt teljesen belépett ugyan, a nyugati hatalmasságok államcsoportjába, s bárha igen nagy gond fordittatik is rá, az európai institúciók átültetésével megkönnyíteni a nyugati civilizatióval való összeolvadást: mindazáltal jövője főleg a szentpétervári udvar óriási befolyásától függ, s ha erélyes módon nem lát hozzá, regeneratióját örön erejéből megalakítani, igen könnyen a mai török birodalom sorsára juthat, melynek létezése, a nyugati hatalmasságok kegyelmétől függ egyedül.

---

*) Lásd „Teheranba“ czimű kirándulás V. szakaszát.

TEHERANBA.

I.

Ágyudörgés, zeneszó és örömkialtások hangzának fel a trapezunti kikötőből hajónk felé, midőn ez büszke lengéssel a parthoz közelít. Bizonyára távolról sem fogja senkisémm gondolni, hogy ezen ünnepélyes fogadtatás, talán engem, a leendő dervist, illetett, ki koldúsbottal kezében vándor-útra indult, hogy az óklassikus Ázsia nagy részét bebarangolja. Bizonyára nem engem illetett. A hódolat Emin Muhlisz pasának nyujtaték, Trapezunt ujonan kinevezett kormányzójának, ki utitársunk volt Konstantinápolytól idáig. Egy-egy török tartomány új kormányzója mindig a legédesebb remények fris kufor-rását hozza magával az illető lakosság számára. A lelétet zsarnok személyisége vagy túlzott hivatalhűsége rendszeren gyűlöltté teszik, s így utódjától több igazság-szeretetet, nyugalmat és rendtartást szokás várni. Variatís delectat! s bárha az ember bizonyosan tudja is, hogy a török államügy korhadtt épületét, már a legerősebb támoszlop sem képes többé fenntartani, bárha bizonyos is, hogy az ujonan érkezett nemsokára hasonló lesz a távozóhoz, az ember mégis oly öröme-streménykedik.

Trapezuntnak, Mithridates hajdani székvárosának, veres háztetőivel, mik a gazdag növényzet setét zöldje fölött emelkednek, a tenger-félről épen nincs kelle-metlen külseje. Belseje is sokkal szebb, mint akárhány

más török tengerparti városé. Muhlisz pasa, kivel még Konstantinápolyban ismerkedtem meg, itt tartózkodásom idejére felajánlotta vendégszeretetét. A készen álló lovak egyikére ültem, s kíséretéhez csatlakozván, az ünnepélyes menettel együtt haladtam át a kormányzó délen fekvő palotája felé. Nem nagyszámú kísérő csapatunk mellett jobbra balra eleven, örvendező néptömeg zszibongott. A pasa apró ezüstpénzeket szóratott szét, volt imádkozás, volt üdvözlés, s midőn mindezek között magam körül tekintettem, valóban mosolyognom kellett soromnak szeszélyes intézkedései fölött. Lelkemet fájdalommal tölté el a kedves Konstantinápolytól való válás, hogy négy évig keleti kényelemben és nyugalomban éltem, s Trapezunt-ról, honnan utra kell vala kelnem, épenséggel sem alkotam magamnak valami ragyogó képeket, s ime első megjelenésem mégis ilyen ünnepélyes pompával történik. Jó előjel, mondja a keleti az ilyes eseményről, s bárha én magam is ilyennek akarám tartani, mindazáltal nem volt kellemes rám nézve, három egész napig ismét azon kényelemben élni, melytől egyszer már búcsút vettem.

E rövid időközt arra használtam fel, hogy a szükséges utikészleteket bevásároljam, lovat béreljek, s egyszóval mindazzal ellássam magamat, mi Törökországon és Persián átvezető kalandos vándorlásomhoz szükséges vala. Hogy mindez igen kevés gondot adott, s hogy az egészszel csakhamar elkészültem, azt mindenki elhiheti. Az efendi-szerepet egész Teheranig meg akartam tartani, de csak Kiatib, (irnok) szegény Kiatib kívántam lenni, ki a hatóságok vendégszeretetét igénybe veszi, s összes uti podgyászom nem állt egyébből egy Khurdzsinnél (tarsolyzsák), mely egypár inget, könyvet s holmi apró-

ságokat rejtett, két szőnyeg, egyik takaró, másik alá-
terítő gyanánt, végül egy kis üst, thea-edény és csésze.
Mindezt a paripára rakták, melyen távozandó valék, s
bár a pasa nem akart alábbhagyni vele, hogy vigyek
magammal egy-két kavasz-t, nem annyira biztonság,
mint az itt szokásos fényüzés szempontjából, e szives
ajánlatát mégis megköszöntem, de el nem fogadván, az
1862-dik május 21-dikén a Szürüdzsi (lóbérlő és hajtó)
kiséretében távoztam el a török tengerparti városból, a
kelet felé vonuló hegységnek irányozva utamat.

Mínthogy a nap már jó magasán állott, halk léptetve
haladtam a körülbelől mintegy órajárásnyira terjedő
csinált uton, melynek készítése — mellesleg legyen
megjegyezve — nem kevesebb mint 20,000 török fontba
került. Egyike volt ez azon számos izben újra meg újra
tervezett országutaknak, melyek a rideg pontusi hegy-
ségeken át Erzerumba valának vezetendők. Azért mon-
dom „gyakran tervezett országutak,“ mert a mennyire
én emlékezem, legalább is hatszor hozzáfogtak a készítés-
hez, de a roppant kiadásoktól visszajedve, azzal nem-
sokára fel is hagytak; a magaslat ormán, hol ezen ország-
utnak vége szakad, veszi kezdetét a primitiv keleti ut,
egy keskeny, görbe mélyedés, melyet az arra átvonuló
állatok körmei vájtak, olyan ut, mely a mi európai fo-
galmaink szerint érdemes volna e nevezetre, innen kezdve,
mind a mennyei birodalom távoli határáig, egész Ázsiá-
ban sehol sem található.

Egyébiránt nemcsak a csinált országut az, melytől
az utazónak, mint az európai élet utósó emlékjelétől itt
válnia kell, hanem a mély völgytorkolatban vezető uton,
a tengert is elveszti szemei elől. Hadzsator, az utamban
kísérő örmény szürüdzsi, figyelmessé tett ez utóbbi kö-

rülményre, s a magaslat ormán meg is állottam egy kevéssé, hogy a végbucú tekintetét vessem a különben vadul zajongó, de a jelen évszakban nyájas tóhoz hasonlatos nyugovó tengerre. A rám várakozó nehézségek és veszedelmek felől még csak sejtelem élt lelkemben, sejtelem csupán, s már ez is elég'vala, hogy a legmélyebben megillessen, midőn az Euxinus végtelenbe terjedő setét hullámain merengettem. Trapezunt, mintegy mélyedésben lábaimnál feküdt, s csak a kikötő szolgált a kép előtere gyanánt, s midőn azon osztrák hajónak, mely idáig hozott, tat-árboczán utójára láttam légben lengedezni a lobogót: lehetetlen vala mély levertséget nem éreznem. Minél mélyebben nyomultam a hegyszorosba, a növényzet annál bujábbá s gazdagabbá lön, annál meglepőbbé a mindenfelől mosolygó virágok pompája. Május közepe volt, s ha a pontusi hegység az év egyéb szakában szépnek mondható: nem csoda, ha a kikelet e szép havában valóban varázstekintetű. Az út vadul lezajló hegyzuhatag partjai mentén vonul, mindkét oldalon magas, gazdagon benőtt hegyektől környezetten. Csak imitt-amott akad az ember egyes K h a n okra (fogadóház), néhol azonban az erdők tisztásai felől egy pár lakház is tekintet alá. Ezeket a köröttük álló fák dús lombozatja borítja, s bennük jobbára görögök laknak, kik még a régi pontusi tartomány lakosainak maradékai s jóformán sehol sem vegyültek össze sem örményekkel, sem törökökkel, mint-hogy ez utóbbiak csakis a városokban tartózkodnak.

Hat óráig ülven a nyeregben, a körülöttem terjedő természet minden varázsának daczára, nagy bágyadtságot éreztem tagjaimban. Lovon utazni, kivált eleinte, nehéz, de még sokkal nehezebb, ha az ember paripáját valami szürüdsitől kénytelen bérleni. Ezek az emberek

rendesen málhaszállításra használják állataikat, s így azok oly rázósak, hogy a lovagot egészen összetörik, a mellett oly lomhák, miszerint ugyancsak van dolga kéznek lábnek a hajtásban, elannyira, hogy az ember jobban elfárad, mintha gyalog tette volna meg azt az utat. Igazán, hat óráig tartó első lovaglásom, mint nagy feladatomban előtanulmány, valóban fáradalmas volt, de még terhesebb az est, mikor ugyanis Köpri mellett egy khanban az éjet először töltém a pusztán földön, nomad-módrán. Étvágyam egy csep sem volt, a csupa fáradságtól, sőt még az álom is elkerült. Az egész helyiség szintűgy hemzsegett a lovaktól és öszvérhajcsároktól, mely utóbbiak közül egyik állatait tisztogató, a másik főzött, a harmadik énekelt, a negyedik csevegett stb. s nekem úgy látszott, mintha ezen egész zajt egyedül azon czélból keltenék, hogy az én álmomat elzavarják. Felemelkedtem fekhelyemen s mély elborulással gondoltam bekövetkezendő fáradalmaimra.

Szinte hallom, hogy az olvasó azt mondja: ez lesz-e hát az az utazó, ki dervis-szerepben, koldúsbottal kezében, át akar haladni Ázsián, s bebarangolni szándékozik Turkesztán sivatagait, és a távoli Oxus partvidékét? Valóban, ez nem látszik arra valónak! Öszintén szólva, Trapezunthoz egy állomásnyira magam sem hittem, hogy mindazon kalandokat és veszedelmeket kiálljam, melyek rám Konstantinápolytól Szamarkandig vezető utamon várakoztak. Vállalatomban veszedelmei ismeretlenek valának előttem, azonban — mit nem tesz a megszokás! A fokozatos előrehaladás mindennek elviselésére megtanít. Az első állomás éji szállásán környezetem, fekhelyem, eledelem s általában minden, undorral töltöttek el, — s két év múlva, ugyanezt a helyet pompás hôtelnak tekintet-

tem volna. Mit nem adna Közép-Ázsia karavanjának utazója ilyen fedélért, kenyérért és vizért, s kiváltképen azon biztonságért, melyeket én az első estén nem tudtam érdemük szerint méltányolni.

(Május 22.) A lehető legrövidebb álom után Hadzsator felébresztett. „Bey Efendi — mondá — úgy gondolom, kipihented már a tegnapi utnak fáradalmaidat, a mai még sokkal rosszabb, a trapezunti hegyek nem hagyják az embert nyugton a nyeregben ülni, s azért jobb lesz, ha addig, míg az idő fel nem melegszik, szép lassan fegyalogolsz arra a magaslatra amott balkéz felől.“ Eleinte azt hittem, tréfál, de midőn sürgetését ismétlené, felemelkedtem fekhelyemről, melyen ruhástul töltém az éjet, s neki indultam a meredek hegyi ösvénynek. Nem győztem csodálkozni azon, vajon a barmok, s még pedig ugyancsak megterheltek, hogyan haladhatnak fel ezen az uton, melynek lépcsőszerű emelkedését leküzdeni, még a gyalogszerrel járónak is kimondhatlan fáradságába kerül, s még is egész hosszú vonalt képező, erősen megterhelt öszvérekkel találkoztam, melyek a persa hajcsárok irtózatoss kiáltásai közben jöttek lefelé, ügyesen ellensúlyozva terhüket. Valóban ritkítja párját, milyen ügyességgel haladnak ezek az alig kétarasznyi széles, sikos sziklaösvényen, — mely mellett feneketlen mélység tátong bizonyos veszedelemmel. S mégis a legritkább esetek közé tartozik, s az is csupán télen szokott megtörténni, hogy egy-egy ilyen állat a mélységbe zuhanjon; a legnagyobb veszedelem egyébiránt akkor fordul elő, ha két menet szembe találkozik egymással. Ennek megakadályozására szolgálnak azon nagy kolompok, mik az átvonulókat kitérésre intik, s jaj a szegény állatoknak, ha valami makacs karavanvezető igazgatja őket, ki sem-

mibe sem véve a jeladó kolompokat, utát azok daczára is folytatja. A vita és versengés először az illető tulajdonosok között szokott kitörni, azok zajongása összebonyolítja aztán az állatokat is, s hogy az ilyes esetekben, versengési vágyát mindakét fél drágán fizeti meg, arról felesleges is volna szólni.

A szakadatlanul meredek hegyi út tovább tartott négy óra folyásánál, s bizonyára egyike a legroszabbnak egész Ázsiában. S mégis ez azon kereskedelmi út, melyen Örményország, Persia, sőt Közép-Ázsia is, Nyugottal érintkezik! A barmok százezrei vonulnak át ezen nyári időben, jövet Ázsia terményeivel, menet az európai ipar gyártmányaival megterheltetve. Az oromra érkezvén, félórai pihenés engedtetett, bárha az út még innen is mindig felfelé haladt, ezentúl mégis jóval könnyebbé lett. A földet itt-ott még hó boritá, mi azonban épséggel nem gátolá az e vidéki lakosokat, hogy juhnyájaikkal már is a nyári tanyákra vonuljanak. Ezen hegység igen gazdag legelők dolgában, s a baromtenyésztésre igen alkalmas volna, csakhogy a mai Törökország lakossága sokkal szegényebb, semhogy a természet áldásait teljes mértékben felhasználhatná. Néhány arra vonuló családdal találkozván, beszédbe ereszkedtem velük, s találkoztam olyanokkal is, kik a hirneves dönme-felekezethez tartoznak. Dönme annyi jelent, mint renegat (hi-tehagyott), csakhogy ez iszlamita értelemben veendő. Ezen görögök, a török hóditás idejében, uraiktól való féltükben azok vallását vették fel, — de csakis a nyilvánossággal szemben; mert mihelyt a városokból visszatértek ismét magános hegylakaikba, visszatértek hasonlóképen előbbi egyházuk kebelébe is. Csodálatra méltó, hogy e vallásos alakoskodás tovább tartott 300 esztendő-

nél, a törökök jól ismerték e rajah-világ kétszinű hitét, de minthogy ezek nyilvánosan semmi megrovás alá nem jöttek, nem bántotta őket senki sem. Az 1831-dik évben, a Khati Humanjun közzététele után, vagyis jobban mondva, azon időtől fogva, mióta e tájt az orosz befolyás mind jobban és jobban mutatkozni kezdett, a dönnek mind nyiltabban kezdének szint vallani, s minthogy a szent-pétervári udvartól nyertek segedelmet, csakhamar könnyen görög nem egyesült keresztyénekké alakultak át. Ma már minden megtámadtatás nélkül élnek, s az ilyes eset épenséggel nem tartozik a ritkaságok közé, s magában Szalonikben, s Törökország akárhány más városában nem egy olyan ember él, kinek vallásfelekezete valóságos talány. Ez azonban a keleti előtt legkisebb mértékben sem feltűnő, mert ő gyermek, ki a titokszerűt és rejtettet kiválólág szereti.

Daczára a terhes hegymászásnak, s daczára az oly sok nehézséggel járó lovaglásnak, a felséges tavaszi idő és a legtisztább hegyi levegő annyira megerősítettek, hogy a második állomást már sokkal könnyebben értem el. Ez pedig egy meglehetősen megtelt Khanból állott s csakis efendi czimemnek köszönhetém, hogy nyugalmas éji szállásra tudtam szert tenni. Mielőtt nyugodni tértem volna, Hadzsator tanácsára sósvizbe áztatott ruhával borogattam a lovaglás által feltört testrészeket, minek bárha élesen csipő hatása volt is eleinte, de a következő napon a lovaglás már is nem vált oly annyira terhemre.

Midőn május 23-án a harmadik állomásra jutottam, két örmény csatlakozék hozzám, kiknek egyike előbb francziául, azután pedig angolul kezdett velem beszélni. Tebrizi kereskedő volt, ki üzleti ügyekben több évet

töltött Angliában s most szülő városába volt visszatérő. Csakhamar bizalmasakká váltunk egymás iránt, s az ő társasága annyival is kedvesebb volt reám nézve, a mennyiben ő az utat jól ismervén, vezetőmül ajánlkózott azon utnak egy jó nagy darabján, melyet én mint kezdő tettem meg, s bárha ő is, mint az Európából csak épen most megtérő, minden keleti, a belföldi nyelveket mellőzve, mindig francziául vagy angolul beszélt volna, mindamellet hű és biztos utitársra akadtam benne. A jó utitárs mindenütt, de kiváltképen Ázsiában, megbecsülhetetlen, s így azon baráti viszonyra, melyet néhány héten keresztül, mindkettőjökkel folytattam, mindig a legkedvesebben fogok visszaemlékezni.

Épen harmadik napja volt már, melyet nyeregben töltöttem, a bágyadtság szemlátomást fogyott s vele együtt a nyugalmas életmód utáni sovárgás. Visszafelé sohasem epedtek többé gondolataim, sőt inkább most már mindig csak az előttem fekvő városok töltöttek el kíváncsisággal. Karabegoff, így hívták európasított örömenyemet, kinek politikai hitvallását eléggé elárulja az off — szóképző, minden utunkba esendő helyet előre lefestett előttem. Ő már több izben ment ezen az uton, ismert minden egyes házat, s így midőn máj. 24. déltájban Daiburtba bevonultunk, ott semmi meglepőt sem találtam többé. Itt tartottunk nappali pihenést, és azután tovább vonulván, este felé a Maszad elragadó szép völgyében fekvő Khanhoz érkezénk. Az ut szakadatlanul egy folyó partján vezet egész a Khosab Bunar hegység lábáig s egyike a legvarázslóbb tájaknak, melyeket az ázsiai Törökország ezen részén találtam, mit kiváltkép a tavaszi reggeleken tapasztalám. (Máj. 25.) Barátaim, jó európai lőfegyverekkel lévén ellátva, félóra alatt több fürjet és

vadruczát ejtettek el,— melyek e vidéken csak úgy hemzsegnek. A vadászatnak sohasem voltam valami nagy kedvelője, s így most is, a míg ők jobbra-balra cserkésztek, én a zöld réten halkán odább vonultam, a csalógányok bűbájos énekét hallgatva. A völgyesség kész paradicsom, — s a szem sohasem fáradna bele szépségeinek szemlélésébe, ha az e vidéken uralkodó tulságos szegénység a szép képpel oly szerfölötti ellentétet nem képezne. Daczára a viznek, mely itt mindenütt bőven találtatik, s daczára a termékeny mezőnek, a földeket mégis igen rozszúl művelik, s nem egy helyen találkoztam földművesekkel, kik primitiv ekéjükön apró kis tehennel szántottak, sőt láttam azt is, hogy a paraszt ember számára mellé tulajdon feleségét fogta be. Mikor a nagy szegénység okát kérdeztem, azt nyertem válaszul: „Igen, efendi, minket a konstantinápolyi urak juttattak tönkre, a nagy adók, s a mindig megújuló kontribuczió megbénította erőnket. Mit használ az áldás, melylyel Isten megajándékozta vidékünket, ha urainkba lelkiismeretesség és könyörületességet nem teremtett.“ Valóban, szerettem volna, ha ekkor oldalam mellett van a portának egy némely magas állású hivatalnoka, kik az állam jövedelméből úgy megszokták szedni magukat. Ezreket pazarolnak hasztalan fényüzési czikkekre, míg itt a földműves tengődni kénytelen. Feljutottunk azon hegynek ormára, melyből a Frat folyó ered. A felmenetel sok nehézséggel jár, de a tágas kilátás, mely innen nyílik a szemlélő előtt, elfeledtet minden fáradságot, s nemcsak egész Erzerumig, mely egy szemközt álló hegy oldalában fekszik, hanem el lehet látni egész a távoli Kurdisztan-hegyekig. Gyönyörű panorama, csak a nagyon gyéren elszórt falvakat ne kellene oly keresve keresni.

A hegyről lementünkben, mely út imitt-amott szinte nagyon meredek, egy sirazi karavannal találkoztam s feltűnő volt előttem csúcsra nyúló magas nemez süvegük. Egészen vidáman lépdeltek szülőföldük terményeivel megrakott öszvéreik mellett, s valóban gyermekes örömet éreztem, hallva hogy a karavan-vezető Hafiz dalait énekli, melyek egyes versszakait az őt követő fiatalság, karban utána zengette. Ezek valának az első irani szavak, melyeket bennszülöttek ajkairól hallottam, s bármennyire törekvém is beszédbe ereszkedni velük, nem feleltek semmit sem. Dalolva vonultak felfelé a nehéz uton, mert — mint vezetőm mondá — ez a legjobb mód arra nézve, hogy barmaikat folytonos menésben tartsák. Valamint az arab, gyors paripáját csupán nemzeti dalaival hozza igazán tűzbe, ugy a persa is azt hiszi, hogy Hafiz dalai még az oktalan állatokra is buzdító hatással vannak. Ostort és káromkodást — így véli — csak török állatoknál kell alkalmazni.

Az éjet a hegység túloldalának aljában töltök, Ibrahim Agának, egy igen derék töröknek házánál, ki gazdag vacsorával látott el bennünket. Mig mi ehez jól hozzá láttunk, ő ott ült szemközt velünk, nagy élvezettel szíva csibukját, de minden kérelmünk daczára, csak egyetlen falatot sem fogyasztott volna el mivelünk. Még jobban csodálkoztam aztán másnap reggel a fölött, hogy szives ellátásáért semmi határozott árt sem akart követelni. „Efendi — mondá — nem erszényedtől, hanem szivedtől várom a jutalmat. A mi kenyszerített adomány, azon soha sincsen áldás, s egy magajószántából adott piaszter többet ér, mint tizannyi, a mit úgy követelünk.“ Egyébiránt ez a jóakarát széltében megvan az ázsiai Törökország lakosainál. Ez az egész törökfaj jellemvonása

Ázsia egyik végétől a másikig, mely öt más egyéb népektől megkülönbözteti. Ezek az emberek uraknak születtek, s urak is voltak mindaddig, míg kedvencz foglalkozásuk, a háború őket gazdagíthatá, azonban ma már, midőn a materialismus nyugatról keletre is átvándorol, az alattomos és nyerészkedő örmények és görögök föléjük emelkednek. Ők a középkori társadalom árnyai s mint ilyenek, el is fognak enyészni bizonyára.

(Május 28.) Bárha Erzerum, mely a terjedelmes sikság végén fekszik, indulásunkkor egészen a közelségben állónak látszék, mégis nyolcz óra folyásaig kellett lovagolnunk, míg oda értünk. Ez az eset rendesen előszokott fordulni az olyan helyeknél, melyek valamely sikság végén fekszenek. A láttani szemfényvesztés egészen elkeríti az utazót, ki azt hiszi, hogy egy rövid óra múlva már oda érkezik, pedig még soká, soká kell még mennie. Egy Kurd — mondá Hadzsator — mérgében visszatért egykoron. Erzerum elszalad előlem — így szólt — ugy sem juthatok el oda. Mikor az ásványfürdőiről híres Ilidzsába érkeztünk, már jó dél volt, ott két óráig pihentünk, azután ugyanannyi idő alatt értünk be Erzerumba is, a hasonnevű Pasaliknak székhelyére s Örményország hajdani fővárosába.

II.

Alig lép be az utazó a városba, s már is világossá lesz előtte, hogy Ázsia belsejébe jutott. A partvidékek városainak, emeletes házaikkal és utczára nyíló ablakaikkal, félig-meddig európaias színezetük van. Azon helyeket a török hódítás idejében jobbára görögök birták, kik a nyugatiak életmódját, kisebb-nagyobb mértékben, utánnozzák. De itt már lassankint a keleties építés-mód lesz szemlélhetővé a házakon, a sárból vagy kőből emelt girbe-görbe, ügyetlen falak, az inkább udvarra, semmint utczára nyíló ablakok, a rejtett bejárás, sőt maga a belső elrendezés is sokkal jobban megközelítik Arábia, Persia és Közép-Ázsia építményeit, semmint egyéb török városokéit, s bárha a bazarélet s a lakosság ruházata nagyon élénken Stambulra emlékeztetnek is, az utazó mégis csakhamar észreveszi, hogy itt szokatlan kép tárul fel szemei előtt.

Mikor először lovagoltam át a Bazáron, legjobban a világos színű ruhaszövetek, a cipész-kirakatokban levő sötétvörös csizmák, s a középkori fegyverzetre emlékeztető szuró-, vágó- és löfegyverek leptek meg, melyek a boltok előtt eladás végett kifüggesztettek, s ha az ember egy-egy kurddal találkozik, ki lóháton ülve, lófarkkal diszített lándzsájával, fantasztikus turbánjával és fehér burnusával, mely olyannyira különbözik erősen megbarnult arczszínétől, hiuz szemekkel kémli a bazart, csakhamar sejteni

fogja, hogy nemsokára a legtelivébb ázsiaiakkai lesz dolga.

Az oszmanli, kiben a görög örmény-arabvérnek nagy vegyüléke találtatik, külsejére nézve jobban hasonlít az európaihoz, s a kurd mellett, ehez képest ő is külön-fajúnak látszik, mint akár Gallia, akár Britannia szülötte.

Lakáson nem a Khanban valék Erzerumban, mint örmény utitársaim, hanem Cserkesz Huszein Daim bászánál, e város akkori térparancsnokánál. Ezen, mint melékneve is mutatja, cserkesz származású főtiszt volt az első, ki öt évvel azelőtt, Konstantinápolyban vendégszeretőleg magához fogadott. Egyik hazámfia mutatott be neki, s minthogy fia számára épen oly egyénre volt szüksége, ki azt a francia nyelvben s más egyéb európai tudományokban tanítaná, Mentorául épen engem választott. Huszein pasa, kinek az európai emigransokkal folytatott érintkezése folytán egészen más nézetei valának a szabadságról, mint egyéb törököknek, már nála létemben egy messze terjedő összeesküvés szálaít szövée, melynek az vala terve: Abdul Medzsidet trónjától megfosztani, helyébe ennek öcscsét Abdul Azizt ültetni, több nagy befolyású akkori minisztert kivégeztetni, s a mindenütt meggyűlölt újabb kormányforma helyett a régi török uralkodást hozni vissza. Hogy e retrográd eszmékkal hogyan egyezhettek meg az európai emigransok sugdosásai, azt valóban igen nehéz felfogni, — azonban a pasa, természeténél fogva heves fő, európai bajtársainak forradalmi tendenciái mellett, egy, kegyessége által nagy hírben álló bagdadi Seikhet is igen szívesen szokott magával látni. Igen jóemlékszem még, hogy e mindig mezitlábos, félmeztelen Khodzsa hogyan jött sokszor a

pasához, mely titkolózva értekezett vele stb. s az egész dolog csak akkor lett világossá előttem, midőn később tudomásomra esett, hogy a hirhedt Kuleli — összeesküvésnek az én pasám a főnöke, fia pedig — volt tanítványom, s a seikh, egykori persa nyelvtanítóm annak legbuzgóbb előharczosai. Huszein pasa — a mint tudva levő dolog — eleinte halálra ítéltetett, utóbb azonban, Abdul Medzsid által, kegyelemből, életfogytiglan tartó börtönre vettetett. Valami két esztendeig ült fogva Rhoduszban, de a mostani szultán trónra lépte után szabadságával együtt azon magas állását is megnyerte, melyet most e helyen birt.

Mikor bokharai tervemről szóltam neki, meg volt lepette, s eleinte le akart beszélni, utóbb azonban megígérte, hogy a turkesztan főváros néhány legelőkelőbb seikhéhez ajánló-levelekkel fog ellátni. Ő ugyanis, a Törökországban rejtve lappangó Nakisbendi rendhez tartozott, s ez magyarázta meg előttem azon bensőbb viszonyt, melyben Bokharához állott. Én azonban félttem hajdani főnököm fanatismusától, s minden ajánlatot köszönettel visszautasítottam. Azon három napon keresztül, melyet házánál töltöttem, utitervemben mindig valamely európai hatalom titkos missióját vélé rejleni, s hogy mily elégedetlen volt, semmit ki nem találhatván, azon hideg bucsúzásból láttam legjobban, melylyel magától elbocsájtott. Erzerum egyéb hivatalnokai között is valának sztambuli ismerőseim, kiket irodáikban, vagyis az ottani kormányzati épületben felkerestem, — s a török tartományi hivatal-helyiség örökké feledhetetlen lesz előttem. Már az ajtó maga, eltorlaszolva czipők, botok, fegyverek szerteszét fekvő kutyák egész csoportja által elegendő tanúságot szolgáltatathat a belső helyiségek mivolta felől.

Itt egypár irnok ül a félig elrongyollott, szennyes divánon, amott egy csoport asszony czivódik, egy másik sarokban valami tréfálózó mulattatja a hivatalnokokat, megint egy másikban valami védencz hallatja a légdurvább szavakban elégedetlenségét, s ha az ember e füstös, zajos helyiségben, a tartomány adminisztratív munkásságának központján csak egy óranegyedet töltött, már is fogalma lehet róla, hogy az ügyek itt hogyan intézettek.

Magánál a magas portánál is megtörténik, hogy a hivatalnok asztaláról a szolgának dohányzacskójába vándorol egyik-másik diplomatikus okirat, onnan meg ez utóbbi szennyese között veszelődik el, s mégis a konstantinápolyi hivatalok valóságos mintaképek a rend dolgában egy-egy tartományi kormányzó hivatalos irodájához képest.

Bárha igen rövid időt töltöttem e városban, mégis a minden zugból előkandikáló szegénység ép oly mértékben elundorított, mint a mennyire azon tudósítás elrémített, hogy ez a váracs, a persai helyekhez képest, még valósággal szépnek mondható. A földalatti lakások, a szenny, a szemét kiállhatatlanok; különösen visszataszító az ételek szaga, melyeket Tezek *) (marhaganéjból készült égető anyag, — a magyar: tőzeg) mellett főznek, s

---

*) Ezen tüzelőszer készítése itt valóságos iparágat képez, az istállókat rendszeren csak tavasszal szokták tisztogatni, a trágyát polyvával és szecskával összekeverve, a ház előtt szétteritik, s ott hagyják, míg meg nem szárad. A nagyobb mennyiséget téglákra vagdalják vagy vetik, s azután összerakva gondosan, elteszik télire. Egész Khináig feltalálható ez, mindenütt ott, a hol a vidék a fának szükében van; Khinában Huc abbé tudósítása szerint argolnak nevezik. Legjobb tőzeget a kecske és juhtrágya szolgáltat, melyet

midőn még azt is meghallottam, hogy e furcsa kis fészket még a földrengés is meg szokta látogatni, kiki elgondolhatja, milyen jól éreztem magamat, mikor örmény utitársaim arról tudósítanak, hogy ők már béreltek lovakat Khojig, s hogy még az nap délután indulnunk kell.

(Május 29.) A nap közel volt már a leáldozáshoz, mikor a várost csakugyan el is hagytuk. Az alkonyodás igen rövid ideig tartott, s bárha a koromfekete setét éjszakában, zugó szél és szakadó zápor között több órahosszat kellett is lovagolnunk, eszemágába sem jutott, hogy a most elhagyott nyughely fölött sajnálkozzam.

Éjfél tájban ebek hangos csaholása jelenté, hogy emberlakta helynek közelébe jutottunk. Én magam lovagoltam előre, árkon-bokron keresztül, a lakházból előpislogó világosság irányában, s bárha itt már mindenek mély álomba valának is merülve, az általam használt efendi nyelv, elég hatalmas volt arra nézve, hogy nekem s átázott utitársaimnak csakhar éji szállást szerezzen. A falút, hova megérkeztünk, Kurudzsuknak hívták, s a hajlék, melybe a véletlen vetett bennünket, az ottani kizil, vagyis a biró háza volt. Az itteni lakhelyek egyetlen egy osztályból szoktak állani, hol ember és állat együtt tartózkodik. Az utóbbiak a ház két oldalán vonuló jászolhoz kötvék, amazok pedig egy szaku nevű, nem magas emelvényt foglalnak el, mely a nagy térség egyik sarkában, az ajtóval szemközt létezik. Vagyis, hogy még világosabban szóljunk, az ember itt majdnem mindenütt istállóban lakik, s nekem mindjárt az első állomáson volt alkalmam tapasztalni, mily kellemes dolog az éjet

még vasolvasztásra is használnak. Alantabb fokon áll az ökör és tehénganéjból készült, — legrosszabb pedig a ló- és szamartrágyából való.

40—50 bivalynak, egypár bornyúnak, lovak- s más állatoknak társaságában tölteni, ama mély és ablaktalan épületekben. Nem is számítva a kiállhatatlan büzt, oly meleg van e helyiségekben, hogy izzadás nélküli alvásra még csak gondolni sem lehet. Szegényesebb s nyomorultabb házak talán egész Ázsiában sincsenek, mint Erzerum környékén. Könnyű annak folytán elgondolni, mily örömmel cseréli fel az utazó éji szállásának dögleletes bensejét a tavaszi reggel szabad levegőjének illatárjával, s nemcsak az emberek, hanem még magok a barmok is sokkal vidorabbak. (30.) A 3—4 órai lovaglás után a hegyfokon fekvő Haszankaléhoz értünk, melynek megerősítése, jó szolgálatot tehetett hajdan az e vidéken lakó rabló kurdok ellen. Ezek ugyan mostanság nem igen merik már a községeket megtámadni, azonban rablási dühöket, kivált kisebb karavánokkal vagy magános utazókkal még most is sokszor éreztetik, s midőn innen távoztunk, biztonság okáért csakugyan mi is vittünk magunkkal két kavaszt fedezetül. A mi engem illetett, nekem nem volt mit tartanom a megtámadtatástól, hanem örmény utitársaim értékes ékszereket hoztak magukkal Európából, s hogy nekik szolgálatot tegyek, felhasználtam azon fermánt, melyet, mint Efendinek, az erzerumi kormányzó adott.

Haszankaletől, Balikőjbe — mely utóbbit Amrakumnak is neveznek — vezető utunkon az itt éjszakkéletnek forduló Araxesen keltünk át, félig romba dőlt köhídon. A szél igen nagy erővel zúgott, elannyira, hogy nem tartók czélszerűnek a leszállást. Egy pár megrakott barmot a szél le is terített, s midőn épen azok felsegélésével foglalkoznánk, az egyik persa oda siet hozzám s azt kérdi: „Nemde, efendi, te érted az európai nyelveket? Halld

csak, hogyan beszél a telegraf, mondd meg, miről szól? A jó persa sokáig hallgatá a híd fölött átvont szélzúgatta sodronyt, s nagyon megelégedetlen vala, midőn senkiséem találkozáék, a ki a képzelt hangok megmagyarázása által kíváncsiságát kielégítse.

Midőn 31-kén útra keltünk, a tavaszi reggel szokott enyhe hőmérséke, hideg, dermesztő széllé fajult, mely a jobbra fekvő hegyek felől támadott. Ez utóbbiaknál vége van a törökök által lakott erzerumi kerületnek s itt kezdődik a tulajdonképeni Kurdisztan, melynek lakosai már Herodot korában a legelvetemedettebb tolvajok és rablók hirében állottak, kiknek közelébe, az utazó épenséggel nem lép valami nagyon nyugodt érzelemmel. Délutántájban a Karabender hegyszorosba érkezénk, melynek más neve Kör oglu Kapiszi, azaz: kör Oglu kapuja, a keleti mohamedan népköltészet leghiresebb kalandoráé és hőseé. Egyik vezetőm egy, a távolban felmaga sló sziklaormot is úgy mutatott be, mint e lovagnak egykori rablófészkét. Körglu, kinek történetét az orientalista Chodzko tette közzé, még a Turkomanok és Kirgisek között is nagy hirben áll. Eivasz iránti lángoló szerelmét, csodaszerű hőstetteit, s egész tarka életpályáját sok ázsiai néptörzs egyaránt csodálja. Dalait csatákban és ünnepélyek alkalmával ép úgy hangoztatják az oxus-parti törökök, mint az anatóliak a Földközitenger mellett, s a rumeliak a Duna habjainál, s a törökvilág ezen istenített Orlandoja, kinek története egész Timurig felmegy, oly széltében elterjedett dicsőségnek örvend, mint senki másé az egész keleten.

Midőn a keskeny hegyszoroson átvonulnánk, örmény-utitársaim megtölték fegyverüket s készen tarták. „Innen kezdve — mondák — nem találkoznak többé oszmanlival,

egész Törökország határáig, csak kurdok és örmények laknak itt, s amaz előbbieket csak úgy lehet féken tartani, ha az ember kérelem és ajánló levelek helyett, jó fajta fegyverrel lép eléjük. Este, Esek-Eliasz faluba térünk be, s még pedig egy kurd főnök házába, ki alig hogy leültem, már is fennhéjázó tudósítást adott, magas családjának törzsfájáról. Isten a megmondhatója, honnan nem származtatá magát, Efrasziab, Dsemsid, Kejkhoszrev s az ókor más egyéb hirneves hőse valamennyi mind atyjafia volt, s midőn belőlem a csodálat és bámulás felkiáltását csalta volna ki, minden dicsekvése daczára, egypár pipa dohányt és egypár darab fehér cukrot kunyorált el tőlem. Adtam neki mindakettőből; de csakhamar megjelent neje is, 3—4 fiatal herczeggel, kiknek mindnyájuknak fehér cukor kellett, mert azt mondák, hogy e vidéken nincs a szemfájás ellen jobb szer ennél. Estebédünknel sem hagyott békét a magas arisztokrata, s addig bámult bele tálunkba, mig végre is meghívtuk magunkhoz, s midőn egypár masallaht mondanék neki jó étvágya fölött, mosolyogva jegyzé meg, hogy egész családja hasonló tulajdonoknak örvendezik, a mit én teljes valósággal el is hittem, mert ha ősei annyit nem esznek vala, talán ő sem jutott volna ilyen nagyon szegény állapotra. Igazán feltűnő, hogy ez az aristokratikus magafitogtatás, mely Európában, hála a szellemi előhaladásnak és társadalmi viszonyainknak, ma már jóformán nevetségesnek tartatik, mily nagy virágzásban áll még Ázsiában, a mi annyival is inkább csodálatra méltó, minthogy a családnevek és örökös czimek teljesen hiányozván, az ember ilyesmire még csak nem is gondolna.

Minthogy a következő állomásra a Dagar-hegyen kell vala átkelnünk, mely ép oly hires útjának rossz voltáról,

mint veszedelmességéről: korán kellett felkelnünk. Azt hittem, hogy a magas arisztokrata nemes csemetéimég álomba lesznek merülve távozásunk alkalmával, s így legalább megszabadulunk a kiállhatatlan koldulástól, azonban csalatkozám. Bár nem is hajnalott még, s házi gazdánk neje, ki az orrfüggöket még éjszakára sem tette le, — az egész csapattal együtt megjelent. Egy kis bakhsist mind-egyiknek kellett adnunk, s midőn az ajándékok értékét összeszámítottuk aztán, úgy találtuk, hogy a kenyér és tej, itt a kurd hegyek között talán még drágább, mint magában a francia fővárosban. (Junius 1.) Borongós, komor reggel volt, a távoli hegyek ormait köd boritá, s tavaszi ruházatom nagyon is érezhetővé tette a hideg nedvességet. Ilyenkor a gyors lovaglás segít az emberen legjobban, s a nyomorult párának, melyen ültem, habár az épenséggel sem volt alkalmas valami gymnastikus gyakorlatra, a sarkantyú és ostor nógatására futnia kellett a mint csak tudott. A faluból két kísért vittünk magunkkal. Az utonállók és más egyéb kalandorok job-bára e vidékről valók, gondolánk magunkban, s a málhákkal és utikészletekkel megrakott állatokat előre küldvén, mi magunk a hegy aljában theafőzéshez fogtunk. A hideg, nedves reggeli órákban ezen ital különösen üdítőleg hat az emberre, s minekutána egypár csészére való megittunk volna, egészen megfrisülve ültünk lóra, hogy az előre küldötteket elérjük. Valami félóráig üget-tünk, midőn a hegyháton csendesen odább vonuló teherhordóinkat megpillantottuk. A nap sugarai szétszakaszták a ködfátyolt, s midőn szemeimet épen az előttem vonuló hegyvidéken legeltetném, észrevettem, hogy kurd kísértőink egyike, oda pillantván a málhavivökre, villogó szemekkel szólítá meg társát s igen különös nyugtalan-

ságot tanúsított. „Mi az, mi az?“ — kérdém, de ő felelet helyett azon irányba mutatott, hol örmény utitársaim szolgálai egypár öszvér-hajcsárral együtt tovavonultak. Oda tekintettünk, s a hegyháton jobbról és balról előtörő fegyveres kurdokat pillantánk meg, kik részint lóháton, részint bégyalogszerrel nagy mohón rohantak az értékes holmikkal megrakott barmok felé. „Rablók, rablók!“ — kiálták az örmények. Karabegoff revolverét ragadá kezébe s előre rohant, utána barátja, én pedig, bármennyire nógatám is hegynek fel paripámat, csak harmadikul jelenhettem meg a helyszínén. A mint már elmondám; ez időben fezt viseltem fejemen, érczlappal, efendi méltóságom ismertető jeléül. A kurdok alig pillanták meg ezt távolról, midőn a megrémült csoporttól néhány lépésnyire azonnal megállottak. „Mit akartok itt?“ — dörögém füleikbe. Egy félszemű aggastyán, ki paizst, dárdát, puskát és kardot viselt, az lépett elő most és felelt: „Bey efendi, tegnap ökreink eltévedtek, s már az egész éjszaka keressük őket. Nem láttad az úton valahol?“ — „Ökröket keressz? — felelém — csak nem vagy olyan szürke számár, hogy ökröket ily erősen felfegyverkezett állapotban keress. Szégyeld magad! Azért lett ily fehérre szakállad, hogy rablás és lopás szennyével mocskold be? Ha nem nézném esztendeid számát, mindjárt magammal vinnélek a bajazidi kajmakamhoz, szemtelen utonálló!“

Szavaim, úgy szinte kurd kísézőink felvilágosításai eléggé megértették a nyolcz tagból álló haramiacsoporttal, kikkel van dolguk. Az örményeket és perzsákat, kik a hatóságok előtt hiában perlekednek, nem igen szokták félni, de valamely efendit, a szultán tisztjét, nem látják bátorságosnak megtámadni, s így lön, hogy a kalandorok csakhamar szerteszétoszoltak, miután fenebbi szavaimat

még egypár fenyegetéssel tetéztem volna. Mi is odább vonultunk aztán, s az örmények nem győztek elég köszönetet mondani; ha én velük nem vagyok — mondák — úgy a Londonból hozott drágaságok, bizonyára ezen kurdok ragadmányává váltak volna. Az egész jelenet alatt, különösen egypár persa kereskedő volt halálsápa, kik a mult napon csatlakoztak hozzánk, s mikor aztán pihenést tartottunk, holmi édességeket hoztak ajándékul. Be kellett látnom, hogy efendi méltóságomnak van valami értéke a kurdok szemében, de kénytelen vagyok megvallani, hogy ezen első összeütközés mindazon érzelmen átvitt engem is, a miket a katona érezhet, midőn először viszik tűzbe. A veszedelem megpillantásánál remegni kezdtem, utóbb ez felhevüléssé változott s mikor már ott álltam szemtől szemben az ellenséggel, oly erősnek érzém magamat, annyira határozottnak mindenre, hogy képes lettem volna talán a legvakmerőbb lépésre is. Tovább utazásom alkalmával többször fordultak elő hasonló esetek, de lélekéberségemet nem igen vesztettem el. Gyakorlat és kényszerűség mindenre alkalmassá teszik az embert s a legelvonultabb otthonülő maga is csodálkoznék fölötte, látván mi lett belőle, ha egypár hétig lóháton utazik az ázsiai országokban.

Mikor este, Mollah Szuleiman faluba megérkeztünk, melyet csupa örmények laknak, mihelyt házigazdánk kurd kíséretünket megpillantotta, halkan suttogva mondá: „Szerencsésnek mondhatod magad, efendi, hogy semmi rossz sem történt veled. Kísérőid a leghirhedtebb rablók, s valakit eddigéig ők kísérték át a Dagar-hegyen, azt még mindig baj érte.“ Az egész kaland még csak most lett világossá előttem. A tegnap esti kurd aristokrata, valamint a mi két emberünk, kiket mellénk adott, egyetér-

tettek a tervezett támadásban, s ha barátom revolvere és az én efendi süvegem és beszédem hatást nem tesznek, ezt a napot megkeserültük volna. Ez egyébiránt épen-séggel nem ujság ezen a vidéken. Mind a hivatalnokok, mind a nép elegendő tudomással birnak ugyan a rablásokról, de ha valaki a maga ügye mellett nem ember a gáton, az ajánló iratoknak itt ugyan hasznát nem veszi.

Örmény házi gazdánk, ki mind hite sorsosait mind engemet kitünő előzékenységgel fogadott, pompás vacsorát készíttetett számunkra, a lelkész és a bíró is eljöttek tisztelegni, s nem volt vége hossza a kurdokról szóló rablókalandoknak. A mult ősszel 40 málhahordó állatból, s 15 emberből álló karavant, — közöttük egy angol is volt — támadott meg egy hirhedt rablófőnök tizenkettő magával. Mihelyt a kurdok szokott Lululú kiáltással rájuk rohantak, a persak és törökök azonnal hátrálni kezdének s a fosztogatókat szabadon hagyták dúskálni a máihatömlőkben. Egypár állatot el is hajtottak már, midőn az angol, stoikus nyugalommal nézván mind- ezt, észrevétlenül czélba veszi revolverével a főnököt, s szerencsés lövéssel földreteríti. Ez páni rémülést okozott a kurdok között, s valamennyi az angolnak rohant, ő azonban lélekjelenlétét el nem vesztvén, lelötte a másodikat és harmadikat is, odakiáltva reájuk: „Ide ne jöjtek, mert mind halálfiai vagytok!“ ezen kiáltásával a határozott britt valamennyi fennhéjázó kurdot futásnak iramtatott. S utóbb még a megölt főnök családja tett panaszt az angol ellen, és vérdíjat követelt, azt állítván, hogy a főnök nem rabolni, hanem csak vadászni ment. S ez igen figyelemreméltó, de még meglepőbb, hogy a törökök egészen komolyan vették e pert s ha az angol konzolosz (konzul) nem tesz nekik élénk szemrehá-

nyásokat, ki tudja, mi történik még a bátor európai utazóval.

(Junius 2.) Daczára a szakadó zápornak, másnap reggel tovább kellett utaznunk. Reggeliző állomási helyül Toprakkalehoz akartunk jutni, hogy alkalmilag bemutathassuk magunkat az itt székelő kurd főnöknek Mehemed beynek. Mehemed bey, mint az egész környék heidaranlu — kurdjainak főnöke nagyobb tiszteletben áll itt, mint maga a szultán. Gazdagságáról és hősiességéről csodákat beszélnek, mindenki vakon engedelmeskedik neki, s bárha becsületességre nézve, ő csak egy hajszálnyira sem jobb akármely más kurdnál, a magas porta mégis befolyásánál fogva tiszteletbeli Kajmakam czimével ruházta fel őt, havonkénti ötezer piaszter fizetéssel.

Egyébiránt ezen hűbéri szerződés egészen új, mert a legutóbbi orosz háború alkalmával Mehemed Bey több mint 10,000 kurddal orosz részen küzdött, a mi különben nem ritkaság ezen a vidéken, mert itt az az ur, a ki fizet, míg a vallási vagy nemzetiségi kötelékek csak harmad vagy negyed rangú érdekeket képeznek. Minthogy mostani minőségében jó fogadtatást vártam részéről, valósággal égtem a vágytól, minél előbb megláthatnom Toprakkaleban. Szerencsétlenségemre azonban csak fia, a 12 éves ifjú Abdullah bey, ki már két éve nős, volt odahaza. Nagy ünnepélyességgel fogadott bennünket, s arcának igazi keleti kifejezése, hinnahval nagyon veresre festett haja, feketére kent szemöldjei különösen meglepőleg hatottak rám. A mint már említve volt, az igazi típus Kurdiszتانban kezdődik s Abdullah Bey valóban szép példánya a kurd nemességnek.

Tejből, tejfölből, méz, — gyümölcs és húsfélékből

álló gazdag reggeli után elbocsáttattunk. Az ifju Bey így szólt hozzám: „Efendi, a mig e környéknek atyám a Kaimakamja, addig nyugodtan utazhatol, minden veszedelem nélkül!“ Elbeszéltem neki tegnapi esetünket; „Meghiszem, — viszonzá ő — de Dagar nem tartozik a mi kerületünkhöz. Egyébiránt az a félszemü fehér szakál nem a maga kezére dolgozik!“ A mig beszélt, diszes kurd lovagokból álló környezete néma tisztelettel hajtá le fejét. Ezen emberek arczán valami leirhatlan komolyság és fennségül s igen érthető előttem, hogy a keleti typus, külsőségeinél fogva, olyannyira elragadja az európai utazókat. Engem ezen csalképek igen kevésbé tudtak gyönyörködtetni, s mint rendesen, most is szívem mélyéből örvendeztem, midön hátat fordítottam a kurd főnöknek és kurd vendégszeretetnek, s újra lóháton valék Diadin felé, — azon Diadin felé, hol nagyobb karavánhoz szándékoztunk csatlakozni, a veszedelmes határon annak társaságában haladandók keresztül.

Azonban Diadin igen távol vala még s így az éjet egy tíz házból álló örmény faluban kellett töltenünk, mely nyílt fekvésénél és lakosai csekély számánál fogva, valóban sajátságos életet él. Emberek s barmok, eledel és tüzelő szer, mind egy fedél alá van halmozva s mig a lakosság fele alszik, másik fele felhuzott fegyverrel szokott örködni a háztetőkön. Valóban nehéz élet. Kérdeztem őket, miért nem kérnek segedelmet azerzerumi kormányzótól? „A kormányzó — mondá az örmény — maga a tolvajok feje. Nekünk csak az Isten, s az ő földi helytartója az orosz czár lehet segítségünkre!“ S a szegény embernek valóban igaza volt. (Junius 3.) A szomorú hajlékot kora reggel hagytuk el szakadó zápor közben s midön két órai haladás után az Eufrat partjaihoz jutánk,

— a hideg valóságos hóviharral borított el bennünket. Soká mentünk a part hosszában, valami sekélyebb helyet keresve az átkelhetésre. A szárazföldi utazás legnehezebb feladata valamely folyót átgázolni, kivált ha ez még ragadó is. A lovagnak mindig ovakodnia kell, nehogy valamiképen a vizre tekintsen, mert a gyorsan rohanó ár azt hitetné el vele, hogy lova rossz irányban halad, s gyakran el is szédül az ember, úgy hogy a tapasztalatlanok — az első átkelésnél — hideg és sokszor veszedelmes fürdővel fizetik meg járatlanságukat. A túl parton mindenütt kavics borítá a síkságot, a mi nagyon megkönnyíté utunkat, — nyargaltunk is, a mennyire csak bírlett lovaink nyargalhattak, — árkon-bokron keresztül. Csak egypár nyomorult kalyibából álló örmény falucska esett utunkba, s közel volt már az est, midőn jobb kéz felől az Ücs-Kilissze zárda maradt el mellettünk, melyben örmény barátok tartózkodnak, s mely az egész környék lakossága előtt, keresztyéneknél úgy mint mohamedánoknál nagy tiszteletben áll.

Feltűnő jellemvonása a keleti népeknek, hogy a barátok, varázslók, jövendőmondók, sőt gyakran még a szentek is, minden valláskülönbség nélkül, általuk egyenlőképen tiszteltetnek. A rendkívüli, a csodaszerű alázatgerjeszti őket, s bárha a kurdok, nagy messze vidéken vad pusztításokat tesznek is, — ezt a magánosan álló telepet, aránylag még eléggé megkimélték. „A fekete kámzsa — mondá nekem egy kurd — az ördögnek és a szemfényvesztőnek színe, mely a sértést mindig rettentően megboszulja!“

Estefelé elértük Diadin határfalut. Midőn a szerte szétszórt házak között a bíró háza után tudakozódnám, hogy szállást kaphassak, ime egy csűr szögletében egy

amerikai lelkészt látok ülni nejével, testvérével és gyermekeivel, kik Urumiában (Persiában) tartózkodván több esztendeig, Filadelfiába szándékoztak visszatérni. Urumia és Filadelfia, mily roppant távolság által elszakasztott két állomás! Egyik az ó-, másik az új-világban — de a hittedes társaság tagjai távolságot nem ismernek. A nyugati arany és a nyugati hatalom apostoli működésüket sokkal könnyebbé teszi, mint a keresztyénség kezdetén. De azért a mostani eredmény még sem oly nagy már, mint az akkori volt. Anglia és Amerika milliókat és milliókat áldoznak a biblia és keresztyénség terjesztésére, — s a mohamedán csodálkozik és bánul, — de azért csak mohamedán marad.

Végre ráakadtam a kurd kizil (így hívják itt a falu biráját) házára, de még el sem mondtam előtte szándékomat, s már is azzal fogadott: „Légy üdvöz, efendi! De számodra szállást nem adhatok, ha csak egy katona-pasával nem akarod megosztani az éjjelre házamnak egyetlen üres osztályát.“ „Katona-pasa vagy akárki a világon — válaszolám — csak a helyet mutasd meg! Tíz órai lovaglás magát az ördögöt is megszelidítené, s azt hiszem, jól megférünk egymással!“

A kurd előre ment, kamraszerű setét helyiségbe vezetett, melyet az itt szokásos vékony olajmécsek világított be, s midőn az egyik szögletben gubbasztó pasának tisztelni kívánván, előre lépnék, ki írja le bámulatomat, midőn benne Kolmann tábornokot, más néven Fejzi pasát, hazámfiát s még hozzá lengbensőbb barátomat ismertem fel. „Ezt azután csodálatos találkozásnak nevezem — mondá a pasa, midőn ölelközésünk után a tűz mellett egymással szemben helyet foglaltunk. Kolmann tábornok a magyar emigratio egyik leggenialisabb s legdere-

kabb tagja, mióta csak Törökországban voltam, mindig a legmelegebb pártfogásban részesített. Tudta utazási tervemet s kimondhatlanul örült, hogy itt, Törökország határán, hol ő a kormány megbízásából, éppen végörházak építésével foglalkozott, még egy barátságos Istenhozzádat mondhat. Késő éjelig csevegve töltök az időt, s én kimondhatlanul elkomorodtam, midőn másnap reggel, mind hazámfiától, mind azon országtól egyszerre válnom kellett, melyhez most én magam is tartozom.

(Junius 4.) Az út innen a Kazli-Göl szorosán vezet át Kizil Dize falun és veszteghelyen Ovadzsikba, mely utóbbi hely már Persiában van, s minthogy a most említett térség jobbra egészen lakatlan s csak is egy pár kurd és török törzsnek szolgál vándorhelyül, a biztonság is sokkal inkább van veszélyeztetve, mint bárhol más egyebütt. A keletiek, mint minden túlzás barátai, ezen a téren csak erősen felfegyverzetten, vagy tekintélyes fedezet kíséretében mernek áthaladni, a mely félelmet aztán holmi kalandorok jól ki is zsákmányolnak. Ezek ugyanis jobbra kész csavargók, minden karavánhoz csatlakoznak már két óra járásnyira a határtól, a legborzasztóbb rablásokat és gyilkosságokat beszélnek el, melyek állítólag éppen csak a minap történtek, s így annyira megfélemlítik az utazókat, hogy ezek mindennek előtt hozzájuk, mint idevalókhöz folyamodnak segedelemért. Smég csak most kezdődik a tulajdonképi alku, s fejenkint 50, sőt 100 piasztert is kérnek s a kísérők száma vagy az ő rábeszélő tehetségüktől, vagy az utazók csüggettségétől függ.

A mi karavánunk is hatot vitt magával ezen egyéniségekből fedezet gyanánt. Felesleges is mondani talán, hogy éppen ők maguk e környék fő rablói. A török, persa és orosz hatóságok mindnyáját igen jól ismerik, csakhogy

ha török területen rabolnak, vagy persa, vagy orosz térségre szöknek át, s minthogy az illető államok között a kiszolgáltatási törvény igen szabályozatlan, a keleti hatóságok pedig azonkívül is igen hanyagok, rendesen a rablóké az előny, mit a három ország határainak összehozgallása nyújt.

Alig tudtam magamat a nevetéstől megtartóztatni, midőn a mi ugynevezett fedezetünk, gondos őrszemekkel körültekintve, felvont fegyverekkel, pisztolyokkal mindig a karaván előtt haladott néhány lépésnyi távolságban. A kanyargó út minden hajlatánál őrszemek küldettek előre. Erőnek erejével el akarák hitetni velünk, hogy főben járó veszedelem fenyeget bennünket, egy szóval az ép oly vakmerő, mint furfangos rablók igen jól játszszaák szerepüket, de hiszen régóta is játszszaák már. Az utazók egy része is jól ismeri ármányosságukat s az ember még sem igen meri védelmüket visszautasítani, mert attól lehet tartani, hogy akkor ők maguk törnének a karavánra és megrabolnák.

Egyébiránt a zordon út is igen sokat tesz arra nézve, hogy az egész táj oly nagyon barátságatlannak lássék. Az út mély, kiszáradt folyó medreken, úttalan, kavicsos síkságokon vezetett át, s csak akkor lön járhatóbbá, mikor az Ararat aljához érkezénk. Az Ararat hegye, melynek csúcsranyuló ormát még nyaranta is hó lepi, még most is, felénél mélyebben téli mezét viselé. Mind az örmények, mind általában a környéknek egész lakossága azt állítja, hogy csúcsán még most láthatók Noé bárkájának maradványai, és sok kegyes Vartabet (pap) dicsekszik vele, hogy a szent hajó drága ereklyéit látta a hegyormon létező kristálytisza tó vizében. Mások még tovább mennek, s a vallásos világ tisztelete számára for-

gácsokat hoznak elő, sőt ezeket gyomorfájás, szembajok és más egyéb betegségek ellen alkalmazzák is, s jaj annak, a ki kétségbe vonná, hogy az Araraton maig is megvan Noe bárkájának legalább is két gerendája s egypár árbozca. Csodálatra méltó képzelődés! Ázsiai további utazásomban legalább is három-négy olyan hegyet láttam, a melyről a monda azt állítja, hogy Noé bárkája ott akadt fenn, három-négy olyan pontot, hol az emberek a hajdankori paradicsom nyomait fedezék fel, s mi több, még az ujabbkori szentek sirjait is több helyeken mutogatják. De lehet-e csodálkozni e fölött? Nyugaton is vannak városok, melyek azzal dicsekszenek, hogy e vagy ama nagy ember vagy jeles művész ott született, — keleten csak a szentségben van a nagyság, s így ez a hiúság még megbocsátható.

Balra hagyván el magunk mellett a vesztegzárnak juhakolhoz hasonló épületét, az út mindig hegynek fel emelkedék, meglehetősen magasságig, honnan a szem előtt eléggé tág kilátás nyílt. „Itt végződik Törökország — mondák kísérőim — s az első lépés, melyet lovaink lefelé tesznek, már persa földet érint“, — s valóban úgy is van. Ezen két legnagyobb keleti mohamedan birodalom határait, mind e mai napiglan nem jelzi sem határvonal, sem semmiféle határkö. Egyébiránt igazuk van, ha minden ilyest teljesen feleslegesnek tartanak, minthogy e rideg, barátságtalan vidéken, senkinek sem jut eszébe, egypár hold földdel többet elfoglalni. A körülbelül négy mérföldnyi térséget gazdátlannak lehet mondani s az illető országok tulajdonképen ott kezdődnek, hol a határfalvak munkálható földé kezdetét veszi. De bármily határozatlan legyen is a két ország közti határvonal, mégis, midőn persa földre léptem, nem fojthatám el magamban a fáj-

dalomnak egy bizonyos fokát, mit Törökországtól való megválás fölött éreztem. Törökország immár négy év óta tartózkodási helyem, nyelvének, szokásainak és erkölceinek elsajátítása által mintegy második hazámmá vált, s a mily nehéz volt Törökországba mentemkor az európai élettől megválnom, ép oly nehezemre esett most, a még távolabbi keleti tartományba lépvén, szülőföldem szomszédos országának végbucsút mondanom.

III.

A hegység alantabb fekvő részeinek oldalait, gazdag virágszőnyeg boritá, s úgy látszék, mintha maga a természet is pártolni akarná a persák bombasztikus fennhéjázását. S csakugyan, alig léptük át Iran határát, s ime ezen előbb oly csendes, szerény és tartózkodó utitársak a lehető legvakmerőbb alakot ölték magukra. „Iran egészen más föld, mint a tied, efendi; vigyázz csak, csodákat fogsz látni!“ Leirhatatlan öröm ragyogott ezen persák arczain azon pillanattól kezdve, hogy a legelső persa falu szemünkbe ötlék, mert sokat kellett szenvedniök szegényeknek Erzerumtól idáig, mely uton sok örmény falu van, a vendéglőket pedig általában örmények tartják. A sííta törvények szerint nemcsak a keresztyén tisztátalan, hanem mindaz, valamire kezét ráteszi, s a mi csak az ő házából kikerül, azt Ali követője nem élvezheti. Hat napra való kenyérfeleség volt náluk; tojáshoz, sajthoz, sóhoz, sőt még a vízhez sem volt szabad nyulniok, melyet keresztyén érintett. Könnyen megmagyarázhatám tehát magamnak sietségüket, mihelyt a legelső persa faluba, Ovadzsikba bevonultunk; rögtön éji szállást fogadtak, mi azonban használni akarók a napnak még hátralevő részét s még átmentünk a másfélórányira fekvő Arabdizeh faluba.

Majd el is feledém mondani, hogy Ovadzsik, Irán határfalva, egy magasabb tisztnek szolgál állomási helyeül,

ki Hafizi Szerhad (határőr) czimet visel. Itt jártunkban egy bizonyos Khalfa Kuli khan, a legdurvább irani török példány tölté be e tisztséget, ki háza kapuja előtt négy kitömött medvét tartott, mint vadászati ügyességének tanujeleit. Mikor ellovagoltunk előtte, oda állt a sorba ötödik medvének, s bárha a legudvariasabban köszöntém, meg nem állta, hogy, törökös fővegemre tekintvén, egy pár szitokszóval ne illessen. „Az efendi méltóság — mondá örmény utitársam — most nem lesz valami nagyon kényelmes; mert a síita tartományokban, mindazt, a mi oszmanli, gyűlölik.“⁴ S a mint későbbi tapasztalatom megbizonyítá, valóban igaza is volt.

Ez volt az első est, melyet persa földél alatt töltöttem, s a szokások bizarr képe, bárha a lakosok törökök, s nemzetiségi szempontból közelebb kellene állaniok az oszmanlikhoz, nagyon meglepett. Az azerbajdzsani élet, mint itt a legelső estén láttam, a tatár és persa szokások vegyüléke. A török jellem egyenes modora a persa műveltség mázával van bevonva, de az eredeti szín, igen sokszor keresztültör rajta. A persa finomság és udvariasság egyébiránt igen rosszúl áll ezen embereknek; mert valamint nyelvük soha sem tudja az irani beszédet elég hiven utánozni, ép úgy a persa szokások utánzásában is rendkívül ügyetlenek.

(Junius 5.) Igen korán utnak indultunk, s minthogy a mai napon a nem mindig egészen biztos Karaajnei hegysegen kellett átmennünk, örmény utitársaim czélszerűnek látták néhány fegyveres lovast kérni fedezet gyanánt. Az út majdnem egészen elhagyatott vala, de azért semmi különös sem ért bennünket. Karaajnet kora délután értük, s nagyon örültem, midőn egy átellenünkben fekvő házból zenehangok, fegyverdurrógás és örömkialtások

hangzának elő, s arra figyelmeztettek bennünket, hogy ott valami ünnepély tartatik. Azon kérdésemre, vajjon részt vehetek-e benne én is, házi gazdám fia azonnal a szomszéd házba vezetett. Épen lakodalmat ültek, s mikor beléptünk, akkor érkezék meg a vőfélek nagy csoportja is, hogy a menyasszonyt az apai háztól férjéhez vezessék. A ház elé érkezve, jöttükről egypár lövéssel adtak jelt, a menyasszonyt aztán erre vörös fátyolba takarva, kivezeték, kit a két első vőfél, nem igen gyengéd kézemelintéssel, lóra segített. Bárha be volt burkolva s redős ruhákba borítva, a fiatal hölgy elég erősen megült a nyeregben, nagy tömeg zajongott körülötte s míg az asszonyok karéneket éneklének, mely mindig ezen refrainnel végződik: „A barát barát maradjon, az ellenség megvakuljon, oh Allah!“ a menet halk léptetve vonult a völegényes házfelé. Én is a csoport közé vegyültem, sőt még az asztalnál is kaptam helyet, de az ételek elhordatván, a szokásos ajándékgyűjtés alkalmával busásan meg kellett fizetnem az élvezetet. Ugy láttam, hogy a menyegzői ünnepély Azerbajdzsanban nemcsak oszmanlikétől különbözik, hanem eltér a persák hasonló ünnepélyeitől is, ellenben igen sokban megegyezik a Turkomanok nászszokásaival, a mi ismét azt bizonyítja, hogy a Persiában levő törökök leginkább azon turkoman rablók utódai, kik a szeldzsuk fejedelmeket, hódítási pályájukon a tatársivatagokról nyugat felé követték.

Este, házi gazdám ismerősei közül többen meglátogattak. Bárha ezen falu a főut mentén fekszik, hol nincs szűke az utazóknak, az idegent mégis száz és száz kérdés ostromolja. A török parasztok sorsát általában igen megsztalák az övékhez képest (mely csakugyan nem volt valami nagyon irigylésre méltó, a mint láttam). Abdul

Aziz szultánt a legnagyobb dicséretekre méltaták, s nem egy kíváncsi azt kérdezte tőlem, igaz-e, hogy ő valóban síita? Mert jónak és szunnitának lenni, ez olyan két tulajdonság, melyeket Persia lakója nem tud együtt képzelni; egyébiránt ez majdnem mindenütt így van. A szeretett egyéniséget az ázsiai mindig rokonnak tartja, s Irán nem egy helyén hallottam, hol az orosz politikát és kormányzást szeretik, miszerint egész határozottsággal állíták, hogy ő felsége a minden oroszok czárja, titkos síita volna.

(Junius 6.) Mikor Karaajneből a legközelebbi állomásra, Tsurukba menendők, napfelkelte előtt korán utra keltünk volna, valami két órányira az elhagyott állomástól a közeli hegység mélyedéséből különös csaholás és vonítás hangzott felénk. Épen egy magaslaton állottunk — a kis utitársaság egy lépést sem tett odább, s persa kíséretünk lövésre tartá készen fegyverét, mind aggodalmasabb szemekkel tekintve a mély út torkolatára. A csaholás mindig hangosabbá vált, s egyszerre gyönyörű szarvas csörtetett elő, két üldöző farkassal nyomában. Ez a tünemény felvillanyozta a vadászat-kedvelő persákat. Ketten előre ugrottak, mindenki feszült kíváncsisággal nézett s bárha sebes nyargalvást rohantak is, egyikük oly ügyesen célzott, hogy a büszke agancsú vad abban a pillanatban összerogyott. A lövés megijeszté a farkasokat s elszaladtak, de a midőn a csend lassankint megint visszatért, s ők éhségtől gyötretve, ragadmányuk veszteségét el nem feledheték: méltó csodálkozásunkra az egyik ismét elősompolygott. A vadászok hagyták jönni nyugodtan, s midőn már közel volna a szarvashoz, ő is halálos golyót kapott, s ott terült le áldozata mellett. Ez aztán általános örömet okozott a kis társaság minden

tagjának, leszállottunk, a szarvast felmetéltük, s ott nyomban fanyársakra tüzdelve, pompás pecsenyét szolgáltatott. Csak a legjobb falatokat vittük magunkkal, a többi, valamint a farkas is, ott maradt.

(Junius 7.) Csurukból még hét óráig tartó út vezetett Khojba, Persia egyik jelentékeny városába — s az elsőbe, melyet a nyugatról jövő utazó ér. Khoj különösen bájos és varázsszép völgyben fekszik, s bárha már előre nagy hírét hallottam, mégis a virágzó földmivelés, a leggyönyörűbb zöld mező, kivált pedig a másfélóra hosszant tartó fasorozat, valósággal elragadtak. A kép annyival inkább is meglepő volt rám nézve, a mennyiben a leggazdagabban viruló fák, s a legtarkább virágokkal ékeskedő mezőség, az első igazi keleti tavaszkép élvezetében részesítenek. Maga a város is, kiválólagos keleti jellemével, egészen új volt előttem. A török városokon kisebb-nagyobb mértékben mindenütt észre lehet venni a nyugattal való érintkezést, de itt minden olyan tisztán keleti, mint 1000 évvel ezelőtt volt, olyan, mint a minőknek az ezeregy éjszaka tündérmeséi festik a keleti városokat, egészen olyan, mint a minőnek én a keleti városi életet képzelém. Hogy e meglepetés alatt, melyet Khoj okozott, nem a szépnek és fenségesnek benyomását értem, azt talán említenem sem kell a nyájas olvasó előtt. Khoj egészen keleties, s mint ilyen, házai, utczái, a különböző viseletek, kiváltképen pedig a bazárok, nagyon meglepik itt a Konstantinápolyból jövőt. A bazár valóságos elfogadási terme a keleti városoknak, melyhez a magánházak mintegy hálózobákat képeznek, mert a mig az egész világ nappal amaz elsőkön sűrög-forog, ez utóbbiakba csak éjjelre vonul vissza. A bazár-élet itt egészen régi fényében mutatkozik, mig Stambulnak hasonló épületeit az

európai befolyás talán kényelmesebbekké tette ugyan, de eredetiségükből egészen kivetkőzteté. S a ki Khojban a délelőtti órákban látta a szük, hűvös utcák járás-kelését, adók és vevők taglejtéseit, a különböző szöveteket, fegyvereket s élelmi szereket, a hullámozó tömeg viseletét, be kell vallania, hogy Konstantinápoly bazarjai keleties jellemvonások dolgában nagyon szegények.

Az első tekintet valósággal elbűvölt, és sokáig nem tudtam megválni e sajtáságos látványtól; olyan lárma, olyan zaj, olyan kiabálás volt ez, minőt még soha életemben nem hallottam, s midőn az egyik kúpozott helyiségbe léptünk, a hol mintegy harmincz kolompáros dolgozott serényen az üstökön, alig tudtam hová lenni bámulatomban, látva, hogy e pokoli zaj közt két gyermek-iskola létezik, valami üresen maradt hajlékban rögtönözve. A tanító, hosszú, vékony suháanggal felfegyverzetten — hihetőleg azért ilyennel, hogy a legutolsó sorban ülőket is megcsippenthesse — ott ült a félhold alakban elhelyezett gyermekek között, s habár én egészen közel állottam is az iskolai helyiséghez, s több perczig hallgatóztam, egyetlen egy szótagocskát sem tudtam kivenni. Mind a tanítónak, mind a tanítványoknak olyan felfujódott képük volt a kiabálástól, mint a kanpulykának, ereik kifeszültek, s mégis azt mondják, hogy a tanító tisztán meg tudja különböztetni, ha egy-egy arab szót (olvasmány és tanulmány a koran lévén) a tanítványok roszul hangsúlyoznának. Olyasvalami, a mi előttem igazán megfoghatatlan.

S ha már a bazar tekintete is megörvendeztetett, még inkább meglepett azon csinos kis Karavanszerai, a melybe bevonultunk. Törökországban és Arabiában az utazó mindenütt csak szennyes Khanokra akad; azonban

itt Persiában, hol emberemlékezet óta mindig igen sokat fordítottak a közlekedésre, a karavanszerajokban olyan vendéglőkre talál az ember, melyek, már a mi keletet illeti, semmi kivánni valót sem hagynak. Ezen épületek jobbra a bazaroknak közepette fekszenek, s rendszeren szabályos négyszögből állanak, melynek minden oldala bizonyos számú czellákra van felosztva. Az egyetlen fél kerek nyílás, mely mind ajtóul, mind ablakul szolgál, az épület körül futó terrasse-szerű emelvényre nyílik, mely alatt az istállók vannak, úgy hogy az utazó, ki az első emeleten lakik, elláthatja maga alatt a földszinten lovát is. E terrasse legfőlebb 4—6 láb magas s a tulajdonképi udvarba vezet, melynek közepén kút áll, gyakran virágos kerteskével kerített. Valamint e czellák nappal hűvös enyhelyet szolgáltatnak, ép úgy egyáltalában éjjelnappal a Karavanszeraj a legbiztosabb helyiség az utazó számára. A kúpalakú bejárásban lakó dalundar (kapus) van megbizva a rend fenntartásával, ő az érkező idegent már lováról, nyeregszerszámáról felismeri, s kiki ehhez illő szállást nyer. A lapos tetőkön éjjenkint örök állanak, kik egyhangú kiáltásaikkal elriasztják a tolvajokat, s igen ritka eset, hogy egy-egy karavanszerajban tolvajlás történjék.

Mínthogy e helyiségek gyakran az odavaló kalmárok-nak lakó- és áruhelyekül is szolgálnak, az itteni életet majdnem szünetlenül élénknek lehet nevezni. Nappal ott sűrög-forog a járó-keelő tömeg a boltok körül, a máhlatömbökkel megrakott udvarban, — itt tevék s öszvérek-ből álló hosszú menet érkezik, ott a másik épen most távozik, házalók, koldúsok, Mollahk, gyermekek, asszonyok egyik a másikat éri szünet nélkül, s ha az ember mind ehez oda képzei a persát, a mint vizi pipáját szippant-

gatva nagy csendesen ott ül czellája ablakában, a vad taglejtésekkel alkudó tömeggel szemközt, — úgy némi halvány fogalma lesz talán a karavanszerajok életéről. Minthogy épen a persák alkudozását, adás-vevését említém, hozzá kell tennem, hogy e hevesvérű keletiek, a rábeszélést illetőleg, még a khinaiakat is felülmulják. Mindjárt a legelső napon volt alkalmam meghallgatni, hogy egy gyapjú-kereskedő, kinek a vevő a talált hiba folytán visszaadta portékáját, hogyan kínálta meg ezzel amazt másodszor is. Költőnek sem válnék szégyenére az a képbeszéd, melylyel áruczikkének fehérségét, finomságát, gyengédségét elmagasztalá. Olyan tűzbe jött beszéde közben, hogy képes lett volna a legmakacsabbat is megrendíteni. A vele szemközt álló persa nyugodtan végig hallgatá s azután azt mondá: „Barátom, teljesen igazad van, és szavaid, Isten bocsássa meg bűnömet, oly igazak, mint maga a Korán, de azért még sem hihetem. Ám találja más olyannak portékádat, mint a minőnek leirod, de nekem hibás az, és így kénytelen vagyok visszaadni.“ Valóban hihetetlen, hogy a persa a legkisebb csekélységre mennyi esküvést pazarol, mennyire bizonygatja saját életével, családjaé letével, a király diademjével, Fatima ártatlanságával, Huszein és Ali szentségével stb. s hogy az embert valami ilyes alkalommal busásan rá ne szedjék, csakugyan hasonlóképen persának kell lennie.

(Junius 8.) Nehogy a másnap kezdődő Kurban Bajram-ünnep megakadályoztasson bennünket utunk folytatásában, másodnap estefelé már eltávoztunk Khojból s még ugyanekkor Szeid Hadzsi Aga faluban szállottunk meg, melynek lakosai csupa Szeid-ek, tudniillik a próféta utódai. Ezek az urak, kik származási gögjük folytán egész Persiában a legszemtelenebbek, kiváltképen az idegennel

szemközt oly követelők, hogy az embert végre is kihoz-
zák sodrából. Bármily gazdagok legyenek is, azért mégis
koldulnak mindenütt. Nem alamizsnát kérnek, hanem
valóságos adót, melylyel nekik mint az Izlamfeje utódai-
nak mindenki tartozik. A szentség leple alatt sokszor a
legnagyobb bűnököt követik el, s a nép nem igen meri
tőlük számon kérni tettüket, azonban a hatóság nem oly
nagyon aggályos, s a mint hallottam, a tebrizi kor-
mányzó, az egész világ szörnyűködésére, egy rablást el-
követett szeidet, elégetés általi halálra ítelt. A Mollahk
kifogásokat tettek, de a kormányzó azt mondá: Ha igazi
szeid, akkor ugy sem fog elégni“, s a bűnöst csakugyan
lángokra vetteté.

Későn érkezhén, az éjjet egy üresen álló juhakolban
kénytelenítettünk tölteni. Egyébiránt a néhány órai nyu-
galmat, melyet ezen helyiség nyújtott, igen drága áron
kellett megfizetnünk, mert a midőn másnap reggel a
világosság első sugarainál egymás szemébe néztünk, úgy
találtuk, hogy mind valahányunk arca tele van nagy
vörös foltokkal. Ugyanilyenek boríták testünk egyéb
részeit, s ezek azon látogatásnak valának eredményei,
melylyel bennünket a mult éjjel a juh-kullancsok, éji
szállásunk régibb lakói megtisztelének. Valamint én
magam is csodálkozom még most is azon mély álom
fölött, melyből sem engem, sem utitársaimat még ez álla-
tok marása sem tudott felébreszteni, — bizonyára ép
úgy csodálkozik az olvasó is; de a több órai lovaglás cso-
dálatos hatással van az alvásra, s az állomásra fáradtan
érkező utast talán csak a skorpió tudná nyugalmában
megzavarni.

(Junius 9.) Ezen faluból utunk hegynek felfelé veze-
tett, sziklás földön, s gyakran igen keskeny hegyi ösvé-

nyeken, bárha az utak itt már rendesebbek s jobb karban tartatnak, mint Törökországban. Ugyanezen utat, a mint hallám, egy khoii gazdag czukor-kereskedő saját költségén hozatta rendbe, s az ilyen példák nem ritkák Perziában.

A gazdag, a ki jó emléket akar hagyni maga után, ezreket áldoz egy-egy út elsimitására, egy karavanszeraj vagy kút építésére, s Iran közlekedése nem egy könnyebbségét ezen régi szép szokásnak köszönheti. A nap nem tűnt még fel, midőn már a magaslatra jutottunk. Lapos táj volt ez, meglehetősen kezelt rétekekkel és szántóföldekkel. Balról a hajnalpir bibortengeréből a nap kiemelkedék aztán; csendesen lovaglék, szemeimet a természet szép játékán legeltetve s mily nagy vala meglepetésem, midőn körültekintvén, a hegy túloldalának aljában bájos tavat láttam egyszerre magam előtt terülni, a legtisztább azurkék tükörrel s közepette phantasztikus szigetekkel. Ugy látszék, mintha az egészet varázsolás állította volna elő, s még mielőtt földabroszomat elővehetém vala, utitársaimtól már is meghallám, hogy ez a szép Urania-tó, mely más néven Derja-i-Sahi (királyi tengernek is neveztetik. A tó, az öt minden oldalról környező s a jelen évszakban még hólepte tetejű hegyeivel, valóban leirhatatlanul szép vala, s ismételve meg kell jegyeznem, hogy azt a mélységes mély kék szint, minőt ennek sima tükre mutatott a hajnal keltekor, sehol többé azután az egész keleten nem találtam. Már három hete nem láttam tengert, nem csoda tehát, ha ezen tekintet az Euxinust és a festői Bosporust idézte fel újra lelkemben.

A lemenet még meredekebb, mint a feljövet volt, s valami félórányi távolságban lehet a parttól. Innen balra tértünk el, s meglehetősen jól művelt, de sok helyen

sziksóval borított térségen haladván át, jó déltájban Shehva faluba érkezünk. Itt épen a Kurban Bairomot ünnepelték, azonban a lakosság oly szegény, hogy alig kaphattunk kenyeret, husra vagy más egyéb ételmi szerekre pedig gondolnunk sem lehet. Másnap (Junius 10.) Dize Halilba mentünk, jobbadán sóborította vidéken át. Köröskörül a természet igen szegény s a szemnek nem igen van más mi egyében gyönyörködni, mint a távoli Urumia-tóban. 11-kén reggel végre mocsáros csatornák által szegdelt tájon haladtunk át Majinon keresztül Tebriz felé, Azerbajdzsannak fő-, Irannak pedig legnagyobb kereskedő városa felé, mely most egyszersmind az én utamnak is legalább egy ideig, végcélját képezé.

Tebriz, Irannak a középkorban oly nevezetes városa, a helagidak s más egyéb tatárfejedelmek székhelye, távolról ép oly kevésbé vala meglepő, mint Khoi. Kertekkel gazdagon megrakott területén, itt-ott látszott egy-egy keresztül dőledezett mecset kék kupja, vagy valami hajdan pompás épület pusztá romja, s ha nincsen az a gözkör, mely a levegőt a város fölött megsűríti, úgy az utazót semmi sem figyelmezteti arra, hogy Persia második városához közelít. Minél közelebb jutottunk, a levegő annál nyomasztóbb, forróbb lett, s bárha persa utitársaim a Tebriz szó (láz-üző) etymologiai magyarázatával a város rendkívül egészséges éghajlatáról akartak is meggyőzni, mégis komoly aggodalom szállta meg lelkeket, midőn a kertek és romok magas agyagkerítései között, hol a melegség már kiállhatatlanná kezde válni, mintegy másfél óráig kellett vonulnunk, míg a város belsejébe juthatánk.

IV.

Midőn a tömkelegszerű, keskeny, görbe utczákon a bazár felé vettük utunkat, képzelőtehetségem minden élénksége daczára, sem valék képes ezen roppant romhalomban a régi Tebriz legparányibb képecskéjét is magam elé varázsolni, melyet állítólag a híres Harun el Rasid hitvese alapított volna, mely a maga idejében Rha-geszszel versenyzett; s melynek szépítésére Gazan Khan oly sok gondot fordított. A mogul főváros hajdani pompájának legkisebb nyomát sem találtam s csakis — már az ő hajdankorban magasra emelkedett kereskedelmi fontosságáról szereztem magamnak némi fogalmat, midőn a még mindig tekintélyes bazárokon halkléptetve keresztülvoglottam. A mit Khoiban találtam, az a tebrizi bazárélethez képest még csak miniatúr-képecske. Itt százszorta oly nagy a lárma, a zajongás, a kiáltozás, nem hiába hogy mind e napiglan legnagyobb kereskedő városa egész Irannak, mit a bazárok is megbizonyítanak, melyek az egész ország e fajta épületeihez hasonlítva, kétségtelenül a legnagyobbak. Miután azt ajánlották, hogy az Emir karavanszerajban, mint a legszebben és tágasabban, vegyek szállást, majd egy órahosszat kellett a bazáron végigvonulnom, mig oda juthaték. Mint az eféle látványokhoz szokatlan ujoncz, majdnem rosszul éreztem már magamat, az itt-ott túlságosan sűrű tömeg, a keresz-

tül-kasul vonuló, hosszú sort képező megrakott öszvérek között, minden lépten-nyomon veszedelmes összeütközéstől félttem, hogy vagy engem üt meg valaki, vagy én ütök meg mást, s ha visszagondolok rá, hogy a vadul üvöltő dervisek hogy szökdelének előttem e roppant zürzavarban, s hogyan hajigálták a levegőbe éles fejszéiket, meg újra elkapva azokat: még most is valóságos csodának tartom, hogy én mint tapasztalatlan, minden ámulásom és bámészkodásom daczára, hogyan juthattam oda sértetlenül a fenebb említett szép karavanszerajhoz.

Örmény utitársaim szerény czellát rendeltek számomra, s minthogy ők rendeltetésök czélját immár elérték, csakhamar megváltak tőlem azzal az ígérettel, hogy másnap felkeresnek és szülővárosukban ők maguk lesznek vezetőim. Az elválás nehezemre esett, mert a kik keleten huzamosb ideig együtt utaznak, azok végre egészen rokonok gyanánt tekintik egymást, s engem a válás annyival is inkább fájdalmasan hatott meg, minthogy e becsületes jó emberekben, nemcsak utitársakat, hanem jóakarató Mentorokat is találtam ázsiai utam első szakaszában. Mikor ők eltávoztak, késő estig ott ültem szobáskám ajtajában, — részint fáradság által visszatartotva, részint pedig a végett, hogy a körülöttem zsibongó életet bámulhassam. A helyi szokáshoz hiven, csakhamar kíváncsi csoport gyülcngött körém, egyik kereskedőnek tartott s árúczikkeit ajánlá fel, másik pénzváltónak nézett s azt kérdezé, vannak-e beváltani való imperialjaim vagy kopekeim, a harmadik, ruházatomról ítélve, a teherani követséghez tartozónak gondolt s szolgálatát kínálá, s valóban fárasztó, a mennyit ki kell az ujonnan érkezettnek állnia egy ilyen persa karavanszerajban ez örökké

éber spekulansok ostromától. Csak késő este, midőn lassankint minden elcsendesült, élvezheték nyugodolmat. Minthogy eddigelé örményekkel utaztam együtt, még csak a mai volt az első est, midőn vacsorám elkészítésével tulajdon magamnak kellett foglalkoznom. Ettől a fáradságtól meg akartam kimélni magamat, s az egész Persiában oly híres tebrizi csilau-t (ris-étel) kóstolám meg, egy adag Lule-Kebab-bal (nádpecsenye), vagyis vékony vesszőre felszúrt, zsirból kisütött vágott hussal, de ezeket az eledeleket igen nehezeknek találám s már másodnapon saját kezemmel fogtam hozzá a magammal hozott főzőeszköz használatához, azonban bárha a szakács-művészet első próbái nem sikerültek is valami nagyon szerencsésen, mégis a tulajdon magam által készített ételek izletesebbek s egészségesebbek valának. Sokkal nyomasztóbb volt azonban rám nézve az esti órák magányossága, de persa szomszédaim nyájassága ezen is segített, s az ország szokásainak és nyelvének ismerete csakhamar mindenütt barátokat szerzett.

Tebrizben két hetet tölték, először azért, hogy a megtett út kiállott fáradalmait egészen kipihenjem, másodsor pedig azért, hogy Persia ezen második fővárosában huzamosabb tartózkodásom folytán mind az azerbajdzsani tájszólás sajátosságait, mind a siíta felekezet legszembevetőbb specialitásait, a mennyire csak lehetséges, megismerjem s hogy e tekintetben igen sok újat és érdekeset tapasztaltam, az könnyen érthető. Huzamosb évekig szakadatlanul szunnita körökben élvén, mindenekelőtt az itt talált vallási viszonyok különbözőzése vonta magára figyelmet. A siíták az Iszlam protestansai, így hallottam s olvastam gyakran, s iparuk és szellemi fensőbbségük híre csakugyan ilyest sejtetett is velem, de mily nagy volt

bámulásom, midőn már a legelső napon minden léptenyomon sokkal vadabb fanatismust, sokkal kirívóbb álszenteskedést találtam itt, semmint Törökországban. A koran eltérő magyarázata, s az a körülmény, hogy Persia Iszlamja sokkal elválasztottabb maradt minden nyugati elem befolyásától, mint a törökországi, ezekben keresendő annak oka, hogy a siíta felekezet sokkal inkább fentartotta a kegyesség magamagának ellenmondó számos fogalmát, s így itt minden színlelt szenteskedés mellett sokkal kevesebb benső vallásosság létezik, mint az Iszlam akármely egyéb követőinél. Nagyon meglepett mindenekelőtt a persák azon tartózkodása, melylyel az európaiakat kerülik, s az a törvény, hogy ha netalán az ő ruháik csúcsa, az európaiét érintené véletlenül, már ezáltal is nedzisz-szé (tisztátalanná) lesznek, s haladéktalanul fürdőbe kell menniök, nekik, kikben a többi között, mindjárt másnap e következő vonásokat tapasztaltam: A karavanszeraj közepén itt is, mint mindenütt, vízmedence áll, eredetileg kegyes mosdások czéljából, — s ime, míg az egyik a kut egyik sarkánál szennyesét mosta ki, a másik félig cserzett bőreit áztatá, a harmadik egy csecsemőt mosdatott teste különböző részein: a másik oldalon emberek álltak, kik nagy áhitattal fogtak hozzá vallásos mosdásukhoz ugyanezen vízben, sőt egy szomjazó legugolt az egyik sarokban s a zöldes setét nedvet, nagy ihlettséggel szürcsölé két marokra. Meg nem állhatám, hogy hatalmas „Pfui“-t ne kiáltak feléje; de a persa oda fordult hozzám, tudatlannak nevezett s kérdé, vajon nem tudom-e, hogy a Seriat szerint (szent törvény) a 120 itczénél többet tartalmazó víz vak, — azaz olyan, mely nem lehet szennyessé és tisztátalanná. S ezek az emberek azon véleményben vannak, hogy még a legeslegtisztább

európainak illeteése is, nagy mértékben be fogná őket szennyezni!

S ha fanatismusról szólok, vajon hogy ne emliteném azt a csodálatraméltó Dervist, ki esetlegesen épen akkor utazott itt keresztül, az egész bazart bámulatra ragadta, s mint eredeti tünemény, előttem is örökké feledhetetlen marad. Ez az ember, teljesen meg levén győződve Alinak az első khalifaságra tartott jogos igényéről, már, a mint hallám, harmincz esztendővel azelőtt azt a fogadást tette, hogy beszédszerveit egész életén át mi egyébire sem használja, mint az „Ali, Ali“ névnek kiejtésére, mi által több mint 1000 évvel azelőtt elhalt Khalif legbuzgóbb párthive gyanánt fogja magát megbizonyítani. Odahaza, nős lévén, nejéhez, gyermekeihez, barátaihoz, rokonaihoz semmi egyéb szót nem intézett, csak azt: „Ali, Ali“, ha ételre, italra, vagy bármi más egyébire volt szüksége, megint csak: „Ali, Ali“, ha a bazáron valamit venni vagy kéregetni akart, megint csak: „Ali, Ali“, ha valaki bántalmazá vagy megjutalmazá, ismét csak az „Ali, Ali“ név hangzott ajkairól.

Buzgóságában az utóbbi időkben annyira ment, hogy lóháton ülve, eszeveszettként egész nap az utczákon rohant fel s alá, a levegőbe magasan botot dobált fel s vadul kiáltozó: „Ali, Ali“; hogy ezt az embert fél szent gyanánt tisztelék, könnyen elgondolhatja mindenki. Egy városba érkezvén, a legelőkelőbb s leggazdagabb ember istállójába ment, s kétszeres „Ali, Ali“ kiáltására, gyönyörű, felnyergelt lovat kapott ajándékba, rögtön felpattant rá, s rohant utczáról utczára, vadul üvöltve szokott mondását: „Ali, Ali!“ Öltönye vagy egészen fehér, vagy zöld vala, s még botja is ezen színek szerint változott. S mintha még most is látnám, hogyan állt meg az Emir

karavanszeraj kapuja előtt, s a rettenetes bazári sürgésforgásba villogó szemekkel, olyan erővel bele kiáltott, hogy fején és nyakán erei megdagadtak: „Ali, Ali!“ Leírhatatlan csodálkozással ültem egykor valami öt perczig e különös férfúval szemközt. Hallgatott ugyan, de a harmincz évi megszokás olyanokká alakítá ajkait, hogy még némaságában is „Ali, Ali“ nevét vélte az ember szájából kihangzani.

Csak akkor, miután néhány napot töltöttem Tebrizben, lön világossá előttem, milyen igazi keleti elem között élek, s hogy a távoli Stambul, a keleti világ ezen tarkára festett függönye a keletnek csupán hamisított, s félig-meddig európaivá tett képét mutatja. A kelet minden meglepetéseivel, tetszett ugyan az első pillanatra, de csakhamar visszakivántam a nyugati életet, s igen nagy volt örömöm, midőn a karavanszerajban, Würth és Hanhardt urak személyében, derék sveiczi németeket s művelt európaikat találtam. Erővel azt akarák, tegyem át szálásomat hozzájuk, de ezt megköszöntem, s csak asztaluk szives felajánlását vettem gyakrabban igénybe. Általuk megismerkedtem egyéb, itt lakó európaiakkal is, s kimondhatlanul jól esett, ha a nyugati civilizációról, nyugati nyelven folytatott hosszas társalgás után, valami persa társaságban, ismét effendivé alakulhattam át. Ez az átmenet, egyik társaságból a másikba, már Stambulban is igen kedves volt előttem, de kivált itt, különösen sok élvezet nyújtott. A persa világ csodálta ugyan azt a benső viszonyt, melyben az európaiakhoz állok, de tudták, hogy a szunniták, mint a kikhez tartozónak vélték engem is, nem olyan nagyon szigorúak a más hitűekkel való érintkezést illetőleg, legalább senki sem tett ezért soha valami szemrehányást. Míg európai barátaim, némely

helyi viszonyt és erkölcsöt, az ő felfogásuk szerint közlöttek velem, ezeket azután a benszülöttek világánál is megtekintém, s ha az olvasó kétszínű szerepemet talán hibának mondja is, be kell vallanom, hogy e gáncsot szívesen elviselem azon élvezetért, melyet az itteni szokások és életre való helyes belátás nyújtott, tapasztalataim azon tömegeért, melyeket a keleti népek felől, a Bosporustól mind egész Szamarkandig szereztem magamnak.

Sok érdekes adatot hallottam Bokharáról s egypár európai utazóról, kik odamentükben ezt a várost útbaejtették. Az akkori angol konzul, Mr. Abbot, testvére azon híres Abbot kapitánynak, ki Herattól Khiváig utazott, ennek sok nevezetes kalandját elmondá nekem, s általában mindenen leplezetlenül kijelenték, kételkednek tervem kivihetőségén. Az ő állításuk szerint ily nagy nehézségekkel járt a Közép-Ázsián való átutazás. Az eredeti doctor Wolf Józseftől — vagy, mint egy gunyoros kritikus nevezé: a baireuthi pápáról — is sok furcsa történetet hallottam. Ezen Wolf József ugyanis, mint ezt a hazai olvasó már ismeri, nemcsak kétszer utazta be Bokharát, hanem saját állítása szerint az ottani Khant, és minden kegyes Özbeget, valóságos apostoli buzgósággal a keresztyén vallásra is akart téríteni. Ez utóbbit azonban, mit anglikán barátai hisznek ugyan, én részemről bátor vagyok kétségbe vonni, hogy azonban kétszer volt Bokharában, az való igaz, s annyival is inkább csodálatos, mivel ő a legféltéknyebb emberek egyike, s még e mellett a szükségesebb nyelvekben is járatlan volt. A mi azonban a fanatikus mohamedanokkal szemközt leginkább hasznára vált, az, öltözetének hihetetlen elhanyagolása s különös hajlama a szennyességre, egyszóval azon körülmény volt, hogy ő a dervisek hűséges képmása. Nem is

nevezték sehol másnak, csak dervisi frengi (európai dervis)-nek, s minthogy keleten az e fajta emberektől igen sokat eltűr mindenki, mit másnak ugyan nem volna tanácsos mondania, úgy Dr. Wolf Józsefet is, vagy a mint ott nevezék, Mollah Juszufot, türelmesen hallgatták mindenütt. A többi között azt mondják róla, hogy az angol követet, Sh... ezredest nem csekély zavarba hozta, midőn ez őt Persia királyának bemutatá, s a doktor alig lépett be a minden siíták fejének elfogadási termébe, s ez hogylétéről tudakozódnék, ő azzal felelt, hogy haladéktalanul keresztyén hitre akarta a királyt téríteni. Apostoli buzgalma — melylyel maga dicsekszik legjobban — még akkor sem hagyta el, mikor Khoraszszanban, tél közepén egy kurd csoport megrabolta, s minden ruhájától megfosztván, órákhosszat ott állatá a szabad sivatagon, a vadul süvöltő őszi szélnek közepette. Az ihlett missionarius, saját szavai szerint, vaczogva nem könyörületességért esedezett, hanem még fél fagyottan is a holy Gospel-t (a szent Irást) prédikálá — természetesen angol nyelven — a vad kurdoknak. S oh csodák csodája! azok megtértek, sőt útnak ereszték.

Hasonló csodákat tett a Turkomanok között is. Egyszer egy régi nadrágért adták el, máskor béna szamarért cserélték be, de gazdáját mindig jó útra téríté (ismételve mondom — a nélkül, hogy annak nyelvét tudta volna —) visszanyerte szabadságát s Bokharába ért. Itt teljes papi ornatusban, nyitott bibliával tartá bevonulását s az ép oly fanatikus, mint kényurilag vad Naszvullah khan nem tett neki egyebet, csakhogy szörnyüképen ráijesztett, tisztjei pedig tetemes pénzösszeget csikarván ki tőle — világnak bocsáták. A mint tebrizi barátaim beszéltek, egy kegyes nőegylet (mert Anglia hölgyeinek kiváltké-

pen kedvence volt) egész ládára való finom fehérneműt küldött ide számára, a mire nagy szüksége is volt. Mindazáltal azon apró állatkáktól, miket Közép-Ázsiából magával hozott, alig lehetett öt megszabadítani. Csodálatos szórakozottságáról is eredeti történeteket beszélnek. Ha sok rábeszélés után végre szobájába ment, hogy inget váltson, valami félóra mulva egészen az előbbi állapotban jelent meg ujjal, s az inget, feledékenységből zsebkendő gyanánt zsebébe dugta s használta. Máskor megint vásárnapi alkalommal a gyülekezet színe előtt szószékre lépén, papi palást helyett, szórakozottságból, női köpönyeget kerített nyakába. Sokat irtak már róla, de még többet lehetne elmondani, mert dr. Wolf, valóban minden tekintetben eredeti és ritka ember volt.

E nagy persa kereskedő városban eltöltött első napjaim igen gyorsan s kellemesen folynak, s társaságom majd európaiak, majd ázsiaiak között váltakozván, elegendő szórakozást nyújtott. Ehez még két más körülmény is járult, nevezetesen az első, hogy épen ittlétem alkalmával rendkívüli ünnepélyek tartattak, s a második, hogy azokban én is részt vehettem. Az ujonan kinevezett Veli Ahd (trónörökös) első ünnepélyes bevezettetése teljes mértékben feltárta előttem a persa etikettet és fényűzést. Muzaffar-ed-din Mirza, a király kilencz éves fia, ki az itteni szokás szerint kora ifjúságától kezdve trónörökösnek választatván, e gazdag tartomány kormányzójaként szerepelt, épen e napokban vala nyilvánosan feldíszítendő a khalattal, a királyi diszöltözettel. Az egész város talpon volt. Az ünnepélyek több napig tartának, s igazán felettébb kíváncsi voltam, midőn a legelső napon a nagy tömegtől környezett Ala konak (fejedelmi lak, magas palota) kapuin át, a benső udvarokba hatoltam,

mint a hol az ünnepélyes szertartásnak véghez kelle mennie. Milyen tarka vegyülék, mennyi szenny és mennyi gazdagság, milyen büszkeség és milyen nyomor tárul itt fel a szem előtt! A bejárással szemközt álló fedett teremben ott ültek a nagyok: a herczeg, a papok s a herczegi háztartás főtisztjei. Mind valamennyinek arczán kimondhatlan komolyság ült, a redős öltönyökbe burkolt testek magatartása, a kezek fontos mozdulata, a fejek büszke hajtogatása, mindez azt mutatá, hogy keleten nem egyedül az ozmanlik azok, a kik ünnepet tudnak ülni. Az udvarban köröskörül két sor szerbaz (katona) volt felállitva, szomorúságos alakok s európai egyenruhában, persa prémes süveggel. Mintha csak vasvillával hányták volna rájuk a ruhákat, — de legnevetésesebbek nyakravalóik voltak; egyik elől, másik féloldalt, a harmadik épen hátul kötötte meg, — s hát még a gombok, kegyelmes Istenség! Az egyik alul feledett ki hármat, a másik felül. Nem lehet valami komikusabb, mint a persa katonák európai egyenruhában! S hát még ha tisztelegnek! A vezényszó egyszerre hangzott ugyan fel, hanem a fegyver még valami félóra mulva is mindig csörgött, mert ha az utósó sor egyik másik legénye épen barátságos beszélgetésbe van is merülve, midőn a „tisztelegj!“ szó felhangzik: van benn annyi lelkiismeretesség, hogy a parancsolatnak, s ha mindjárt egy óra negyed után is — engedelmeskedik. A kert egy egész oldalát czukor-süvegek, különféle persa czukor-sütemények s édességek tölték el, miket óriás-kondzsakra (fatálak) szokás felállítani, s miknek Persiában semmiféle ünnepélynél sem szabad hiányozniok.

Középen emelkedék a trón, melyen a kilenczéves gyenge, halvány kinézésű herczeg, komoly, mély fontos-

zágú arczczal helyet foglalt, míg gazdag kísérete körötte sereglett. Mikor leült, hatalmas ágyudörgés hangzott fel, a katonai zenekar háromszoros tust fujt, sekkor megjelent a királyi követ a diszöltönnyel, ezt, új méltósága jeleül, nyilvánosan a herczegre teritendő. A ráterítés aktusa után, a Sir-ü-khorsid gyémánt rendjel feltüzése következék, azután pedig gazdag szönyegek közül a királynak vászonra festett arczképét leplezték fel. Ekkor felállt az egész társaság, a herczeg tiszteletteljesen megcsókolá, s miután az ujra befedetnék, ő is ujjalag helyet foglalt. Erre megint ágyudörgés, megint kábitó zeneharsozás következék. Azután magasrangú főpap lépett elő, ki Isten áldását könyörgé alá, erre felolvastaték a királyi parancs fennhangon, azután pedig egy költő jelent meg, ki a trónnal szemközt állittatván, az ujonnan kinevezettnek dicsőítésére egy kaside-t (dicséneket) olvasott fel. A szavalás modora egészen új volt előttem s még jobban meglepett mint magának a költeménynek bombasztikus tartalma. A ifju herczeget majd gyengéd rózsához, majd tündöklő naphoz hasonlítá, majd drága gyöngyhez, melyet a királyi családból halásztak ki s most Iran koronának legdrágább ékességévé vált, — azután megint hatalmas hősnek nevezé, ki egyetlen kardcsapással seregeket semmisít meg, kinek tekintete előtt hegyek remegnek, kinek haragja lángjától folyók száradnak ki, — egy szóval, használt olyan metaphorákat, hogy a szegény kis gyermek, ha mindezeket megérti vala, bizonyára remegni fogott volna saját maga előtt.

Miután az új trónörökös a terem aljában egybegyülekezett nagyokhoz lépett volna, a kolossalis fatálak édeségei pazar bőkezűséggel osztattak szét a jelenlevő vendégek között. A szeremester ezen kívül még mindenkinek

különös köszönetet mondott szives megjelenéseért, — s azzal az ünnepélynek vége lett.

A fenebb említett ünnepélyek másodika Cerutti, olasz követ fogadtatása volt, ki huszonöt tagból álló küldöttség élén ezen utazott át Teheranba. Az olaszok, kik Perziával kereskedelmi szerződésre akartak lépni, Konstantinápolyt jóval az én távozásom előtt hagyták el, de ők a Poti és Tifliszen át vezető utat választák, minthogy e gavallérok egynémelyike szivesebben halálra rázatá magát valami orosz droske által, semhogy kiállja a nyeregben való utazás fáradalmait. Sha érkezésük hire az itteni kormányzót, illetőleg annak helytartóját Szerdar-Aziz-Khant s ugyszinte valamennyi persa hivatalnokot öröme gerjesztett, minthogy egészen neki adhaták magukat szenvedélyes tündöklési vágyuknak, az új királyság képviselőinek megjelenése az itteni európai kis gyarmatot, még nagyobb örömmel tölté el. Hogy az elfogadásnál jelen lehessenek, én is ez utóbbiakhoz csatlakozám. Forró juniusi nap kora reggelén valami két órajárásnyira lovaglánk eléjük a városon kívül, s mikor oda érkeztünk, az egész küldöttség épen átöltözéssel foglalkozott. A persák előtt teljes diszben akartak megjelenni, s nem kevés időbe telt, míg 25 európai, kik részint a diplomatiához, részint a katona-, kereskedő-s tudós-osztályhoz tartozának — díszöltözékével elkészült. A nap magasan állt már, s a forróság valóban szenvedhetlen volt, midőn ezen urak gazdagon felékesített egyenruháikban, mellükön csupa rendjelekkel, tollas sisakokkal és pompás kardokkal a város kapuin át bevonultak. Nekem, a távoli Ázsiában, különösen tetszett az európai élet szemlélete, a persa nézők közé vegyültem, hogy ítéletüket kihallgassam s épenséggel sem csodálkozám fölötte, hogy az egész ünnepélyes me-

net csak gunyos megjegyzéseket idézett elő a persáknál. A mit mi pompásnak nevezünk, azt a keleti nevetségesnek tartja — s viszont.

Az ő szemeikben a mi kurta, testhez álló felöltönyeink a legaesthetikátlanabbak; az ő fogalmuk szerint mind az, a mi terjedelmes, redődús, sokat mutató ép oly szép, mint a mily nyomorúságos hatású mindaz, a mi vékony s igénytelen. Az ő pruderiajuk s álszemérmük szabta elveik szerint a test bizonyos részeit el kell rejtteni és fedezni, — s pedig az európaiaknál éppen ezek mutatkoznak a leghatározottabb körvonalokban, s így a keletinél csak visszatetszést szülhetnek. A lovon ülőnek erőszakolt, katonás tartása sem tetszik nékik, s ebben én is osztom nézetüket, mert a mellét merően kifeszítő európai lovag valóságos karikatura az oly sok kellemmel s lovát mégis oly büszkén megülő keletinek ellenében.

Egyébiránt az ujonan megérkezett európaiaknak, az elfogadás napján, valósággal pokoli útat kellett tenniök. Hogy a nép kíváncsisága kielégíttessék, majdnem kétóra hosszat hurczolták őket összevissza a városon, míg lakhelyükhez juthatának. De még itt sem volt nyugalomuk, mert az üdvözlők, s az ajándékokat hozó, de még kövérebb ajándékokat váró szolgák csoportja, három egész napig szünetlenül gyötörték őket. Ugy hiszem, nem csalódom, ha azt mondom, hogy e heves vérű olaszok közül, kik egyébiránt nem idegenek a pompázástól, csak egy is örömmel csatlakozzék valaha, Persiában, a nyári hónapokban tartandó diszmenetekhez. Minthogy ezen ünnepélyek között az örökös látogatásnak, viszontlátogatásnak, kirándulásoknak, estélyeknek nem volt se végük, se hoszszuk, — lassankint az a vágy lopózott szívembe, jó volna utamat Teheran felé folytatni. Tebriz igen érde-

kelheti azt, ki Iran kereskedelmi állapotait tanulmányozza, mert bárha a nyugati határokon fekszik is, mindazáltal a jezdi, sirázi, iszfahani, középázsiai, khoraszani, iraki s ugy szinte a bagdadi és kirmahsahi utak itt folynak egybe valamennyien. Azon kereskedők, kiknek nem áll módjukban a nyugati portékákat Konstantinápolyból hozatni, Tebrizt tekintik a nyugati közlekedés rakhelyéül, mint a honnan Erivanon, Tifliszen vagy Erzerumon át az ut a Feketetengerhez vezet. Mai nap még, a régi szokáshoz hiven, minden félelmisség, minden nehézségek és a török fenhatóságok minden hanyagságok daczára, sokkal nagyobb a közlekedés a török területen, semmint az oroszon át. Ez azonban nehezen fog sokáig így tartani. Oroszország, mely a fekete s a kaspi tenger között tervezett vasutja által Persiat közelebb akarja hozni Európához, régi vetélytársán veszedelmes csapást ejtend ez által. Mint általában mindenütt, ugy keleten is a kereskedelmi út képezi a leghatalmasabb életeret, s mig a bosporuspartí álmós effendik a szép jövő képeit csak felgomolygó csibuk füstjükbén akarják felfedezni: addig az éjszaki Kolosz vaskarja, történelmileg nevezetes fáradhatatlansággal munkálkodik minden irányban, déli szomszédjának előbb-utóbb bizonyára bekövetkező romlásán.

Minthogy Persia bensejében a Tebrizhez vezető utak karavanok s kisebb utitársaságok szakadatlan lánczolatától hemzsegnék, az itteni szokás szerint egészen magánosan akarám folytatni utamat a főváros felé, csupán az egy Csarvadar kíséretében, mint a hogy itt a paripák és teherhordó-barmok bérbeadóit nevezik. Igen szerény árért még sokkal szerényebb paripát bérlettem tehát, melyre podgyászostúl felrakodtam s bucsút vevén a ba-

rátságos európai Koloniatól, június 25-én, néhány órával napfelkelte után, eltávoztam Tebrizből. Az a két hét, melyet itt töltöttem, egyrészt mélyebben belevezetett ugyan a keleti világba, de másrészt a nyugatiakkal való gyakori érintkezés által újra feleleveníté bennem az európai élet emlékeit. Ennek következtében meglehetősen nehéz volt az elválás, azonban a szilárd elhatározottság eszméje csakhamar feledteté a közbejött episodokat, s midőn a csarvadar társaságában, ki hasonlóképen megterhelt barmon ült, meglehetősen élénk uton tovább vonulnék, az európai világ ezen előörsei, már másodnapon, jóformán végkép eltűntek a feledékenységek ködhomályában. Tebrizre nézve kielégítém kíváncsiságomat, s képzelődésem most a főváros távoli képével kezdett játszódni.

A főváros, az udvar székhelye, s a nevezetes ország-nagyjainak, gazdagainak és tudósainak gyűlpontja, daczára a bizonyos csalódásnak, mégis mindig birt valamely különös varázsszal rám nézve, s bárha a jobban és jobban előhaladó évszak mindig kiállhatatlanabb melege, az egyhangú táj, s az a szegény mód, melylyel utamat folytattam, nem nyújtottak is valami különös élvezetet, mégis az az ujabbság varázsa, s az utazás és tovább menés örökké fris élvezete testileg s lelkileg megerősítének, s a szokatlan életmódot oly kellemessé tették előttem, minő az sohasem volt annakelőtte. Sőt mi több, örültem s ohajtottam mindazon eshetőségeket, melyek a nagyon igénytelen eszközökkel ellátott utazót érhetik; örültem nekik, mert mindjárt utam elején azt tapasztalám, hogy a keleten való utazásban, ha az ember e tájak életét és erkölceit akarja tanulmányozni, semmi sem lehet előnyösebb, mint e szűken levő eszközök, semmi sem óv-

hat biztosabban bármely veszedelemtől, mint a kis táska és a szegényes öltözet.

A mi európai touristaink, követségi titkáraink és attachéink, kik visszatértük után élményeik előadásával vagy fényes szalonokban, vagy irodalmilag is fellépnek, hihetőleg nevetni fognak ezen állításomon, de ám hozzák fel ellenemben a macska és hús meséjét, én viszont azt mondhatom róluk, hogy az ő nézeteik és felfogásuk, melyeket a keleti népek szokásairól és életéről közlenek, engem még inkább nevetésre gerjesztenek. Keleten, hol még a legzsengőbb gyermekkorban is minden csak szinlelésen alapul, hol minden igazságot, mint unalmast, izetlent s hasznot nem hajtót, mellőzni szokás, hiába fegyverzi fel az ember a legélesebb belátás üvegével szemét, a csalódást aligha el fogja kerülni. Ha látni s tanulni akarunk, a népközt s a néppel együtt kell élnünk, jóban roszban hozzá kell alkalmazkodnunk és simulnunk, mert a keleti, csak a jelentéktelen és figyelemre nem méltó előtt fog az ő igazi világosságában mutatkozni.

V.

Trapezunttól egész Tebrizig állomásról állomásra pontosan feljegyzett tudósításokkal untattam az olvasót, s csak azért, hogy azon munkák egy példányát mutassam be én is, minőkben számos utazó, naplójának száraz tartalma szerint közleményt nyujt a meg tett utakról. De igen jól tudom, hogy az ilyen eljárás, még abban az esetben is, ha valakinek a legavatottabb toll áll rendelkezésére, s bármi egyéb az olvasóra nézve, csupán csak nem kellemes. Aprólékos élmények tetszhetnek ugyan a turista felhevült kedélyének, de az olvasó többre becsüli a meg rövidített és összevont előadást, minek folytán egész Teheranig mi is csak a legnevezetesebb helyeket s a legjelentékenyebb kalandokat akarjuk ide iktatni.

Bárha indulásunkkor csupán az egy csarvadar volt is is mellettem, hála az utak elevenségének, ritkán voltam mégis egy vagy több kísérő nélkül. Majd néhány órányira csatlakoztam valami csoporthoz, majd több napok tartamára egy-egy utitársasághoz, egyszer-másszor aggodalmassá tett ugyan némely utazónak zordon, vad tekintete, azonban szegénységem biztos fedezetül szolgált, s a biztonsághoz tartozó legszükségesebb cikkek, vagyis a mint tebrizi barátaim mondák, a tekintélyesség emelésére magammal hozott pisztolyok és puska mindig elegendő bátoritékul szolgáltak. Persák, törökök, arabok, vagy bármely vallás avagy nemzet tagjai, szinte rövid

idő alatt bizalmasakká váltak irántam. Az állomásokon mindig a legszerényebb éji szállást kerestem fel, s egy-pár napi gyakorlat után annyira beletaláltam magamat az egyedül utazó szerepébe, hogy az annakelotte nélkülözhetlennek vélt társaság hiányát épenséggel nem éreztem.

Két nappal Tebrizből való távozásom után Turk-mancsaj faluban töltém az éjt. E hely azon békekötésről nevezetes, mely az 1826—1828-ki persa-orosz háborúnak véget vetett, melyben Paskievicz orosz tábornok a tehet-séges Abbasz Mirza herceget és trónörököszt több ízben, döntőleg megverte, s Irantól ennek éjszaki két tartomá-nyát Nakhcevant és Erivant elszakasztá, melyek mai napság, mint az orosz hatalom előőrsei India felé, a kau-kazuson-tuli kerületbe kebelezték. Megmutatták azt a házat, s még a szobát is, hol e nevezetes szerződés aláira-tott, melynek leglényegesebb pontjai e következők: a) Persia átengedi Oroszországnak Erivan és Nakhcse- van khanságokat, s azonfelül fizet Oroszországnak 20 millio rubelt hadi költség fejében; b) A kaspi tengeren, melyet eddig a persák eddigelé sajátjukul tekintének, csak orosz hajók járhatnak ezután s azon a persa lobogó sehol meg nem jelenhet; c) A persah-sah, mindazok szá- mára (s pedig ezek nem voltak kevesen) általános amnes- sztiát hirdet, kik e lefolyt háborúban Oroszország részén állottak, s egy év tartamára kivándorlási szabadalmat enged nekik; d) Az orosz alattvalók szerezhetnek maguk- nak Persiában fekvő birtokot, a nélkül, hogy az ottani helyhatóságnak alávetve lennének. (Ezt még eddigelé semmi más Mahomedan ország sem engedé meg, s Tö- rökországban a mi követségeink, nyugat minden tulnyomó hatalma daczára nem valának képesek kivinni); e) Az

orosz követeknek ezentúl saját országuk szokása szerint, szabad a persa udvarnál csizmában, sarkantyúsan megjelenniök, s nem kell czipőiket levetniök, mint a hogy a persa illemszabály annakelőtte megkivánta; f) A gulis-tani békekötés alkalmával Oroszországnak átengedett, de ettől utóbb ismét visszavett földrészek, a Persák által Oroszországnak ismét visszaadassanak.

Megszégyenítő s megalázó béke volt ez Persiára, s a sz.-pétervári udvar elég hatalmas boszút állt mindazon erőszakoskodásokért, miket ellene egykoron Nadir sah elkövetett. Egyébiránt e szerencsésen végződött hadjárat moralis győzelme, még sokkal jelentékenyebb volt annak praktikus hasznainál is. Minden paraszt, ki azon időben is élt már, mihelyt erről a háborúról van szó, azonnal a legnagyobb tisztelettel és magasztalással fogja emlegetni az orosz fegyelmet és igazságszeretetet, s bárha sííta ő fel-seége ezen szeretett félekezet védura akarna is lenni minden áron, ha már egyéni boldogságról van szó, itt mindenki irigyelni fogja azon persák sorsát, kit ez idő szerint az orosz hatalmasság alatt állanak. Turkman-csajtól egész Miancig semmi nevezetes nem történt velem, egy kis tréfa kivételével, mely a déli pihenés alkalmával egy magánosan álló karavanszerajban esett rajtam. El-mondtam már, hogy a sííták, valahányszor szunnita gya-nánt léptem fel közöttük, tölem mindig Nuszkha-kat (taliz-manokat) követeltek. A többi között itt is egy sííta szeid mutatta be magát, ki is — miután számára egypár mondatot irtam volna fel a koránból egy darab papi-rosra, még egy pipa dohányt is kért tölem azon erős fajtából, melylyel tebrizi barátaim láttak el engemet. „Szeid — mondám neki — te a gyenge kurdisztanihoz vagy szokva, az én dohányom nem fog jót tenni neked!”

De a zöldfejű zelota nem hagyott alább kérelmeivel, s végre beteljesítém kívánságát. Azonban alig tölté meg rövid pipáját, s more patrio alig nyelt el egypár szippantást, már is hatalmas kábulás fogta el. Halálsápadttá lön, hányni kezdett s ki az udvarra rohanva, kiáltozó: „A szunni, a szunni megmérgezett, segítség, siíták!“ Utána futottam. Már akkor ott feküdt a földön, néhány persától környezetten, s igazán szerencsésnek mondhatom magamat, hogy mentegetődzéseim ékesszólása minden veszedelemtől megszabadított.

Magában Mianeban, mely még a 10-dik században jelentékeny város vala, ma pedig nyomorult falucska, nem igen kellemes éjet töltöttem. A mint hallám, ezen hely a hazája azon mérges poloskáknek, melyeket Melehek neveznek, s melyek az idegeneket nem egyszer halálos sebekkel marják meg. Rendesen régi, omlatag épületekben találhatók, s a kit megcsiptek, csak azáltal szabadulhat meg a sulyos veszedelemtől, ha három egész hónapig, minden hús- és sósételt mellőzve, csupáncsak édességekkel él. Utóbb megtudtam ugyan, hogy az egész hazug mese-beszéd, s hiszem is hogy az, de akkor a Melehektől való félelem az egész éjszakán át gyötrött, úgy hogy szememet sem tudtam bezárni. E rovarokon kívül Miane még nagyszámu kéjhölgyeiről is hires, kik ide az ország minden részéről egybesereglenek s az átvonuló utazóknak felajánlják bájaikat. Utitársaim ketteje, kik velem együtt szálltak meg, nem tudtak ellenállni a csábitásnak, s engem kimondhatlanul meglepett, midőn este, két harpiaszerű alak jelen meg, a leggroteszkebben kifejtve, utánok pedig egy pap jön, ki a Sziga-t (ideiglenes házassági szerződést) olvassa fel, mert — elég csodálatos ugyan — hogy e gyalázatos üzletet itt egészen törvé-

nyesnek tartják. Papok és hetairák osztoznak a nyere-ményen. Dorbézók és zenészek társaságában, közel hozzám a legundokabb orgia tartaték, shogy ezen éj hogyan eshetett nekem, kit a Meleh-k és a tobzódók zaja egyaránt gyötörtek, ezt mindenki könnyen elképzelheti.

Alig várhatván be a következő hajnal hasadtát, másnap reggel minden kíséret nélkül keltem át a Kaflankuh hegységen. Az út meglehetősen meredek és nehéz volt, ép úgy a túloldali alászállás is, melynek aljánál a szép Kizil uzun folyó hömpölyög, s a mely fölött igen jó köhid vezet. A táj, változatossága s kivált pedig a Persiában oly igen nélkülözött folyó megpillantása igen kellemesen hatott rám, elannyira, hogy meg nem állhatám egy közeli romnak, Kale-i Duchter (szüz vár)-nak árnyában ledölni s szerény reggelimet, jó ital folyóvízzel elkölteni. Midőn így, egészen magánosan fekve, elmaradt csarvadarom elérkeztét várnám, rögtön elötünt matrona lepett meg, ki nyájasan közelíte felém, s utam célja s állapotom felől oly bizalmasan kérdezősködék, mintha erre, évek sora óta tartó ismeretség jogosította volna fel. Minekutána pedig észrevette volna, hogy én írásban és a korábban jártas egyéniség volnék, félrevonta redős arczáról a vászonfátyolt s különös egy történetet beszélt valami csodálatos cziczuskáról, ki ezen várat építette, szerelmi viszonyáról és tragikus végéről, s az európai regényíró, meglehet, igen alkalmas tárgyat talált volna előadásában, de engem további utamon annyi ilyes történettel tartottak, s azok mindannyian oly hasonlók egymáshoz, hogy az én lelkemben bizony egy sem nyomódott be mélyen közülök.

Nemsokára kísérem is megjelent, s arról értesített,

hogy immár túl vagyunk Azerbajdzsan határán, s Kham-szeba léptünk, Irannak azon kerületébe, mely Pentapolis arab nevét, öt egymáshoz közel fekvő városától vette. Khamsze volna leghiresebb Azerbajdzsan után termékenységre nézve, de én ezt a jeles tulajdonságot, legalább utazásom két első napján, nem fedeztem fel benne, mert mind Zendsan állomás, mind az utána következő Nikbeh, nem egyebek nyomorúságos falvaknál, melyek egyes egyedül a karavanokból élnek, de földművelésnek viruló kertészetnek, legalább az út közelében, sehol semmi nyoma. Nikbehben volt először alkalmam, egy Tazien vagy Sebihen jelen lehetni, azaz olyan színi előadáson, melyek a sítákat szunnita atyafiaik nagy boszuságára oly igen mulattatják. Sok ilyen művész-társaság van. A nagyobbak és ügyesebbek a városokban szoktak fellépni, a kevésbé híresek falukon, s így ez is, melyet ma láttam, ez utóbbiak közé tartozott. Egy nikbehi gazdag lakostól 25 darab aranyat kaptak, ki hitsorsosainak lelki épülésére áldozá fel ezen összeget. Huszein kedvelt tragoediáját adták elő, de minthogy nem sokára úgysis kimerítőleg fogunk a Taziekről szólni, legyen elég itt csak annyit mondani, hogy e mély bánatos hangon elénekelt szép dalok első benyomása, a tragikusok nem egészen megvetendő művészete, az egész közönség meghatottsága, a nők zokogása, sőt még a gyermekeknek is sirása, majdnem engem magamat is könnyekre indítottak.

Minthogy ezen helytől Zendsanig, e most említett kerület fővárosáig már csak hat órai utat kelle tennem, még nap kelte előtt indultam, hogy a várost hűvös reggeli időben érhessem. A midőn csendesen lovagolnék, nemsokára egy persa csatlakozék hozzám, a ki külsejéről itélve, a tanultak osztályához tartozott. Nagyon meg-

pett, midőn a nélkül, hogy azelőtt ismert volna, egyszerre efendinek szólított. Beszédes lévén, mint a persák általában, félórai társalgásunk alatt, igen sok tárgyat megérintett; elmondá hogy ő orvos, s így tehát nem Mollah, s épen most tér vissza a környéken levő néhány betegnek látogatásából. Nemsokára utána jött szolgája is, gazdagon megrakott öszvérrel, mely aszalt gyümölcsöt, gabonát s más egyéb természeti tárgyakat hordott, mind-megannyi honorariumát az orvosi tudománynak. A beszédes Aeskulap egész uton mást sem emlegetett, mint az ő csoda-gyógyításait, s nem egyszer csodálatát fejezé ki a fölött, hogy mernek itt Persiában még a frengik is fellépni orvosi tudományukkal, itt Ali Ben Szina (Aricenna) hazájában, hol a nagy Bokrat-nak (Hippokrates) mai napiglan oly sok jeles tanítványa van. Egészen naivul megjegyzé, hogy amuletjai és talizmanjai által mily csodaműtéteket vitt véghez, s ha, a különben olvasott és értelmes ember elkezdte mondani hegyiről tövire, hogyan üzött ördögöket, meddő asszonyokat hogyan tett termékenyekké, némáknak, vakoknak, siketeknek hogyan adta vissza szavát, látását, hallását: s mindezt semmi egyébbel, csupán kabbalisztikus szavaival: valóban alig tudtam hova lenni bámulatomban, s bizonyossá lettem a felől, hogy ez maga is meg van győződve mindarról, a miket most elbeszél.

Az orvosi tudományról Zendsan városának leírására tért át, s előadta annak nevezetességeit, s legutóbbi eseményeit, melyek közül az köté le figyelmemet leginkább, a mit ő mint szemtanú, a fanatikus Babi-felekezet lázadásáról és utczai harczáról beszélt, mely felekezet itt oly nagy szerepet játszott, s a melyről mazendrani utunkban bővebben meg akarunk emlékezni. Mikor a városnak ro-

mokban oly gazdag külsejéből a belvárosba nyomulnánk, majdnem minden pontot olyanul mutaott be előttem, mint ama vadúl lelkesültek hősiségének színhelyét. Itt, egy közülök 40 ellen küzdött, amott egy földöntúli lény mutatta meg csodás alakját, s általában igen sok rendkívüli dolgot beszélt a babikról, de annyi csakugyan igaznak látszék előttem, hogy a harcznak keménynek kellett lennie, mert bárha borzalmai óta évek már Zendsan még most is nyomait viseli ama küzdelmeknek.

A karavanszerajhoz vezető utamon semmisem tűnt fel annyira, mint a városban sok helyütt látható magas póznákra kitűzött fekete lobogók. A Moharrem hónap 10 első napja volt, melyek alatt az egész Iszlam-világ mindenféle ünnepélytől megtartóztatja magát, de itt a síita világban, itt már egy hónappal előbb gyászba öltözik mindenki, bőjtől, elegia-elmondással és Tazie látogatással foglalkozik. Ama lobogós póznák azon helyeket jelképezik, hol e most említett előadások tartatnak, s melyeket még a délutáni órákban is nagy tömeg szokott körülvenni. Minden ajk egy híres énekesről beszélt, ki Ali Ekber szerepében tűnik ki, s ki ma a kormányzó Taziejénél fog fellépni, minek folytán talán mondanom sem kell, hogy alig érkeztem meg a karavanszerajban, nem volt forróbb óhajvásom, mint a most említett előadáson jelenlenni, minthogy már a nikbehi e fajta kis ünnepély kíváncsiságomat a legnagyobb mértékben felgerjesztette.

A tömeghez csatlakozva, nem sokára a kormányzó udvarába jutottam, melynek közepén valami 6 lábnyi magas, négyszögletes emelvény állt, — itt szaku-nak nevezve, a mely körül magas rudakon tigris- és párduczbőrök, aczél és bőrpaizsok, fekete lobogók és meztelen kar-

dok függenek s még imitt-amott néhány lámpa is, az esti előadás megvilágítására. Ez a tulajdonképeni szinpad. S míg a tágas udvar balfelén a hölgy világ foglalt helyet, a másik részén a férfiak gyülekeztek egybe. Maga a Tazie-adó pedig, tudniillik a kormányzó, egész családos-túl s a város legelőkelőbbjeitől környezetten, az első emeletről nézte a szindarabot. Minden mély gyászba bo-rult, mindenki arcza leirhatatlanul komor és szomorú volt.

Tazie.

Mielőtt a tulajdonképi előadás kezdetét vette volna, egy, hihetőleg az opium tulságos élvezetétől zilált kül-sejű Dervis lépett az emelvényre, ezen kiáltással: Ja Mu menin! (Oh ti igazhivők!) — s abban a pillanatban néma csend lön.

Azután hosszú imádságba kezdett, melyben előbb a síita nagyok erényeit és hős tetteit jemelé ki, azután pe-dig épen oly túlzott kifejezésekben a szunnita világ büneit és gonoszságait ecsetelé. S midőn e most említett felekezet legkiválóbb férfiához érkeznék, így kiálta fel: „Testvéreim, ezeket vajon nem kell-e elátkoznunk, nem kell-e kárhozatot kiáltanunk reájuk? Én azt mondom, átok legyen a három kutyára, a három bitorlóra Abu Bekr, Omar és Oszmanra!“ Ekkor megállapodék, s az egész közönség egyhangulag bisbad, bisbad (még több legyen, még több legyen) kiáltásokkal tetézte s helye-selte átkait és kárhoztatásait. Tovább ment, megátkozta Ajesát, a próféta hitvesét, megátkozta Moaviet, utódait Jezidet és Samr-t, s a síismus minden hirhedt ellenét. Minden egyes névnél megállapodott, s a tömeg minden egyes névnél hatalmas bisbad-ot dörgött visszhang gya-nánt. Dagályos dicsbeszédet tartott aztán a Sah fölött,

Persia mostani ulemái, — s a kormányzó fölött, s midőn mindezt bevégezné, nagy izgatottságnak közepette leszállt az emelvényről s a közönség közé sietett, hogy tanúsított buzgalmának jutalmát elnyerhesse. Ez volt a Prolog. Nemsokára ezután egypár kendőkbe burkolt alak jelenék meg a szinpadon, kik részint karban, részint egyenkint elegiákat éneklének, hogy a közönséget ellágyítsák és a fényes játékra előkészítsék. Ez Imam Huszein felléptével kezdődék, ki nejeitől s gyermekeitől környezetten, azon jelenetet ábrázoló, midőn Kufa felé tett útjában, hova őt hiveinek kis csoportja hívta meg magához, Jezid csapataitól körülvéetve, a szomjuságtól gyötrötten, epedő családjának kinjait vigasztaló szavakkal enyhítgeti. Ezalatt a háttérben Jezid trónja emelkedik, ki egész pompával ül ott, és pánczélos környezetének a legkegyetlenebb parancsolatokat adja ki Huszein és övéi ellen. Ali Ekber, Huszein legifjabb gyermeke, szülei és testvérei kinjától meghatottan, a környező ellenség daczára a Tigrisz partjára akar menni vizmeríteni. Szülék és barátok a leggyengédebb kifejezésekben s a legmelegebb szeretetet nyilvánító szavakkal akarják őt visszataróztatni. A kiáltó anyának kérelme, s az atyának esdekélése valóban nagyon meghatók, s el lehet képzelni, hogy a szerencsétlen kis csapat zokogására hogyan válaszol a néző közönség. Kiváltképen az asszonyok oly keservesen sírtak és jajgatának, hogy az igazán szép párbeszédnek nem egy szavát sem hallhatám. Ali Ekber azonban nem tágit, anyja elájul, de csakhamar megerősíti lelkét, fiát hős gyanánt akarja látni s imádkozik üdveért. Az atya maga övedzi fia derekára kardját, ez lóra pattan, de alig nyargalta körül egypárszor az emelvényt Jezid csoportjának egyik hatalmas lovagja is nyomba kél s a legkese-

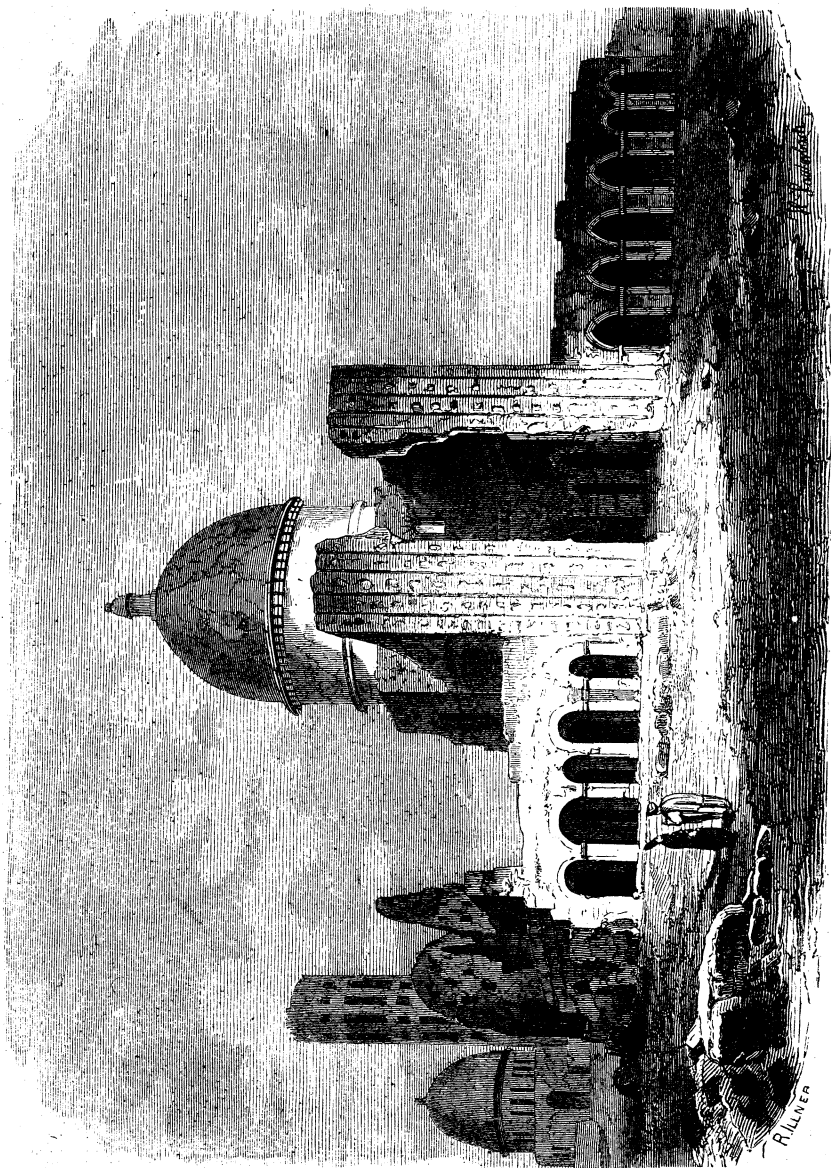

rübb kifakadások között üldözi. A küzdelem hevesse lesz, a jelenet érdekessé, a feszültség mindig nagyobbá; végre a lovag eléri a hős ifjút, csapás csapást követ, — s végre Ali Ekber vére (külön e célra magánál tartott piros festék) minden oldalról ömölni kezd testéből, mire rémitő jajveszéklés támad a küzdelem kimenetét megtörötten váró család közepéből. Ali Ekber összerogy, félholtan emelik le lováról s hozzák a szinpadra, s midőn atyja, anyja és testvérek zokogva borulnak tátongó sebeire, s azokba balsam helyett szüléi könnyeket öntenek, ekkor éri el a hallgatóság jajveszéklése is tetőfokát. Az asszonyok mellüket verik, port és szecskát (hamu helyett), mint a gyász jeleit, hint fejére mindenki, s csakugyan annyira odáig van az egész jelenlevőség, a mennyire az európai művészet legnagyobb tragikusa sem tudja soha elragadni közönségét. Haldokló fiának tekintete lánggra gerjeszti Huszeint is. Ő is lóra ül, boszút veendő fia halálaért, de Samr által, a Jezid csoportja egyik lovagja által üldözőbe vétetik és levágatik. S mikor az ő holt tetemét is behozzák, a közönség jajgatása még nagyobb lesz. Oda teszik ezt is fia mellé s leborítják fekete gyászkendővel. Akkor aztán nagy mézszárlás következik, s az oly szeretett háznak elhal minden tagja. Mind ott fekszik kiterítve a szinpadon, s míg a kegyes nézők könyáztatott szemeikkel iszony és rémület miatt fel sem mernek tekinteni a szinpadra, -- a színészek távoznak — s a tragoe-diának vége van.

Ez volt az egyik darab. A másik, mely ezután következik, Isáknak Ábrahám általi feláldoztatását ábrázoló, s ez is meglehetősen híven adatott elő. Az öreg patriarcha, parancsot vevén Istentől, minekutána gyermekét megölelné és csókolgatná, mégis elég erős, hogy azt meg-

kötözze s az oltárra feltegye. Kivonja kardját, élet oda helyzi amannak meztelen nyakára, s midőn már vágni akarna, angyal jelenik meg két báránynyal. A gyermek felugrik az oltárról, s helyette a két állatot ölik meg, melyekből aztán a színészek jó vacsorát készítenek maguknak. Valamint az első darabnál, ugy ebben is az tünt fel előttem különösen, mily komolyságot s milyen ügyeséget tanúsítanak itt az együtt szereplő gyermekek. Vanak közöttök olyanok is, a kik még a hatodik évet sem töltötték be s több száz versre menő szerepüket mégis tökéletesen tudják könyv nélkül. A mimika és a taglejtés is olyanok, hogy ezek ellen még nálunk Európában sem lehetne kifogás. A mi azonban a legcsodálatosabb, ez az, hogy minden előadás énekelve történik, s gyakran igen jó hangú színészeket lehet találni, kik, kivált a mi a gyászos, mélabús hangokat illeti, bármely társaságra nagy hatást tudnának gyakorolni.

A Tazieket, melyeknek rendesen ilyes tárgyak szolgálnak alapúl, igen különféleképen szokták előadni. A különbség leginkább az episodok felfogásában s tartalmasságában, úgyszinte a külfényben szokott nyilvánulni, a szerint, a mint egyik-másik társaság jobban begyakorolta szerepét, vagy a Tazie előadója kisebb-nagyobb fényt kölcsönözhet az előadásnak. A legszebb Taziek kétségkívül a teherani udvarnál tartattak, melyekre csakis az egy török követség — mint egyedül mohamedan — szokott meghivatni. Mint ez utóbbinak vendége, én is részesültem abban a szerencsében, hogy egy ilyen megjelenhettem, s azt a pompát, mely itt tárult fel szemeim előtt, soha nem fogom elfeledni. A színészek mind valamennyien a legszebb s legdrágább sawlokba voltak öltözve, fegyvereiket igazi gyémántok és egyéb

Szultanie romjai.

ékkövek diszíték. Minden markolat tiszta aranyból és ezüsből állott, s ha még azt is hozzá tesszük, hogy az előadás itt a leghivebb *), senki sem fog csodálkozhatni, ha azt állitom, hogy a ki Teheranban az ilyen előadásoknál megjelen, az valósággal azt hiszi, hogy csakugyan ott van magánál Jezidnél, legközelebbi környezetében. Annyira csalékony az egész.

Zendsanban három napot töltöttem, s minthogy a kegyességre szentelt ezen egész idő alatt itt senki egyébbel nem foglalkozék vallásos dolgoknál, itt kelle kiállanom szunnita incognitom első tűzpróbáját, midőn egy épen vallásos szokásokról vitatkozó társasághoz csatlakozám. Egy buzgó Tazie-énekes ugyanis, nekem mint ozmanlinak szememre vetette, hogy nálunk Huszein halálát s általában az aliiták balsorsát nemcsak hogy közönyösen veszik, hanem mi Jezid, Moavie s más egyéb siita ellenségek pártján állunk. Mentségünkül felhoztam ugyan, hogy Muharrem tizedik napját, mint a most említett vértanú halála napját az egész Szunnita világ gyásznappyanánt tartja, s némi jótéteményekre utaltam, melyek e napon Konstantinápolyban s más egyebütt is szokásban vannak; de a kegyes opera-énekest nem tudtam megtéríteni. Ő a legélesebb okokat hozta fel ellenem, s minthogy az izlamita történelem e kérdéses korszakában meglehetősen jártas volt, s e mellett állításai bizonyítására egy sereg episod és adoma állt rendelkezésére, dol-

---

*) Mi azonban a látszatnak kiváltképen hátrányára van, ez az, hogy mindkétmű szerepeket, csak férfiak töltenek be, minthogy az iszlami törvény a nők nyilvános helyen való megjelenését meg nem engedi.

got adott, hogy általa teljesen le ne verettessem. Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy mindjárt ezen első alkalommal meglepett a persának türelme, mit bármely vitatkozásban megbizonyít. A török, s tartozzék bár akármely országhoz vagy földövhöz, soha sem fogja megengedni, hogy az ő vallásának valamely hitczikke vita tárgyává tétessék, s a ki ezt merészelné szemben véle, könnyen roszúl járhatna. Azonban a persa egészen más ebben. Még vallása legistenítettebb egyéniségeit is meglehet támadni, szentségüket kétségbe vonni s őket gyalázní, csakhogy az ember bizonyítékokkal és okokkal támogassa állítását, mert a mit ő állít, abban mindig van valami logika és következetesség. S itt, nagy csudálkozásra, egy sííta Mollah is nekem fogta pártomat, s ennek abban találok megfejtését, hogy a Mollahk általában igen haraguzznak mindenféle Tazie-darabra, s ha ezeket látogatják is, a közvéleménynek hódolván, mindazáltal nem szünnek meg eretnek szokásokúl kárhoztatni. Félnék a világi rendhez tartozó énekesek konkurrencziájától, s minthogy az egyház a maga fillérekjét mindenütt sértetlenül akarná élvezni, ezt a vallásos buzgólkodást bűn nevével illetik.

Ezen városból, hatórai lovaglás után, a középkorban oly nevezetes Szultanie városba érkeztem, mely a Dzsingiz-házból származott több fejedelemnek kedvencz tartózkodási helye volt, kivált pedig Khuda Bende Sah-nak, kinek a teherani út mellett álló büszke mauzoleuma, még ma is bámulatra ragadja az utazót. A fenséges kupola, a kápolna, a remek arabeszkék, s kiváltkép a páratlanul szép Szuluszírás, mely az azurkék téglákra írva, a falakat körülfutja, oly tökéletes, melyhez hasonlót sehol egész Ázsiában nem találtam, s habár további utamban

Herat és Szamarkand építészeti emlékei elragadtak is, be kell vallanom, hogy Szultanie egy a maga nemében, s szerény pompáját sohasem fogom elfelejteni. — Egyébiránt Khuda Bende neve mai napiglan él a nép ajkain. Mikor ugyanis este visszatértem volna a romok meglátogatásából, török gazdám e szavakat mondá: „Hja! Khuda Bende egészen más fejedelem volt, mint a mostani kadzsarok“; s abban a nyomban egész sereg adomát mondott el hőse igazságszeretetének bizonyítására.

Ma Szultaniét az teszi nevezetessé, hogy fennsikján, sokkal üdőbb a levegő, mint bárhol máshelyütt Iranban, s ha a Sah nagyobb hadi szemléket akar tartani, rendszeren ide szokott jönni. A szomszéd hegyek gazdagon ellátják vízzel a völgyiséget, s a lovak számára is elegendő a fű. De a mily kellemes itt a nyár, a tél ép oly veszedelmes az utazóra nézve. E fennsikon vad orkanok tombolnak, s nem egy utazó, sőt egész karavan találta már sirját a hó-zivatarban.

Másnap Churrendere (bájoló völgy)-hez jutottunk, mely nevének megfelelőleg csak annyiban bir természeti szépségekkel, a mennyiben a falu környéke más egyebeknél sokkal gazdagabb a kertek dolgában, s a házak tömkelegében átrohanó hegyi zuhatag, a szántóföldekre is áldásos hatású. Mindamellett, a most említett előnyök daczára, a fa itt mesésen drága; este ugyanis arra kértem házigazdámat, hogy, izletes vacsorát akarván élvezni, készíttessen számomra valami csirkesültet; de mily nagy lön bámulásom másnap reggel, midőn a felhasznált tüzifáért háromannyit kellett fizetnem, mint magáért a csirkéért. „Nagyon vén kappan lehetett az!“ — mondtam a persának. „Igazad van, Mirza — viszonzá ez,

— fájdalom, nagyon vén volt, — a fa pedig igen fiatal, tudniillik nyers, — s ebből származik az egyenetlen arány.“

Midőn e most említett helyről az anguri hegylánczon át Kazvinba mennénk, a völgyiségben egypár nomadtörzsre akadtam, a Keikuvan és Sah-Szevend török fajból kik addig legeltetik egyik-másik helyen nyájaikat, míg a mezőben tart. „A nomadok tolvajok — mondá persa kísérom — a legkisebb tárgy is felgerjeszti birtokvágyukat, s bizonyára jobb lenne, ha valami kíséretre várakoznánk!“ Én azonban nem hallgattam óvatosságára, s nem is volt okom megbánni, mert a rettegett bántalmazás helyett, a sátrakban még tejet és sajtot is kaptunk. Ugyanaznap két persa ezreddel is találkoztunk, kik diszfedezet gyanánt küldettek az olasz követség elé. Diszfedezetet mondék, de ez elcsufított hadcsapat tekintete annyira meglepett, mintha egypár ezer gézengúz akasztófavirágot és koldust láttam volna magam előtt, kiket csak egypár órával ezelőtt eresztettek ki a börtönből. Iran gyalogsága, a képzelhető legnyomorultabb gyalogság. A katonák kora 10—60 év között változik. Egy és ugyanazon ezredben gyakran apa, nagypapa, gyermekek és unokák együtt szolgálnak, s ha az ember ezeket a kiéhezett, piszkos embereket maga nem látja, vagy igen hosszú, vagy igen is rövid kék vászon egyenruháikban, egyiket csizmásan, másikat mezitláb, de azért valamennyit talpallóval, mely sokszor térdig ér, kopott süvegekben, régi rozsdás puskákkal, melyek közül egynek kakasa hiányzik, másiknak töltővesszeje, s mellettük apró árúkkal megrakott szamaraikkal (mert a katona egyszersmind rendesen kis-kereskedő vagy házaló is) — ha — ismételjük, — valaki mindezt saját szemével nem látja, aligha

lesz fogalma arról, micsoda voltaképen irani ő felségének győzhetetlen serege. Mikor közöttük voltam, őszintén szólva, jobban féltem, mint a rablóknak festett nomadok között, s nem mondhatom ki, mennyire örültem, mikor őket egy hegyi hajlatnál elvesztém szemeim elől, s másnap, a síkság kezdetén fekvő Kazvinba érkezém.

Kazvin is volt már egyszer az ország fővárosa. Hires hely hajdanában, mely azonban mai nap egykori nagyságának még csak romjait sem képes felmutatni. Mikor a külvárosok jól művelt gazdag kertjei mellett, be a városba hatolnék, s kivált mire a karavanszerajba érkeztem, már jóformán setét volt, s képzelje csodálkozásomat az olvasó, mikor a szükséges élelmi szereket bevásárlandó, jó negyed óráig lótottam-futottam mindenfelé s egyetlen boltot sem találtam nyitva. „Holnap Huszein halála napja van — hangzott felém minden oldalról — a síták jó muzulmanok és sokkal kegyesebbek, semhogy a mai napon, melyen Huszein és a többi szentek annyit szenvedtek, még üzletüket folytatnák.“ Nemde, nyájas olvasóm, már te is belefáradtál a sok Huszein történetbe és gyászünnepbe; bizony magam is megsokaltam az egészszet, s az volt a legkellemetlenebb, hogy ez este olyan fárasztó napi járat után, étlenül kellett czellámba vonulnom. Nem maradt egyéb hátra, mint kolduláshoz fogni, de a persa adománya sokkal gyérebb szokott lenni, semhogy lecsillapíthatná az utazónak óriási étvágyát, s ez esten üres gyomorral kellett lefeküdnöm. Másnap reggel mégis sikerült egy magános embertől nagy titokban kenyeret és főtt rist vennem. Sietve visszamentem a karavanszerajba, utitársamat indulásra serkentém, de a midőn a bazáron át a város kapuja felé haladnánk,

szerecséltenségünkre gyászoló és vezeklő körmenettel találkoztunk, minők e napon régi szokás szerint egész Persiában utonútfélen láthatók, hogy éktelen ordítóztással és barbar fanatismusokkal a világot áhítatva buzdítsák. Áhítatra, mondom, de ez csak keleten lehetséges; mert ha az ember ezen eszeveszettekhez hasonlóan ugrándo-zó ficzkókat látja, melyek némelyike oly erővel veri mellét, hogy vért kezd köpni, mások testüket megszabdadják, hogy a kiömlő vér által indítsák meg a tömeget, bizonyára be fogja vallani, hogy a helyesen gondolkodó embert inkább undorra, semmint vallásos ihlettségre gerjesztik. Én legalább így érzettem, midőn a bazár egy sarkába megvonulva, magam előtt elvonulni láttam a tomboló tömeget, melynek üvöltésétől az egész környék viszhangzott. Kisérőm elmondá, hogy Kazvin, a kegyes Kazvin — a mint ő nevezé — azáltal tűnik ki mindegyebek fölött, hogy itt e napon mindig meghal legalább két ember Huszein iránti szeretetből, a mit én kész is voltam elhinni, mert a mi itt Muharrem tizedik napján történik, az tökéletesen olyan, mintha az indiaiak öncsonkításának, vagy az egyiptomiak vallásos buzgalmának egy episdja volna, kik a bairam napján a mecset előtt hasra fekszenek, hogy a főpap kövér lovával ellovagoljon fölöttük.

Mikor a körmenet elhaladt mellettem, minden netaláni akadályt kikerülendő, sietve siettem a városból ki a szabadba. De alig mehettem egy órahosszat s a velőkig ható forró nap, egy falucskába kényszerített betérni, melyben az egész napot töltöttem. Az elmulasztott állomást tehát nap lemente után kellett elérnünk, s habár egy részről az álmatlanság kinzott is, mégis a hűvös esti ut igen nagy előny vala s elhatároztuk magunkban,

hogy a még hátra levő két másik állomásra is, éjszaka fogunk átutazni. S minthogy éppen teljes holdvilág volt, tervünket annál könnyebben létesíthetők, s barátságatlannak csakis a nagy éjszakai csendességet találtam, mert bárha imitt-amott akadtunk is egyes utazókra és kisebb karavánokra, melyek Teheranból jöttek, mindazáltal oda menet semmi alkalmas utitársakra nem leltünk, s így egyedül kellett maradnunk. A mint már említém, igénytelen eszközeim és szegényes uti podgyászm folytán, nem volt mitől tartanom; azonban az ovatosság majdnem ösztönszerűvé lesz az emberben. A legkisebb mozgás magára vonta figyelmemet, s minthogy kísérőm majdnem hortyogva jött nyomomban, elővigyázatomból nem is volt felesleges. Ennek igazságát leginkább a következő éjjel láttam be, midőn, távol még a fővárostól, — egy sík úton haladnánk. Körülbelül éjfél tájban lehetett, midőn először távoli beszéd, utóbb pedig mind jobban közelítő lódobogás üté meg füleimet. Fegyveremet a nyeregkápára fektetve, előre hajoltam, hogy annál jobban láthassak s figyelhessek. Három lovag volt az, kik fegyverüket magasan villogtatva, ránk törni készültek. Tréfa volt-e az egész vagy komoly valóság, nem tudom megmondani, de nem hagytam őket közel jönni, hanem fegyverem lövésre készen tartva, rájuk kiáltottam: „Félre az útból, vagy lelőlek benneteket!“ Az idegen dialektus hangja volt-e, volt-e a persától eltérő öltözet, mi őket megrettenté, elég az hozzá, szétoszoltak, s bárha kísérőm az egész dolgot csupán tréfának ítélé, az esemény engem mégis meglehetősen nyugtalanná tett, s igen jól éreztem magamat másnap este azon tudatban, hogy Teheran immár csak egyetlen állomásnyira van tőlem.

Azon érzélem, hogy a persa fővároshoz eljutottam, s

igy czélom első részét elértem, mind jobban felindította egész bensőmet. Mindig az aggasztott, milyen benyomást fog tenni megjelenésem a török követre, s minő fogadtatásban fogok nála részesülni. Minthogy utamat efendi minőségben kezdém meg, mondanom sem szükség, hogy itt Teheranban, a török követségnél kell vala szállást találnom. Ezen vedégszeretet illetőleg, az itteni török követ konstantinápolyi barátaitól meleg sorokban irtt ajánlólevelet szereztem számomra, s minthogy Haider efendit (igy hívták) általában mindenki emberszerető, egyenes és jóakarató egyénnek ismerte, eleitől fogva a lehető legjobbat várhattam volna. Még e fölött a konstantinápolyi efendik és pasák engem mint valami kuriozumot, valami különczöt, ugy ajánlottak neki, mint a ki belefáradván a paradicsomszerű Konstantinápoly nyugalmas életébe, Persia sivatagjain keres felüdülést. A levélben kiváló sulyt fektettek arra is, hogy engem a keleti török nyelv tanulmányozásának bizar eszméje vezet keletre, egy szóval megtettek mindent, hogy Haider efendi előtt bebizonyítsák, miszerint én, minden politikai fontosság nélkül való egyéniség vagyok, s mint ártatlan fantaszta, — méltó az ő pártfogására. S így, ezeket előre bocsátva, bizton számolhaték a jó fogadtatásra, de mégis utitervem sikere egyes egyedül a szultán helytartójának egyéniségétől függvén, mind e mai napig megbocsátható az az aggodalom, melylyel a fővárosban töltendő legelső órákat vártam.

Másrésről az a gondolat is nagy és hatalmas befolyást gyakorolt rám, hogy Trapezunttól Teheranig két egész hónapon keresztül, a hosszadalmas karavan utazásnak minden elgondolható fáradalmaival kiállván, immár egypár hónapi pihenésben fogok részesülni. Utazás

mesterségem tanulói korszaka csakugyan két hónapig tartott, s bárha megsoványodtam is, arczom megbarnult s megszeplősödött is, a nélkül hogy az önbálványozás bünébe essem, nem csodálkozhatám felette eléggé, hogy azelőtti nyugalmas életmódom daczára most oly soká utazhattam nyeregben, oly rossz gebéken, — a nélkül, hogy egészségemnek ártottam volna. S valóban, ez a gondolat igen megörvendeztetett.

Ez biztosítani látszék további tervem kivihetősége felől, s mondhatom mindazoknak, kik Közép-Ázsián át tett utazásom felett csodálkoznak, hogy dervis-szerepem sikerülését, csakis a szegény utazó fáradalmai s küzdelmeiben való fokenkénti résztvevésnek, s a keleti élet, nyelv és szokások fokenkénti elsajátításának köszönhetem.

Ily gondolatokba mélyedve, érkezénk a kis Kerecs patak partjaira. Már egy egész csoport utazót találtam itt, kik még részint aludtak, részint mosdáshoz készültek, részint a part mentén imádkoztak. Igen hűvös nyári reggel volt, a mi annál nagyobb nappali forróságot jelentett.

A főváros láthatásának kíváncsisága engem nem hagyott nyugodni. Megmosdottam csakhamar a patak tiszta vizében, lóra ültem aztán tüstént s kísérőm nem csekély boszúságára, ki itt legalább is félóráig szeretett volna pihenni, a fővárosnak vezető uton indultam. Háromszor is kérdeztem: „Hol van Teheran?“ mert semmi nyomát sem láttam. Mindig csak azt nyertem feleletül: „Ott!“ S bármily soká függesztém is szemeimet a megmutatott pontra, a hegyoldalában elterülő várost csak akkor ismertem föl, a fölötte lebegő szürkés ködfelhőről, midőn legfölebb már csak félórányi távolságban

állott előttem. A nap keltével szétszakadt e fátyol, zöld-mázos cserepekkel fedett, majd megaranyozott kupolák mutatkoznak, s ime a királyok királyának residenciája — mint a hogy a Sah magát nevezni szokta — ott feküdt szemeim előtt a maga teljes szegénységében.

VI.

Azok után, a mit a főváros külső tekintetéről, s azok után, miket általában Iran egyéb városairól mondtam, bizonyára egy olvasó sem lesz kíváncsi megtudni, milyen benyomást gyakorol e város benseje az ujonnan érkezőre. Ha az ember a sáragyagból tömött falnak szűk kapuján át — mit a persák valóságos sziklafalnak tartanak — utat tör magának a keskeny, szabálytalan, szögletes utczákon, melyek közepét egy-egy csatorna hasítja, keresztül az egyenetlen, fellyuggatott járdán, melyen gyalogok, lovasok, megrakott öszvérek és tevék tarka csoportja kevereg, — a legjobb akarat mellett is, kiki igen szomorú képet nyújthat Iran mai fővárosáról. Azt a pillanatot idéztem fel lelkem elé, midőn Konstantinápolyt először megláttam. Milyen óriási különbség a kettő között! A Bosporus között is nagy köz van a távlat és valóság között. Az európai utazók nem fejezhetik ki eléggé, mily undorítónak tünik fel szemeik előtt a régi Konstantinápoly belseje, — s azt, Teheran mellett én mégis valóságos Párisnak mondanám. Az emeletes házak, bárha csak fából, az ablakok, bárha elrácsozva, a kövezet, bárha csak hegyes kövekből, mindamellett mégis európai városokra emlékeztetnek; itt, hol az utazóra mindenfelől csak girbe-görbe, szürke sárból tömött falak báméskodnak, még a házak alakját is nehéz kivenni, nemhogy valamely utczáról lehetne az embernek

fogalma, s igazán bámulnom kell Krczic osztrak Geniekapitányt, ki Teherán városáról egy tervrajzot készített. Kellemesen egyáltalában nem lepettem meg tehát, s a csodálkozás és visszatetszés érzetével telve, csak hosszas kérdezősködés után találtam rá a török követség palotájára. Az egészen üres volt. A jelenlévő katonák arról tudósítanak, hogy a követ, minden egyéb diplomatikus tisztársaival együtt, az előkelő világ szokása szerint, falura ment lakni, még pedig Dzizerbe, a közeli hegységek aljában fekvő kis falucskába, mely hegyek levegője a fővárosénál sokkal üdőbb lévén, Simranat gyűjtőnéven neveztetnek, a mi nyári lakokat jelent.

Ennek a tudósításnak igen megörültem, mert hogy Teherán a nyári hónapokban valóban lakhatatlan, azt mindjárt a legelső napon tapasztalám. Oly rekkenő melegség, oly kiállhatatlan volt itt a hőség, melyhez hasonlót soha életemben nem szenvedtem, s mi több, a levegőt ezer meg ezer miasma annyira eltölté, hogy egész napon át alig ehettem valamit, oly annyira leverőleg hat ezen klíma az ujonan érkezettre. Estefelé valamivel hűvösebbé lett ugyan az idő, s minthogy tebrisi utitársamat már elbocsátottam, a két órányira fekvő Dzsizerig, szamarat kellett bérlennem. Mikor oda megérkeztem, öregeste volt már. Szembetűnő különbséget tapasztaltam a légmérsékletben. Minden erőm újra megjött, s minthogy a követségi személyzetet, a kertben felvert pompás selyem sátorban éppen estebédnél találtam, könnyen elgondolhatja mindenki, milyen hatást gyakorolt rám az efendik szives fogadása és vacsorájukhoz való barátságos meghívása. Mind Haider efendi, mind pedig titkárai, kik, a mint említém, némileg ismertek is, azt hitték, az égből pottyantam le. S ha Iran bensejében

mindenki örömmel hallgatja azt, a ki Konstantinápolyról beszél, mennyivel inkább a törökök, s kivált még a konstantinápolyiak. A kérdéseknek nem volt vége-hossza, s egész éjjéligen kellett beszélnem Abdul Aziz uralkodásának kezdetéről, a Boszporusz paradicsomszerű szépségeiről, s ki tudná elmondani, a török élet mi mindenféle tulajdonságairól. Utazásom tulajdonképeni céljára csak másnap reggel került a sor, s a barátságos oszmanlik nagy szemeket meresztettek, midőn arról értesültek, hogy tovább akarok utazni, még pedig Közép-Ázsiába, melyet egész Persia a durvaság legrémitőbb székhelyének s a legborzasztóbb pusztaságnak ismer. Tervemet legfuresábbnak épen maga a nagykövet találta. Haider efendi, egy áldott jó ember, rendszeren azt szokta mondani: „További uti terveidről majd beszélünk még, egyelőre maradj itt egypár hónapig, tekintsd meg Persiát s azután tovább utazhatol.“ Ezt mondá, de szive mélyében tökéletesen meg volt győződve arról, hogy a további utazástól elmegy minden kedvem, s hogy kalandos terveimről bizonyára le fogok mondani.

Hogy az útnak kiállott fáradalmaikat teljesen kipihenjem, a jó oszmanlik minden telhető kényelemben részesítének; külön sátozt kaptam, külön szolgát, lovat — s egyszóval a szegény utazóból egyszerre gentlemanná változtam. Bemutattak a többi ott székelő követségeknek, kik hasonlóképen a legbensőbb melegséggel fogadtak. Ennyi jóságot s előzékenységet valóban nem reményltem, s ennek folytán Iran fővárosát, Teheránt, egész kényelemmel tanulmányozhatám. Az ázsiai utazásoknál sőt általában minden szárazföldi utazásnál igen nagy fontosságú, hogy mind az országokat, mind a társadalmakat, fokozatonként ismerje meg az ember. A ki Közép-

Ázsiát akarja meglátogatni, sokkal jobban cselekszik, ha utját Irannak s nem Oroszországnak veszi. Az utóbbi úton az ember igen hirtelen beleesik az orosz-civilizációból a turkesztan világba, míg ellenben amaz első lépésről lépésre készülhet el rá, s a ki a persák nyelvében, szokásaiban s életmódjában jártas, azt a közép-ázsiai csak fél idegennek fogja tekinteni.

Hogy nekem, ki az egész keletet eddigelé csak Stambulból s a törökországi török életből ismerém csupán, itt a persa civilizáció fő székhelyén sok minden feltűnt, — ezt a hazai olvasó könnyebben elgondolhatja. A törökök és persák közti különbségről alkalmilag már szólottunk útleírásunkban, most a városi élet egymástól való eltéréseit akarjuk ecsetelni, mert valamint keleten, sőt gyakran nyugaton is, a nép, urának szokásait tulajdonítja el, mint ezt az arab példabeszéd oly helyesen illusztrálja: „En nas ala dini Mulukuhum“ (a nép, fejedelme hitét vallja), ép úgy a főváros élete is, az egész ország életmódjának hű képét szolgáltatja. A házi, magán életet akarjuk kezdeni.

Ennél, mindenekelőtt a tisztaság kérdése fog meglepni bennünket, mely az első és másodrangú török házaknál majdnem mindenütt feltalálható, — azonban itt — teljességgel hiányzik. Az oszmanli igen nagy gondot fordít mind benső háztartására, mind benső ruhanevelésre s házi eszközeire, melyekhez fehéreneműje és ágyi ruhája tartozik. Itt éppen az ellenkező esetet találjuk. S bárha a persa, egészen butortalan termeit gazdag szőnyegekkel borítja is be, s habár falait dús ékitményekkel látja is el, mindazáltal a konyha, az éléstár s az Enderun (mint a hogy itt a haremnek nevezik) gyakran a legnagyobb hanyagságot mutatják, úgyszinte ruhái is. Azoknak, kik

dzsübbeikre (felöltöny) sokszor 50—100 aranyat fordítanak, alig van változtatásra két, három ingük, s a férgek, melyek Törökországban még a középosztálynál is undornak tárgyai, Persiában még a legmagasb körökben is feltalálhatók. Az előkelő stambulinak toiletteje is sokkal keresettebb és jobban felszerelt, mint a persaé. Amazok szappan nélkül s hófehér törülközők nélkül, melyek gyártásában Törökország még Angliát is fölülmulja, az életet képzelni sem tudják, míg ez utóbbiaknál a szappan, mint fölösleges fényüzési cikk, igen ritkán fordul elő s nem egy magas műveltségű Khant láttam, a ki szolgájának zsebkendőjébe törülközők, melyben, mellesleg mondva, a másnapra eledelül szolgáló húsadag is benn szokott lenni. Így szinte a fürdő is sokkal jobb tisztító szer Konstantinápolyban s általában Törökországban semmint Persiában. A bosporus-parti hamamok, fehér márvány falazatukkal, tiszta vizükkal, hófehér fürdőruháikkal, bárkit is kielégíthetnek; de itt Persiában ezen helyiségekben kiállhatatlan szag uralkodik, s a helyett, hogy Törökország mintájára, a persák is úgy öntetnének magukra a vizet, egy négyszögletes kis medenczébe állanak, sokszor huszan is egyszerre, s olyan szorosán egymás mellé, hogy, a mint egy török barátom egyszer megjegyzé, „egy bolha sem tudna közöttük elugrani“; s bárha magam is többször meg akartam próbálni a persa fürdőt, mindig olyan undor fogott el, hogy soha sem tudtam szándékomat létesíteni. A mi azonban a persa gentlemant, minden fénye és pompás öltözékedaczára, egészen undokká teszi, ez a hennah-festés, a mi a lausonia inermis nevű növényből készült, vízben felolvasztott sárga porral történik. Képzeljük csak azt a férfit, ki szép fekete szakállát téгла-veresre festi, de ugy,

• hogy még arcza is ilyen, egész a szeméig, s bekeni kezét és körmeit is, hogy fashionabb legyen! Ezen divatnak van még egy másik rossz oldala is, s ez az, hogy a festék befedi a szennyet, s az olyan úr vagy asszonyság, a ki magát így kifestette, a mosdást több napokig is nélkülözheti.

Igy Törökországban az ételek s azok élvezési módja is sokkal izletesebb mint Persiában. Az evés izlés dolga, s hogy Iranban czukorral és fahéjjal főzött húst esznek, s más egyéb vajmi bizarr eledeleket, ez magában véve még épen nem róható fei hibául; de az asztalnál széltében hiányzanak itt a török házak hóféhér hauli-i (asztal-kendő) s ha ez utóbbiakban kés és villa mind ez ideig valami idegenszerű még, Persiában a kanalat is feleslegesnek tartják. Az a finom modor, melylyel a házi úr a főtt tyúkot ujjai között szétszaggatja, s a hogy a kellem egy bizonyos nemével oda tesz egy darabot vendége asztalára, az az udvariasság, melylyel a Szorbet-csészét körüljáratják, mibe már legalább is egy tuczat férfi mártotta csúful befestett bajuszát, ez még azt is visszatetszéssel tölti el, ki csak a törökös asztali illemszabályokhoz van szokva, s ne vélje tulzásnak a nyájas olvasó, ha azt mondom, hogy még a harmadrangú efendi is sokkal tisztább minden tekintetben, mint a magát finom szokások dolgában páratlannak tartó persa herczeg vagy fejedelem.

A persa szokások finomsága, mint azt e könyv olvasója számtalanszor tapasztalhatja, csupán a külső taglejtésekben, beszédben és társalgási modorban található, s ebben a persák csakugyan felülmulnak minden keletit, sőt azt merném állítani, még talán a nyugatiakat is, s a főváros ezen tökéletességnek valóságos ne továbbja.

A viszonzott látogatások, levelezések és társalgások illéméről köteteket lehetne összeírni, egyik túl akar tenni a másikon, s a gyengédség és udvariasság hyperbolikus kifejezései annál nevetségesebbek, minél jobban ismerjük a persa magán élet rendkívüli mosdatlan állapotát. Így kellem és tisztaság dolgában a persa főváros urhölgyei szinte sokkal alantabb állanak, semmint a konstantinápolyiak. Igaz, ezek is, amazok is burkoltan jelennek meg a nyilvános helyeken, de mégis egészen más az a benyomás, mit a török nő gyakorol az emberre, félig fátyolozott arczával, suhogó selyem bugyogójával, redős ferdzsejével (köpeny) csinos sárga papucskáival, mint a persa nőnek egészen zsákszerű kék öltönye, egész mellig érő hosszúkét harisnyája, s vászon elővetővel borított orczája. A mi a házi öltözéket illeti, az előkelő török nőket sokszor megbámulták már európai festészeink azon képeken, mik a hárem bensejét ábrázolják. A persa nők pongyolája kevésbé ismeretes Európában, de bizonyára senki sem fogja valami nagyon festőinek találni a persa hölgyet, ki otthon meztláb jár fel s alá kurta s gyakran mégis hús rőf szövetből készült szoknyájában, mely a csipőn alúl füttyög, s mellét fedő rövid ingecskéjében, melynek a hasat szabadon kell hagynia. Ezt az illetlen öltözetet ifjú s vén egyaránt viseli, s ki még meg nem szokta, lehetlen hogy ne botránkozzék meg rajta.

Az utczai élet is sokkal kirivóbb ellentétben mutatja fel az egymással mereven szemben álló pompát és szegénységet, mint a Bosporus partjain. Emitt, még a nagyvezir is legfőlebb hat ember kíséretében megy a portára, más magasrangú tiszteknek is, ha két szolgájuk és egy csibukdzsijuk van, s akárhányszor lehet látni, hogy a miniszterek gyalog mennek hivatalukba; Teheranban

mindez egészen másképp van. Míg egyik-másik zugutczában egypár félmeztelen dervis vagy koldus ténfereg, a másik utca-sarkon egyszerre csak egy-egy khan törtet elő lóháton, roppant kísérettel. Hosszú botokkal fegyverzett szolgák vonulnak körötte kétsorban, néha 40—60 is egyszerre, kiknek közepette maga a khan, gazdagon díszített paripáján, fontos arczczal, fejét és szakállát kellemteljesen lengetve. Kísérői lármás fellepte, szemtelen magukviselete mindazok irányában, a kik velük szemben jönnek, azt hitetné el az emberrel, hogy urok legalább is miniszter. Pedig távol legyen! sokszor semmi egyéb, mint valami fülig eladósodott khan, ki a fővárosban hónapok hosszat kunyorál hivatalért, s még csak kísérői sem tartoznak háztartásához, hanem a megnyerendő hivatal reményében egy csoport éhenkórász csatlakozik hozzá, kik pompáját pusztá risikóra emelendők, nyilvános megjelenésénél előtte s körötte mennek. Csupa szemfényvesztés, csupa csuszás-mászás!

Épen oly mértékben voltrám nézve meglepő aza teljes loyaltás-hiány, mit a persákban tapasztaltam; a persákban, ismétlem, kik fejedelmükkel szemben oly túlzott tiszteletet tanúsítanak, hogy egy udvaronc egykor, kit a Sah magához közelebb intett, rögtön befogta szemeit s így kiálta fel: „Oh uram, kimélj meg engemet, nem léphetek közelebb hozzád, fenséges pompád sugártengere vaksággal veri meg szemeimet!“ Tudva levő dolog, hogy az egyes tartományokban a Sah parancsolatait annál kevésbé szokás teljesíteni, kérelmeire vagy fenyegetéseire annál kevésbé hajtani, minél távolabban esik az a tartomány a fővárostól, mint a tulajdonképi hatalom központjától, sőt hogy többet mondjunk, a fejedelem legközelebbi környezete, legmegbízhatóbb szolgálai vagy hivatal-

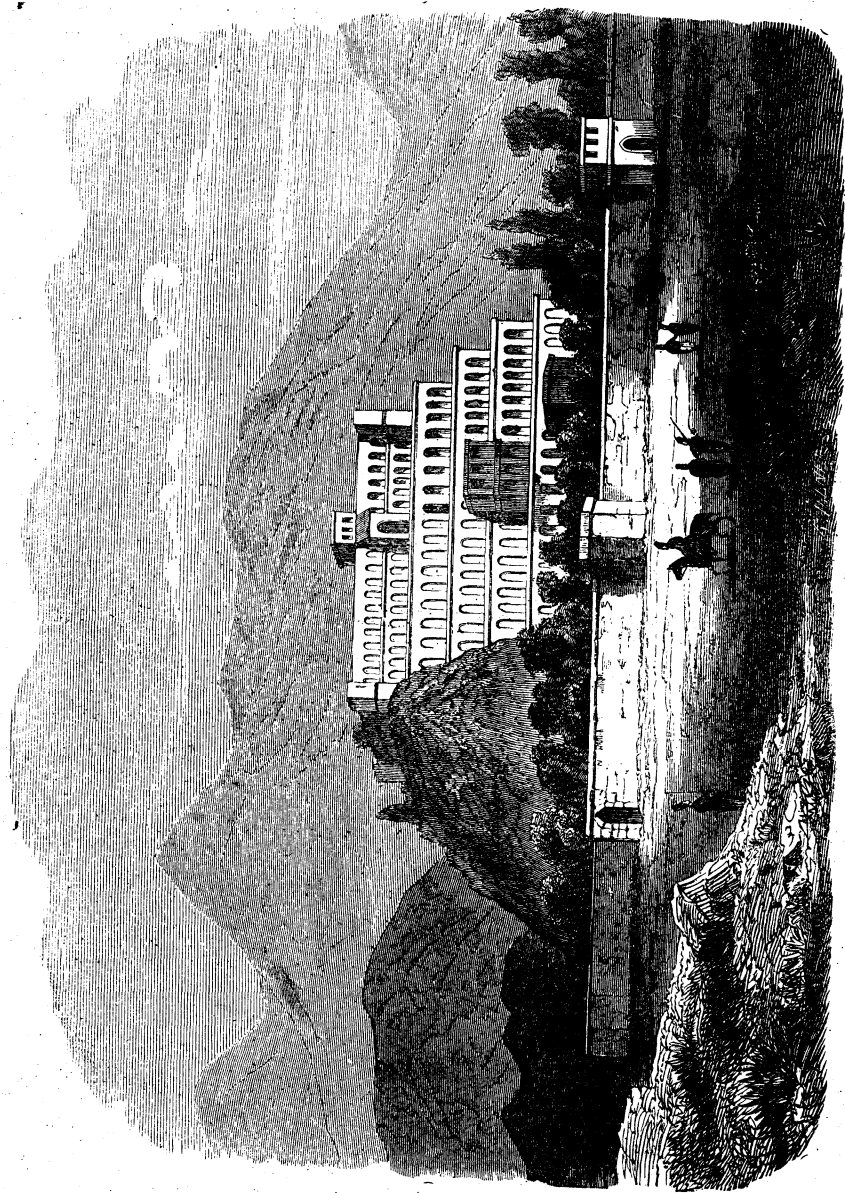
nokai is, kiket ő tett gazdagokká, félik talán urokat, de nem ragaszkodnak hozzá szeretettel. Házi körökben a legundokabb híreket hordják ajkukon az uralkodó magánéletéről, nejei tiltott viszonyairól, s általában minden cselekedetéről, legyen az helyes vagy helytelen. Ezen hírek szétszóródnak aztán a nép között, a népköltők satyrákká dolgozzák fel, s hogy az uralkodó meg nem becsülése valóban már is tetőfokra hágott, mi sem bizonyítja meg jobban, mint az a körülmény, hogy a midőn nyilvános helyen megjelen, kénytelen a tömeget szolgálói töméntelen csoportjának „berin, berin“ (félre, félre) kiáltásaival szétoszlattatni, hogy királyi szemeit a közönyösség szégyenétől megkímélje. A török fővárosban ez egészen másképen van. Itt, még a hivatalából rég elbocsátott hivatalnok is bizonyos tisztelettel szokta kiejteni az Efendimiz (Urunk) kifejezést. A szultán személyéről (Zati Sahanie) mind Stambulban, mind minden egyéb török tartományban a legnagyobb tisztelettel beszélnek, s a császári harem viszonyairól, melyek néha, mint például Abdul Medzsid idejében, igen sok kívánni valót hagytak, legfőlebb a titok zárt pecsétje alatt szokás egyet-mást fülbe sugni. Igaz, hogy az ottoman dynastiák uralkodói is sokszor a legfeketébb hálátlansággal viszonozták szolgálók hűségét, de a loyaltás érzelme egyik fő jellemvonása a töröknek, az ozmanliban úgy, mint az özbégben s az uralkodó kénye amott soha sem szerezhethet magának annyi ellenséget, mint Persiában.

Bárha a persák az élet örömeit inkább kedvelik, mint a törökök, bárha itt a háremélet kötelékei sokkal lazábbak, mint ott, mégis mind Teheranban, mind általában Iran minden nagyobb városában teljesen nélkülözni kellett a nyilvános felderülés és mulatozás azon

szép képét, mi a nyugati utazót oly kellemesen lepi meg Törökországban. Azon sétányok (szejrjeri), minőkkel Kiatkhane, Kandilli, Csamlidzsia, Fener és Modaburnu ékeskedik, hogy a mindkét nemű török beau monde csendes harmoniában legfőlebb jelek által társalog egymással, azok a kis csalitok a Boszporusz partjain, melyek alatt a török vagy töröknő csibukja felgyűrűző kék füstgomolya mellett, a tenger még kékebb hullámain órák hosszát legelteti szemeit az édes Kejfben, a megelegedettség emeregő, de mégis derült hangulata, mindez sehol, sehol nincs Persiában. Itt abból áll a nyilvános szórakozás, hogy az emberek csoportosan kilovagolnak a szent Sah Abdul Azim sirjához. Világiasak akarnának lenni s vallásos szemfényvesztést gyakorolnak. Az odavezető széles uton nem egy ifju Mirzát láthatni, ki arra lovagló szépét vászonredőinek csokráról felismervén, egypár bókot mond neki, még a szentélyben is udvarolni szokás egymásnak, az utmentén imitt-amott egy csésze theát is iszik az ember frisitőül, természetesen nyeregben, de mindez messze elmarad, a török multság vonzó képének mögötte.

Igy a házi multságok képe is sokkal erkölcsösebb Konstantinápolyban, semmint a persáknál. Az Efendi osztály, melynek minden tagja, kevés kivétellel, egy-egy pohárka rakít (pálinkát) szokott élvezni estenden, kisebb-nagyobb csoportokban néha iddogálásra is egybegyül. Soká, igen soká kell a kis pohárkáknak körben járniok, hogy a társaság a hagyományos bonton-ról megfeledkezék, s a mámorban túlboldogok még akkor is csak anynyiban térnek el a józan állapottól, hogy az ülés, felkelés stb. illemszabályait kevesebb figyelemre méltatják, a halk beszéd helyett fesztelenebbül kezdenek társalogni, vagy a sarokban elvonult zenészek művészetétől elra-

Kasri Kadzsar,
a sah egyik nyári palotája közel Teheranhoz.

gadva, némelyik élénken veri az ütenyt térdein, a másik pedig — ez azonban nagy ritkaság — a dallamot is énekli. Az ilyes ivás Törökországban rendszeren vacsora előtt szokott történni, s valóban alig láttam egyet is, a kit azután az asztalnál való megjelenésben netalán az ittasság megakadályoztatott volna. A persa fővárosban az e fajta mulatság sokkal zajosabban szokott véghezmenni, s nemcsak az illem határait lépi át, hanem valóban orgiának is nevezhető, az ilyen tobzódásnál ritkán hiányzanak a tánczosnők, kiknek művészete, mint alább majd elmondandjuk, a legrikítóbb erkölcstelenségen alapul. S e dorbézolásban nemcsak ifjak és vének vesznek részt együtt, hanem, a mi Konstantinápolyban soha sem történik meg, itt nem egyszer még a nők is megjelennek. Ezen erkölcsi állapotok fölött annyival inkább is csodálkozhatunk, mert hiszen a persák, kora ifjuságuktól fogva az iszlam világ legelső moralistainak olvasásával foglalkoznak s minden cselekedetük a kiváló finomság színét akarván magán hordani.

Ha már most a társadalmi élet különbségeinek ezen néhány halvány vonása után párhuzamot akarunk vonni a két főváros építészeti művei között: bizonyára nem lephet meg senkit sem, ha azt állítjuk, hogy Stambul, a a byzanti császárok e régi székhelye, méltán sértve érezheti magát, midőn mi a régi Rhagesz romjaira csak az újabb időkben ráépített nyomorúságos Teherannal akarjuk összehasonlítani. Rhagesz, az ős hajdankor, sőt még a középkornak is nevezetes régi városa, valóban óriási volt mind terjedelmére, mind pompás épületeinek számára nézve, de mindezekből egypár romon kívül (s pedig ezek is már csak az arab korszakhoz tartoznak) semmi fenn nem maradt, s a mije a mai Teherannak van,

az csak a Kadzsarok harczias turkdynasztiájának műve, kiktől a szép művészetek kedvelése, nagy bajjal tudott egypár fillért kicsalogatni. A belvárosban álló királyi palota, melyen a szél kénye-kedve szerint átfütyörész: falai minden arabeszkje és aranyozása daczára, igen szomorú benyomást tesz a látogatóra, sőt még a persák által oly fennen magasztalt azon részek is, hová az Európából hozott művészeti és fényüzési czikkeket helyezték el összevissza, ezek is inkább valami díszáruraktárra emlékeztetnek, semmint királyi palotára. Hogy ez nem csak Dolma Bagcseval egybe nem hasonlítható, mely tündéri fényben emelkedik a Boszporus partján, s nemcsak Begler-Beg Szeraillal nem, mely bárha fából van is csak, de belülről gyönyörűen el van látva mindennel, sem általában a szultán legkisebb palotájával sem, — sőt még azon jalik-kal (nyaralók) sem verse-nyezhet, miket az előkelő török főméltóságok szoktak maguknak építtetni, ezt, úgy hiszem, mondani is felesleges. Ha a persa a Nizamieh, Nigarisztan vagy a Kaszri Kadzsar (Kadzsar Kioszk) palotákat, mely utóbbi a várostól mintegy félóránnyira fekvő kised halmon áll, az ő szokott nagymondhatóságával leírja, az ember valóban azt hinné, hogy mindezek igazán keleti fényben úszó nyaralók, — azonban távol legyen! az ember vajmi nagyon csalódik, az új persa építészet szót sem érdemel, diszitései kiáltók, feltűnők ugyan, de nem szépek, a kertek vagy elhanyagoltak, vagy mind valahány a legkezdetlegesebb állapotban, a szökőkutak csak igen csekélyek és mind régi szabásuak, egy szóval a királyi palotákat Persiában csak azért magasztalják oly nagyon, mert építésük, realis értéküket rendkívül tulhaldó összegbe került, melynek — természetesen — fele

is a vállalkozók és magasabb hivatalnokok zsebébe vándorolt.

Egyébiránt a szunnita főváros roppant fölényét maguk a persák is elismerik s ezt legjobban a következő adoma bizonyíthatja: „Egy persa sah, ki előtt a boszporusz-parti palota nagyon magasztaltaték, előhivatá udvari főépítészét, s megparancsolta neki, utazzék haladéktalanul Stambulba, vegye szemügyre az ottani épületeket s azután Iranba visszatérvén, emeljen ott hasonlókát. Az építész elutazott. Vissza is tért azután nem sokára, megjelent a fejedelem előtt s így szólott: „Uram, trónod zsámolyára teszem le fejemet, mert lehetetlen parancsolatodat teljesítenem, a konstantinápolyi palota utánzása felülmulja minden én tehetségemet.“ „S vajon miért?“ dörgé feléje haraggal a fejedelem. „Uram — viszonzá amaz — benső szépségeit még nem volna nehéz utánozni, de falai aljához naponkint két világfejedelem dörzsöli oda homlokát hódolata jeleül, — és ezt nem lehet utánozni!“ A persa művész ugyanis a szerail falainál zsongó fekete és márvány tengerek habjait értette. Fejedelmeknek mondja azokat, melyek a szultánlak előtt hódolatukat mutatják be, s valóban jóformán igaza is van, mert olyan tulajdonokat, minők Konstantinápoly körül egyesülnek, más egyebütt a természet sehol sem tud felmutatni.

Épen oly roppant nagy a különbség a két főváros éghajlata között is. Stambulban is van hideg, mely a faházakban nagyon is érezhető, s van meleg is, mely a nyári hónapokban némely városrészekben, mint például Akszerajban, meglehetősen nyomasztóvá válik. De van e mellett két hatalmas mérsékelője is, télen a déli szél, s nyáron az éjszaki, melyek az éghajlati kellemetlensége-

ket jóformán mérsékelik. Teheranban a tél elég enyhe ugyan, de annyival borzasztóbb a hőség, a nyári nap nyomasztó forrósága, s bárha a házak szelelőkkel vannak is ellátva, mégis a város bensejében nyaranta forró időjáráskor, még maguk a pinczék is kiállhatatlanok.

VII.

A király és udvara.

Naszr-ed-din Sah, Iran mostani uralkodója, még csak 16 éves volt, midőn az 1848-ik szept. 6. atyja, Mohammed Sahnak haláláról értesült. Nem, mintha talán az valami nagyon szerette volna, hanem más egyéb vetélytársa nem lévén, Veli Ahd-dá (trónörökös) neveztetett ki, s mint ilyennek, át kellett venni törvényes szokás szerint Azerbaidzsán tartományának kormányzatát. A trónváltozás Iranban rendesen zürzavarokkal, küzdelmekkel, sőt véres polgárháborúkkal szokott egybekötve lenni. Az új uralkodónak kiváltképen teli erszénnyel kell ellátva lennie, hogy az egyéb követelőket eltehesse láb alól, — Naszr-ed-din Sahnál azonban épen ez hiányzott legjobban. Az egész pizkosságig zsupori Hadzsi Mirza Agaszi, atyjának vezirje, soha sem juttatta pénzhez, s midőn most Teheranba akart menni, a trónt elfoglalandó, minden szükséges, sőt nélkülözhetlen eszköznek hiányával volt. Kölesönt akart kieszközölni a tebrizi kereskedőknél; de a persák nem merték pénzüket neki adni, s csak is a görög Ralli és társa kereskedő-háznak köszönheté, hogy az attól nyert pár ezer arannyal útnak indulhatott. Naszr-ed-din Sah nem is feledkezett meg ezen szivességről, s fél év mulva gazdag ajándék kíséretében küldé meg tartozását. Az első csomagra ez volt írva: „Ezt Naszr-ed-din herczeg küldi“, a másakra „Ezt Naszr-ed-din király.“

A tizennyolcz éves uralkodó, ki e fölött annakelőtte még a legnagyobb elvonultságban és félelemben is élt, nem tarthatta volna kezében sükeresen a kormány-gyeplőt, ha olyan férfiú nem állt volna oldalánál, mint Mirza Taki Khan, kivel Tebrizben ismerkedett meg, s ki őt veziri minőségben követé Teheranba. Ezen férfiú, ki egyenes-szívűségére, hazája szeretetére, ritka belátására és status-bölcsességére nézve, nem Persia történelmében, hanem az egész kelet újabb korszakában valóban páratlan, vaskéz-zel ragadta meg Iran regeneratiójának óriási munkáját. Igazán csodálatra méltó, hogy rövid idő alatt mennyit tett a földművelés és kereskedelem emelésére, azon terhek könnyítésére, melyek a földművelőt már-már tönkre tették, s a Persa befolyásnak s tekintélynek az ország határain tul való sokasbitására. Még az olyas meggyöke-rezett hibákat is, minők a megvesztegetetés, a fényűzés s némely osztályok veszedelmes kiváltságai, ezeket is meg akará semmisíteni s a szerénység példájával maga járván elől, a Nagy-vezir czimet visszautasítá s helyébe Emiri Nizan, rend-felügyelő, nevet vön fel, s csakis utóbb, midön tettei a világot bámulatra ragadták, maga a nép, Emiri Kebir (nagy Emir) dísznévvel tisztelé meg őt. Nem csoda tehát, hogy e férfiúnak a nagyok elvetemedett és romlott körében sok és hatalmas ellensége támadt. Ezeknek élén maga az anya- királynő állott. Az ifjú király sokáig siket volt minden sugarlás ellen, s midön e féfiút legjobban vádolnák előtte, épen akkor adta neki nőül tulajdon testvérét, — de végre gyenge jelleme mégis el-téríté az igaz utról. A tevékeny vezir kegyvesztetté lön, a városból száműzeték s utóbb halálra is ítétetett. A nagy férfiú, ki a halál nemét maga választhatá, fürdőjében életerét nyitotta meg, Fin kastélyában, Kasanhoz közel.

Elvérzett s vére nyomai a most nevezett helyiségben mind e mai napig láthatók, de kora halálának nyomait, az egész ország még sokáig fogja viselni; mert ha Emiri Kebir még néhány évig a kormány élén állhat, Iran ma bizonyára tekintélyes állam keleten. A mint Polak mondja, s én magam is hallám Teheranban, a király utóbb megbánta volna elhamarkodott ítéletét. Ügyes vezirjének elhunytja óta az országnak igen sok veszedelmet kellett viselnie, s a Turkomanokkal való szakadatlan küzdelmeken kívül, kivált Oroszország ösztönzésére Iran gyakran háborúba bonyolult Herattal, a mi hosszas küzdelmekre szolgáltatott okot mind az Afghanok, sőt még az angolok ellen is. A király, minden tekintet nélkül országának zilált állapotára, leginkább hódítási tervekkel, kedvencz eszméivel, foglalkozott, s minthogy a pénzvágyó miniszterek a hadjáratokban gazdagodhatnak meg leginkább, a fiatal fejedelem hiú óhajtásai minden oldalról pártfogoltattak. Ezer meg ezer aranyat s még több vért pazaroltak el hiába, sőt azon szakadatlan támadási kísérletek folytán, melyeket a szent pétervári udvar az indiai és közép-ázsiai britt uralom ellen intézett, Persia Oroszországnak egészen közönséges eszközévé alacsonyult, s annak korlátlan befolyása alatt áll mind e mai napiglan.

Ennyit a király politikájáról. A mi személyiségét illeti, Naszr-ed-din Sah, ki sokkal idősebbnek néz ki, semmint a mily koros, közép termetű férfiú, igen kellemes külsővel, szabályos arczvonásokkal, szép szemekkel, ajkai körül nyájas mosolylyal, gyönyörű bajuszszal s egészen kurtára nyírt szakállal. Magatartása valóban fejedelmi, ugyszinte társalgási modora is, csak beszéde gyors egy kissé, úgy hogy a ki először beszél vele, nehezen fogja megér-

teni. A mi szellemi képzettségét illeti, minden hízélgés nélkül mondva, — egész Iranban bizonyára ő a legműveltebb férfit. Meglehetősen jártas mind az arabok, mind tulajdon országának irodalmában, folyékony, jó irályá van, kalligraphicus írása, meglehetősen rajzol is*), e mellett a francia nyelvben is jártassága, de különös bámulatos földirati ismeretei, a miről saját magának is volt alkalmam meggyőződni. Senkit sem találtam egész Iranban, a ki Közép-Ázsiáról oly alaposan tudott volna beszélni, mint ő, de e mellett a többi világrészek földrajzát is tökéletesen ismeri s tulajdonképen ez képezi kiválólág kedvencz tanulmányát.

Minthogy szellemi képzettségének fensőbbsege folytán sem udvaránál, sem miniszterei között nem igen talál olyanokat, kikkel hasznos mulatságban tölthetné idejét, nem is csoda, ha udvari környezetét unalmas etiquettjével nem szereti valami nagyon, s inkább Teheran környékén tesz kirándulásokat, vagy, ha csak szerét teheti, vadászni megy. Az évnek legalább is háromnegyed részét ezen szenvedélye kielégítésének szenteli, a mi kitünő vadászszá tette, s minthogy az idő minden viszontagságával daczolni megtanult, testileg sokkal edzettebb, mint sokan nagyjai közül, kikre nézve nem lehet gyötrelmesebb köteleesség, mint urokat fagyban s hőségben a szabadba követni. A mily jól érzi magát annakokáért a király e kirándulások alkalmával, ép oly kellemetlen neki palotája benseje, nagyjai ármánykodásai, nejei cselszövényei, az őt környező tiszték csúszás-mászásai, kikben egyébiránt oly kevésbé bízik, hogy ma-

---

*) Igy a többi között Dr. Polak, egykor különösen kedvelt orvosát is lerajzolta s ezt írta alája: „Croqui de Nasr-ed-din Chah.“

gán kincseit nem egyszer még vadászataira s egyéb utazásai alkalmával is magával viszi.

Nagyon meglepett engem általában az a különbség is, mely a török és persa birodalom uralkodóinak mind személye, mind általában egész udvari élete között létezik. Azt a nymbust, mely Oszman régi dynastiáját mind e napiglan dicsőséggel és hódolattal környezi a Boszporusz partinál, az oly sokszor előfordult trónváltások folytán hiában keresnök Iranban. Így az udvari etiquette, bárha külsőleg modernizálva van is, alapjában véve most is a régi még, a mi Persiában lehetetlenné lett, Törökországban nemcsak magát az uralkodót, hanem még rokonnait is a legnagyobb tisztelet illeti. Ezek a külvilágtól egészen elzártan élnek, s bárha több évig laktam Konstantinápolyban, ritkán találkoztam egy-egy olyan pasával, ki az uralkodó testvéreivel érintkezhetett volna. A Kadzsar dynasziában épen ellenkezőleg áll az eset. Mint-hogy itt a fejedelmek, alattvalóik közül is házasodhatnak, a királyi rokonság aránytalanul jobban el van terjedve. Különös például kivált Fethali sahot emlegetik, ki, a mint mondják, száznál több törvényes gyermeket hagyott maga után. Testvérei hasonlóképen nem csekélyebb számú utódoknak örvendhetének, s így nem csoda, ha a királyi család tagjai annyira megszorodtak, hogy az uralkodó fejedelemnek csak legközelebbi atyjafiaira lehet gondja, s ha az államkincstárt nem akarja nagyon igénybe venni, mi egyébiránt Iranban nem is jut eszébe senkinek sem, — kénytelen egy egész csomó királyi herceget minden figyelem nélkül hagyni. Ezek annakokáért, hogy megélhessenek, kénytelenek sokszor minden osztályba bevegyülni, mindenféle életmódot megragadni, s képzelhető, milyen csodálkozva néz itt az olyan utazó, ki Kon-

stantinápolyban huzamosb időt töltött, egy-egy asztalosra, szakácsra vagy lovászlegényre, ki neve után oda teszi a Mirza czimet, mi ebben az esetben herczeget jelent, s mostani alacsony állása daczára, az ereiben folyó királyi vérre utal.

Természetesen az irani királyi család magán vagyona is sokkal kevesebb, mint a törökországi oszmandynastiáé, mely utóbbinak minden tagja a szép és gazdag birtokokon, vám-jövedelmeken, s bizonyos városokon és tartományokon kívül, miket mindjárt születése után mintegy zsebpénzül kap, az állampénztárból azonkívül még busás havi pénzben is részesül. A kadszarok gazdagsága kiváltképen a király magán kincstárából áll, mely pénzül a legjobb időkben sem igen megy többre öt-hat millió arany-nál, drága ékszerekben azonban valósággal gazdag. Oly szerencsés voltam, hogy ezt egykor a török követ kíséretében megláthatám, s azon rövid jegyzetek után, miket magamnak hamarjában tehettem, némelyeket közölni is akarok felőle. Első s legszebb darabja e kincstárnak a nagy Derjai-nur-gyémánt (világosság tengere), melyet Nadir Sah hozott Indiából, s melynek egyedüli vetélytársa csupán az angol kincstárban létező Kuhinur (világosság hegye.) Mikor én láttam, egy övbe volt foglalva, s a nagy, hosszúdad s közepén emelt drága kő valóban csak olyannak látszék előttem, mint valami közönséges hegyjegecz. Van itt azután egy értékes rubin, melyet Tavernier a híres francia utazó adott el, s úgy szinte van több más gyémánt s három nagy smaragd, melyeket Nadir Sah hozott Indiából. Mondják, hogy azon igaz gyöngyök is igen nagy értékűek, melyeket közbe-közbe egy-egy smaragddal füzötten, nagy ünnepélyek alkalmával a király mellén szokott hordani. A gyémán-

tok közül, az előbb említett nagyon kívül, leghiresebbnek mondják azon másik tizet, miket a király egy díszruháján gombok gyanánt szokott viselni ötösével egy-egy oldalon. Van ezeken kívül még számos öltönydarab, melyek a leggazdagabb drágakövekkel egészen elborítvák, — ilyenek például: egy küledzse (felöltöny), kiválólag szép sawlból, melynek nyaka, hajtókája s melle tele vannak gyémántokkal. Ilyen a Tadzsi kejvan (korona alakú kucsma), melynek csúcsán kis tojás nagyságú smaragd van, több gömbölyű vánkos, szőnyeg s más egyéb ruhaneműek, mik drága ékességeikkel a szemet majd hogy meg nem vakítják. Van ezeken kívül hat vagy nyolcz királyi pálcza több gazdagon diszített fogantyús kama, nagyszámú drága öv s más egyéb súlyos arany és ezüstneműek.

A dynasztia ezen magán birtoka fölött mindig maga az uralkodó rendelkezik korlátlanul s a család egyéb tagjainak, valamint tulajdon nejeinek is be kell érniök azzal, mit az ő nagylelkűsége nekik ajándékuul juttat. A herczegek ennek folytán csak úgy lehetnek gazdagokká, ha maguknak vagy szorgalmuk, vagy valami zsiros hivatal által szereznek birtokot, s a király nejeiről tudva levő dolog, hogy ezek zsebpénze gyakran oly csekély, hogy toilettejük legszükségesebb kellékeit is alig tudják megszerezni. Már maga e most említett körülmény is elegendő ok arra, hogy Iran előkelő leányai nem tartják különös szerencsájüknek, ha a királyi kegy őket tiszteli meg, sőt van akarhány olyan szülő, a kit egészen boldogtalanná tesz az a körülmény, ha a király az ő gyermeküket akarja nőül venni, minthogy szülöttüket nem örömet teszik ki az udvari ármányoknak, s az uralkodó változékony szeszélyének.

Senki előtt sem lehet tehát feltűnő, ha azt mondjuk, hogy a teheráni királyi harem nagyban különbözik a boszporusz-parti gynaczeatól. Bárha ez utóbbinak tagjai egyesegyedül pénzen vett csirkaszi leányokból állanak (mert a török szultánok alattvalóik családjából nem házasodhatnak), a mi a szabadságot, pompát, fényt és befolyást illeti, a konstantinápolyi hárem-hölgyek állapota sokkal fényesebb, mint irani hasonfeleiké. Emlékezem, hogy Abdul Medzsid szultánsága korában, több, bárha pénzen vásárolt Kadin, hihetlen mértékben uralkodott mind a szultán, mind az egész ország fölött. A többi között csak az egy Szerfiraz Hanimot akarom például felhozni, ki fejedelmi urát oly rettegésben tartotta, hogy ennek a nő tulajdon kértére bele kellett egyeznie a Tewfik bey-el, titkos kedvesével, kötendő házasságába, miután a szultán magát tőle törvényesen elválasztatta. Ilyesmi Persiában hallatlan. A király egészen kénye-kedve szerint rendelkezik nővérei, nagynénjei s tulajdon leánya keze és szive fölött, s testvéreinek egyike semmi kifogást sem tehetett ellene, midőn nem nagyon rég, a király három olyan magasb rangú hivatalnoknak jegyezte el egymásután, kiket ezen kitüntetésre méltóknak ítélte. Egyébiránt azon körülménynek is igen sokat lehet tulajdonítani, hogy Naszr-ed-din sah, a mi a keletieknél vajmi nagy ritkaság, nem kedveli különösen az asszonyokat, s így a haremét elhanyagolja. Nagyon ingatag lévén szerelmében, a király néha mindent el szokott követni, hogy egyik-másik irani szépséget, kinek tekintete királyi szivét véletlenül megsebezte, hatalmába kerithessen. A legkisebb bú nélkül elvál egyiktől, hogy a másikat elvehesse, de a kegyencznök szerencsecsillaga rendesen csak igen rövid ideig szokott tündökleni; mert a király rabja

lévén a vadászatnak és a katonai életnek, csakhamar megunja a haremét és annak bájos lakóit, s örül, ha tőlük megszabadulhat.

A teherani királyi család körében tehát teljesen hiányzik a bensőség és bizalmasság azon köteléke, mely Konstantinápolyban mind a kegyencznöt, mind az exkadin-eket urokkal egybefűzi. A teherani királyi család minden tagja arra törekszik, hogy egyik a másik rovására meggazdaguljon. Minden egyesnek lelkében bizalmatlanság és vak önzés honol. A szigorú, erélyes fejedelem félelmet gerjeszthet ugyan személye iránt, de szeretetet soha sem, s ennél fogva könnyen érthető, hogy a fiatal Naszr-ed-din sah, ki bárha nem mutatja is, keresztül lát családi életének nyomorult viszonyain, csak akkor érzi egészen jól magát, ha távol a palota dögleletes légkörétől, távol az öt körülzongó tömeg ármánykodásaitól, künn a szabad természet ölen magán élvezeteit felkeresheti. Hogy a királyi nőkre térjünk vissza, ezekről meg kell jegyeznünk, miszerint eltekintve azon eszközök korlátoltságától, melyek szolgálatukra állanak, személyes szabadságuk is sokkal lebilincseltebb, mint a konstantinápolyi császári urhölgyeké. A ki e most említett városban ünnepnapokon a császári fogatok gyakran nagyon is hosszú menetét látja, a legszebb lovak által vont díszkocsikat, melyekből gazdagon öltözött, drága kövek és más ékszerek fényében uszó hölgyek, minden őket környező eunuchok daczára, egészen fesztelenül üzik szerelmi tréfáikat, a ki tudja, hogy Göttsuban vagy az édes vizeknél hogyan enyelegnek és tréfálnak ezek az őket körülzibongó ifju efendi-világgal, azt bizonyára igen meg fogja lepni, ha Teheranban egy kék zsákba öltözött királyi hölgygyel találkozik. Állása fényét semmi sem mutatja,

hâ csak azon ütések nem, melyeket az öt környező ferra-
sok osztogatnak a tömegnek, hogy minden tekintet el-
fordítsanak róla. S még az ilyen kalitkában való sétálás
is igen nagy ritkaság, mert az egyiknek vagy nincs meg
szükséges ruhaneműje, a másik talán ékszereit zálogosít-
totta el, s valóban e nők sorsa egyáltalában nem irigy-
lésre méltó, s hogy rangjuk mily jelentéktelen, semmi
sem bizonyítja meg jobban, mint azon kettőnek példája,
kikről Polak azon tudósítást közli, hogy a királytól el-
válván, egyik egy könyvkötőhöz ment utóbb nőül, a má-
sik pedig a királyi kollegium valamely növendékéhez.

Valamint az egész persa nemzet sokkal távolabb van
Európától, semhogy a mi institutióinkkal közelebbről
megismerkedhetnék, vagy az európai politika ostoraitól
annálinkább félhetne, ép ugy a Teherani udvar is sokkal
fesztelenebbül megtarthatja keleti jellemét, mint a török
udvar szerailja, mely az európai diplomatia tekintetének
s az odavaló és külföldi ujságírók argus-szemeinek sza-
kadatlanul ki van tétetve. Azon időben, midőn Morier
közzé tette csipős satyráját Persiáról, a teherani udvar,
nehogy olyannak láttassék, kiből semmi önérzet nincs,
erélyes tiltakozást bocsátott közre a hajdani angol követ-
ségi tagnak tolla ellen. Mondják, hogy Naszr-ed-din Sah
ujabb időben is nagyon felgerjedt Gobineau Persiáról
szóló legujabb könyve ellen, minthogy a francia gróf,
ki a teherani udvarnál a legnagyobb tiszteletben állott,
némely viszonynak fátyolát nem a leggyengédebben le-
begteté. Azt is mondják, hogy a király felgerjedésében
valamennyi francia tisztet el akart bocsátani szolgálá-
tából, de én azt hiszem, hogy mind ez csak prima furia
történhetett, s mindenki azzal a gondolattal nyugtatá
meg magát: „Páris sokkal távolabbra van mi tőlünk,

semhogya az a rossz hír, melyet felőlünk ott költenek, minékünk valami komoly aggodalmakat okozhatna.“ S valóban, nemcsak Páris, hanem az egész európai szellem is nagyon távol van a teherani udvari élettől. S valamint a Boszporus mellett azon mértékben csökken a háremélet *histoire scandaleuse*-e, a mily mértékben a nyugati befolyás terjed, ép úgy a teherani udvar visszaélései is csak akkor fognak megszűnni, ha ez Európával közelebbi érintkezésbe jövend. Ez azonban aligha fog egyhármal megtörténni.

KIRÁNDULÁSOM DÉLPERSIÁBA.

I.

Közép-Ázsia óriási városának, a hajdani Rhagesznek romjaihoz támaszkodva, bánatos szemmel tekintettem Khoraszán felé, mint a melyen utamnak át kelle vezetnie a távoli keletre, a még mindig varázsfényben tündöklő Oxus partjaihoz. Heratot, a most említett tartomány egykori fővárosát, melynek Teherán után második nyughelyemmé kell vala lennie, a hatalomvágyó Doszt Mohamed Khan ostromolta. Ez az ősz barekzi főnök a maga vad afghanaival nemcsak Közép-Ázsiának e kapuját, hanem az egész vidéket is elzárta. A mily haszonleső, ép oly gyanakvó harczosaihoz egyetlen karavan, egyetlen utazó, s mi több, egyetlen koldús sem mert közelíteni, — mennyivel kevésbé én, kinek idegen vonásaiban a keleti előtt oly rémszerűleg hangzó „fregi“ (európai) nyilván olvasható vala, kinek léptei még a legteljesebb békeidőben is gyanút gerjesztettek vala, a harcz viharai folytán pedig még árnyékát is mint valami balszerencsével terhes kísértetet üldözték, s minden irgalom nélkül elpusztítottak volna, — kíváncsiság, kedv, lelkesedés, mind nem használt semmit, s ha csak a bizonyos veszedelemben nem akartam rohanni, nem választhattam egyebet a várakozásnál. Az utazni vágyónak mindig nehezebb esik ugyan a türelem, azonban az a gondolat: „később, de annál biztosabban“ vigasztaló hatást gyakorolt rám, s nem sokára teljesen belenyugodtam sorsomba.

Ott maradtam Teheranban. Nyolcz-tíz napig meglehetősen kellemes volt az a kényelem, melyet a török követség vendégszeretete nyújtott, de, a mint a keletiek mondják, alig tettem el a megtett utazások fáradságait a nyugalom puha párnáinak redőibe, s az utazási vágy már is újra felgerjedt szívemben. A régi Rhagesz romjaihoz vezető kisebb séták élénk érdekeltséget gerjesztének bennem mind az iránt, a mi Ó-Iran emlékekben gazdag fénykorával egybefügg, s minthogy e kor maradványainak legszebbjei délen, illetőleg Sirász környékén található leginkább, meg nem állhatám, hogy egy kirándulást ne tegyek Farsz tartományba. Az világos volt előttem, hogy én, egy Chardin, Niebuhr, Ouseley s Ker Porter sokoldalú kutatásai s annyi utazó kimerítő leírásai után, melyekben e nevezetes emlékek minden pontja, minden oldala ismertetve van, semmi újat sem fogok látni, s minthogy Iran s mindaz, a mi ennek történelmére tartozik, reám nézve csak másodlagos érdekű volt, csupán műkedvelő gyanánt akartam odautazni, bizonyos lévén felőle, hogy az az élvezet, melyet a szefevik hajdani fővárosának, Persepolisnek, Naksi Rusztem s más egyéb őstörténelmileg nevezetes helyek s azok romjainak megtekintése nyújtani fog, bizonyára méltók lesznek arra, hogy értük az ember némi utazási kellemetlenséget is kiálljon.

Fel! Sirázba! hangzék bensőmben. De minő jellemben, minő nemzetbeli képében tegyem meg ezt az utat? — ez volt az a kérdés, mely eleinte foglalkoztatott. Teheranban oszmanli gyanánt jelenvén meg, a persa hatóságok előtt ilyenül mutattatván be, mégis furcsa lett volna egyszerre európaivá lenni, s ilyen minőségben indulni útnak. Az oszmanli vagy szunnita név a siíta Persiában

majdnem kellemetlenebb hangzású még a frenginél is, s bárha az ember a fővárosban a kormány s a török követség védszárnyai alatt meglehetősen szabadon mozoghat is, ez eset épen nem áll a városon kívül, legkevésbé pedig a síita fanatismusról oly hirhedt Délpersiában. Ott oszmanlikat igen ritkán látnak, a szunnitákat pedig minden különbség nélkül gyűlölik és megvetik. Ez oknál fogva oszmanli gyanánt utazni oda, ha talán veszedelmet nem is, de kellemetlenségeket bizonyára okozhatott volna. S épen, minthogy oszmanli igen ritkán jut el oda, nagyon érdekes lenne látni, hogyan gondolkoznak s hogyan fogadják Ali ezen buzgó követői más véleményü hitsorsosukat. S minthogy a jövődöbeli dervisnek, nem szabad félnie a kalandos tervektől, igen kevés küzdelmembe került, hogy a török követségen lévő jóakaróim lebeszélései daczára, határozattá érleljem szándékomat s egypár nap mulva csakugyan kész is valék egy épen Sirazba induló kisebbfajta karavanhoz csatlakozni.

II.

Az 1862-dik szept. 2-ka volt, midőn én, egy bagdadi szunnita dervis öltözékében, hosszú, egész bokán alul érő entariban (alsó ruha), piros övvel s fekete csíkos maslakkba öltözötten, fejemet pedig az ép oly csinos, mint czélszerű keffie-vel körülfonva, a Sah Abdul Azim kapun át eltávoztam. A kis karavan gyűlhelyeül, egy a városon kívül fekvő karavanszerai volt meghatározva, minthogy Teheran kapuit naplemente után be szokták zárni, s a külvilágot kicsukják onnan. Az illető utitársak itt ismerkedtek meg egymással, a málhatömbök újra felrakattak, s minekutána barmaink abrakot kaptak volna, mintegy két órával éjfélt után útra kelt a kis karavan, mely körülbelöl mintegy harmincz megrakott öszvérböl, néhány lovasból, Mollahból, Meshedböl visszatérő zarándokból, iparosokból, kereskedökböl s csekély magamböl állott. Utunk eleinte a Sah Abdul Azimba vezető tágas ösvényen vitt, mely a teheraniak különös tiszteletben álló bucsújáró helye, s ezelött az én mindennapi sétáimnak is czélpontja. Nappal, s kivált a délutáni órákban, igen zajos élet szokott itt pezsegni. Az ember mindig egy csomó felpiperézett úrnövel találkozik, kik a lovat férfimódra ülvén meg, jönnek s mennek váltakozva, előkelő Mirzákat és Khanokat, számos kísérettel, néha-néha egy-egy európai kocsit is, melyet itt csak az udvar használ, mert Sah Abdul Azim, bárha bucsújáró hely, a tehera-

niaknak egyszersmind caroussel-je is. S midőn e tájon az éjféli órákban haladnék át, — a mindenek fölött uralgó csendesség annál nagyobb hatást gyakorolt reám. A hold egészen nappalias fényt hintett a balkéz felől vonuló hegységre s azon aranyos kupolára, mely alatt a szent Sah Abdul Azim pihen. S csakis miután mintegy jó órahosszat lovaglánk, kezdé a karavan egyik-másik tagja élénk hangu beszélgetés által megtörni éji vándorlásunk egyhanguságát. A karavanok mindig egy társaságot képeznek ugyan, de annak egyes tagjai majd többé, majd kevésbé bensőbb viszonyba szoktak lépni egymás között, mire leginkább az azelőtti ismeretség, vagy a célnak azonossága szokott okot szolgáltatni.

Én egy fiatal bagdadi Szeidet választék ki magamnak utitársul, ki foglalkozására nézve Rauzekhan (vallási énekes) lévén, művészi körutat akart tenni Dél-Persiában. Rauzekhanoknak tulajdonképen azok neveztetnek, kik a Persiában oly nagy hirre kapott vértanúnak, Huszeinnak halálát éneklik meg elegiákban, s e mellett, a mi igen könnyen érthető, különösen fanatikus siíták. Barátságunk annál feltünőbbnek látszhatik tehát, de a szeid, mint bagdadi s a magas portának alattvalója, nem átallá az efendivel szorosabb ismeretségre lépni. Bemutatott aztán a karavan többi tagjainak is, s minthogy víg czimbora volt, ki gyászdali énekes minősége daczára nem egyszer a legfrivolabb énekekbe kezdett, mindjárt az első esttől fogva kedvenczévé lön az egész társaságnak, s ismeretsége nekem nagy hasznomra vált. Hogy mind az ő, mind a többi utitársak kegyeit megnyerjem, ovakodtam minden vallásos beszéd tárgyától eleinte, a mit egyéb-iránt igen nehéz elkerülni, minthogy a persák, nagy kedvelői lévén a vitatkozásnak, keresztyénnel, gebrek-

kel, de kiváltképen a szunnitákkal csakhamar disputációba szoktak elegyedni. Azt gondolám magamban, elég időnk lesz még erre, s felhasználva bensőm nyugodt hangulatát, inkább kalandos kirándulásom ábrándjaiba merültem.

Délpersiát, főszékhelyét az ó-persa, majdnem azt merném mondani, az ó-ázsiai műveltségnek, azt a helyet, hol az ember Hafizt és Szaadit látogathatja meg, még reményeim legvakmerőbb képeiben sem merném magam elé festeni. Egpár esztendővel ezelőtt egy-két persa verspár elegendő volt arra nézve, hogy a legnagyobb mértékben el legyek ragadtatva, s ime most mint keleti, született keletiek között utazom oda, olyan módon, minőnek eddigelé még csak igen kevés európai örvendhetett. Boldogságom érzetére nagy befolyással volt a felséges időjárás is. Hiába kísérténém meg Persia holdvilágította szeptember éjjelének szépségeit ecsetelni. A tiszta lég, a hegyek, egyes magános fák, romok, s a vékony vonalban tova vonuló karavánok fantasztikus árnyai, a csengők merengésre gerjesztő egyhangú zengése s kiváltképen a páratlanul felséges csillagos ég oly meglepő varázst gyakorolnak a nyugatról ide származottnak kedélyére, hogy az ilyenek a környék sivár természete fel sem igen tűnik. A Sah Abdul Azimtől egész a hegylánczig vezető ut nem egy sziklaomolványon, árkon és kiszáradt patak medrén vezetett keresztül, de én figyelmemre sem méltattam az út nehézségeit, sőt teljesen rábízván magamat számárkám biztos lépéseire, szemeimmel inkább a szeid mozdulatait kísérem, ki minden csillagról tudott egy mesés történetet. Minden csillagnak meg van a maga mythosza, jó és rossz hatása, s bizonyára igen sokat vesztettem volna előtte, ha szavainak feltétlenül hitelt nem adok.

A gönczölszekere már a nyugati láthatárnak hajlott, midőn a karizeki magaslatra érkezőnk, melynek tuloldalán Kenaregird, első állomásunk, fekvék. Még egy pillanatot vetettem a szép éji tájképre, s mikor a hegy másik oldalán alávonulnánk, a támadó hajnal már lassankint halványítani kezdé a hold világát. Mihelyest feltűnik az égen a hajnalesillag, a karavanok ennek képében szokták az új napot üdvözölni. Az, a ki a társaság tagjai között a legbuzgóbb, egy-egy ezanba kezd, mit most a mi szeidünk teljesített, a félhomályt mosdásra szokás fordítani s még mielőtt az első napsugár tündöklenék a hegyek ormain, a karavan rövid szünetet tart imádkozás végett. A barmok megállanak csendesen, földre hajtott fejjel, a lovagok letérdelnek sorban kelet felé, olyan töredelmes, bűnbánó helyzetben, minőt csakis mohamedánoknál lehet találni, s csak az első Allah Ekber dallamos felhangzása alkalmával szerencséteti Phoebus az utitársaságot megjelenésével. Napkelte után aztán még egy kis ideig odább szokas haladni, a szerint a mint az esti indulás korábban vagy később történnén, az állomás is közelebbre vagy távolabbra esik, s így mi is épen akkor tértünk be első nyugvó helyünkre, midőn az égető nap sugárai már-már azt éreztették, hogy mindenekelőtt valami árnyas fedélre lesz szükségünk.

Tágas karavanszeraiban szálltunk meg, mely Kenaregird falu mellett fekszik. Mint már a Kenaregird név is mutatja, ez homok szélét jelentvén, e falutól keletre nyúlik a Desti-Kuvir sós puszta. Ennek borzasztó helynek kell lennie, s bárha alig hiszem, hogy a híres Khalatánál iszonyúbb legyen, mely Bokhara és Khiva között létezik, vagy a nagy hirkani pusztaság némely részénél, mégis szerfölött csodálkozom azon, hogy összes persiai

vándorlásaim alatt, egyetlenegy bennszülöttel sem találkozám, ki e pusztán illetőleg annak Kenaregird és Tebbesz között fekvő részén valaha átutazott volna. Ha Desti Kuvinról beszél a persa, tud mindig egy egész csomó rémtörténetet, divekkel, ördögökkel s más egyéb rossz szellemekkel fűszerezettet, mikkel hallgatóját el akarja rémiteni. Leggyakrabban azon mondát szokták emlegetni, mely szerint e vidék elpusztulásának egyedül Samr, a Huszein gyilkosa s minden síta persának halálos ellensége volna főoka. Lelkiismereti furdalásoktól gyötrötten, ide menekült hajdan, s pusztta megjelenése is elég volt, hogy a különben oly viruló táj, ily sivár sós pusztasággá változék. A sós tavak és feneketlen mocsárok az ő verejték-cseppjeiből származtak, de mindenek fölött Kebir Kuh volna a legborzasztóbb hely, hol maga a gonosz Samr lakik. Jaj az utazónak, kit a lidérczek bolygó fénye erre a környékre vezet. Ilyenek s ezekhez hasonlók valának azon rajzolatok, miket én utitársaimtól, Persia sós pusztája felől nyertem.

A karavanszerajba érkezvén, valamennyien egy-egy árnyas helyre telepedtünk egész kényelemmel, s mint a hogy rendesen történni szokott, csak néhány percbe telt s a vándor város fürge telepítvényynyé változott. Mig a barmok a száraz árpaszalmát ropogtatják, a persa ösztövére ebédjének elkészítéséhez fog. A gazdagabbak szolgálk által megnyomogattatják magukat, megroppantatják tagjaikat s az ember alig pihente ki egy kissé a megtett állomás fáradalmaiból, midőn mindenki már is reggelizéshez fog, azután pedig nyugalomra tér. Ez a nyugalom pótolja ki az éjen át elmulasztott álmat, melyért, nyári hónapokban kiváltképen éjjel történvén az utazás, a déli órák pihenése szokott rendesen kárpót-

lást nyújtani. E tekintetben a barmok is utánbózzák az embereket. Estefelé, míg ezeket vakarják és kefélik, tűzhez teszik a pillan-bográcsot, s az indulás előtt egy órával történik rendesen a vacsorálás. A derviseknek vagy más egyéb ilyes Isten kegyelméből való lustálkodóknak sokkal könnyebb sorsuk van, mint egyéb utazóknak. Az állomásra érkezvén, minden bú nélkül nyugalomnak adhatja át magát, s midőn az üst párolgása az estebéd közeledtét jelenti, előveszi Keskuljat (kókoszdióból készült edény) s egy-egy hatalmas Jahu! Jahakk! kiáltással, néha igazán páratlan szentelenséggel közelít minden csoporthoz. Mindenki ád neki neki egy-egy adagot az estebédből. Mindazt összekeveri aztán, s miután a kört bejárta volna, bizonyos lehet róla, hogyha nem is valami sumptuosus, de mindenesetre elég gazdag vacsorához jutott. „Neki nincs semmi úti készlete, nem is főz, mégis jól lakik, — mondják a keletiek — az ő konyháját Isten látja el.“

Kenaregirdtől egészen a pusztán kelle átmennünk a második állomásig. Ez a rész, Desti Kuvir egy idáig benyuló földnyelv, melynek határa egész Kumig terjed; azonban ennek közepén áll a Hauz-i-Szultan (a szultán víztartója) nevű állomás, melyet egy nagy karavanszeraj képez, melyhez földalatti vízvezeték viszi, az itt különben teljesen hiányzó drága nedvességet. Mikor Kenaregirdből útnak eredtünk, valami egy óra-folyásig haladtunk volna már a pusztán: a holdvilágította pusztatájnak képe mind regényesebbé és regényesebbé vált. Az éji csend, mely itt e nagy sivatagon úgy szólván még egyszer akkorává lesz, kimondhatatlanul nyomasztólag hat az utazóra, s előérzete annak, hogy Közép-Ázsiában még sokkal nagyobb pusztaságokat fogok meglátogatni,

mintegy kényszerített arra, hogy a csodálatos látványon szemeimet kétszerte oly mohó vágygyal legeltessem. Bármily távolra tekintszen is a szem e setét láthatáron, sehol sem talál semmi támaszpontot. Csak itt-ott tornyosulnak a szél kavarta homokoszlopok, — egyik helyről másikra lebegnek éji rémek gyanánt, s igen érthető előttem, hogy a félnék lelkek a furiáktól üldözött szellemeket látnak bennük. Utitársam, úgy látszik, ez utóbbiak sorába tartozott, mert erősen beburkolózott köpenyébe, mindig odavegyült a karavan legsűrűbb tömegébe s a kelet felé terjedő pusztaságra csak oda sem mert pillantani.

Mintegy éjfél tájon lehetett, midőn távolról tompa kolomphang üté meg füleinket, s a mint értém, ez egy nagyobb karavan volna, mely mintegy jó órával előbb kelt útra mielőttünk. Lépteinket siettetni kezdők, hogy elérjük, de alig jutottunk valami százlépésnyi távolra hozzájuk, midőn kiállhatatlan dögszag kezd mindenfelé terjedezni. A persák ismerték már okát; mind sebesebben haladtunk, a bűz is mindig szörnyűbbé és szörnyűbbé lön, s mikor kíváncsiságtól gyötretve, az egész felől kérdezösködném, azt nyertem válaszul, hogy ez halottas karavan. Halottas karavan, gondolám magamban, ez ugyan furesa dolog, s bővebb felvilágosítás végett szomszédomhoz fordultam. De ez csak azt kiáltá felém: „Siess, siess!“ s én, a már úgysis eléggé gyötrött szamarat még gyorsabb sietségre nógatván, többi társaimmal együtt nem sokára odaérkezvén a mintegy 40 lóból és öszvérből álló s három arab lovag vezetése alatt haladó karavanhoz, melynek barmaira koporsók valának rakva, s melyeket mi teljes erőnkben elkerülni ügyekvénk. Borzasztó látvány volt az, midőn e lovagok egyikét megpill-

lantottam, kinek orra és szája be volt kötve, s kinek halvány, sápadt arcát a holdvilág még jobban eltorzítá, de minden kiállhatatlan büznek daczára meg nem állhatám, hogy egypár kérdést ne intézzek hozzá. Az arab elmondá, hogy ő e holtakat már tized napja viszi, de még legalább is husz napig kell mennie, míg Kerbelába jut, azon helyre, hová e kegyesek, Huszein iránti szeretetükből, magukat eltemettetni ohajták. Egyébiránt ez a szokás megvan egész Persiában, s a kinek csak módjában áll, ha a távol Khoraszanban lakott is, Kerbelába viteti magát, hogy ugyanazon földben téessék örök nyugalomra, melyben a szeretett Imam Huszein pihen. A halottat néha két egész hónapig is viszik, míg rendeltetése helyére jut, s mint gazdálkodási szempontból, három-négy koporsót is szokás egy öszvérre felrakni, a kegyes persákat oly szorosan odaszoritják a négy deszka közé, a mennyire csak lehetséges, -- s hogy testesebbek voltak-e vagy sem, arra nem szokás tekinteni. Laposra nyomnak mindent, s Kerbelába megérkezvén, nem egy potrohos, sovány ficzkó gyanánt sétálhat az örökéletre. Télen még csak megjárna mindez, de elgondolható, milyen kigö-zölgésük van e holttesteknek a persiai juliusi melegekben! S e mellett az igaz hívőnek nem szabad elkiáltania magát: „Huh, be büdös!“ mert a kegyes zarándokok halottszaga, rózsa és ambrailatnak tartatik. Azonban mégis azt is hallottam, hogy azon arab holttest-gyűjtők, a kik ezen szomorú foglalkozást üzik, legfőlebb egy-két esztendeig tartják ki, s a mi elég csodálatos, még a teherhordó barmokat sem lehet egy könnyen hozzászoktatni e portéka hordására.

Már jó távolra magunk mögött hagytuk a halottas-karavant öldöklő szagával, mikor én még egyszer vissza-

fordultam, hogy egy tekintetet vessek az átvonuló halottakra. A hosszú koporsókkal megrakott barmok, mélyen szügyükbe vágván fejüket, s a lovagok jól távol a szomorú menettől, puszta kiáltozással nógaták amazokat a haladásra, s bárha ezen látvány akármely vidéken is igen komor lenne, de kivált itt, a puszta kellő közepén, valami kimondhatatlanul szomorú volt az. A holttesteket gyakran borzasztón megcsönkítva teszik le örökös nyughelyükre. De mindez nem gátolja a persákat, hogy e szokásnak évszázadok óta hódoljanak. Mert a ki Kerbelaba juthat, annak az az édes reménysége van, hogy a szent vértanú közvetlen szomszédságában lévén, annak vezetése alatt fog a paradicsom örök zöld virányaira átvándorolhatni.

III.

A gyorsított haladás folytán, Hauz-i-Szultant, még a hajnalcsillag feltünte előtt értük el. S ez annyiban vala előnyös a karavanra, hogy a négy udvarból álló nagy épület legjobb helyét keresheté ki a maga számára. S bárha csak néhány óra folyásáig haladtunk is víztelen tájakon, mégis, megérkezvén, a karavan minden tagja abban a nyomban a medenczéknek rohant, ivott, mosdott, imádkozott, s alig telt egy fél órába, s az egész társaság Morpheus karjaiba mélyedett. Mikor déltájban kisétáltam a karavanszerajból, körülnézni a vidéken, a halottas karavan újra ott állt szemeim előtt, de meglehetősen távol-ságban a karavanszerajtól. Soha sem települhet meg az ilyen a lakott helyek közeletén, s mindig úgy kell helyet foglalnia, hogy a szél a rosz szagot a lakatlan táj felé vigye. Mikor siíta társaim előtt csodálkozásom fejezném ki e fanatizmus fölött, ezek sarkasztikus megjegyzések kíséretében, engem, illetőleg pedig a szunnitákat, Imam Huszein tragikus végével kezdének vádolni. Különösen egy, Meshedből épen most jövő délpersiai, mint ujdonsült meshedi, kelt ki legdühösebben, a ki a szó szoros értelmében kész lett volna hajba kapni. Azonban az én szeidem s több higgadtabb utitárs is közbe veté magát, s azzal ügyekeztek lecsendesíteni, felemlítvén, mily hűséggel őrizteti a szultán e szent vértanú sirhelyét. S valóban csodálatos. A szultánról Persiában ép úgy beszélnek,

mint valami európai keresztyén királyról. A siíták, és szunniták közötti évszázados versengés oly válaszfalat emelt, hogy ez utóbbiakat, bárha törvényesen Muszulmánoknak hivatnak is, a persák olyanokul tartják, kiknek Mohamed koránjával és az Iszlammal általában semmi közük.

Minthogy elegendő kilátásom volt immár a vallásos vitatkozás újból való megkezdésére és folytatására, egyelőre kezdetül elégnék tartottam ennyit s távoztam, a pompás karavanszerait megszemlélendő, melyet — a mint mondák — a mostani király anyja építtetett saját költségén, a híres Hadzsi Mirza Agaszi ösztönzésére. Persiában igen sok e fajta épület található. Nincs az egész keleten egyetlen ország, mely a kereskedelem s nyilvános közlekedés javára többet áldozott volna, mint Persia. Sokszor a legnéptelenebb pusztaságon is a legbámulatosabb építmények lepik meg az utazót, miket az uralkodók buzgósága és egyes vagyonosok kegyessége emeltetett, s valóban kimondhatatlan jótétemény, a hosszú útnak fáradsalmaitól meggyötört utas számára enyhádó fedélről gondoskodni.

Minthogy a következő állomás tiz ferszakh távolságot tett, még naplemente előtt kapattunk és indulánk. Az állomást meglehetne ugyan rövidíteni, ha az ember innen Pul dellakba megy előbb s onnan aztán tovább Kumnak, de a szegényebb utazók örömezt megtakarítják egy-egy állomás abrakját, s így az utat, bárha nagyon fárasztó is, egy huzomban szokás megejteni. Három napig utazott ugyan még csak együtt a társaság, azonban már is teljebizalmasság és barátság kapott lábra közöttünk. Hogy én született európai volnék, kinek már pusztá illeteése is tisztátalanná teszi a siítát, s kivel egy tálból enni a leg-

rémítőbb véteknek tartatnék, senkinek ez még csak eszé ágába sem jutott. A konstantinápolyi efendit látta ben nem mindenki, a török követség vendégét, ki Arzui Szejahat (utazásvágy) által ösztönöztetve, a királyi Iszfahant s a paradicsomszerű Sirázt — mint a persák nevezik — akarja meglátogatni. Összebarátkoztunk; de azért egypár makacs sííta meg nem állhatá, hogy egyszer-másszor szememre ne lobbantsa a szunniták igazságtalanságát, különösen egy varga volt az, kinek nagy, zöld turbánja Alitól vett származását jelenté, ki újra, meg újra a három khalifa bűnös bitorlását kezdé felhordogatni, mit állítólagos őse ellen elkövettek. „Mit, hát Omeri Hattab (Omer, a fakereskedő) s e nevet egy sereg szitok követé — mit, hát az eszeveszett Oszman akartok-e szembe szállni Alival, Istennek ezen oroszlánjával, a leghatalmasabb hösszel, ki a prófétától csak egyetlenegy hajszálnyira különbözött? Istenemre, efendi, csodálom, hogy olyan tulajdonaid mellett be nem látod e kiáltó igazságtalanságot s a mi vallásunkat fel nem veszed.“ Hogy a heveskedések kikerültessenek, sokszor félbeszakaszták őt, s más tárgyra vitték át a beszédet, de az én vargám megint neki melegedett s akárhányszor csak azon vettem észre magamat, hogy megragadja paripám kantárát s ezen örökösödési kérdésről oly lelkesülten beszél, mintha az egész esemény, mely 1200 évnél is régibb, talán csak tegnap történt volna.

Az éj igen szép volt, hasonló az előbbi kettőhöz, s az idő gyorsan mult vidám beszélgetések és vitatkozások között, s még távol vala a hajnal, midőn a kis pusztaság utolsó részén is átkeltünk s a Pul dellak (a fürdőszolga hidja) karavanszeraihoz érkezénk. Ez a nyugati hegységből eredő s elegendő széles folyón visz át. E hid, mely

imitt-amott már pusztulásnak indul, egy fürdőszolga költségén épült, s azt beszélik róla a többi között, hogy egy e vidéken járó arisztokratikus khan, méltóságán alulinak itélé, oly alacsony származású ember építményét venni igénybe, a miért is minden cselédestül inkább a folyón akart átgázolni, de a rohanó ár magával ragadta s büszkesége büntetéseül a habok között lelte sirját. „A folyó fenekéről pokolba jutott — tevé hozzá utitársam — hol arisztokratikus érzelmei gyötrelmére egy katlanban föl majd a legalábbvaló gonosztevőkkel.“

A karavanszerai egészen a hid mellett áll. Megálltunk, s mikor itt a hideg, pusztta köre egy kis pihenés végett lefeküdtem, oly hatalmas álom környékezett meg, hogy a világ minden kincseért nem adám vala, ha legalább egy félórig alhatom. Nem maradhattunk tovább egy igen kurta negyednél, minthogy a társaság kora reggel akart Kumba, a szent városba érkezni, hol bucsu, vásárlás éssok egyéb foglalkozás várakozott a kis karavanra. Kum, mely a távolban csakhamar feltűnt számos zöld kupoláival, s kivált pedig a sirboltnak a kelő nap által megvilágított, s gazdagon aranyozott nagy kupolájával, a persa hölgyvilág szent városa. Itt nyugszik Fatima, Imam Riza nővére, ki az akkor Meshedben tartózkodó bátyja iránti gyengédség által vonzatva, Bagdadból hozzá akart utazni. A magasságos asszony nem juthatott el vágyai céljához, mert Kumban megbetegedett, meg is halt, s most 444 szent társaságában itt fekszik eltemetve. Ezen szent sírokon kívül, valamint Kerbela, úgy ezen város is kedvencz temetkezési helye a persa nőknek, kik az ország minden tájáról ide hozatják magukat. Meddő anyák, férjeiktől elüzött asszonyok s a Hymenért mind hiába epedő leányok járulnak ide e sirhoz, a szent urnő kegyteljes

pártfogásáért esedezni. Ez azonban egy általában nem szolgál azért akadályul, hogy e város tolvajok, rablók, gyilkosok s más egyéb gonosztevők gyűlhelye legyen; mert Kum, Beszt (asylum) a törvény által üldözöttek számára, s ki a bakó kezéből kisiklék és szerencsésen ide menekült e szent falak közé, biztos lehet róla, hogy bánatom nem éri.

Azon ponton kezdve, honnan a város már láthatóvá lesz, itt is, mint egyéb bucsújáró helyek közelében, apró köhalmocskákat találni, melyeket kegyes zarándokok emelnek, szent zsolomák éneklése közben. Imitt-amott egy-egy bokor is áll, beaggatva a legtarkább rongyokkal. Mindenki itt akarja hagyni tiszteletének zálogát, s egyik a kövekhez, másik a rongyokhoz folyamodik. Mondják, hajdanában szokás volt az is, hogy az ilyen szent fákba minden arra menő egy szöveget ütött, a mi ősrégi szokás s hihetőleg ugyanebben keresendő a nálunk oly sokak előtt talányszerű „vastuskó“ eredete is. Én is leszálltam számárkámról és piros selyem keffiemnek egy rojtját szinte odaakasztám az egyik bokorra. Milyen csodás vegyülék van itt egybe halmozva, a világ minden részének szöveteiből! India és Kasmir szövetei, Anglia és Amerika gyártmányai, a kurd, arab és turkoman nomad törzsek durva ruhaneműi tarkán vegyülnek egymással. Imitt-amott egy-egy gyönyörű sawl-darab is található, mely persze nagyon szemébe ötlük az értte epedő utazónak, de azért senki sem mer hozzá nyulni, mert az eltulajdonítás a legnagyobb szentségtörésnek tartatik.

Még mielőtt a városba jutottunk volna, egy igen nagy temető maradt el mellettünk. Ez lehet legalább is félmérföld terjedelmű, sokkal nagyobb, mint a meshedi, de azt mondják, hogy nagyságra nézve a kerbelaihoz nem

is hasonlítható. Maga a város a lehető legszomorúbb tekintetű. A bazár közepén álló karavanszeraiban szálltunk meg, s nem mondhatom ki, mennyire örültem, meghallván, hogy a karaván itt két napi pihenést tart. Egypár órával felüdülésünk után, incognitomhoz hiven, mindenekelőtt a szent sirt kellett meglátogatnom, s ruháimat megtisztítván, s a szokásos mosdásokat végezvén, a többi bucsújárókhöz csatlakoztam, kik a távolról pompásan ragyogó kápolna felé indulának. Ha nem csalódom, csakugyan én voltam a legelső európai, ki azon szerencsében részesült, hogy a persa hölgyvilág ezen szentélyét meglátogathassa. Chardin azt írta le, a mit szolgálja mondott el neki, Ouseley a maga sovány tudósítását egy persától nyerte, ki a követségi személyzet tagja volt, s bárha Carlian úr, a mostani udvari fényképész s a vegytan tanára Teheranban, az előcsarnokot lephotografizta is, s a képet: „un tableau reussi du saint sépulcre“-nek czimezte is, egész bizonyossággal állíthatom, hogy műtétele közben, a belső udvar ajtai zárva valának, mert a világ minden befolyása sem lenne elég hatalmas azt kieszközölni, hogy a tisztátalan frenginek megengedtéssék a szentélybe csak egy pillanatra is betekinteni.

Az ember először egy küludvarba jut, mely szép fákkal van beültetve, s azon számos szeidnek szolgál tartózkodási helyül, kikre az állítólagos ösanya őrzése van bízva. Már innen vezet egy út, magas portalén át a belső udvarba, melynek közepén a pompás kupolával koronázott kápolnácska emelkedik. A „nagy“ Abbasz Sah és az „igazságos“ Kerim Khan voltak azok, kik ez épület felékesítésére legtöbbet tettek. Mesés azon aranyak száma, melyeket a meglehetősen nagy kupola megaranyo-

zására fordítottak, s ha jól tudom, a kupolát három körömvastagságú aranylemez borítja. A bejárást egy portale diszíti, melynek remek kasi-művei, a legfrisebb színekkel tarkálló s részarányosan elrakott arabeszkei, melyek között a mély azurkék a túlnyomó, varázs hatást gyakorolnak azon utazóra, ki ilyes keleti diszépületet most lát legelőször. Tizenhat márványlépcső vezet az ajtóhoz, mely vastag ezüstlappal van borítva, de rendesen nehéz szőnyeggel van fedve. Már a legelső lépcsőn le szokták venni a zarándok saruját, el fegyverét vagy botját, s ha az ember azután meglehetősen meggörbült állásban felmegy, mindenekelőtt meg kell csókolnia a küszöb hideg márványát s csak azután lehet belépnie. Az épület benseje még sokkal meglepőbb, mint a most említett rész. Itt az arabeszkek és kasi-művek közé tükrök s gazdagon megaranyozott virágok vegyülnek, s bárha egészen gömb is, mind a kupola mélyedése, mind a fal annyira túl van halmozva száz meg száz prismával, domborművekkel, fülkéekkel s más egyéb építészeti cifraságokkal, hogy pompásnak igen, de csinosnak és izlésteljesnek bizonyára nem mondható. A koporsó, melyet massiv ezüst-rácsozat kerít, s mely mindig drága szőnyeggel van borítva, épen középen áll a nagy csillár alatt, a boritékot évenként csak egyszer veszik le a szent hulláról s a kegyes zarándokoknak rendesen csak egy kis részecskéjét szokták megmutatni. Mint másutt mindenütt, úgy itt is imatáblák függenek alá a kerítés rácsairól, némelyek maguk olvassák ezeket, mások úgy olvastatják, mások ismét az itt nyüzsgő szeideknek fizetnek, hogy a korán egy némely mondatát ezek reczitálják el helyettük. Van itt kiáltás, ének, sirás-rivás, szeidek szemtelen hangú ajándék-követelése, — de mindez az áhíthatoskodókat nem

zavarja, mert a kiállhatatlan lármának közepette nem egyet lehet látni, ki, homlokát a kerítés hideg érczéhez nyomva, ott ül órákhosszat, merően bámulja a koporsót, magát semmi által sem zavartatva. Beléptünkkor engem a falakra s a rácsokra aggatott drágaságoknak nem annyira tarka vegyülete, mint inkább roppant tömege lepett meg kiváltképen. A persa igen szereti a drága köveket és nemes érczeket. Azt hiszik annálfogva, hogy ezekben a szenteknek is nagy kedvük telik, s innen van, hogy ez utóbbiak nyughelyét igen meglepő nagyszámú ékszer diszesíti. Minden gyémántnak, minden arannyal vert fegyvernek meg van a maga története, vagyis azon oka, mely az adományozót arra ösztönzé, hogy idehozza. Elöttem egy igen szembeötlő ezüst-tű vala különösen feltűnő, s midőn e felől tudakozódnám, azt nyertem válaszul, hogy ezt egy férj hozá ide ajándékol. Ez ugyanis hűtlenné lett nejéhez s utóbb azt el is adta a Turkomanoknak. A nő évek hosszat epedt a turkesztani rabságban, s midőn onnan a szentnek sirjához ajándékot küldene, — férjét annyira előfogta a lelkiismeret mardosása, hogy hét egész esztendeig mind szünet nélkül kereste aztán, s midőn végre feltalálta, kiváltotta s hazavitte, akkor adá a most említett hálaáldozatot a szent Fatimának. Bárha bagdadi öltözetem a siíták fanatikus gyülekezetében nem egy előtt szemet szúrt is, hála utitársaimnak, nem ért semmi kellemetlenség. Ha az ember meglátogatta már ezen szentnek koporsóját, szokás a közelében nyugvó földi nagyokról is megemlékezni. Ezen oknál fogva én is velük mentem azon utitársakkal, kik Feth Ali Sah és két fia sirját keresék fel, s kik gyönyörű alabastrom koporsókban fekszenek, melyek külsején, az egyszerű feliraton kívül, meglehetősen hűn talált képük is

oda van vésve. Feth Ali Sah, bárha Kadzsar, ha egyébért nem is, de legalább személyiségeért nagy kedvességben állott a persák előtt. Az egész országban neki volt leg-hosszabb szakála, mindig ő öltözött a legszebben, korá-nak legnagyobb hölgykedvelője, s a legügyesebb és leg-délczegebb lovasok egyike. Uralkodása méltatlankodásait csakhamar elfeledték, de ezen tulajdonai sokáig fennma-radtak még a hiú persák emlékezetében.

IV.

A kegyes kötelességeknek eleget tévén, neki indultam a városnak, nevezetességeit megszemlélendő. S mint rendesen, itt is a bazáron kezdém, mely épen most a gyümölcserés ideje alkalmával, telve volt az egész Persiában oly híres görög-dinnyével. Ezen gyümölcs jóformán egész Persiában otthonos, s az őszi hónapokban a népség nagy részének kizárólagos eledele, nedvét pedig (Abi Hinduvana) — a mi elég különös — számos betegségnél orvosság gyanánt szokás használni. S mi több, még héját is felhasználják. Előbb megszáritják, aztán megfőzik s ha már most ennek forró levébe valami vászondarabot áztatnak, ezt a növény phosphortartalma használható taplóvá változtatja. A dinnyén kívül itt igen jó őszi barack és gránátalma is található. Leghíresebbek azonban az itteni cserép-neműek, kivált egy bizonyos fajta hosszú nyakú korsók, miket a szent város földéből gyártanak. Mikor így a bazárban andalognék, a többi között egy karton-festő egyszerű bódéja tűnt fel előttem kiváltképen. Az iparos persa hatalmasan nyomkodá kék festékbe mártogatott nyomómintáival az előtte fekvő durva vászondarabot, s mikor hosszasan nézném munkáját, felkaczagott s engem frenginek tartván, odakiálta hozzám nyeggetve: „Megszabadulunk nem sokára a ti drága és furfangos kartonszövedeitektől, eltanulunk tőletek nem sokára mindent, s ha a persáknak nem lesz már szükség-

gük frengisztan mesterségére, bizonyosan tudom, idejöt-
tök koldulni valamennyien.

Épületek dolgában Kum, bárha már az ős hajdankor-
ban is híres város, ma igen szegény. Környékét páratlan
zöld virányúnak szokás emlegetni, a mi természetesen
csakis a sivár Persiára nézve állhat, s mi egyedül azon
gazdag vízvezetéknek köszönhető, mely e becses nedves-
séget a szomszéd hegyekről idehozza. Mindamellett a
szabadon merített víz némileg sós izü, de a mi a kutak-
ból jön, az ment ettől, okát kérdezvén, azt nyertem egy
persától válaszul, hogy a szent Fatime' kíséretében egy
arab jött ide hajdan, ki a várost bizonyos agyagvegyülék
készítésére tanítá meg, melylyel ha a kutakat és vízme-
denczéket kisározzák, a víz lassankint minden sós izétől
megszabadul. S bárha itt ezen hatást tisztán természet-
feletti erőknek tulajdonítják is, meg nem állhatom, hogy
a netalán itt megforduló európai szakértőnek a most em-
lített agyag vegybontását ne ajánljam.

Jó darabig időzvén a városban és környékén, vissza-
tértem a karavanszeraiba s itt egy sarokban szegényesen
öltözött, félénk tekintetű persákat láttam gubbasztani.
Feléjük mentem, s épen meg akarom őket szólítani, midőn
egyik utitársam odakiált: „Efendi, mit cselekszel? Csak
imént jártál bucsút s már is be akarod szennyezni maga-
dat ezekkel a tisztátalan zsidókkal?“ Zsidók, gondolám
magamban, akkor ugyan kiáltozhatsz, persa barátom! S
midőn Izrael e szegény fiai észrevették nyájasságomat,
kijöttek többen czelláikból, a szó szoros értelmében kör-
ben fogtak, s mindig félénken körültekintgetve, elmon-
dák, hogy ma (pénteken) készítik el a holnapi szombatra
való eledelüket, minthogy akkor semmi olyással sem
szabad foglalkozniok, a mi netalán a dolog színét viselné

magán. Az idősbek egyike meg nem állhatá, hogy könyezve ne szóljon azon sanyargattatásokról, miket az ő hitsorsosai itt szenvednek, s mily öröm ragyogott szemében, midőn előttem, a vélt ozmanli előtt a szultán szelid kormányát magasztalá. A szultánt nem tudta eléggé áldani; de az Izraelitának sejtelve sem volt arról, hogy az ottani nemes cselekedetek rugója egyedül a mi felvilágosodott nyugotunkban keresendő.

Kumot harmadnap mulva hagytuk el, s a mintegy négy óra hosszát tartó kietlen, sivár út után Lenkiran faluba érkezénk. A karavan benn a faluban települt le, de én kellemesebbnek tartám a napot egy közeli kertben tölteni, melynek közepén egy Imanzade (Iman utód) kápolnácskája áll. Ezen Imanzadek sirjai nagy számmal vannak Persiában, s bizonyára nem élt hajdan egy tizedrésze sem e szenteknek, kiket mai napság tisztelnek. Nem csoda; minden falu, legyen az bármily kicsiny, külön szentet akar birni. Kapják magukat, hevenyésznek egyet, kigondolnak róla valami mesét, a költött hős esztendői fölé kápolnát emelnek, melyet nyomban zöld cserép alá fognak. Zöld vala azon szín, melyet a szent sarjadék élete folytán fején hordott, zöldnek kell lenni sirjuk fedelének is. A mint a fák árnyékában ott pihennék nyugalmasan, oda settenkedett nem sokára a sirnak öre is. Csodadolgokat beszélt az üdvözült szentnek hatalmáról, s csak épen tegnap történt, mondá, hogy egy persakhan, ki ugyanazon helyen pihent, melyen most én ülök, midőn utóbb ittas állapotban akarna a kápolna belsejébe menni, a guta abban a nyomban megütötte. „Igen, efendi — mondá — a szentekkel nem lehet tréfálni.“ Arcza a beszéd folyama alatt a lehető legkomolyabb vala, de csakhamar úgy sejtém, hogy egypár fillér volt tulajdon-

képen szive igaz ohajtása, s mikor ezt átadtam neki, el is tisztult onnan azonnal.

A magánosság sokszor igen jól esik az embernek, a különben mindig pezsgő karavan-életnek közepette, kiváltképen állt ez az eset rám nézve, kinek a fanatikus siiták társaságában örökké csak a legfurcsább felekezeti vallásos kérdésekre kellett felelgetnem. Magányomban képzeletem a legcsodálatosabb képeket festette oda magam elé. Gondolataim Persiából el a messze nyugatra repültek, s visszagondoltam mindazon alakokra, melyekben a keletet, kivált pedig a régi persiát, egykor képzelém. Igaz, sok másként állt azokban, sokkal költőiebben, mint a mit a valóság nyujtott, s még sem fojthatám el magamban a mély megihatottságot, midőn tekintetem egyik-másik falusi lakosra esett, kiből a med típusz itt különösen észrevehető. Arczélük körvonalai azon illusztrációkat juttaták eszembe, melyeket syr és méd domborművek nyomán Layard, Rawlinson s más utazók műveiben láttam, s hogyan dobogott szivem, midőn az előbbi másolatok helyett, most maguk az eredetiek állottak előttem.

A nap rég leáldozott már, midőn Szengszeng, úgy-mint a legközelebbi állomás felé utra keltünk. Rendesen Surab és Paszingan felé szokás járni, de a jelen esetben a táj egészen víztelen levén, ezt az irányt mellőztük. Az út a legborzasztóbb sivatagok egyike. Az egész környéken nincs egyetlen egy vízcepp, nincs a földmívelésnek semmi nyoma sem, s pedig e hely Persia szívében fekszik. Miután elfeledtem vízzel ellátnom magamat, sokat kelle a szomjuságtól szenvednem, s Szeng-szengbe érven, a csatorna kellemetlen szagú vize nem sok enyhülést adott, miért is nagyon örültem, mikor a jövő éjjel utunknak a pusztán átvezető legutolsó darabját is megtettük,

s szemeink előtt Kasannak, Persia másodrangú városának kupjai tüntek fel a távolban. A persák társaságában utazó európaiakat mindig a kíváncsiság egy bizonyos foka tölti el, valahányszor egy-egy városhoz közelít, mert utitársai igen sokat beszélnek annak fényéről, pompájáról s ritka érdekességéről. Kasan szépségeit három órával a kapun való bementünk előtt, már a legdagályosabb kifejezésekben hallám magasztaltatni. De ezek pusztá szavak jobbjára, melyek egyébiránt egy keleti tudós földirati munkájában is találhatók, ki Kasant kertjeire, szántóföldjei- és vizére nézve páratlannak mondja az egész világban. De mind e magasztalt tárgyak közül, engem csak egy lepott meg igazán, s ez a rézművesek bazárja, kik a híres kasani üstöket készítik. A Miskaran bazarban valami 180 műhely áll egymás tözsomszédtségében, melyekben izmos kezek kolompolnak egész napon át, s s holott a zaj már jó messziről is hallható, el lehet képzelni, hogy veszi ki magát ez a pokoli lárma, a bazárnak kellő közepén.

Feltűnő volt előttem, hogy e pokoli zajban hogyan értik meg egymást ezen emberek; azonban nem hangjai a szájnak, hanem csupán mozgása közli a gondolatokat, s az idegen csak úgy vehet ki valamit, ha fülét egész közel tartja oda a kiáltóhoz. Bárha a nyers érczet a távoli Oroszországból hozzák is ide, a gyártás mégis a kasaniaké kizárólagosan, kiknek művei szilárdságra és csinra nézve páratlanoknak tartatnak. Mondják, hogy a híres fényezett téglákat, melyek világos szineik tündöklő fényét évszázadokon keresztül megtartják, — ezen városban találták volna fel. Hajdan kasani-nak neveztettek, ma azonban csab kasi-nak hívják s egész Közép-Ázsia építészeti emlékeinél, földiszítmény gyanánt találhatók.

Gyakran egész homlokzatok, kivált portalék, a legszebb arabeszk-alakban ilyen fényezett téglákkal rakvák ki, másutt ismét, mint például Szamarkandban és Heratban ilyes téglamozaikból a legszebb virágok láthatók. Minden egyes levélke más és más földdarab, mely úgy van mesterségesen egymásba illesztve, zománca oly erős és tartós, hogy a téglá maga hamarább eltörik, semmint boritékja megsérülne.

Ezen művészet állítólag Timur korában volt Kasanban a legvirágzóbb állapotban, üzetik ugyan még ma is, de az elsőség hajdani dicsőségét, ma már egyéb városok is kétségessé teszik.

Kasan ezen kívül nem csak selyem- és bársonygyártmányairól hanem skorpióiról is híres, melyek a bennszülöttek állítása szerint az idegen utazót csupa vendégszeretetből nem bántják. Azonban ez is ép oly költöttnek látszik előttem, mint a mianei poloskákról szóló ellenkező tudósítás, s bizonyára mind e rovaroknál sokkal gyötrelmesebb az a tömérdek Luti (csavargó komédiások), kik Kasanban minden idegent megrohannak, s nem mennek addig nyakáról, míg nyugodalmát valami adománynyal meg nem vásárolja. Mikor a karávanszeraimban megérkeztem, már valami tíz darab várakozott reám, kik síppal, dobbal, trombitával éktelen lármát ütöttek, s míg az egyik medvét tánczoltatott, egy másik szemközt állt velem s magasztaló költeményeket szavalt, melyekbe nagy csodálkozásomra az én nevemet is beleszötte, melyet előlegesen, természetesen az utitársaságtól tudakolt ki. Valami félóráig eléggé nyugtalan hallgatója voltam e fülsértő zajnak, mit a persák mulatságnak neveznek, s mihelyt visszavonultam, azonnal megjelent a banda feje, ki minden tiltakozásom daczára, melylyel bizonyítani

ügyekvé, hogy én magam is koldus volnék, s hogy egészen közönyösen hallgattam előadásukat, nem tágitott mindaddig, míg valamit nem fizettem neki.

Kasanból az út jobbra egy falu romjai mellett visel, melyet Gebrabadnak (Tüzimádók helyének) neveznek, s átvezet a hegyen, melytől a sík és pusztaság balköz felé maradnak el. Ha a holdvilágos éj a Desti-Kuvir már elhagyott részeit is regényes színbe öltözteté, még inkább cselekvé ezt most, mikor a keskeny hegyi uton haladánk, óriási sziklaszirtek s a legbizarrabb alakú hegyek között. Minden tíz lépésnyire mássá lett a táj, többé-kevésbé regényes, a szépség főfokát azonban akkor érte el, midőn azon nagy Bend vagyis vízmedencze alá érkezénk, melyet Sah Abbasz a sziklákba vágatott, hogy a hegyi hólevet, a nem messze fekvő kopár sikságra vezesse. Bár az idő késő ősze járt, a hosszú, tojásdad medencze, melyet az elzárt völgy képez, szinig telve volt vízzel s az ötven láb magas sziklafalról alá ömlő vizzuhatag a holdvilágított éjjelen — mint a persák mondák -- gyémánt vagy drágakő folyóhoz hasonlított, s bizonyára nem hiányzott szépsége. A zuhatag tompa moraja messze elhangzik a néma éjszakában a hegyek között, s a ki ide a sivatag pusztá felől érkezik s szomját egyenyhitő itallal csillapíthatja, ezt a vizet nem adná a legfelségesebb tokajéért.

Nekem igen tetszett a vidék, s midőn utitársaim csodálkozásomat hallanák, azt mondák: „Ez még mind semmi Kuhrudhoz, jövő reggeli állomásunkhoz képest; az valóságos paradicsom. Olyan tágas kerteket, oly gazdag gyümölcs-áldást, s olyan jó levegőt, bizonyára sehol a világon nem találsz.“ S ahoz képest, a mit utam eddig elé nyujtott, Kuhrud a maga kerteinek tömegével, meszszeterjedő, gondosan művelt szántóföldeivel csakugyan

igen kellemes tekintetet nyújtott, s valóban méltó Persia egyik legszebb helyének nevére. Ezen nyájas völgyben esett volna el, mondják, Darius orgyilkos kezektől, a nagy Sándorral küzdött szerencsétlen kimenetelű csata végeztével, legalább Chardin s utána más európai utazók ezt állítják.

A mintegy 300 házból álló Kuhrud falucskában igen vidáman töltök a pihenés idejét. A karavan a Csaparkhane-val (postaház) szemközt települt le, mely itt is, mint Persiában mindenütt, emeletes épületből állott, melynek emelete azonban (Balakhane)*) csak egy szobát foglalt magában előkelő utasok számára. Miután derült utitársaimmal együtt theámat elköltöttem volna, körülnéztem kissé a faluban, s végül a most említett póstaházat is meglátogattam, melynek felső vendégszobájában egy csomó, európai nyelven s irónnal irt karczolás vonta magára figyelmemet. Az egyik sarokban kettős francia pársor áll. Gallia valami heves vérű fia, ki a fárasztó lovaglás után itt néhány pillanatig enyhet akart találni, az első két sorban epedő szavakban fejezi ki honvágyát, mely a „belle France“ után sovárog, a másik kettőben pedig keserű evődését azon csalódás felett, mit az oly költőileg rajzolt Persia költe benne. Közel ehez, hegyes hosszúlábú betüket fedeztem fel a falon, mikkel itt egy derék Teuton akarta nevét megörökíteni. S mit hisz a nyájas olvasó, mit irt ez a falra? Kritikát a francziának négy sora fölött, kritikát, mondom, s még pedig ugyancsak élelet. Szegény, becsületes német! A persa póstalovak, ezek a valóságos gebék összetörték minden csont-

---

*) A balakhane től származik, az olasz balcone s a német balkon.

ját! Ki akarja magát pihenni, de azért van mégis annyi ideje, hogy a távol Iránban nyomát hagyja nemzete híres alapos tudásvágyának. A fal egyéb részén hieroglyphszerű vonásokban különböző neveket láttam felírva, közel az ajtóhoz pedig angol nyelven e következő különös felirást: „Sokkal fáradtabb vagyok, semhogy valamit írhatnék, tehát nem is írok semmit. J. L.“ Egyébiránt e kezdőbetűk viselőjét személyesen is ismerem s emléke kivált egy felelete folytán nyomódott lelkembe. Egyszer ugyanis azt a kérdést intézém hozzá, miért alszik ő tíz óra folyásáig, holott más ember hattal vagy héttel is megelégszik, briff stoicismussal azt felelé: „Igen uram, ön és a többi szárazföldiek heves vérűek és gyorsan alusznak; de én lassan alszom át álmomat.“

Majd e is feledém felhozni azon kölcsönös szerződést, melyet itt a karavan néhány tagjával kötöttem. A mint tudva levő dolog, Teherantól egész idáig sokat kelle kiállanom síta utitársaimtól pseudoszunnita voltomért; mert minden kínálkozó alkalmat megragadtak, hogy az oly kedvelt, előttem azonban annyira gyűlöletes diskusziókba bocsátkozzák, s ha visszavonultam, a legkeserűebb sarkasmusok nyilzápóra kísért mindenüvé. Egyik Omert kezdé szidni, másik Oszman és Abu-Bekr khalifák ellen fakadt ki, a harmadik, a legilletlenebb kifejezésekben nyilatkozott Ajesa, a próféta neje, mint a szíiták legfőbb ellensége ellen, s bárha ezen urak és urhölgyek gyalázása, in petto nem okozott is nekem valami nagy keserűséget, nem volt szabad hivatalos haragomat valami mormogással ki nem fejeznem, vagy, a mi természetesen még veszedelmesebb volt, egyik vagy másik megjegyzést nem tennem. Minthogy ezen szóvita nem egyszer igen szenvedélyessé fajult, s száműzött minden nyájasabb társalgást, Kuhrud-

ban azt határoztuk és állapítottuk meg, hogy ezután a siítismusról és szunnitismusról naponként csak egyszer fogunk beszélni, s ekkor is a reggeli imádság után. A ki ezen tárgyat a nap egyéb részén szőnyegre hozza, egy görög-dinnyét fizet büntetésül. Mind beleegyeztek, csupán egy agg Sirazi, ki a bitorló Omar elleni gyűlöletből ennek nevét saru-talpa bensejére írta, hogy egész napon azon tapodjon, csak ennek volt kifogása ellene s azt mondá: „Ha 100 hold dinnyét kell is fizetnem, még sem szünöm meg Omart, azt a rühes kutyát szidalmazni!”

Kuhrudtól az út még egy darabig hegynek fel vezet, s azután meglehetősen meredeken hajlik alá a tuloldali sikságra, melyen Szof falu, következő állomásunk fekvék. Minthogy utunk legnagyobb része hegyes vidékeken vezetett át, a korá reggel nem csak hűvös, hanem meglehetősen dermesztő és hideg volt. Az utazók imitt-amott leszállottak s egy köteg Bute-t szedtek, egy fajta mézgás cserjét, mely nyers korán is ég, száraz állapotban azonban hangos ropogással lángol. Rendesen egy nagy rakást szokás meggyújtani, melyhez mindenki egy-két darabot szolgáltat, a láng vitorán lobog, s ha az ember felmelegült, tovább folytatja útját ujjal. Midőn e reggel körülbelül mintegy másodizben álltunk az ilyen tűz előtt, élénk czivódás hangzott fel mögöttünk, melybe néhanéha vad kiáltás vegyült, s mikor mind figyelni kezdünk, két lövés dördült el, szörnyű jajkiáltással nyomában, mi a karavant egészen megrémítette. Mindazon irányban szaladtunk, honnan a lövés hangzott, s egyik utitársunkat ott találtuk zúzott karral a földre terülve. Az egész esetnek ez volt az oka: Néhány lovas, kik Sirazból a kormányzó által évenként küldetni szokott adót vitték volt

Teheranba, észrevették azon zsidó-kalmárokat, kik Kuh-rudban hozzánk csatlakozának, s elébb gunyolni, utóbb pedig tetteleg bántalmazni is kezdék őket. Egy persa, ki a bántalmazottak iránti rokonszenvből védelmezni akará utitársait, keményen feddőzve dorgálá a hetyke siraziakat. Ez utóbbiak egyik heves ifjú tagját az még jobban felingerlé. Fenyegetőzött, s midőn a mieink néhány lépést tettek feléje, ő — mint mondá — ártatlan tréfából, golyót akart keresztül röpíteni ez egyik zsidó magas prémes süvegén. Lőtt. De Allah pártfogása alá vette Ábrahám fiait, s a golyó, a zsidónak süvege helyett, a persának karját találá. A földön, vérében fekvőnek megpillantása felbőszíté egész karavanunkat, s bárha a gonosztevő megiramlott is, a mint csak lova birta, mégis utolérített, s mindjárt abban a nyomban irtózatosan elverték, s előbb leköpdösvén és szidalmazván, megkötözték irgalmatlanul s odahozták karavanunkba. Minthogy sem a félholtra vert sirazi, sem a megsebzett iszfahani sem gyalog, sem lóháton nem mehettek, egy öszvérre tették őket kosarakba, s már fél óra mulva a legbizalmasabban beszélgettek egymással. Egymás sebeit kötöztették, vigasztalák egymást és összecsókolódtak, mert keleti felfogás szerint egyik sem volt oka semminek. A sors akarta így s ennek végzetébe bele kell nyugodnia mindenkinek.

Ott, hol a hegység végződik, a vidék egész Iszfahanig, bárha a mi fogalmaink szerint távolról sincs még jól ki-művelve, mégis sokkal nagyobb gond van a földekre fordítva, mint bárhol egyebütt. Szof felé, a szefevik egykori fővárosa előtt, utolsó állomásunk Murcsekhur nevű falu vala. Itt a falusi bíró, a sirazi kormányzóhoz való ragaszkodásából meg akarta szabadítani a foglyot; de a

karaván határozottan ellene szegült s másnap reggel tovább folytatta utját, hogy a gonosztevőt az iszfahani törvényszék kezébe szolgáltassa.

Midőn szeptember 13-kán reggel azon az uton voltam, mely nem sokára a nagy Abbasz hajdani fővárosába vezet vala, minden azelőtti olvasmányom daczára Iszfahan pusztulása, szegénysége és romhalmaza felől, nem fojthatám el növekvő kíváncsiságomat. Valami három órányira a régi fővárostól már észrevehetők egykori nagyságának nyomai, melyek között a Maderi Sah karavanszerai (a sah anyjának karavanszeraija) a legnevezetesebb. A maga idejében kétségtelenül ez volt a legpompásabb e fajta épület, mely oly pazar fénynyel vala építve, mi nem egy királyi palotának méltán díszére válhatnék. Minthogy a várost a kora őszi reggelen ködszerű homály borítá, csak a jobbra s balra álló egyptár minaretet vehettem ki, s azon magas, gömbölyű tornyokat, melyek galambfészkekül szolgálnak. Feltűnő, hogy ezek Herat, Nisabur és egyéb városok környékén is mutatkoznak, mi arra látszik utalni, hogy egész Közép-Ázsiában szokás volt a keletiek ezen kedvencz madarainak a városokon kívül ilyen díszes galambduczokat emelni.

Végre a köd felemelkedett s szemeim előtt ott terült a valóban óriási terjedelmű Iszfahan. A persa, kiváltképen az iszfahani, mindig felszokott kiáltani, ha szülővárosáról beszél:

„Iszfahan niszf dzsihan
Ger Lahur nebased.“

„Iszfahan a fél világ, ha Lahur nem volna.“ Azaz:

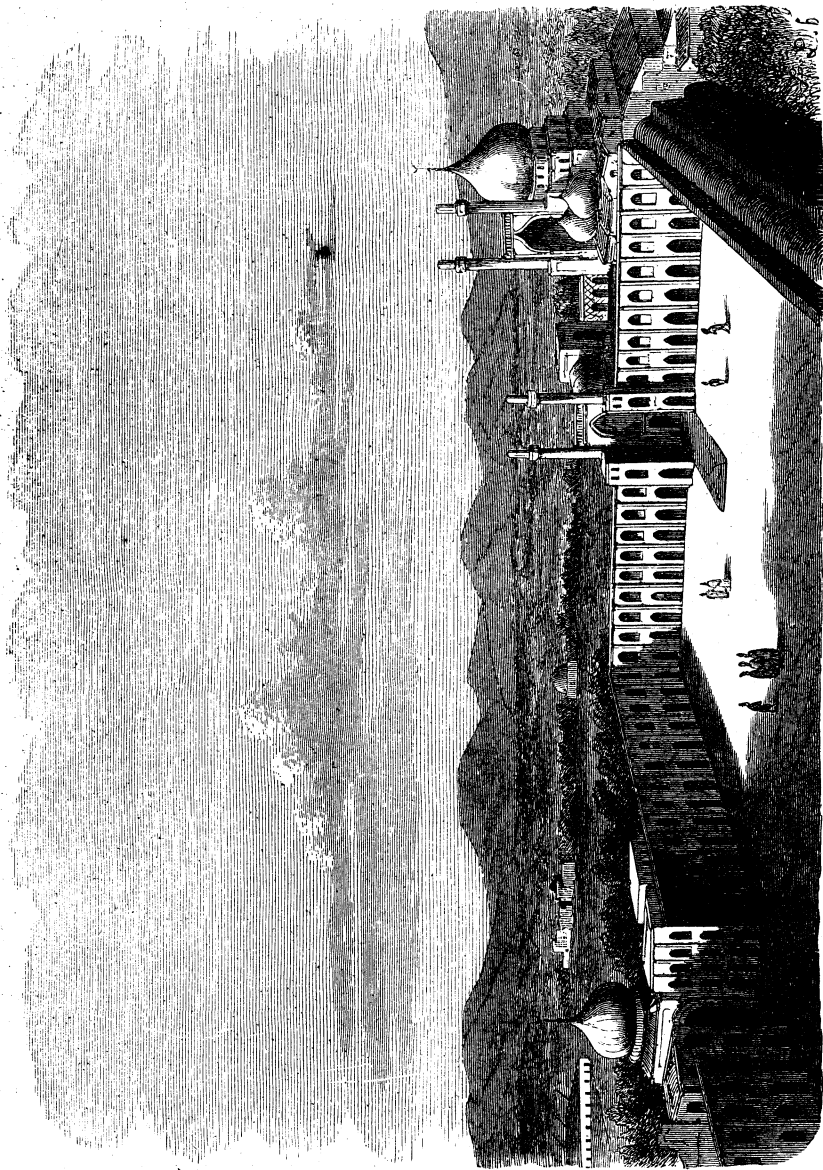
„Lahora után Iszfahan a legnagyobb város a világon.“

Hogy terjedelméről fogalmat nyújtson, azzal a kifejezéssel szokott élni: hogy a legderekabb lovasnak is két

nap kellene, a míg a várost körül-lovagolja. Ez körülbelől 16—20 farsakh lenne. Azonban a város körfala, midőn Chardin látta, virágzása idejében sem tett többet hat német mértföld kerületnél, s ha a városon kívül létező, terjedelmes kertekkel környezett lakházakat hozzá veszszük is, a persák mondása mégis csak keleti, azaz túlzott marad, Iszfahan, a mint így először merül fel az utazó szemei előtt, csakugyan imposans. Kelettől nyugatig lakások és kertek végtelen lánczolata vonul a szemlélő előtt, melyek között imitt-amott egypár kupola, torony vagy egyéb magas épület emelkedik. A szem semmerre sem találhat valami véghatárt. „Iszfahan környékének szépségét és termékenységét semmi sem mulhatja felül — mondja Malcolm — s a város első megpillantása meglepő. A mit a szem lát, az mind elragadó, a ligetek, a fasorok, a terjedelmes kertek, melyek száma ki nem mondható, s melyek, az egykor oly nevezetes város romjait eltakarják. De a közelebbi megszemlélés eloszlatja a csalódást, azonban mindamellet, ha tán fénynek nem is, de gazdagságnak nem egy maradványa található még e helyeken.“

Keleten minden csak kívülről szép, minden csak a távolban csillog; s épen ez oknál fogva egy cseppet sem voltam meglepetve, midőn a városba lépván, ugyanazon görbe utcákat, nyomorúlt viskókat, szennyet és mocskot, s az utcákon ugyanczon gödröket találtam, mint Teheranban s Persia minden eddig látott városában. Minthogy Iszfahanon szélességében kell vala áthatolnunk, majdnem egy órába telt, midőn a tágas, hosszú bazárokon, mik most jobbadán elhagyatvák, a város azon részébe jutottunk, mely a mai tulajdonképi központot képezi, s aránylag meglehetősen sok lakost szám-

lál. A legközpontibb karavanszeraiok egyikében szerény szállást fogadtam, egy napi nyugovással kedveztem magamnak s aztán másnap reggel azonnal neki indultam a pusztulása daczára is még mindig nagyon nevezetes várost megtekinteni.

Az Iszfahanban levő Mejdani Sah nevü főtérnek egy része.

V.

Iszfahan nevezetességei.

Az első, a mi Iszfahanban az idegent meglepi, ezek, a még mindig imposansoknak látszó bazárok. Órák hosszát lehet bolyongani e magas, fedett utczákon, melyek a város minden részében tömkelegszerűen nyomulnak s melyekben, nehogy az ember eltévedjen, ügyes vezetőre van szüksége. A város fénykorában ez valóban a legnagyobb látványok egyike lehetett. Iszfahan akkor fél Ázsiának központja volt. E boltok zsufolva valának kelet és nyugat mindenféle árucikkével, s körülöttük annyi külön nemzet tarka vegyüléke hemzsegett. Iszfahan, a nagy birodalom középpontja nem csak persáknak és araboknak, hanem indok, afghanok, középpázsiaiak, georgiaiaknak, örmény és néha európai kereskedőknek is gyűlhelyül szolgált. Milyen pompa és fényűzés tárulhatott fel itt egy Abbasz idejében a szemlélő előtt! Ma, a mint már említém, a bazar nagy része jóformán puszta. Az igazi persa bazar-élet csak egy igen kis darabon terjed, más felé sok pompás, tágas áruhelyen csak egy-egy dinnyeárus lézeng, ki óriási gyümölcseit mindenütt szétteríti, hogy raktára belterét valamiképen betöltse. Más helyiségekben szegényes kis kereskedők találhatók, kik tulságos nagy térben minden portékástul majdnem egészen elvesznek. A bazar nagy része, jóformán, azt mondhatnám, egész utczáik részint romba dőltek, részint telje-

sen elhagyatvák, vagy a használhatóbbak istállókká alakították át, — másfelé ismét az egyhangú síricsendet legfelebb egy a falak mellett félénken elsompolygó eb zavarja meg. Roppant ellentét a hajdan oly nagy Iszfahához képest, s az európai utazónak, ki ezen ellentétet szemléli, mintegy önkénytelenül azon versek jutnak eszébe, melyet a hódító Mohammed mondott volna, midőn a pókhálólepte konstantinápolyi Caesar-palotába lépett:

„A Caesarok büszke trónján ime hálót sző a pók,
S Efrasziab kupoláján a zordon bagoly huhog.“

Nem szándékom az olvasót Iszfahannak már oly sokszor adott leírásával untatni. A pompás maradványokról én részemről már semmi újat, semmi ismeretlent nem mondhatok, s csakis futó tekintet vetésére hívom meg a nyájas olvasót. A bazárból egy út vezet a híres Mejdani Sahra (a Sah fötere). E körülbelől 700 öl hosszú 200 öl széles Hippodrom szabályos négyszöget képez, melyek minden oldalán két sor boltozott fülke áll, mikben hajdan a legdrágább fényüzési cikkek árultattak, ma azonban részint pusztuló félben vannak, részint egypár szegényes Szerbznak szolgálnak tartózkodási helyül. Azon részén léptem be, mely fölött hajdan Abbasz Sah óriási zenekara állott, melyet a persák Nakara Khanenak neveznek, s mely annak idejében 500 trombitásból állott (relata refero), hogy ős persá szokás szerint mind a kelő nap első, mind a lenyugvónak utósó sugarait üdvözljék, vagy ünnepélyes menetek alkalmával a tömeg örömét zengő harsogásban repítsék a levegőégbe. Ezen részszel szemközt áll a Meszdzsidi Sah (Sah mecsetje), mely bárha pusztulásnak indult is, még mindig fenséges épület, s nyilásánál most is ott van még egypár azon büszke fák közül, melyek hajdan az egész tért diszítették. Közel a

meglepően pompás benyilóhoz szegényes kis kunyhó látható. Ugy hallám, hogy ez már régóta ott van, s egy dervis építteté, kinek a mecset annyira megtetszett, hogy engedelmet kért szegényes házikóját annak tözsomszéd-ságában emelhetni fel. Az engedelmet megnyerte, s a szegénységet ily közel látni a gazdagsághoz, épen nem szúrt szemet, hisz a keletiek annyira szeretik a szélsőségeket. Meglátogatám Lutf Ali balra fekvő mecsetét is, s nem maradt már egyéb hátra, csupán a meglehetősen központilag fekvő Ali Kapi (magas kapu) még, mely a palotába vezet. Ezen épületek ajtószárnyai ezüsttel valának bevonva, s midőn az e fölött álló erkélyre léptem, honnan az egész Mejdani Sahon elláthattam: bár minden oldalról csak romok meredeztek felém, lehetetlen volt mégis mély bámulatra nem gerjednem. Ezen tér, mely bizonyára a legnagyobb, melyet valaha város a maga bensejében zárt, virágzása idejében hihetőleg igen tarka, sajtás-gos és fölötte érdekes képet nyujthatott. A képzelet majd azon mozzanatokat idézi fel gondolatban, melyekben a szerencsés tömeg zsbongó tolongásban járt élvezetei után. A persák élénk, vidor véralkata ismeretes, ugy szinte az is, mennyire szereti a keleti a világos színeket s a tündöklő pompát, miért is kristályokat, drágaköveket és pipereczikkeket egészen Velenczéből s Franciaországból hozattak maguknak. Valóban, ez a persa Belvedere igazán nagyszerű lehetett! Azután ismét azon időkbe képzeljük oda magunkat, midőn a nagy Sah ezen erkélyről tartott szemlét harczosainak ezrei fölött, kik Ázsia más meg más részeiről gyüldngtek ide, hogy a királynak magukat bemutatthassák. A persák, kik a parthus lovaglási művészetet öröklék, a turkomanok s az arabok szellőparipáikon, az afghanok, georgiaiak, indok,

örmények, mind valamennyien összejöttek itt, s az európai utazóra, még azon pusztá visszaemlékezés is varázshatást gyakorol, mely gondolatban lelke elé idézi az ázsiai hajdankor e marczona alakjait. Mai napság mindez örömtelen, elhagyott pusztaság, a nap legnagyobb részén át síri csend uralkodik e helyeken s a mélabús hangulatot csak az töri meg, ha a főtér egyik sarkában hetenkint kétszer a szamár-kereskedők tartanak piacot, vagy valamely ünnepnapon a város főpapja, óriási zöld turbánokkal fedett kísérettel vonul át e tájon. Minő gúny a fénykor emlékére!

Az Ali Kapin belépván, különféle palotákat s épületeket látogathat meg az utazó, melyek közül a Csihil Szutun (40 oszlopos), Talari Tevile (istállók előcsarnokai) Hest bihist (8 paradicsom), Gül deszte (rózsa-csokor) a legnevezetesebbek és említésre legméltóbbak. Én a Csihil Szutunon kezdtem. A 40 oszlop közül, melyek az egész épület falaihoz hasonlóan tükörrel vannak bevonva, s arany diszitással ékesítve, én már csak 20-at láttam, — a többi húszról azt mondják, elégték. Mindazáltal ez a palota kristályszerű oszlopaival s vakító bensejével mégis a legpompásabb minden egyebek között. Bensejében egy 75 láb hosszú s 36 láb széles terem létezik, melynek falain e következő hat nagy festvény látható, s még pedig mind a hat igen jó rajzzal s meglepő színélénkséggel:

1. Abbasz Sah, a nagy, trónján ülve fogadja az özbeg fejedelmet Abdul Mumin bey-t, a persa fényes udvari környezet jelenlétében, melyben az udvari bohóc különösen az által válik ki, hogy egy másik udvaronc hátna lovagol. Ezen képpel szemközt

2. A „kis“ Abbasz Sahot ábrázoló kép alá, a mint az

India követét fogadja, ki hazája legkülönfélébb terményeit teríté a persa király lábai elé.

3. Egy csatakép, még pedig a híres Csaldirani ütközet, első Szelim és Iszmail Sah között. A persákra nézve egyébiránt szerencsétlenül végződött csata itt ellenkezőleg van feltüntetve. Több csoportozat meglepő szép. Ezzel szemközt:

4. Nadir Sah, Ázsia e legutolsó világverője, a mint indiai ellenségével küzd, mely utóbbit elefántja földre dobja.

5. Sah Tamaszp, midőn Humajun, északi India büszke uralkodóját fogadja. Ennek átellenében

6. A „kis“ Sah Iszmail, ki előtt Abdul Aziz, a bokharai sejbani fejedelem mutat be hódolatot.

Csihil Szutunból a Hest bihist palotába mentem. Ez is gazdagon fel van ékesítve arannyal, tükrökkel és arabesk-diszítésekkel. Hajdan varázs-szép kert környezé, de ma csupa pusztaság az egész környék s a palota csak is az előkelő hivatalnokok s az európai követségek nyaralójául szolgál, kik Délpersiából a mai főváros felé közelítenek. Lehetlen volt persa kíséremnek ellenállanom, s hogy nemzeti büszkeségüknek hódoljak, az annyira magasztalt Eden egyéb részeit is meglátogattam s az út valóssággal meg is érdemelte e fáradságot.

E pompás, részint félig, részint egészen elpusztult paloták környékéből egy nagy fasonon át a Zinde Rud, vagy a mint mondani szokás, Zaiende Rud folyóhoz érkezik az ember. Hajdan mind a két partját lakták, ma csupán az innensőt. Ugyszinte a hidak száma is megkevesbült s ma már csak három vagy négy áll fenn belőlük, melyek egyike a kőből épült s háromemeletes, még mindig méltó a csodálatos épület nevére. Huszonnégy ive

van, melyek úgy építvék, hogy a víz keresztül-kasul kigyózik el alattuk, s hogy az iszfahaniak ezen hidat a világ nyolczadik csodájának tartják, azt mondanom is felesleges, egyébiránt be kell vallanom, hogy amennyire én Ázsiát ismerem, ilyen épületre csakugyan sehol sem akadtam. A tulparton mai napság már csak az egy Dzsulfa falu nevezetes, melyet tisztán örmények laknak, kiket az Araxes partján levő hasonnevű városból Abbasz Sah hozott ide, a mikor számuk 30,000-et tett s huszonegy templomuk és nagyszámú papságuk volt. A jelen évszázad elején ezen oly szép és virágzó telepítvény 500 családra olvadt le s ma már alig számlál mindössze 1000 lelket, kik a Teheranban székelő orosz követség fenhatósága alatt tengődnek. Zsarnokság és önkény végre tönkre tette a sokat nyomorgatottakat; egy része Indiába menekült, vagy Java és Szumatrába, — a másik Orosz- vagy Törökországba, s igen találó vala püspökük válasza, midőn tőle a mostani király nyájának hogylétéről kérdezősködött. „Felség — viszonzá a főpap — a nagy Abbasz Sah idejében Transkaukaziából Iranba 50,000, Törökországba pedig csak 400 család vándorolt be; s ime, amaz előbbiben a roppant szám egypár nyomorult gunyhóra olvadt, az utóbbiban 100,000 gazdag s jóllétben élő hozzá szaporodott.“ Taddeus ur — mint a püspököt nevezék — ezen nyilatkozatával a törökök igazságszeretetére s a persák zsarnokságára akart utalni; szive mélyében azonban egyaránt gyűlöli mindakettőt; mert ha az orosz czár ő felségétől számára ideküldött gazdag gyémánt rendelre tekint mosolyogva, melynek évenként legalább is egypár ezer rubelt köszönhet, már e mosoly egy maga kifejezi, milyen hódolattal viseltetik a minden oroszok uralkodója iránt. Mind ő, mind valamennyi örmény, kik keleten

messze szerteszétszórva élnek, nem egyebek, mint amaz óriás láncznak szakadatlan szemei, melyek által a szent pétervári udvar befolyásának villanyfolyamát a Jegestenger partjaitól messze, egész az indiai tengeröbölíig árasztja. Ezen örménygyarmatnak azonban még a persák zsarnokságánál is többet árt a görög-nem-egyesült (keleti) és katolikus örmények között levő vak felekezetesteségi gyűlölet. Amaz előbbieket, nagyobb számmal is lévén, nagyobb gyűlölettel és megvetéssel tekintenek a nyugati szertartáshoz hajló testvéreikre, mint magukra a persákra és tűzimádókra. A katolikusok, mintegy 120 család, francia védurság alatt állanak s egy Erzerumban lakozó Monseigneur kormányozza őket. Ezek ép oly francia vagy jobban mondva római érzelműek, mint a hogy amazok oroszok, s valóban érdekes látni, hogy az éjszaki nagy kolosznak a nyugati hatalmak elleni küzdelme hány helyen s mennyi minden viszony által van képviselve.

Hogy még egyszer visszatérjek az imént említett épületekre, meg kell még jegyezni, hogy találkoznak még egyes persa nagyok, kik hazafias buzgóságból nagy áldozatok árán is készek elkövetni sokat, az idő vasfogától megóvándók Uj Iran fénykorának amaz emlékeit. A Sah is megteszi néha, hogy egyiket vagy másikat kijavíttatja, örök vannak felállítva, de mindez nem használ semmit. A mi keleten egyszer pusztulásnak indul, az óriási léptekkel siet végromlásához. Semmi sem állíthatja meg rohantában, s ha Teheran még sokáig fővárosa lesz az országnak a sokkal alkalmasabb Iszfahan helyett, úgy a Nagy Abbasz ezen egykori fővárosa is ugyanazon sorsra jut, minőre a hajdani Ragesz, Ekbatana, Nisabur s a középkor nem egy más nevezetes városa.

VI.

Az iszfahaniak.

Minthogy az iszfahaniak éleselműségét, csintalanságát és féktelen pajzánságát hirtől már Konstantinápolyban ismervén, a míg csak ott voltam, mindig azon törekedtem, hogy a mennyire csak lehetséges, a nép minden rétegébe bevegylhessek. Igen hamar szert tettem ismeretségekre, elfogadtam a meghívásokat s úgy találtam, hogy az iszfahaniak, bárha a most említett hír igaz is, mindazáltal tagadhatlanul igen érdekes népet képeznek. Minthogy a bár gyér kereskedelmi közlekedés folytán, mely Bagdad és Iszfahan között létezik, a szunniták megjelenése itt nem valami ritkaság, úgy az én fellépésem sem szúrta annyira szemet, mint Persia más részeiben. Az efendi név — igaz — egyptár hajhászt oda csalt ugyan hozzám. Pénzekkel és régiségekkel kínáltak meg, melyek felét azonban — melleleg mondva — öök maguk szokták gyártani, ezeket aztán eladják az európai utazóknak s a mi nagy tudományú régiségbuváraink nagy csodálattal czipelik utóbb magukkal Európába. De midőn látták, hogy én a hozzám hozott árukat csak a bámulat és tettség felkiáltásaival illetem, de azokért semmi árt nem ajánlok, s midőn látták, hogy én csak névleg vagyok efendi, de valóságban nem: a nyereségvágyó kalmárcsoporttól nem sokára megszabadultam. Más iszfahaniak, kik a szépművészeti s irodalmi osztályhoz tartozának,

több bensőséget tanusítának irántam, de ezeknél az volt a fő törekvés, részint hogy vallásos vitatkozásba bocsátkozzanak, részint hogy azon előnyöket emeljék ki, melyekben a persa nép az oszmanlikat felülmúlja. A keszafeti turki (török durvaság) kifejezést, a maga száraz merevségében nem veték ugyan egyenesen szememre, de oly örömezt beszéltek az egész keleten elterjedt persa költészetről, felhozták Abbasz Sah fénykorát, kérdezték, láttam-e már Iszfahan nevezetességeit, s minden feleletemből csak azt akarták megtudni, vajon Stambul, a szultán székvárosa dicsekthetik-e hasonló díszépületekkel, s a nélkül, hogy egyenesen rá kényszeritenének, mindig oda czéloztak, hogy a persák dicséretét s a törökök feletti fölényét hallják tőlem, mint ez utóbbi nemzet egyik tagjától.

E nemben a legérdekesebb kört Iszfahanban Imam Dzsüma házában találtam, ki egész Persia legbefolyásosabb papja, kit a fővárosban Aga Buzurg (nagy ur) néven neveznek, hogy megkülönböztessék fiától, kit Aga Kucsuk-nak (kis uracská-nak) hívnak. Hogy léphettem be, ezen — majdnem azt mondhatnám, siíta pápa házába, — azigen könnyen megérthető. Azon ajánlólevél, melyet Teheranból a külügyminisztertől hoztam magammal, elegendő volt arra nézve, hogy a főpapot efendi méltóságomról meggyőzze. Igen barátságosan fogadott, azt mondá, hogy Feth Ali Sah óta egyetlen tekintélyes oszmanli sem látogatá még meg Iszfahant, s kegyének zálogául meghítt magához másnap estére. Aga Buzurg egyike azon kevés szeideknek, kiknek Ali házától való származását legkevésbé vonják kétségbe. Nem kevésbé büszke is e tulajdonára s lehetlen volt magamat a mosolygástól megtartóztatnom, midőn estelizés közben az jutott eszembe: Mit

mondana most az a fősiíta, ki az európainak már csak árnyékát is bemocskolónak tartja, mit mondana, ha tudná, hogy most egy európaival egy és ugyanazon tálból étkezik? Horribile dictu! Az Incognito Persiában, hol a nyugatot tisztelik és félik, az európainak sokkal inkább hátrányára válnék, semmint előnyére. A gyanakodás ennél fogva senkinek még csak esze ágába sem jutott. Egészen úgy bántak velem, mint a hogy oszmánlival szokás, s azon barátságért, melylyel fogadtak, ama gúnynak rejtett fulánkját is el kellett viselnem, melylyel a szííták szunnita vendégeiknek rendesen szolgálnak. Maga Imam Dzsüma csak egy pár megrovó megjegyzést hallatott a szultán kormánya s az európai hatalmak között levő barátságról. Ellenben dicsérte Abdul Medzsid türelmességét a sííták irányában, kik most bántatlanul vándorolhatnak Mekkába és Medinába, a mi azelőtt nem úgy történt. Hogy méltóságát megóvhassa, igen keveset beszélt s asztal után nem sokára el is távozott.

Egészen más volt fia Kucsuk Aga. Ez egy egész csomó költőt, tudóst s néhány kitünőbb festészt gyűjtött maga köré. Engemet közrevettek s több óráig tartott az élénk társalgás, melyben a societé isfahanienne e crême-je a törökországi és nyugati viszonyok felől tudakozódott. Igen sajtáságos, hogyan beszélnek ezen emberek a nyugati civilizációról és annak vívmányairól szemben a maguk miveltségi állapotukkal, mely ugyan már a hajdankorban is híres volt, de azóta csak igen kevésbé fejlődött. A társalgás első tárgyát mindig a találmányok, s a század tudományos vívmányai képezik. Leginkább a távirda az, melynek egy vonalát, India, Bagdad és Európa közvetítőjét épen ekkor vonták, mely a gőzhajók s egy pár ismert gép mellett figyelmüket magára vonja.

A keleti csodálkozik, bámul, gyönyörködik a tudósításokban, melyeket a nyugati civilizáció felől nyer, körülbelől úgy, mint valami tündérmese fölött, s bárha bámulása határtalan, bárha újra meg újra szörnyüködve kiált fel: „Mit ki nem találnak még ezek az emberek?“ mégis ritkán tud ellenállani bensejébe rejtett önzésének s ha már Európát összevissza dicsérte is, rendesen megint csak arra fakad: „Mily csodálatos, hogy ezek az emberek minden éles elméjük daczára a mi vallásunk igaz világosságát be nem látják, mily csodálatos, hogy muszulkanokká nem lesznek! Hiába, a serefi Iszlam (az Iszlam nemessége) hiányzik náluk!“ — azt mondják, de azért bensejükben távolról sem gondolkodnak eképen. Persia müvelt mohammedanja ritkán hódol egészen a próféta tanainak, de minthogy a mindig hiresebbé váló frengi fölött, a hol csak lehetne, fölényt akarna kivívni magának, más utat nem találván, ezt egyedül üdvözítő vallásában véli feltalálni. A találmányok után nem kisebb csodálatot az európai utazók gerjesztenek a keletiben. Az Ibni Batura-k a Khordabe-k és egyéb mohammedan utazók ideje elmúlt régen, s a tudományszomj, melyet én a keletiben európai tudósaink ellenkező véleménye daczára teljesen és határozottan tagadok, vagy meseszerű adatokra szolgáltat okot náluk vagy kigunyoltatik és nevettek. Hányszor, de hányszor lehet ajkaikról a leggúnyosabb megjegyzéseket hallani egy európai ethnograf-régiség vagy nyelvbuvárról; s bárha ezen utazók müveit a nyugat előhaladása hatalmas tényezőinek ismerik is el, még sem tudják megállani, hogy a gúny vagy száanalom megjegyzéseit ne tegyék, s azonnal szaadi ezen sorai hangzanak fel minden ajkon :

A világ hű nem marad, oh testvér, senkihez,
 Csupán a teremtőben bizzál te és ez elég —
 Csaló világi javakra ne bizd magad soha;
 Sok olyat, mint te vagy, táplált s elveszte az.
 S minthogy mindannyinak egyforma vége lesz,
 Trónon vagy puszta földön meghalni, nem egy-e ez?

s boldognak mondja magát mindenki, hogy az Iszlam karjai közül nézheti a frengi világ működéseit. Így gondolkoznak a műveltek.

Az iszfahani középosztály, mely csak kevésel áll alantabb e most említettnél, többé-kevésbé ismeri az irodalom mesterműveit. Vannak vargák, szabók, kalmárok, a kik százakra menő verseket tudnak a legelső költőkből. E mellett általában igen elmések, nagy lélekjelenléttel birnak, mesterei az udvariasságnak, de leginkább a csattanó feleleteknek. Malcolm beszéli, hogy azon időben, midőn Hadzsi Ibrahim a Kadzsar-ház legfőbb pártfele még kegyben állott, Iszfahanban s a legtöbb persa városban az ő rokonai tölték be a legmagasb tisztségeket. Történt ekkor, hogy egy kereskedőt, ki adóját nem bírta megfizetni, az akkori iszfahani kormányzó elé idézték, ki a most említett Hadzsi Ibrahim testvére volt. A kormányzó haraggal így rivallt rá: „Ha fizetni nem tudsz mint a többiek, takarodjál innen!“ Hova menjek? kérdé emez. „Eredj Sirázba vagy Kasanba!“ volt a válasz. „Ah, uram, egyik helyen Önnek unokatestvére, másik helyen nagybátyja uralkodik. Ha itt megmenekszem is, ott lépre kerülök.“ „Nos, tehát eredj a királyhoz és tégy panaszt!“ „Igen, de ott önnek bátyja a miniszterelnök, mi várhat ott reám?“ „Menj hát a pokolba!“ kiáltá a kormányzó ingerülten. „Ah! önnek Istenben boldogult atyja, a kegyes Hadzsi csak mostanában halt meg!“

rebege a furfangos persa. A kormányzó felkaczagott. „No hát gazficzkó, mondá, ha már sehogysem tudsz kibékülni vele, hogy mind itt, mind a más világon az én rokonaim foglalják el a helyet, az adósságot majd kifizetem én helyetted.“ Ezt Malcolm beszéli. S minthogy épen az adomáknál vagyok, egy másik mulatságos történetecskét is el akarok mondani, mely itt egy amerikai hittedes történetes esett. A kegyes Yankee nem annyira rábeszélő tehetsége, mint inkább 25 arany ajándékkal megtérítettei közé vett be egy iszfahanit. A persa sapkát tett fejére, európai ruhába öltözött, s egész frengi lett belőle, természetesen csak addig, míg a jó missionarius Iszfahanban volt. Ez azonban egykor Sirázba utazott s midőn néhány hét múlva visszatért, az ő keresztyéne megint csak a régi persa és siíta volt. A hittérítő nagyon felingerült ellene, a törvényszék elé idézteté, s követelte, adja vissza legalább a 25 aranyat. A birák már-már a legnagyobb zavarban voltak, alig tudtak volna ítéletet mondani, midőn a persa egész naivul azon megjegyzést tevő: „Kedves Szahib-om (uram), te huszonöt aranyat adtál nekem, s ezért én három hétig keresztyén voltam. Én is adok neked 25 aranyat, légy te három hétig mohammedanus.“

A kereskedőség, Tebriz után, itt a leggazdagabb egész Persiában. Igen nagy üzletek történnek itt a pamutzövetekkel, aszalt gyümölcsessel, dohánynyal és sawlokkal, s bárha találkoznak roppant birtokú kereskedők, ezek külső háztartásukra nézve alig különböznek a legszegényebektől; mert a pompa és fényűzés csak a kormánykörökben otthonos.

Elfeledém eddigelé megjegyezni, hogy Iszfahanban, bagdadi utitársammal, az elegia-énekessel voltam egy

szálláson. Ez itt nagyon tág mezőt talált művészete gyakorlására. A bazár- és mecset-udvarokban naponta többször fellépett; kiáltozott, sirt, jajgatott testestül-lelkes-tül, s nem egyszer csodálkoznom kellett fölötte, honnan veszi könyeinek roppant árját. De mikor este a nehéz munka után hazajött, egész tragödiei eleme a legjovialisabb, majd azt mondhatnám, a legfrivolabb természetűvé változott át. Az ő közvetítése folytán bejáratot nyertem a legtarkább társaságokba. Ő ott mindenütt igen tekintélyes egyéniség vala. Eleinte vallásos dalokat énekelt, de utóbb, midőn a társaság zártkörűvé vált, a szent hangok és szavak nemesak a legmindennapiabb, hanem azt mondhatom, a legdisztelenebb dalokká fajultak. Daczára hatalmas zöld turbánjának s állítólagos őse, a próféta családja iránt nyilvánosan megbizonyított buzgalmának, este rendszeren ivott mint a csap. Bort ugyan nem igen találtam e társaságokban, hanem annyival több pálinkát, mit a dsulfai örmények égetnek, s feledhetlenek maradnak előttem azon poharazások, mikben utitársammal Iszfahan különböző köreiben részt vettem. Legélénkebben az a multság áll lelkem előtt, melyet egy iszfahani alsóbbrendű hivatalnok házánál csaptunk. A vendégek nagyobb részint fiatal emberekből állottak, papokból és laikusokból vegyest. Ugy látszik, igen jól ismerik már egymást; mert midőn az illem és erkölcsösség első órája elmúlt, olyan orgia fejlődött a multságból, minőt, kicsapongásra nézve, csakis keleten, vagy jobban mondva, csakis Persiában találhatni. A pálinkától neki hevült fejek csakhamar letették a süveget, turbánt és a felöltönyt s kivált akkor vált a pajzánság egészen fékteleenné, midőn az egyik vendég bőkezősége folytán négy tánczosnő is megjelent. Ezen bajaderek, kiknek legjelesbjei kiváltké-

pen Sirázból származnak (hol mi is tüzetesebben fogunk róla szólni), eleinte nem annyira művészetük bája, mint gymnasztikus ügyességük által kelték fel csodálkozást, azonban itt, mint ilyes esetekben rendszeren, Terpszi-chore ezen istennői Küpris minden funkcióját elvállalák. Európai tollunk szégyenlené magát e tobzódók szemérmetlen tréfáit leírni, s nem lehet meglepő, hogy a mint én undorodásomat épen a színlelt ittasságba rejteném, két félrészeg vendég felkelt mellőlem, s szent mosdáshoz fogott s estimájukat végzék, ott, ugyanazon szobában, annyi undok bűn fészkeben, s mi több, a bűnt elkövetők tözsomszédságában. Szörnyű álszenteskedés. S itt ezt valóságosságnak nevezik!

A mi az iszfahaniak általános jellemvonását illeti, a hajdani főváros lakosai különösen büszkék a metropolis egykori nagyságára. Az iszfahani, más persával szemben mindig nagyobbra tartja magát, mint a párisi, más francziával szemben. A királyt és a királyi házat itt is, mint a persául beszélő lakosok általában mindenütt, török katonáival együtt gyűlölik és félik, s bárha a mostani király meglehetősen megtörte is már Imam Dzsümaa hatalmát, mégis jóformán bizonyosképen lehet állítani, hogy az iszfahaniak mindig szivesebben hajtának ez utóbbinak szavára, semmint törvényes királyuk parancsolatára. Meseszerű az, a mit e főpap gazdagságáról beszélnek, annyi azonban bizonyos, hogy ő 1000-nél is több Lutit (kóborlókat) tart a maga zsoldjában, kiket tervei kivitelénél aztán vak eszközök gyanánt felhasznál. A Lutik azok, kik ő szentségének csodatevő erejét a nép közé szertehordják, a Lutik, kik a Sah és családja ellen a leggonoszabb rágalmakat terjesztik; mert az Imam Dzsümaa mind e napiglan nem áll a legjobb lábon az ifjú

királylyal, ki számadásra vonhat ugyan bárkit is, őt azonban nem meri megilletni. Ezt egyébiránt mindenki tudja. S mi több, még a mai európai követségeink is elkövetnek mindent, hogy e főpap protekcióját és barátságát megnyerjék, s ezen anomalia, Persia vad-despotikus kormányzata mellett, valóban csodálatraméltó tünemény.

VII.

Két hetet töltvén Iszfahanban, mind a város nevezetességeit, mind a lakosság különböző osztályait meglehetősen tanulmányozhatám. Elutazásunkat ugyanazon karavánvezetővel, de egész társaságban határoztuk meg. Iszfahan tulsó oldalán álló egyik karavanszeraiban szállottunk meg, s minthogy várakozásomon felül még itt is három napig időztünk, volt alkalmam rá, még néhány látni való nevezetességet megszemlélni, melyek közül a híres Takhta Pulad temetőt, s a Munare Dzsomdzsom megingatható tornyokat akarom említeni. Ez utóbbiak az Iszfahantól körülbelül egy óra távolságú Khaledan falu mecsetjének két csonka tornya, mintegy két ölnyi magasak s egymástól valami húsz lábnyi távolság választja el őket. Vezetőmmel a terraszra léptem, s mikor ez az egyik toronyba belekapaszkodott s azt egész erővel mozgatni kezdé, nem csak a másik tornyon, hanem az egész épület előrészén olyan mozgást vettem észre, minőt a földrengés okozhat. E nevezetes épület, melynek titka építészével együtt sirba szállt, a kíváncsi utazók szakadatlan bolygatása által több helyen sokat szenvedett. S az újra meg újra ismétlődő kísérletek hihetőleg azzal fognak végződni, hogy a rengetők az épület romjai alatt találандják sírukat. De mind e napiglan a tünemény igen feltűnő, s bárha a persák a csodát az alatt nyugvó szentnek tulajdonítják is, meg nem állhatám, hogy a rejtélyes proble-

mát teljes mértékben ne csodáljam. A mi a Takhta Pulad temetőt illeti, ez oly terjedelmű, melyhez hasonlót egész Ázsiában sehol sem találtam. Takhta Pulad egyszersmind mulatóhelye az iszfahaniaknak, kik a csütörtökestét, ennek árnyas fáin alatt szokták eltölteni. Ilyenkor rop-pant tömeg hemzseg itt, mely a szent sirok látogatásának örve alatt dinom-dánomban tölti a fél éjszakát. A legnevezetesebb sirok közé tartoznak: Pilau Babaé, melyről az a monda szárnyal, hogy minden szegény, ki hetenkint legalább egyszer imádkozik e sirnál, a következő héten izletes, zsiros pilauban részesül. Továbbá Mir Damad-é, egy híres varázslóé, ki a Sah Abbasz udvaránál levő egykori frengi követ ördögösségét meghiusítá, s azon pokolgépet, melyet a frengi követ gonosz szándékkal ajándékképen nyújtott, ennek tulajdon romlására fordította. Végül itt van Mir Fenderiszki sirja, kora leghiresebb szépírójáé, ki saját maga írta fel sirkövének feliratát, mely még mind e napiglan a kalligraphia példányképeinek tartatik, s a fiatalság előtt szépírási minta gyanánt szolgál. Én magam is nem egy ifjút láttam, kik a taalik-írás mesteri vonásait másolák nagy gonddal a márványról, mert Ázsiában a kalligraphiát igen nagyra becsülik, s a tökéletes nevelés nélkülözhetlen kellékének tartják.

A pompás Medresze Maderi Sah-ot is másodszer látogatám meg innen, melynek külső kapuit mai napiglan ezüst-lemezek borítják. A ritka kéziratokról szóló hír, mik e kollégium könyvtárában található volnának, különös vonzerővel birt reám; azonban ez is, mint annyi sok más egyéb, csupán persa tulzás. Abbasz Sah idejében — meglehet — érdekes keleti művek gyűjteménye volt itt látható, de ma nagy részét széthurczolák, másik része

pedig, mint az ottani mollahk mondják, az afghanok hódítása alkalmával pusztult el.

Minden csalódásom daczára, e régi városban igen kellemes volt az időzés. Nehezen tudtam megválni onnan, s midőn karavanunk a délre fekvő hegységet átlépte, s én a magaslatról még egy tekintetet veheték a házak, kertek és nevezetes romok beláthatatlan tömegére, nem fojthatám el mély meghatottságomat, s még most is azt kell mondanom Iszfahan felől, mit a keletiek az olyan agg úrhölgy megpillantásánál mondanak, ki fiatal korában feltünőleg szép vala: „A mecset-romokba dőlt ugyan, de oltára még fennáll“, azaz: szépsége elmúlt, de hajdani fényének nyomai, mely egykor, mint valami oltár, imádásra buzdítá a világot, még mindig észrevehetők.

Karavanunk, mely most három részből állott, melyek ketteje a sirazi utra Iszfahanban csatlakozott hozzánk, 150-nél több állatot s mintegy 60 utast számlált. Ez, még e különben igen látogatott uton is meglehetősen tekintélyes karavannak tartaték. A nagyobb csoportosulásnak egyes egyedüli oka azonban a bakhtiáriktól való félelem volt, mely névvel azon persa nomad néptörzset jelölik, kik a jobbkez felőli hegységben tanyáznak s néha birtokvágyból, néha csupa kedvtelésből megtámadják a kisebb karavanokat s ki is rabolják. A mint mondák, 'csak egy pár nappal azelőtt e nomádok rutul elbántak egy arra vonuló karavánnal. Ilyes híreket keleten igen gyakran szoktak költeni az emberek, hogy a félelem annál nagyobb legyen. Nem egyszer hallottam: Tegnap itt tiz embert öltek meg; tegnapelőtt amott ezt meg azt a kereskedőt kirabolták; azonban az utazó bizonyos lehet a felől, hogy az ilyes események vagy évekkal azelőtt történtek, vagy épenséggel a légből kapottak. Egyéb-

íránt a mi utazó-társaságunknak, mely az indulás előtti estén csupa rémtörténeteket beszélt, szüksége sem volt az ilyes hírekre. A persát, egész Ázsia leggyávább népét egy puszta árnyék is félholtta rémitheti, s méginkább azon utitársaságot, mely, mint a mienk, két harmadában zarándokokból, s egy harmadában kereskedők-ből és mollahkból állott.

Nevetséges volt látni utközben, hogyan tolongott egyik a másikhoz mind közelebbé és közelebbé, bárha a a várostól alig voltunk két órányira. Halkan susogott mindenki, mintha a fennhangon kiejtett szó a legveszedelmesebb ellenséget ébresztené fel, s az volt a legmulatságosabb jelenet, midőn egy buzgó mollah, egyik utitársunkat, kinek boroshordókkal megrakott négy öszvére volt, sorainkból kiutasítá, nehogy ez bűnös portékája által az igazhivők egész seregét veszedelembe döntse. Hiába rimánkodott a szegény öszvérhajcsár, hogy ő soha életében egy korty bort sem ivott, hogy e gonosz ital rendeltetési helye Bombay, hol azt a frengik pokoltorka fogja felemészteni. Megesküdött az ég minden szentjére, hogy azt sem tudja, fehér-e vagy piros; de mindez nem használt semmit. El kellett tisztulnia a karavanból, s valami száz lépésnyi távolságban követett bennünket. Mielőtt a hegyi mély utról kiérkezheténk vala, szerencsétlenségünkre egy szemközt jövő karavannal találkozáink. A keskeny út sokszor egyetlen szélesen megrakott teherhordó baromnak sem elegendő széles, annál kevésbé két egymást elkerülőnek. Átok-szitok, kiabálás, czivakodás, nem egyszer ütlegezés is szokott ilyenkor történni, a szamarak ordítása a lovak nyerítésével vegyül a közös zajba, s a mi legnevezetesebb, alig van rá eset, hogy valami nagyobb szerencsétlenség történjék. A hegység túl-

oldalán nagy, homoksíkságra jutottunk, s több mint tizenhárom órai lovaglás után másnap reggel 9 órakor Majarba érkezünk. E faluban, bárha ez közvetlen szomszédságában áll is Persia egykor legnagyobb városának, sem karavanszerai, sem más egyéb menhely nem létezik az utazók számára. Mindenki valami árnyékot keresett, s valamennyien igen boldogok valának, midőn még az nap este Kumiseh állomás felé utra kelénk. Ugy hallám, hogy ezen állomással léptünk a bakhtiarok területére, s ha persa utitársaim már egy nappal előbb is annyira féltek, képzelhető, hogy most csupa aggodalomtól valamennyi úgy reszketett, mint a nyárfalevél.

A sok szóbeszéd, s a különben legbátrabbaknak aggodalmai még magamat is körültekintővé tettek minden közönyösségem daczára; de éberségemet nem sokára egy éghajlati tünemény nyomta el, tudniillik azon szél, mely valami öt perczig jéghidegen zúg keletről nyugatra, s ép oly rövid idő múlva, érezhető melegséggel ismét ellenkező irányban. Kumiseh-et, mely hajdanában jelentékeny helyiség volt, most azonban nyomorult falu, hamarább értük, mint az előbbi állomást. Innen kell vala az est beálltával azon veszedelmes helyen átvonulnunk, hol az állítólagos rablás történt, s habár a karavanban nappal eléggé bátornak akart is látszani mindenki, a homály növekedtével félelem és aggodás tetőfokra jutottak minden kebelben. Valami egy órával az indulás előtt arab utitársam a Rauzekham, alkalmasnak vélte a pillanatot, hogy a társaságot maga köré gyűjtse, s mesteri torkának néhány elegiájával a próféta védelmét kérje e veszedelmes utra, bensőleg pedig azért, hogy a meghatott kegyesek zsebéből néhány fillér az övébe vándoroljon. A Rauzekham terve abban a nyomban elfogadtatott. A persa

mindig kész kedvencz prófétájának, kivált pedig e vértanú Huszeinnak halálát megkeseregni, s legyen bármily hangulatban, semmi fáradságába sem kerül, hatalmas könyzáporról és felhangzó zokogással kíséni az előéneklő szavait. Itt is csakhamar körülvette az egész karavan az én arabomat, ki alig énekelt el négy versszakot egy panaszos dallamból, s az asszonyok már is több helyen hozzá fogtak a siráshoz és zokogáshoz, mely crescendo terjedezett mindenfelé s csakhamar a sirás-rivás óriás karává változott. Ilyen pillanatokban az énekes rendesen fel szokott emelkedni, felfedi mellét, összeszorítja öklét és felkiált: „Oh igazhivők, im nézzétek, így akarom verni mellemet bűnbánattal, s részvétekből szegény Huszeinért, igen, Huszeinért!“ Az ő „igen Huszeinért“-je után azonnal utánozza őt az egész férfi társaság, óriási öklök döngetik az erős melleket, s olyan dongás-kongás hangozik, néha egészen szabályos ütemben, mintha valamely lovas csapat közelednék, s ha ez még e fölött holdvilágos este történik, mint a hogy ez épen minálunk volt, ugya jelenet magában véve igazán eléggé érdekes. Igen, érdekes lett volna rám nézve is, ha valami kellemetlenség nem ér vala, melynek ez alkalommal már-már kitétetém. Egy buzgó sííta, ki a távolból azt látszék észrevenni, hogy én csupa szunnitai konokságból nem ütöm mellemet elég erősen, eleinte fülelt ütésem hangzására s nem találván ezeket kellőképen súlyosaknak, fennszóval kiálta: „Nézzétek csak ezt a szunnita kutyát, ki a mi Huszeinünket nem tartja méltónak arra, hogy mellét erősebb ütésekkel verje. Várjatok csak, majd megtanítom, hogy kell a mellett verni!“ Valóban, aggódtam, már ököltre szorítá kezét, s ha csak egyet üt is vala reám, e gyengéd leczkéből örökös emléket hoztam

volna el magammal. Azonban, hála a szeiddel kötött barátságának, a dolog nem ment egész a végletekig. Mikor amaz épen karját emelné, hátulról egy barátom ragadta meg, ki őt ezen szavakkal csitította aztán: „Hagyd el azt a szunnit! Ha e világon nem üti is a mellét, Ezrail (a halál angyala) majd annál sulyosabban veri a más világon.“

S így sirt, jajgatott és jajveszékelt mindenki szakadatlanul teljes egy óra folyásaig, míg végre az indulás ideje elérkezék, s a karavan óvatos léptekkel kelt annyira félt utjára. Ezen egész uton sem beszélünk egyébről, mint a bakhtiarok kegyetlenségéről, hogyan kötik be áldozataik szeméit, s hozzáférhetlen hegységükbe vivén magukkal, ott kirabolják, aztán megint visszaviszik az útra, hogyan vágják le néha az emberek kezét, lábát vagy egyéb tagjait csupa megátalkodottságból stb. s az ilyes beszédnek nem volt vége hossza, úgy hogy szívem mélyéből örültem, midőn Makszud Bey állomásra érkezénk, a veszedelmes út utolsóelőtti nyughelyére. Innen késő éjszaka indultunk utnak, s mire a meghatározott helyhez érkezénk, már hajnalodott. Volt itt keresés, kutatás, körülnézés, aggodalmas egymásra való tekintetés, mintha mind valamennyien a legveszedelmesebb örvény szélén állanánk. S pedig sem itt, sem az egész tájon nem láttunk semmit. Egyszerre azonban valaki két mozgó fekete pontot vett észre a távolban. Két pontot, ismétlem, s ez elegendő volt arra nézve, hogy az egész karavan egy szempillantás alatt egy csoportba fusson össze, s a legbátrabbak közül néhány arra kéressék fel, hogy előrsekül mennének egy kevéssé előre. A két hős, az egyik egy Mollah, a másik egy szabó, igen hasonló volt Don Quixote-hoz és Sancho Pansához. Nekem az

egész esemény igen jó tréfának látszék, s számárkámmal harmadik hős gyanánt csatlakoztam az előörsökhöz, természetesen az egész csoport gúny és nevetségtárgyául. Alig tettünk valami húsz lépést előre, s már is észrevehém, hogy a két fekete pont semmi egyéb, mint két asszony, kik száraz bogácskórót, az itteni tüzelő anyagot, szedegetnek; de persáimat nem egyhamar lehetett meggyőzőnöm. Az egyik nemcsak hogy délczeg lovakat látott bennük, hanem — a mint folytonosan állítá — kivette már a lovagok éles kopjáit, dupla puskáit, s a rablók marczone tekintetét is. Mégis, a mi ugyan eléggé csodálatos, volt benne annyi bátorság, hogy azért előbbre nyomult, s mikor valami egy puska lövésnyire világossá lett előtte csalódása, egész valója lángolt az örömtől, odaordított a karavanra, mint valami eszeveszett, hogy közelítsenek, s az csakugyan gyors léptekkel meg is indult. A két asszonyt hihetőleg megrettenté a karavan különös magatartása, s elsiettek bogácskórókötegükkel, s ez a vonás elég volt arra nézve, miszerint az egész társaság meggyőződjék a felől, hogy most egyedül a persák hősiségének és elhatározottságának köszönhető, hogy a bakhtiarik megszaladtak. De hogy azok asszonyok voltak, azt nem akarta senki is elhinni.

Egyébiránt legnevetségesebbnek utitársaim azon állítása hangzott előttem, hogy ezen pont évek, sőt évszázadok óta egyike a legveszedelmesebbeknek Persiában. Ha-hogy hallgatom vala őket, készek lettek volna állításukat, akár még a szassanidak idejéből meritett történelmi adatokkal is bizonyítani. A keleti mindenben stereotyp. Valamint nézetei daczolnak a századok változásaival, ép úgy azt hiszi, hogy bizonyos helyiségek sem veszthetik el sajátságait, s ha azután az ilyes veszedelmes ponto-

kon csakugyan mutatkozik egy két gonosztevő, az általános pani rettegés közepett csakugyan könnyü dolog a legnagyobb karavant is megrabolni és elkergetni.

Nagy fellélekzés után folytatta most már utját a társaság Jezdekhaszt, következő állomás felé. A táj itt mindig lapályosabbá válik, mert kelet felé terjed azon nagy pusztaság, melynek közepén a hires Jezd városa fekszik. A nap igen magasan fenn vala már, midőn a száraz fű borította puszta sikságon áthaladánk. Csak imitt-amott látható egypár hullámalakú magaslat, s ezen táj oly gazdag a vadakban, kivált a gazzellákban, hogy elegendő a szemet egy ideig a távoli láthatáron nyugtatni, s kivált a kora reggeli órákban már is látható a puszta e félénk vadainak egy vagy több csoportja, melyek a karavanok érkezését már távolról megneszelik, s azonnal a leghirtlenebb gyorsasággal elsuhannak. Eleinte igen nehezen tudám megkülönböztetni ezen állatokat, melyek szöre igen hasonló a napsütötte száraz fűhez! s az Ahuan! Ahuan! (a gazellák, a gazellák!) kiáltásra sokáig kellett körültekingetnem, míg hófehér hátulsó részük által, mely különvál a fű színétől, szemembe tüntek. Igazuk volt a keleti költőknek, midőn ezen különben igen csinos külsejű állatot, választák a félénkség jelképeül. Valamely madár hirtelen felreppenése, több százakból álló egész falka gazellát a legrémítőbb félelemmel tölt el, s ha a vadász veszedelmes fegyverével közelítvén hozzájuk, a futamós agarat utána hajtja, ez utóbbinak elég csak szájával megérinteni az állatocskát, s az már is hanyatt fekszik, s négy lábacsáját feltartja, tündöklő, mélyen melancholikus szemeinek pedig oly fájdalmas nézése van, hogy valóban elkeseredett vadásznak kell annak lennie, ki ez ártatlan lénynek valami bajt képes okozni.

Midőn gyors futásukat merő tekintettel kísérném kelet felé, figyelmemet délkeleten az épen akkor emelkedő délibáb vonta magára. E légi képek épen nem ritkák Persia síkságain, s bárha távolról sem oly nagyszerűek, mint a turkesztani nagy sivatagok e fajta tüneményei, mégis varázshatással lesznek mindig az utazó kedélyére. Mikor így a lebegő alakokat és épületeket nézném, épen úgy látszék előttem, mintha ugyanazon alakok volnának, melyek szemeimet évekkal azelőtt a kedves hazában M. pusztán gyönyörködteték, hol a dél óráiban a kúthoz támaszkodva, ki a messzeségbe bámultam. Hihetőleg csupa képzelődés volt, de az alakok hasonlatossága kétszeresen gyönyörködtetett s majdnem nehezemre esett, midőn e szép látvány elé elzáró függöny gyanánt a felkelő szél porfelleget támasztott.

Déltájban érkezénk Jezdekhasztba. Ennél nevezetesebb falut nem láttam egész Persiában. A síkság közepén emelkedő, háromszögletes dombocskán áll s a házak, némelyik 4—5 emeletes, oly közel állanak egymáshoz, s a magasság széléhez oly közel, hogy az egész távolról nézve, egy várdához hasonlít. Ezen özönvíz előtti földből alakult halomra csak egy feljárás vezet, s minthogy ez felvonó hiddal van ellátva, könnyen érthető, hogy e hely, mely már a hajdankorban is híres volt, a legvakmerőbb megtámadásokkal is könnyen daczolhatott. A mint egyéb európai utazóktól hallám, ezen halom igen érdekes tárgy lehetne a geologusok számára; azonban úgy tudom, eddigelé egyetlen szakférfit figyelmét sem vonta magára. Jezdekhaszt mai napság, mint a hajdankorban is, fehér kenyéréről híres, s nehogy a vers szégyenben maradjon, mely azt mondja: „Siraz bora, Jezdekhaszt kenyere, Jezd asszonyai“, a kenyérből én is két napra való adaggal

láttam el magamat, mely bárha jobb is, mint Persia egyéb helyein — igen távol áll még attól, hogy az európai utazónak csakugyan izletes legyen.

A Sirázba vivő út itt ketté szakad. Egyik az, mely a Szerhadon, mint a persa nép e hegyes tájat nevezi, vezet át, s ez a rövidebb, azonban számos meredek magaslata, de, úgy látszik, még inkább a bakhtiariktól való félelem miatt csak igen kevésé látogatott. Különösen egy rom az út mellett, a Gumbezilaal (Rubincsúcs) mint rablófészek, hirhedt nevezetességü. A másik út, mely Germszir-en (déli égalj) vezet át, hosszabb, de lakottabb, s így a karavanok által is leggyakrabban ez szokott választatni.

VIII.

Jezdekhaszton túl, Farsz tartománya kezdődik. Irakban mind a nyelv, mind a szokások és a népesség arczkifejezése tarka vegyülékét képezi a török és persa elemnek, azonban itt, a tulajdonképeni Farszban, a török nyelvet csak igen kevesen értik. A lakosság jellemének hőmérséklete is sok olyast tanúsít, mi a délibb haza forró éghajlatára mutat, s bárha a persa általában igen élénk a maga mozdulataiban, igen izgékony és képzelemdús, mindazáltal olyan viszonyban áll déli földieiehez, mint az éjszaki, piemonti, vagy legalább a florenczi a nápolyiakhoz. Nemcsak az arczszin viseli magán a forró nap nyomait, hanem melegebbek az érzelmek is, pezsdülőbb a vér, s valamint nyelve költőibb és fellengzőbb, beszéde ép oly gazdag a bizonygatásokban, az exaltatiókban, kivált pedig az esküdözésekben. Minden harmadik szót, még a gyermekeknél is, egy-egy „hazreti Abbasz“ (Abbasz fensége), Murteza Ali, Szeid e Suheda (vértanú ura), Iszmeti Fatima (Fatima ártatlansága) szokta követni, épen úgy mint az olaszok és spanyoloknál a San Jacobo, Sagriemento, Corpo di Christo, s ha az ember Farsz lakosát látja, a mint ez tündöklő szemével és erősen fel s alá hordozott kezeivel valamit elbeszél: minden mozzanatában az igazi déllakót fogja szemlélhetni. Bizonyára a nap és az éghajlat az, s nem annyira a társadalmi és történelmi viszonyok, melyek az embert átalakítják. Tagad-

hatatlan, hogy ez utóbbiak is igen nagy befolyást gyakorolnak, de amaz előbbiek azok mégis, melyek a főformákat és a kiváló színeket alkotják. S akár keresztyének, mohamedánok vagy Visnuimádók, s akár latinok, persák vagy hinduk, mint egy ugyanazon égalj szülöttei, némely közös vonásokban mindig meg fognak egyezni egymással.

Minél jobban befelé mentünk az őszbe, a reggeli órák annál hidegebbekké lettek. A Jezdekhaszt után következő legközelebbi állomást, Sulgisztant, meglehetősen gyorsan értük el. Mind itt, mind a többi helyeken, a lakosság, úgy látszik, egyedül az átvonuló karavanokból él. A földmivelés igen kevésbé van gyakorlatban, s midőn bámulatomat fejezem ki a fölött, mily gyérek volnának a falvak e vidéken, persa kísérem azon választ adta, hogy az utak mentén Persiában általában igen kevés falu található. A kormány gyakori csapatküldései s átvonuló hivatalnokok lelkiismeretlensége által sokkal jobban elrémité a népet, semhogy ennek kedve lenne az országutak közelében letelepülni. Távol akarják tartani maguktól az örökös repressaliákat, s így szivesebben a rejtettebb helyekre vonulnak. Sulgisztan, mai nyughelyünk, egy Imam Zade sirjáról hires, s még pedig egy igen előkelőről, ki Imam Zein ul Abedin fiának tartatik. Mind a sir maga mind a körötte épült hajlékok meglehetősen jó karban állanak, s csodaképen mondják, hogy egy csomó bakhtiari, kik nem sokkal azelőtt (a mit egyébiránt mind valamennyiről mondanak) egy támadást merészeltek tenni, a mint a szentélybe léptek, abban a pillanatban megvakultak. Ez utóbbi kapujánál nekem is mutattak egy vak koldúst, ki az „azt mondják“ szerint maga is ama gonosz csoporthoz tartozott volna, s most bűnbánat-

ból egész életét itt akarja eltölteni. A koldús, mint a legelső beszélgetésnél azonnal észrevettem, épenséggel sem volt bakhtiari, s megvakulásának is egészen más oka vala; azonban hogy a kegyesek alamizsnájában részesülhessen, a kitanult gazember kész vala az Isten által megbüntetett gonosztevő czimét venni magára.

Midőn Sulgisztanból a legközelebbi Abadeh felé utrakeltünk, két szolgától kísért délceg lovag csatlakozék karavanunkhoz. Sokáig nézelődött valami méltó utitárs után. Nagy csodálkozásomra nem sokára a legbarátságosabb köszöntések közben hozzám közeledett. Ő khan volt s még pedig a Sah Piskhidméd-e (személye körüli szolgál), ki ura megbízásából küldeték Farsz kormányzójához, amannak nagybátyjához, hogy a múlt évről hátralékban maradt 50,000 aranyat behajtsa. A khan, igen élesen irt királyi kézjegy átvivője vala, minthogy ő már ez ügyben a negyedik küldött volt s hogy küldetését kellő süker koronázza, királyi teljhatalommal ruháztatott fel a kormányzó személyét illetőleg. A mint mondá, fel volt hatalmazva, a király nagybátyját nem fizetés esetében néhány napi házi börtönnel büntetni, sőt egypár napig még Kallianját (vízipipa) is megvonhatá tőle. Az országos jövedelmek e különös behajtási módja épenséggel nem ritka Persiában, mert itt pénzt beadni ép oly nehéz, mint azt bevenni s minthogy egyik-másik tartomány kormányzósága gyakran túlságos áron árvereztetik el a királyi ház valamelyik tagjának, nem csoda, ha az évi adóilleték behajtása néha a legnagyobb nehézségekkel jár s a király és kormányzója közötti viszony körülbelül ugyanolyan, mint a hitelező és a szorongatott adós, vagy a birtoktulajdonos és a haszonbérlő közötti. Az ilyes transactionok alkalmával az illető tartomány lakosai szoktak legroszabbul járni

rendesen; mert a kormányzó a legfőbb szükség esetében neki megy a leggazdagabbaknak, s ezek minden alaposok nélkül kényszerülnek összeadni azt az összeget, mit a király helytartójától követel. Ezt nevezik Persiában uralkodásnak.

Egyébiránt a Khan, mint udvaronc, finom műveltségű férfiú volt. Szunnita-e vagy siíta, az neki mindegy volt. Bennem ő a karavan legtöbbit utazott és tapasztalt tagját szemlélé, hozzám csatlakozék tehát, s viszont én is igen kellemes utitársat találtam benne. Abade állomásra érkezvén, mind szállást, mind konyhát közösen tartottam övele. A többi persák igen csodálkoztak e rögtöni viszonyon, s azt mondák, természetesen titokban, hogy utitársam sem siíta, sem szunnita, hanem Ali Ullah volna. Ez is egy vallásfelekezet, mely Alit imádó buzgalmában, ezt nemcsak a próféta fölé, hanem maga az Isten fölé is helyezi, s mely felekezet már igen régi Persiában, s annak titkos tagjai jobbára néhány török törzshez tartoznak.

Abadéból Szürme felé mentünk. Éji utunk közben egyes kisebb karavanokkal találkoztunk, melyek jobbára zarándokokból állottak, kik a nyugati Kerbelába vagy a keleti Mésedbe mentek. Persiában, kivált tavasszal és ősszel, meseszerűleg nagy a bucsújárók száma. Ez egyik legvakabb szenvedélye e népnek s még a legszegényebbek is ezen célra szokták fordítani megtakarított filléreiket. Az a karavan, melylyel ma találkoztunk, Bender Busir környékéről kelt utra Kerbela felé. Hatvan napig tart csupán az odamenetel, másik hatvanig a visszajövés, s ha még a szent helyen való tartózkodási időt is oda-számítjuk, úgy egy-egy ily kirándulás tartama négy hónapra is túlterjed. A zarándokok jobbára szegény embe-

rek, kik azonban a szükséges utravalókkal mégis meglehetősen el vannak látva, s nincs benne semmi tulzás, ha azt mondjuk, hogy Persia minden útján, leginkább ezen egyes vándorlásoktól függ az élénk közlekedés. 10—15 éves gyermekek mellett nyolczvan éves és a körüli matronák sem tartoznak a ritkaságok közé. Ha az ily karavanok találkoznak egymással, az odamenő zarándokoknak rendszeren egy Iltimaszi dua-t (imádkozzál érettem-et), a visszajövőknek egy Zialet Kabul-t) legyen üdvös bucsújárásod) szokás mondani. Mind a két felekezet meg van hatva, nem egyszer egymás nyakába borulnak s ha az ember a csendes éjszakán egy-egy ily karavan Illahié-t (szent dalait) a távolból felhangzani hallja, ugyanazon érzelmek hatják át szívét, minőkre nálunk Európában a csodatevő Mária-képeket látogató nem egy processio gerjeszt. A nép mindenütt egyforma, keleten úgy mint nyugaton.

A szent Szürme-állomásról, mindig szűkebbé és szűkebbé váló völgyön át Khane Khurre felé vonultunk, mely egészen magános állomás egy pusztaságnak közepe s híres a fürjek azon roppant tömegéről, mely e környéken található, s melyeket itt igen jutányos áron vehet az utazó. Én is engedtem a rábeszélésnek, s vettem egypár ilyen madarat, s minthogy a persa, kinél szállva voltam, eléggé izletesen el is készíté, valóságos lukullusi étkezésem volt. Étél után házi gazdán látogatott meg, néhány más persa kíséretében, kik a szokásos félkörbe leguggolva, feltünő finom magukviseletével s olyan illedelnességgel kezdték szöni a tarsalgást, hogy az a legműveltebb szalon-férfiúnak is becsületére vált volna, s végette szivesen feláldoztam egy két óra ohajtott nyugalmát. Bárha a társaság egészen parasztemberekből állott, mégis a válogatott kifejezések, s a tetőtől talpig

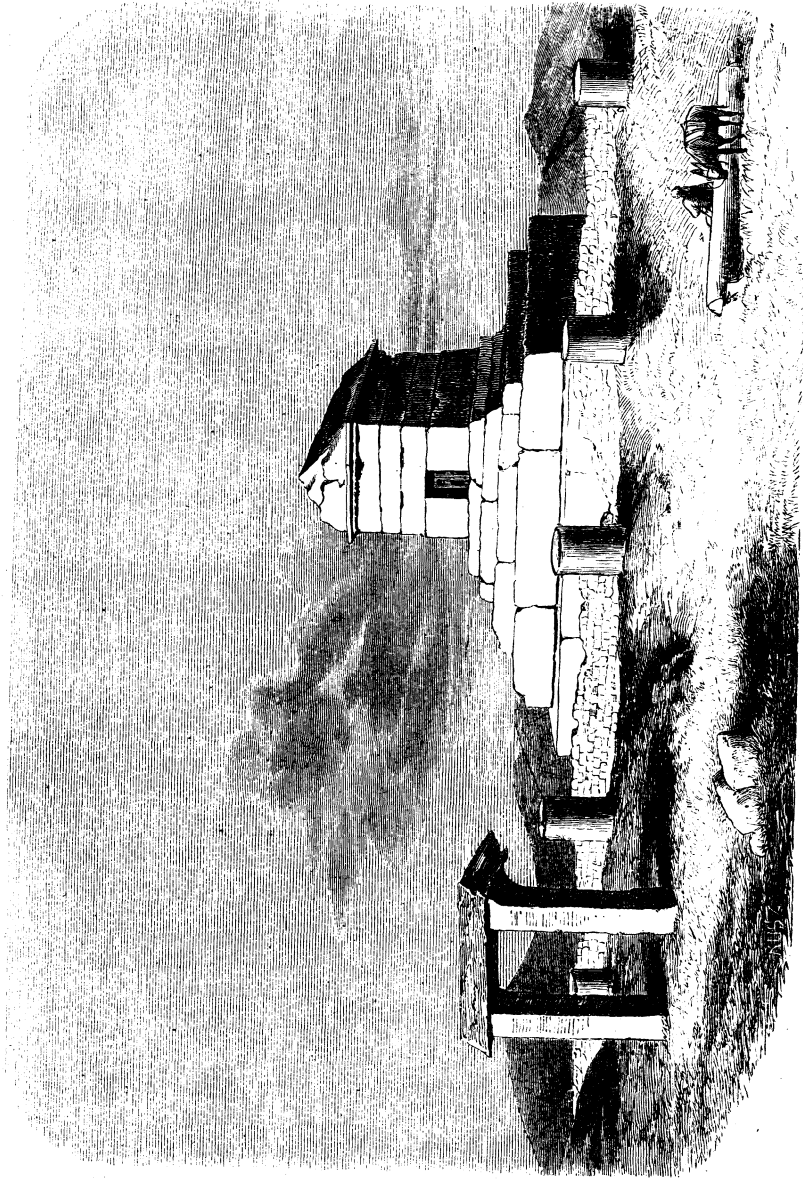
gentleman modor, valóban nagyon megleptek. A délpersák e tekintetben nagyon különböznek éjszaki földieiktől, mert minden parasztember világos jeleit hordja magán mind e mai napig az ősrégi civilizációnak, mely először az ő szülőföldén ütötte fel tanyáját s onnan terjedt aztán egész Persiára, sőt utóbb az egész iszlam keletre.

A szakadatlan éji utazás azonban már-már jóformán kimerített. A nappali pihenés sohasem pótolhatja teljesen az éji álmatlanságot, s midőn ezen állomásról Khane Kergum felé nyomulnánk a fárasztó sziklás szoros úton, csak alig tudtam a nyeregben tartani magamat. Daczára a megszokásnak, minket európaikat igen elbágyaszt az éji utazás, mert bármily ügyes lovasok legyünk is, nem tudunk a nyeregben ülve oly nyugodtan aludni, mint a persák. A mi nappali nyugalomunk sem oly édes, mint ez utóbbiaké, s midőn ma, a Khane Kergum karavanszeraiba bevonulnék, az álom annyira erőt vett rajtam, hogy még számárkámnak is elfelejtettem abrakot adni s a nyeret levenni róla. Nehány óra múlva, mely csak pillanatoknak látszék, felébredtem, s kimondhatlanul örültem, hallván, hogy közelebbi állomásunk Maderi Szulejman lesz, hol utitársaim állítása szerint a hajdankor sok nevezetes romja volna még található, s közöttük, kivált Salamon anyjának sirja, mint a persák hiszik.

Hogy e név a már oly gyakran leirt paszargadai sikot s a Cyrusénak gondolt sirt jelenté, csakhamar világossá lön előttem, de még sem fojthatám el örömemet, mert Rhagesz után itt láthatám meg a persa hajdankornak előttem még ismeretlen második nevezetes emlékét, s midőn az alacsony hegylánczon alá a nyílt völgybe lovaglánk, kimondhatatlan örvendeztem, utam mellett balra néhány szobrot — a délen mutatkozó emlékjelet —

pillanthatni meg, a mint azokat a felkelő nap első sugára megaranyozá. Bárha ezen romoknak a hajdani Pasargadával való azonosságát régiségbuvárainkra bizom is meghatározni, meg nem állhatom, miszerint meg ne említsem e völgyiség nyájas tekintetét, gazdag növényzetét s víz-dússágát, mely a szomszéd hegységről ömölvén alá, a mezőket több irányban keresztülvágja, s mely hajdan magára vonta Ó-Iran lakosainak figyelmét is, s e vidék Ó-Persia fénykorában bizonyára népesebb volt mint jelenleg.

A karavan lassú lépése türelmetlenné tevén, árkon-bokron keresztül magam siettem előre a mindig magasabbá és magasabbá váló mauzoleum felé, s már én régen ott ültem egy óriási márvány lépcsőn, midőn a karavan lassú ballagással közelíte az állomáshoz.

Cyrus állítólagos sirja.

IV

Maderi Szulejman romjai.

Az utazónak e nevezetes sikságon először azon mausoleum tűnik szemeibe, melyet a persák Salamon anyjának siremléke gyanánt tartanak, a mi régiség-buváraink azonban mindezideig vitatkoznak a fölött, vajon Cyrus sirja-e, vagy a hajdankor más valamely nevezetes egyéniségeé. Az a kérdés, melyet Ouseley, Morier s más régibb és újabb utazók gyakran megvitattak, az én igénytelen véleményem szerint annyi bizonyossággal mégis bir, hogy ezen épület nem az Iszlám utáni korból, hanem Délpersia egyéb monumentumaihoz hasonlóan, Iran fénykorából származik. Ezt legjobban azon óriási márványkövek bizonyítják meg, melyekből épült s a mely építkezési módnak, az iszlám korszakból egyetlen egy példánya sincsen. Hat, pedestalszerűleg egymásra fektetett óriási márvány-táblákon nyugszik, melyek legalsója majdnem egy ölnyi magas, a többiek sem vékonyabbak négy lábnyinál s a mellett oly nagyok, hogy minden emelkedés, mely egyszersmind lépcső gyanánt szolgál, legfőlebb két, három vagy négy darabból áll. A négyszögletes házikó maga, egyes szobát képez, melynek hossza 20 láb, széle pedig 16, — kívülről. Padló, tető és padlás egyes óriási darabokból illesztvék össze s a keskeny, alacsony bejárás, melyet hajdan ajtó zárt, ma azonban nyitva van, a hideg és komor bensőbe vezet, hol is, az a

mohammedanok imádkozási helye lévén, egypár korán fekszik, mai napság az egész épületet alacsony fakerítés körveszi, melynek közelében mesterségesen faragott márványdarabok, hajdan büszke szobrok darabjai hevernek.

Midőn nagy nehezen felvetém magam az első lépcsőre s a sima márványkővön felkusztram az épülethez, tiszteletteljes borzalom hatotta át egész valómat. Akármenynyit olvassunk is a hajdankor ilyes emlékeiről, mégis a tulajdon szemünkkel látás benyomása valóban igen csodálatos. Sokáig bámulva néztem a masszív márványtömegeket, mert majdnem lehetlenségnek látszik, hogy azok helyükről mégcsak megmozdítottassanak is, annál kevésbbé, hogy mint építészeti anyag, egyik helyről a másikra vitessenek. Az ötödik lépcsőn Rich, Told és Hyde neveit pillantám meg, kik 1821-ben járván itt, nevüket akkor vésték a kemény márványba. A falat azonkívül sok arab és persa felirat is borítja, s én épen ezek olvasásához fogtam, midőn egy persa, hihetőleg az ezen tájon sátorozó nomadokhoz tartozó, azon célból, hogy cicerone-szolgálatára egy kis enam-ot (ajándék) fog neki szerezni, nyájas, barátságos hangon így szólított meg: „Hadzsi, ugy-e Bagdadban nincsenek ilyen nagy kövek? de jöszte, mutatok én neked még másokat is, nézd meg csak a régi Guzin városának romjait.“ Az ő társaságában a hajdani palota s más egyéb ezzel összeköttetésben álló oszlopok és portálék balkézfelől terjedő romjaihoz mentem. Maga a palota, melyet Tachti Szulejmannak (Salamon trónja) is neveznek, alacsony hegyfok végén épült s hajdani fényét 10—12 öl magas, 5 öl széles portál mutatja, melynek kövei majdnemoly nagyok, mint a mauzoleuméi, s minden ragacs vagy bármely egyéb összekötő anyag nélkül csak úgy vannak pusztán egymásra fektetve. Nem nagyon távolra

innen egy másik portale is látható, mely fekete márványkövekből épült, s ma már csak egy grifláb legalsó óriási alakját mutatja. Körülbelül öt lábnyira ettől, fekete piedestalon (talapzaton) négy darabból egybeillesztett igen magas szobor áll, melynek legalsó része a legnagyobb, legfelső a legkisebb s a mely oly vastag, hogy a szobrot két ember alig foghatja át. Hajdan négy ilyen szobornak kellett itt emelkednie, legalább erre mutatnak a még meglevő talapzatok. Egy órajárásnyinál tovább, egyes romok láthatók, melyek a nép mesés véleménye szerint hajdan a Takhti Szulejmannal összeköttetésben állottak volna, s ha az ember az építmények természetfölötti nagyságán csodálkozik, a persa rendesen azonnal azzal szokta az embert rendre utasítani: „Nem tudod-e, hogy Salamon szabadon rendelkezett a dívekkel s az alvilág minden szellemeivel? Csak egy fejbiczczentésébe került, s ezek a legnagyobb köveket s a legdrágább tárgyakat hozták át neki a levegőn keresztül Indiából Csin-u Macsin (Khina) és Kuhu Kaffból.“ Nemcsak a mai romok két vége, hanem a néphagyomány szerint az egész völgyesség egyetlen várost képezett volna s ez az, mit ők Guzin néven neveznek.

Igen hihető, hogy a Takhti Szulejman palota, a mint Ouseley helyesen megjegyzi, a maga terrasseával igen alkalmas pontot képezett, honnan a király a nagy sikszágon összegyűlt hadserege fölött átnézetet gyakorolhatott, vagy azt maga előtt sorban defilírozathatta. Ez annyival is inkább hihető, minthogy a király, magasülése által az alatt álló tömegnek egészen szemébe tűnhetett, a minék kiváltképen a noruzi ünnepélyek alkalmával, midőn az egész világ az uralkodó körébe ügyekszik, igen nagy hasznát vehették.

Igen sajnálom, hogy kénytelen vagyok megjegyezni, miszerint a Maderi Szulejman, vagy a mint egy közeli falu nevééről is nevezik, a Meshedi Murgab romjai óriási léptekkel sietnek végpusztulásuk felé. Ouseley már csak felét találta azon emlékeknek, melyeket elődje megírt, én pedig azon romnak csak felét láthatám, melyről a most felhozottnak utazási műve 2-dik kötete 425-dik lapján Zindani Szulejman név alatt tetetik említés. S ez nem is csoda. Igen feltűnő, hogy Iran romjai közelében majdnem mindenütt nomád néptörzsek tanyáznak. A kincs és más egyéb babonás gondolatok hajhászása sokkal többet árt ezen régiségeknek, mint maguk az ott megtelepült persák, kiket hazájuk multja mindig eléggé érdekel, s annak emlékeit tiszteletben is tartják.

Bárha az egészen át feltűnő volt előttem, hogy karavánunk mintegy készakarva kerüli a romokat s engeme kelles foglalkozásban egészen magamra hagy, mindazáltal e tünemény oka felől senkitől sem kérdezősködtem. Midőn beesteledett, a mauzoleum közelében szerény vacsorát főztem magamnak, s különös hiúságtól ösztönözötve, a bográcsot és kenyeret felcipeltem magammal a sir bensejébe. Az a gondolat, estebédemet egy legalább ezredéves épületben tölthetni el, túlboldoggá tett, s pihenő helyemet bizonyára fel nem cseréltem volna bármely európai főváros legpompásabb vendéglőjével. Sokáig ültem a csodálatos épület lépcsőzetén, hogy — az ég csillagfényébe merülve — ifjúkorom azon napjain gondoljak vissza, melyekben a Persia név már is varázshatást gyakorolt reám s midőn mostani élvezetem előérzetét még legvakmerőbb álmaimban sem mertem táplálni. Soká, soká ültem ott. Az álom már-már erőt vett rajtam, s bizonyára alá is hajtom vala fejemet, ha

eszembe nem jut, hogy a hideg kő azon vékony szőnyeg mellett, mely tulajdonom vala, káros lehet egészségemnek. Leszálltam azért, s valami húsz lépésnyi távolban puha gyeppázsitot találván, ott lefeküdtem. De nem pihentem még tiz perczig, s minden oldalról oly rémitő tömeg bolha borított el, hogy mérges csipésüket lehetetlen levén kiállanom, haladéktalanul fel kelle kelnem. Másutt teritém le aztán szőnyegemet, de itt sem lön egyébként. Mint valami eszeveszett, futkostam fel s alá a romok körül valami egy negyedóráig, lefeküdtem itt is, ott is, de mind nem használt semmit. Most jutott már eszembe, miért volt a mi karavanunk oly tartózkodó! Az egyik közeli sátorhoz mentem, hogy a nomadoktól tanácsot kérjek a támadó rovarok ellen; de ezek azt válaszolák, hogy számomra, mint idegen számára, nincsen semmi mentő eszköz. Az odavalókat megkimélik, de a vándornak drága áron kell fizetnie az álmot, e történelmileg oly nevezetes térségen. Szerencsémre már csak két óra kellett a karavan indulásához. Ezen egész időt talpon kelle töltenem, s a legunalmasabb régiségbuvárnak sem kívánnám, hogy e könnyelmű, barnaruhás állatocskáktól annyira kinoztassék, mint a mennyire, fájdalom, én gyötrettem.

Innen Szivend felé folytatók utunkat, egy több óráig tartó hegyszakadékon át, melynek phantasztikus köszirtjei, s az azok lábainál vadul alárohanó patak a csendes éjben igen szép regényes képet mutattak. Magát Szivendet, a falut, nem látogattuk meg, hanem a helyett a lakosok nyárilakához mentük, mely egy magaslaton két sorban sűrűen egymásmellé helyezett mintegy 120 nádgunyhóból áll. Az egész valamely Bazarhoz hasonlít, s minthogy minden gunyhó csak három oldalról van

zárva, a negyedikről pedig sem ajtó, sem függöny nem csukja, a bennük levő holmikhez oly szabadon hozzájuk férhet mindenki, mintha az egész gyarmat egyetlen egy házat képezne. 120 család él itt ilyen viszonyban egymással, vannak közöttük szegények és gazdagok s mégis igen ritkán fordul elő valami tolvajlás. Egyébiránt azt mondják, hogy ezen emberek egyetlen egy férfiúi ivadéka a legszorosabb rokonságban élnek egymással s a család mostani fejének is, egy fehér sátra vala felvonva a sornak élén. Ő az egész község birája, papja és családfője.

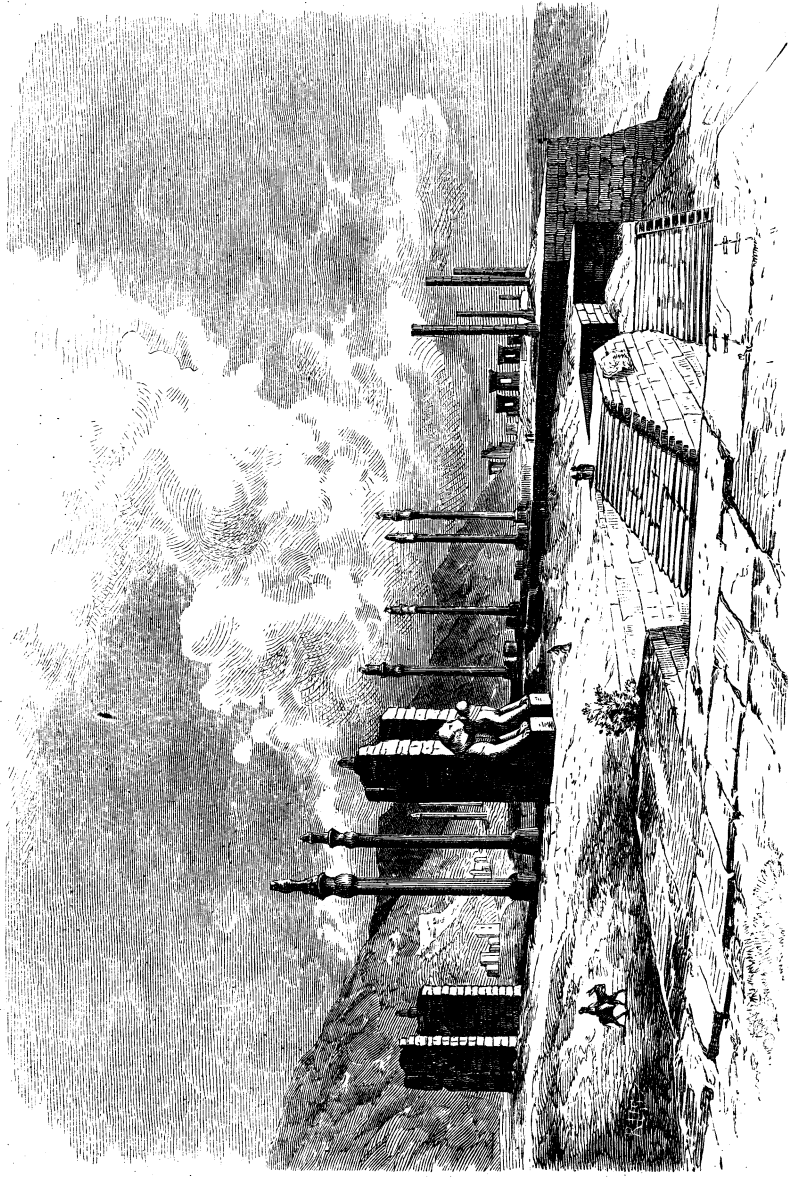
Október másodika volt, midőn innen útra keltem, hogy Persiában tett minden állomásaim legérdekesbikére induljak. A karavan ugyanis Kenare felé tartott, mely ide négy ferszakh távolságra van. Kenare felé, melynek közelében Persepolis hires romjai fekszenek. Azt gondolám magamban, minek menjek én ezekkel az emberekkel, hiszen az út eléggé biztos, s így megkérvén néhányat utitársaim közül, mutatnák meg azon pontot utunkon, honnan a romokat leghamarább érhetem, elhatározám magamban minden kíséret nélkül látogatni e nevezetes régiségeket, melyek kíváncsiságomat oly régtől fogva ingerlék. A karavan éjfél előtt indult útnak Szivendből, s midőn azon hegyfokot elértük volna, hol a mardesti nagy síkság kezdődik, néhány persa utitársam jelenté, hogy csak balra a hegynek mentén haladjak mindenütt, s rövid félóra múlva vágyaim czélját érendem.

A karavan, délirányban szelve át a síkságot, tovavonult. A csengők egyhangú szólása a csendes éjben sokáig felém hangzott még a távolból, s ki irhatná le azon érzelmeket, melyeket ekkor éreztem, midőn alázatos állatkámon csendesen ügetve a kelet felé terjedő alacsony

hegység aljában, vizsgaszemekkel körültekintgetve, tovább haladtam. Nem félelem volt ez, hogy netalán kirabolattam, hiszen összes birtokom legfőlebb négy aranyat tett, utikészleteim és paripácskám alig két annyit; a mit én kerestem, azok Persepolis oly sokat emlegetett romjai valának; az ő hajdankor e nevezetes műemlékei. Nevezetes, hogy a sziklák, nekem legalább úgy látszott, itt oly imposans külalaknak s úgy körvonalzóttak, hogy az ember, a nélkül hogy valami rendkívülit keresne, nagyszerű látványok előérzetére buzdul. Alig haladtam egy óranegyedet, s im a legelső regkorányban, magas, igen magas alakok merültek fel egyszerre szemeim előtt, melyek mindannyi kisértet gyanánt, az első pillanatban borzalomra gerjesztettek. Egészen egyesegyedül lévén, állatocskám piczi patkója messze, messze visszhangzott a vidéken. Már jó közel valék s bárha tökéletes jól tudám, hol járok, nem tagadhatom, hogy a híres lépcsőfeljártnál leirhatatlan meghatottsággal állottam meg néhány perczig, mielőtt tovább haladni merészelttem volna.

Leirhatatlan a tiszteletnek, a határtalan tiszteletnek azon érzete, melylyel a lépcsőn fel, az óriási kapun át az oszlopszatos részhez jutottam. Itt az imposans tünemény kifejezése annyira meghatott, hogy egy ködarabra leülvén, mind az oszlopokat, mind a körülfekvő romokat néma csodálattal szemlélve, egy óranegyednél tovább oly nyugodtan, oly mozdulatlanul ültem, mintha e homályos alakok megpillantása engem magamat is szoborrá változtatott volna. Akár a délről, akár az éjszokról jön is az utazó, ki Persepolis romjait nappal látja is meg először, nem kevésbé lesz meglepetve e régi emlékek fenséges benyomása által. Elképzelhető, mennyivel inkább az, ki ezeket túlkifeszített érzelmekkel, a homályosság

kisérteties világában egészen hirtelen látja maga előtt felmerülni. A mint így ültömben a magas oszlopokra bámulnék, valóban olyanokul látszának előttem, mintha óriási alakok volnának, melyek 4000 éves multnak sirlakából a végett keltek ki, hogy a távoli nyugat utazója előtt kelet multjának csodáit bárha néma, de mégis oly beszédes szavakban tárják fel. Azt mondám: egy óranegyedig ültem ott, de őszintén megvallva, csendes bámulásom idejére igen kevésbé emlékezem. Azt tudom azonban mégis, hogy a hideg levegő daczára, mely a hajnal keltével éjszakkeletről áramlott, csak akkor ébredtem föl álmodozásaimból, midőn a setét árnyak lassankint tűnedezni kezdének a romok közül és Phoebus felemelkedvén a hegyek fölé, a nagy oszlopok mesterileg készült fejezeit első sugaraival megvilágosítá. Ugy lászott, mintha a csodálatos szinmű függőnye egyszerre felemelkedett volna, új jelenet tárult fel előttem: Persepolis, a fénytengerbe fürödve. Más színe lön mindennek. Ott, hol előbb komor tekintetű márványkövek, magas oszlopok vagy falak bámultak le reám, most bájoló, művészileg faragott idomokat láttam, melyek 1 vagy 1½ hüvelyk magas domborműbe vésve, oly hiveknek, oly friseknek és oly élénkeknek látszának, mintha a véső-hangok csak tegnap némultak volna el. Itt egy hosszú ünnepi menet látható, melynek egyes tagjai kimért léptekben haladnak, amott egy csoport fogoly, kik nyakukon egymáshoz lánczolva, a kevély győző előtt lépdelnek, másutt megint egy szörnyeteggel athletai bajvívás, a magasságban pedig több helyen valamely királyi alak foglal helyet a trónon, előtte a szent tűz lobog, mögötte két szolga áll, kiknek egyike hosszú botot, másika ernyőt tart. Nemcsak a ruházat, a tagok, hanem az arczvonások is oly művészileg

Persepolis romjai.

vésettek, a képek ajkai körül oly báj ömlik el, hogy az ember azt hiszi, hogy a hideg márvány azonnal meg fog szólalni. Különös! ezen emlékek 4000 évesek, s mégis az idő ott, hol az emberek vandalismusa nem dulongott, mindent oly hiven megőrizett, mint másutt sehol a világon.

Nyájas olvasóm bizonyára mosolyogni fog elragadtatásom és ábrándozásom fölött. Igaz, nehéz az embernek magát kimentenie, s nehéz még csak távolról is képét adni azon benyomásnak, melyet ezen hideg márványkövek reánk gyakorolnak. Nem költői ábránd, nem túlhevés véralkat szükséges, hogy Persepolis elragadjon bennünket. Láttam egyszerű keletieket, kik előtt a történelem merőben ismeretlen s mégis e romok alatt nem kevésbbé valának meghatottak. Hát még a nyugati mit mondjon, ki a mult század egy-egy érmét is csodálja, mit mondjon akkor, midőn a művészet és pompa ily páratlanul szép emlékeit látja maga előtt.

Valóban, Persepolis igazán nagyszerű, s épen azért igen vakmerőnek nevezhető azon tervünk, hogy annyi utazó kimerítő és alapos tudósítása után, kik Persepolist előtünk láttánk, mégis leírni szándékozunk. Nem, ezen munka fölötte áll a mi képességünkön, s hogy csak halavány vázlatot adhassak is, a hazai olvasót azon vezérfonalon akarom e nevezetes helyen átvezetni, melyet egyik itten járt elődöm *) nyújtott.

---

*) Bárha a Dél-Persiáról szóló művek nagy része szolgálatomra állt, mégis, az aránylag legrövidebb leírást, James B. Fraser művét használtam. Tudományosabb tárgyalás nem is illenék e könnyű turista-mű keretébe.

X.

Persepolis romjai.

Azon térségnek, melyen ez építészeti maradványok nyugosznak, szabálytalan alakja van, mint ez a mellékelt illusztrációból világosan látható. A nyugati oldal, honnan a sikra beláthatni, 1425 láb széles, az éjszaki 926 és a déli 802. Magassága, az alap egyenetlensége folytán, úgy látszik 25—50 láb között változott. Felszínét a futó homok és a leomlott romok igen egyenetlenné tették. Ezen sík-magaslathoz csupán egy feljárás vezet, még pedig pompás lépcsőzeten, mely két szakaszból áll, s oly széles, hogy hat lovas egy sorjában igen könnyen fellovagolhat rajta. A legalsó, mely 55 lépcsőből áll, melyek 22 álb hosszúak s mindegyik $3\frac{1}{2}$ hüvelyk magas, egy fenlapon végződik, melynek mindegyik oldala 37, a másik kettő 44 láb. Ezen pontnál kezdődik a második, kettős lépcsőzet, hasonló terjedelmű 48 lépcsővel, melyek a magaslat tetején ugyanolyan 64 láb hosszú négyszögben végződnek. Az emelkedés oly csekély, hogy az utasok rendszeren úgy szoktak fellovagolni, s a márványdarabok oly nagyok, hogy egyből 10—14 lépcsőfok van kivágva. Csodálatos, mily kevéssé viselik magukon e lépcsők a használat nyomait; alig vannak egy kicsit is elkoptatva, holott kétségtelenül egészen máskép kellene lennie, ha valamely templomhoz vezettek volna, vagy a királyhoz közelítő seregek használják vala.

A második emelvényre érkezvén, óriás portalét lát az ember maga előtt, a mely két massiv falból áll, s ezek kül és beloldala két kolossalis állat képét viseli faragványban. A portale hossza 21 láb, magassága 30, a falak pedig 12 lábnyira állanak távol egymástól, padlózatát pedig simított márvány képezi. Az állatok olyan talapzaton állanak, mely szobraikat öt lábnyival magasabbra emeli. Fejük annyira meg van csonkítva, hogy nem lehet kitalálni, mit ábrázolhattak. Nyakukat rózsakoszorú köríti; kurta, bodor haj, de a melyet pánczél-pikkelyeknek is lehetne mondani — fedi mellüket, hátukat és oldalait, s maga rendkívül correct és jól kidolgozott. Ezen portale, mint első tárgy, legjobban is ki van téve a látogatók véső-kedvének. A mily magasan csak emberi kar felnyulhat, minden tele van a látogató persák, arabok, francziák, angolok németek nevével; itt mindenki megörökíti magát. A többi között még Malcolm neve is kétszer látható. Egyszer, mint Cap. Malcolm Envoy 1800., s a másik helyen mint Gen. Malcolm, 1810.

E portaletől 20 lábnyi távolságban kelet felé négy rovátkolt oszlop állott, szép koronázatú, körülbelül 45 láb magas, s mintegy 22 lábnyi közzel egymás között, de mai napság már csak kettő áll belőlük, a többiekből még csak rom sem maradt. Ezen oszlopokat más térköz választja el egy másik portaletől, mely az elsőhez hasonlít ugyan, csak hogy falai nem magasabb 18 lábnál, míg a keleti oldalon kivésett alakok emberi ábrázatoknak látszanak, diademekkel; szakálluk még kivehető, s vállaikról magas szárnyak emelkednek, melyek tollazata kitünő szépen van vésve.

Ezen portalek jobb oldala, s azon terrasse között, melyen az oszlop csoport áll, 162 lábnyi térköz van. E

térségen, a sziklába vésett csatorna szemlélhető. A teras-
sehoz kettős lépcső vezet, melynek egész hossza 212, s
mindakét fokozat magasan túlhaladja éjszaki homlokza-
tát. Mindakét végén, a keletin úgy mint a nyugat felé,
lépcsősor emelkedik, valamint a középén is, 18 lábnyira
elényomuló két kisebb lépcsőzet; ez egész terjedelem 86
lábnyi, beleszámítva a 20 lábnyi fordulót is. Valamint a
nagy bejárásnál, úgy itt is igen csekély a feljárat, mert
minden lépcső 14 hüvelyk széles, 16 hosszú és 4 magas.
A homlokzat annyira túl van halmozva alakokkal, hogy
a szemet szinte kápráztatja. Ezen alakok, melyek aként
vannak csoportosítva, hogy a lépcsőzet falaihoz illjenek,
különböző ruházatot hordanak s mással és mással van-
nak elfoglalva. Némelyek királyi testőröknek s kíséret-
nek látszanak, hosszú öltönyt viselnek, faczipő alakú ba-
kancscsal s rovátkolt sima alapú süvegekkel, tegzekkel,
nyilakkal, dárdákkal és pajzsokkal; mások ismét hosszú
sört képeznek s úgy látszik, több nemzetek egy felvonu-
lását ábrázolják, különböző ruhában és különbözőleg
felszereltetve. Ajándékokat és áldozatokat hoznak külön-
féle fajú állatok számára. Harcz is van itt ábrázolva egy
oroszlán és bika között, vagy a mint némelyek vélik,
egyszarvú ellenében: de mindenestre olyan állattal,
mely a portale megcsonkított alakjához hasonlít. Mind e
domborműveket csak nem rég szabadították meg az
azokat környező földsáncz alól s bárha az utolsó kiásás,
mely, egy angol által 1854-ben eredményezettett, tetemes
volt is, én látogatásom alkalmával úgy találtam, hogy
a legalsó alakokat, már ismét három ujjnyi homokréteg
borítja.

Sir. Robert Ker Porter azt hiszi, hogy e művészeti
remekműveknek az volt rendeltetésük, megörökíteni

Cyrus vallásos nagy proccessioinak emlékét, mint a hogy ezekről Xenophon szól, vagy talán Dariusét, ki a Noruzt, vagyis a tavaszi nap-éjegyenlőséget ünnepli, mely alkalommal országa szám nélküli nemzeteinek ajándékait fogadja.

Azonban siessünk e romok legrendkívülibb részéhez, a bámulatra méltó oszlopcsoportozathoz, mely a terrasseot foglalja el. A képzelem, bizonyára, semmi nagyobb-szerűt nem képzelhet, mint e magánosan álló, óriási, megcsontított oszlopok, melyek olyan időkből valók, mik még a mondánál is régiebbek, mely számtalan nemzedék fel és letüntének valának tanui, láttak dynastiákat és országokat támadni, virágzani és hanyatlani, míg ők maguk, szürke fejeiket mind ez ideig változatlanul fennhordozzák.

A terrasse-on, mely keletről nyugat felé 380, éjszokról dél felé 350 lábnyi tért foglal el, hajdan négy oszlopcsoport állott, melyek mindegyike 36 darabot számító közép-csoportozatot képezett, melyek mindkét oldalon, valamint szembeeső részükön is, hatával, kétsorosan valának kerítve s összesen 72-öt képezének. Az előtérben álltak közül, mely a lépcsőzethez 20 lábnyi távolságban létezik, ma már csak egyetlen egy áll. E között és a közép-oszlopok első sora között nagy szirtdarabok vannak, melyek valami portale falainak romjai. Valami 38 lábnyira a terrasse nyugati szélétől (mely ugyancsak azonos a főtérsikével) két oszlopsor emelkedék, melyből ma már csak öt áll fenn. Az ennek megfelelő keleti sorokból csupán négy. A keleti és nyugati sortól 60 lábnyi távolságban emelkedett a központi 36 oszlop, s ezen közben vízvezetékek nyomai is láthatók, melyek imitt-amott a sziklába valának vésve. Ezen oszlopok közül ez idő sze-

rint már csak 13 van épségben, mik még mindig régi helyükön állanak. Minthogy a keletiek eromokat Tsil-Szutunnak (40 oszlop) nevezik, igen hihető, hogy habár nem ez volt is az eredeti szám, mindamellett igen régi száma az egykor létezett oszlopszatnak, melyet azonban ily terjedelműnek már egyetlen európai utazó sem talált. Így azt találjuk, hogy Della Valle 1621-ben 25 oszlopot látott még; Herbert 1627, 19; Orlarius 1638, 19; Kämpfer 1696 és Niebuhr 1765, 17; Franklin s egész Sir R. K. Porterig minden utazó 15; Lieutenant Alexander 1826. 13 oszlopot, melyeket én magam is láttam. A többiek ott porlanak az évszázadok összehalmozódott porhüvelye alatt, s a talapzatok közül is nem egy össze van rombolva és halomba döntve.

Ezen fenséges oszlopcsoportozat két külön sorból áll; azok, melyek a három külső kettős sorozatot képezik, építészetükre nézve egyen modorúak, míg a központi csoportulat, melynek minden oszlopa hasonló egymáshoz, az öt környezőktől különbözik.

Sir. R. K. Porter mindakét sort leírja, s azt mondja az elsőről: Minden oszlop egész magassága 60 lábat tesz, a törzsnek körülete 16 láb s a talp tetejétől egész az oromzatig 44 láb. A törzs, öt szakaszban igen szépen van rovatolva, alján egy öv s egy Torus, amaz két hüvelyknyi, emez egy lábnyi mély. Innen a talapzat képződik alább, csüggő levelű lotus virág kelyhének alakjában. Nyolcz hüvelyknyi talplapon nyugszik, s kerülete 24 láb, 6 hüvelyk. Az oromzatok, bármennyire megcsonkítottak legyenek is, elegendőkép megmutatják, hogy rajtuk egykor a kettős félbika állott.

Közvetlenül délre ezen csoportozat mellett s valami 6—7 lábnyira a terrasse fölött, melyen áll, különféle

faju romcsoport található, melyek között bömértékben vehetők észre azon alakok mássai, mik a lépcsőzetet díszítik. E romok, ugy látszik, legalább is három helyiséget foglaltak magukban, melyek finoman csiszolt, fekete márvány kapualjai és ablakpárkányai számos fülkét és különféle domborművet mutatnak; a többi között egy fejedelmet, ki hosszú, uszály-ruhába van öltözve, s ki fölött két szolga napernyőt és legyezőt tart, míg ismét más domborművek emberek és különféle csoda-állatok viaskodását tüntetik elő. Ezen épület nyugati homlokzata s a nagy terrasse ugyanazon homlokzata között, kettős oszlopsor romjai látszanak.

Még távolabbra, dél felé ismét más romhalmaz látható, melyben finoman vésett szoborművek és oszlopok nyomára található. Sir Robert Ker Porter tiz oszlop állványát találta, melyek mindegyike 3 láb és 3 hüvelyk átmérőjű volt, s azt véli róluk, hogy közülök a legnagyobbak, magának a fejedelemnek lakáához tartoztak. A fő kapunyílások és ablakpárkányok, mind megannyian óriási mérvűek s kiváló művészettel készültek, helyükön állnak még ugyan, azonban a körülöttük romokban heverő szobordarabok és oszloptalplapok nyilván mutatják, mily hatalmas van a kornak és időjárásnak még a legerősebb épületek fölött is. A királyi alak, két szolgájával, gyakran előfordul a bejáratok domborművein, s a romok egyéb részében is vannak amazokhoz hasonló alakok; úgyszinte feliratok ékjegyekben. E romok alatt földalatti vízvezeték vonul át, mely az egész épületet vízzel láthatá el azon tóból, mely a sziklák aljánál maiglan látható; Chardin sokat barangolt e setét tönkelegben, Morier is szinte eltévedt benne. Második látogatásom alkalmával engem is bevitt oda a kíváncsiság, azonban meg nem

foghatám, hogyan tévedhetett el benne Chardin; mert alig tettem körülbelől 20 lépést, a mindig keskenyebbé váló utat már is oly szűknek találtam, hogy a tovább menetel, úgy szólván, lehetetlen volt.

A térsíkon más két épület romjainak nyoma is létezik: egyik éjszak felé, a most említett romé, a másik délkeleten. Itt is ugyanolyanemű domborművek találhatók, mint a minőről már szólottunk. De az épület legtetemesb részét egy 210 lábnyi négyszög képezi, mely a szobroktól éjszak felé fekszik. Két kapu vezet hozzá minden oldalról, de a nagy portalék éjszaki felén vannak. Ezek tizenhárom láb szélesek, a többiek csak hét lábnyiak, azonban mind valamennyi gazdagon ékitve, a már leirt vésművekkel, s Brun e romok ember és állat alakjait — beleszámítva a siremlékeken levőket is, 1300-ra teszi, mit Niebuhr sem tart tulzásnak.

Most a sirokra szándékozunk átmenni, e pompás nyughelyekre, melyeket jogosan Persia hajdani királyai sírjainak tarthatunk. A hegyek homlokzatában, körülbelől ötszáz ölnyire a szoborcsarnoktól 72 láb széles és 130 láb magas lap látható, mely Chardin szerint magába a hegybe van belevésve, s melynek homlokzata két szakaszra oszlik, s ezek mindegyike ismét nagy mértékben vésművekkel ékesítve. Az alsó osztályban négy köoszlopnak kétfejú egyszarvúkat ábrázoló fejezetein nyugszik gerendákon a párkányhordó, a képszék és a párkánykoszorú. A főoszlopok közötti térséget a sziklába vésett vakajtó foglalja el, melynek alján valami nyilást ütöttek, hihetőleg a kincskeresők. A felső osztály domborműve valami szekrényfélét mutat (majdnem olyat, mint a zsidó frigyláda) s mely végein csodaformájú állatokban vegződik, melyek griffszerű lábai tartják az egészet. E szekrény

alá két sor alak van vésve, tizennégyével mindegyik. Az egyik csúcson tűzoltár látható, míg ezzel szemközt, három lépcsőnyi magas emelvényen királyi alak áll, jobbját mintegy imára emelve, baljában pedig ivet tartva; a király és az oltár fölött jelvényes alak lebeg, melyet a király várakozó védangyalának tartanak.

Ha az ember a betört kapunak nyílásán átmegey, szabaserü helyiségre akad, mely 30 láb széles, 15—16 mély, 10—12 magas, s háttérében három mélyedés van, mintegy a holttestek számára. Minthogy mind üresek, a kutatni vágyók előtt régtől fogva tárva-nyitva vannak, sőt nemegyszer szalma- és gabonatar gyanánt is szolgálnak, midőn egy-egy csoport Iiat (nomadok) épen itt sátorozik.

E sirokat illetőleg egyik legámitóbb körülmény, azon nagy gond, melylyel az építők bejáratukat a szemlélők elöl el akarták rejteni; mert a kapu tulajdonkép csak látszólagos bejárás lévén, azt hiszi az ember, hogy más nyílásnak is kellett lennie, már csak a benső kivésheté-sére nézve is.

Három napiglan időztem e nevezetes romokban, melyek nemcsak ifjonti utazók heves képzelmét, hanem még mélyen gondolkozó, tapasztalás és tudomány-gazdag régiségbuvárainkat is fellelkesítették. Az ember nem tudja, a roppant mechanikus ügyességet, vagy a válogatott izlést bámulja-e, mely ez épületekben nyilvánul, vagy az a gondolat ragadja-e el az embert, hogy a régi hajdankorban is létezett oly műveltség, mely ily tekintélyes, tudományos ismereteket vala képes megbizonyítani. — Valamint Egyiptomban, úgy itt is 40—50 láb hosszú kötömegeket látunk egymásra helyezve, melyek képzelhetlen sulyok daczára oly

pontosan egybeillesztvék, hogy az összekötési pont észre sem vehető.

Három napot mondtam, de alig látszott az többnek néhány óránál. Annyival is könnyebb volt ott maradásom, minthogy Persepolis közvetlen szomszédságában néhány ott nomadizáló török-sátort találtam. Törökök voltak, tehát incognito szerepem törzsrokonai, s bárha szunnitaságomat el nem titkolám is, mégis a legbarátságosabban fogadtak. Farszban nem nagyon otthonos a török nyelv, s ezen jó embereknek valóságos élvezet volt a velem való társalgás, gondját viselték számárkámnak, s egész ott létem alatt, engem magamat is elegendő kenyérrel és sajttal láttak el. Voltak ugyan közöttük, a kik azt tanácsolták, ne maradjak éjelen át a tiszteletre gerjesztő romok borzalmas helyiségeiben, minthogy állításuk szerint ott száz meg száz alvilági szellem tanyáz éjjelen át, s valóban borzasztók azon mondák, melyek a Divek és Dzsinek pokoli lármájáról szólnak. Takhti Dzemsid (Dzsemsid trónja) — mint a hogy a benszülottek Persepolist nevezik — állítólag a hasonnevű reger király munkája volna. Dzsemsidnek — a hogy a monda beszéli — hires kehely volt birtokában — a Dzsami Dzsemsid — melyet csak ajkaihoz kellett emelnie s nem volt szívének olyan vágya, a mely azonnal ne teljesült volna. Nem csoda tehát, ha e remek palotát annyi fénynyel és pompával halmozható el; mert a kehely egyetlen érintésére, szintúgy repültek a kövek keletről; a művészek nyugatról (hihetőleg assyriai vagy egyiptomi építések, mint a kiknek ezen művek felállítása tulajdonítottik.) Hogy a mai persák is mily nagy tiszteletben tartják Persepolist, elegendőkép megbizonyítja azon számos vers és felírás a falak minden oldalán. Soká, soká ille-

tetlenül és háborítlanul álltak ezen épületek — szól a monda. Persia boldog volt akkor, semmi szerencsétlenség sem látogatá meg, míg végre az arabok, ezek a szunnita ebek, kik a siítáktól irigyelték e remek épületeket, eljöttek, az alakokat megcsonkíták, a szobrokat, oszlopokat ledöntögeték s a pusztulás nyomait hagyták hátra mindenütt. Az arabok után — folytatja a monda — a frengik valának azok, kik hogy kincs-szomjukat kielégíthessék, Bender Busir felől idejöttek, mindent átkutattak, s találtak is még roppant mennyiségű aranyat és gyémántot. A frengik ezen kívül még nagy köveket is vittek magukkal, mind megannyi talizmánt, miután a megvesztegethető kadzsarok beleegyezését megvásárolták volna. Azon idők óta azután Persiát egyre-másra látogatja a nyomorúság, Sirázra jött a nagy földrengés, a cholera, a mult évi éhség stb., egyszóval a persa nagyság ezen büszke maradványainak dülőiban csak halálos ellenséget lát mindenki, s valamint a frengiket méltán kelet elnyomóinak lehet tekinteni, ép úgy az arabokat a hajdani nemzeti nagyság legveszedelmesebb pusztítóinak állítják, s a siíták és szunniták közti gyűlöletnek talán ez is egyik lényeges főoka.

Ezek leginkább a persa lakosság mondái, a török nomádok, hajdani szeldzsuk seregek maradványai egészen másképen gondolkoznak. Rájuk nézve a szobrászat és építészet művei egészen közönyös tárgyak, s egy-két latóloom végett, melylyel az óriási oszlopok egyes darabjai összeragasztvák, sokszor ledöntetik a legbüszkébb monumentum is, sőt a gyermekek még annak is örülnek, ha valamely oszlop magától összedől, mert akkor nyomban mindenki ott terem, a kő csak egy ujjnyi mélyedéséből is kivájni az óhajtott fémet. Egy-egy ilyen zsákmány

csak két, három golyót szolgáltathat, de a törökök vandaldühe mitsem gondol azért a kárral, melyet okozott.

Felettébb érdekesek, az újabb és régibb utazók már többször említett felirásai. A mint mondók, mindenféle nyelvű és írású jegyzések vannak itt a falakba vésve. Ezek nemcsak az újabb idők emlékei, hanem vannak még Pehlevi és régi héber feliratok is, és ezen utóbbiakról, melyek — ha jól tudom — még eddigelé le nem másoltattak, azt állítják, hogy azok az első héberfogság rabjaitól származtak.

A mult századok hírneves utazói közül itt találjuk Kempfner, De la Valle, Niebuhr 1765. — neveit, az újabbak közül kiemelendők: Jones, Morier, Texier, Ferguson, Loftus, Kinnier, Minutoli és Gobineau, kik mindnyájan leírták mind e romokat, mind Persiát. A legnagyobb rész angol. Németet aránylag igen keveset találtam, s alig fojthatám el lehangoltságomat, midőn két napi kutatás után egyetlen magyar nevet sem találtam itt. Én volnék tehát a legelső nemzetem fiai közül, ki e romokat s e nevezetes vidéket meglátogattam, — gondolám magamban; — de a midőn harmadnapon, épen azon rész alatt ögyelegnék, mely fekete márványból van, nagy örömemre egy ablakmélyedésben ezen szavakra akadtam: „Maróthi István 1839.“ Gyermekded örömmel vizsgáltam földimnek irását, s bárha ő elrabolta is tőlem azon jogot, hogy magamat azon első magyarnak nevezhessem, ki Persepolist meglátogatta: meg nem állhatám, hogy neve alá egy „éljen“-t ne véssek, s hogy a jövődöben ne állana oly egészen egyedül, az én nevemet is társul jegyzém oda. Az egésztest vastag vonallal vettem körül s fölibe e szavakat véstem: „éljen a magyar!“

Mi volt e büszke épületek eredeti célja; mit akartak alapítói általa elérni? — olyan kérdés, mely minden eddigi utazónkat foglalkoztatá ugyan eddigelé, azonban mindez ideig, minden alapos kutatások és értekezések daczára, eldönthetlen maradt. Persepolis egy hegynek lábánál, mely alatt a nagy mardest-i síkság nyulik el, hihetőleg hajdani fejedelmek palotája volt, kik innen tartottak szemlét ama büszke síkságon egybegyült seregeik, de Ázsia minden népeiből egybegyült seregeik fölött. Mardest-et ma kietlen, mocsáros térséget, délirányban a Kur folyó szegi, mely annak idejében, amint mondják, egy maga 100 vízvezetékét látott volna el nedveséggel. Hogy e vidék annakokáért igen nagyon virágzó lehetett, alig kétséges, s hogy éjszaki ormán e pompás fejedelmi szék felséges fekvésénél és helyzeténél fogva messzire tündöklő korona gyanánt ragyogott, az igen könnyen képzelhető. A hely fekvésében Chardin legalább Arrian, Strabo és Sziciliani Diodor tudósításai nyomán azon palotát véli feltalálhatónak, melyben Indiából való visszatérte után egy ideig Nagy Sándor lakott s a Makkabeusok I. könyve 6-ik részében azt olvassuk, hogy Antiochus Epiphanes 160 évvel azután, ezen helyet meg akarta rabolni.

Mindazáltal sokak nézete — kik a mai napra fennmaradt romokban a hajdani lakóhelynek nyomát is alig találják — oda megy ki, hogy Persepolis a nap ünnepélyes temploma volt, melyben a Noruz-ünnep első napján (uj-év) valamint ez ma is szokás Persiában, a királyok különböző alattvalóik ajándokait és hódolatát fogadták. Ezen hypothesis védelmére azon nézetek hozatnak fel, melyekben csakugyan vagy ünnepélyes menetek, vagy más egyéb vallásos mythoszokból vett képletek ábrázol-

vák. Ilyes alkalmakkal a király, hihetőleg ott foglalt helyet trónján a nagy oszlop csoportozat alatt, melyen hajdan tetőzet állt, s a feldiszített lovagsapatok a kényelmes lépcsőfeljáraton ott vonulhattak el előtte, az éjszak-keleti másik lépcsőn pedig visszatérhetének a síkságra.

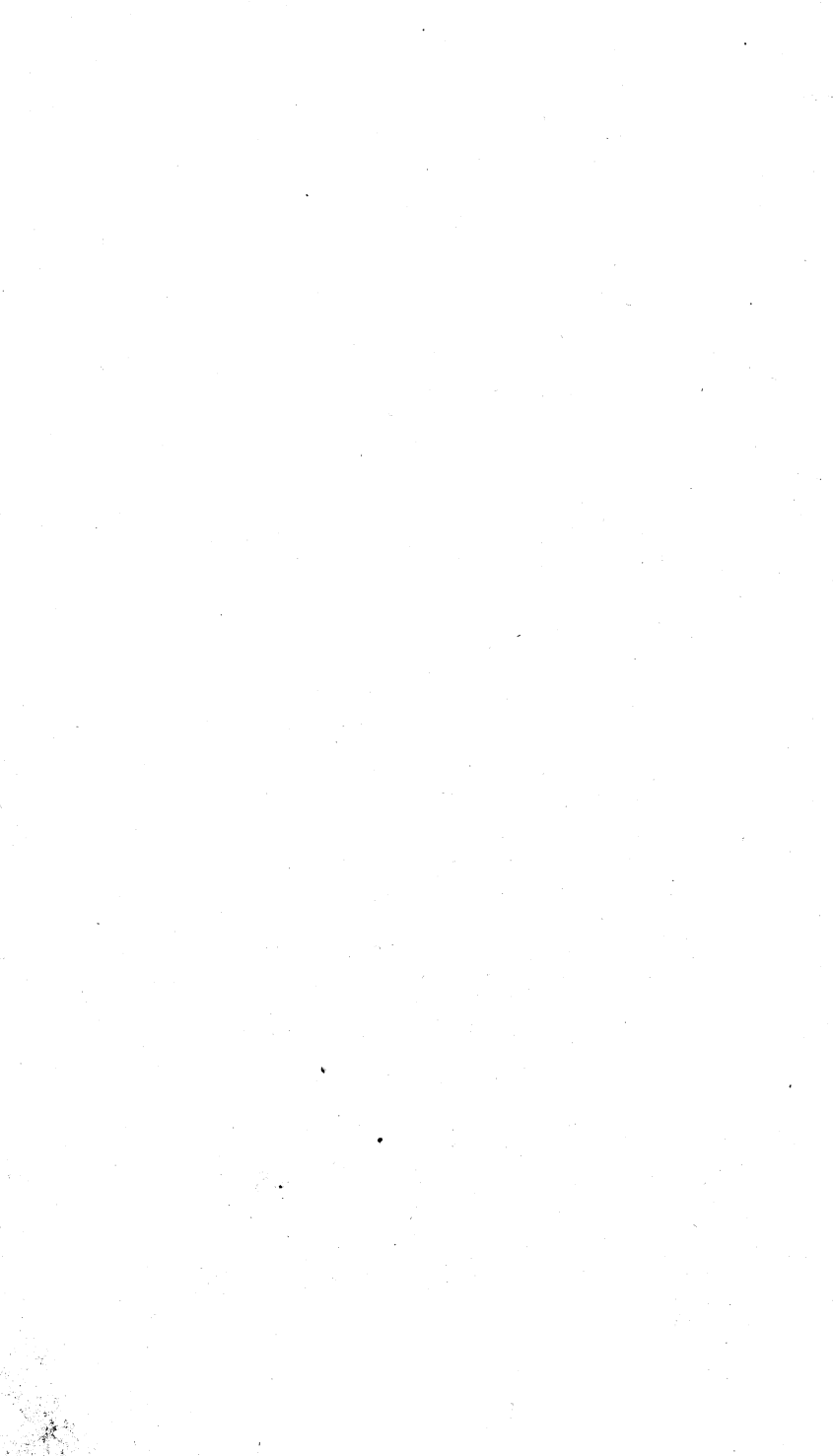
Ép oly bizonytalan az a kérdés is, mikor épülhetett Persepolis. Mind az európai, mind a keleti történetbuvárok nagy része a nép véleményét vette alapul e fényes monumentumok keletkezési idejére nézve, s ezek építését még a Dzsemzsidek korára teszik. Persepolis hihetőleg nem egy pisdadi-nak vagy kejjanida fejedelemnek szolgált tartózkodási helyeül, úgy hogy a 4000 esztendő semmiesetre sincs túlozva. A nagysándori hadjárat történészei ezen nevezetes romokat Cyrus tartózkodási helyének nevezik, hol kincseit tartotta volna, de az ő bukásával, őseinek büszke palotája is romba dőlt. Ugyanis Nagy Sándor, ittassági mámorában, némelyek szerint feldulatta, mások szerint felgyújtatta Persepolist; azonban kijózanodván, nagyon megbánta cselekedetét, s a még megmaradt emlékek ezen érzelemnek köszönhetik fennállásukat. Az Arsacidák ritkán időztek itt, azonban annyival kedvesebb volt e hely az utánuk következő saszanidák előtt, kiknek szemeiben Persepolis, mint valóságos szertartásuk magasztos temploma, igen nagy tiszteletben állott. E romok azonban az utolsó, valóságos haláldöfést, kétségtelenül az arabok kezeitől vették, kik az utolsó persa király Jezdedzsird bukása előtt, a persa öbölnél kelvén partra, 639-ben Kr. u. megverettek ugyan, de öt év múlva Isztakhr, mint a hogy az arabok Persepolist és környékét nevezék, az ő hatalmukba került. Isztakhr nevén mai napság már csak azon czitadellaszerű

Sirázi és Sirázinő háziöltönyben.

(Egy Persiában készült eredeti kép után.)

szikla-órom értetik, mely a romok mellett balra emelkedik, melynek igen meredek feljárata van s rendkívül mély kutjáról nevezetes. Az arabok idejében nemcsak ezen várda, hanem az egész környék is Isztakhr néven volt ismeretes s a pusztítás bizonyára minden, a környéken található emlékekre kiterjedt. Az utazó el nem fojthatja magában a megvetés harag-érzetét a midőn látnia kell, hogy a szunnita arabok, kiknek sem festeni, sem kivésni nem szabad az emberi ábrázatot, Persepolis fenséges domborműveinek, leginkább fejeiket csonkíták meg. Ezt sokszor a különösen magasan álló alakoknál lehet kiváltképen észrevenni, s alig van benne valami kétség, hogy a vad barbarok állványokat készítettek maguknak, a szép műmaradványokat, fanatikus vadságukban, annál jobban roncsolandók. Nemcsak az emberi, hanem az állat-alakok is hasonló pusztításnak voltak kitéve, s valóban csodálni lehet, hogy Persepolis számtalan alakja közül volt mégis egy-kétfő, mely dühöket elkerülte. Az arabok után Persepolis a szomszédos Sirazban igen gyakran előforduló földrengésektől szenvedett legtöbbet, s ezen utóbbiak nagymérvűségéből következően, valóban csodálatra méltó, hogy az elemek pusztítása nem oly kártékony, mint az emberi kezéké. Ezen büszke épületek maradványai igen sokat köszönhetnek Dél-Persia száraz éghajlatának. Mért ha ez nem ilyen, bizonyára Takhti Dzsemsid sem kerülte volna el Khorszubad és Nimrud omladványainak sorsát.

XI.

S i r a z.

A nyájas olvasó talán bele is fáradt már az ó-persa civilizatio emlékeinek tüzetes leírásába, s azért, a nélkül hogy e tárgyat merőben félbeszakasztanók, némi változatosság kedvéért vessünk egy pillanatot a mai Farsz viszonyaira. A távozásom előtti estét, a legközelebbi faluban, Kenareban töltöttem. Egy paraszt embernek nyugalmas kis hajlékában vettem szállást, s minden fáradságom daczára álmatlanul töltém az éjszakát, annyira elfoglalá képzelőtehetségemet a fenséges romokra való visszaemlékezés. Éjfél tájban, midőn már elszunyadtam, csakhamar lövések ébresztének fel nyugalmamból. Nagy meglepetéssel kérdezém a zajnak okát, s azt nyertem válaszul, hogy a gazdaasszony néhány óra óta vajudik már, s hogy itt ilyes esetekben szokás a szenvedőt puska és pisztoly-lövésekkel meg-megriongatni, hogy aztán lelke izgalmában annyival könnyebben szabaduljon meg drága terhétől. E különös babona hallatára a nyugágyhoz közeliték, mely a heves évszak melege folytán a szabadban volt felállítva, s még egypár asszony kézzel-lábbal foglalatoskodék a beteg körül, feje mellett a férfiak erősen megtöltött fegyvereket sütögettek el. A szegény asszony minden lövésnél fájdalmasan felrettent, szenvedései bizonyára kétszerezettek valának, de a balhit

enyhülést vélt adni s a czáfolgatás nem használt legkisebbet sem.

Szerencsémre kevéssel éjfélt után, egy a falu végén tanyázott karavan indult utnak, mely csupa zarándokból állott, kik Kerbelából tértek haza. Hozzájuk csatlakozám, s már másnap reggel tapasztalám, hogy nem volt okom megbánni lépésemet; mindnyájan Zerkum-ba valók voltak, a mi legközelebbi állomás Sirazhoz, s a végett tölték itt az éjszakát, hogy rokonaik és barátaiknak az ünnepélyes fogadáshoz alkalmat szolgáltatassanak. Midőn a faluhoz közelednénk, az elébünk érkező üdvözlők csoportjának nem volt vége-hossza. Az ölelés, csókolózás, sirás, kézszorítás, mellreborulás szünni nem akartak. Minden új kerbelait egy csomó falusi lakos vett körül, s nem csak őt magát, hanem még szamarát is diadalmenettel vitték a faluba, s midőn ennek utczáin bevonulnánk, bámultam a zarándokok türelmét, melylyel azok az itt még fokozódó tisztelgéseket fogadták. Némelyek, kivált a testesebbek, izzadtak a csupa ölelésektől, mint valami kopó, szalmavázakképen omlottak egyik karból a másikba, kimerültek teljesen, de azért hiába tiltakoztak volna ellene, mert azok, a kik a kedvencz vértanú Huszein sirját meglátogatták, a közönséges emberek sphaerájából egy lépéssel magasabbra léptek s őket megölelni, felér félzarándoklással Kerbelaba.

Ezen falu, mint Siraz utolsó állomása, nevezetessége gyanánt fel lehet hoznunk lakosainak feltünő szépségét. Továbbá azon nagyszámú zsidó gyarmatot, mely régtől fogva itt lakik és több szabadalmat élvez, mint magában Sirazban. Ez utóbbiak egyikének tudósításai szerint, zsinagogájuk egy az ősidőkből származó Thorának volna birtokában, mely egészen másképen van írva, mint a

közönséges thorák, s csak egy család tudja olvasni. Sze-
mélyes tapasztalat hiányában semmi közelebbit sem
tudok mondani a régi irományról, de hihetőleg csak-
ugyan van valami a dologban, mert ugyanezen állítást,
több más zsidótól is hallám utóbb bizonyítani.

Bárha az utak itt egészen biztosok valának, s a ma-
gános lovag kényelmesen folytathatá utját, mégis cél-
szerűbbnek véltem, nehogy valamikép eltévedjek, egy
karavanhoz csatlakozni. Első nap nem találtam ilyenre,
de másnap este megrakott öszvérek hosszú sora, néhány
utazó vezetése alatt, indult utnak, s ezekhez csatlakozám
Sirázt, utolsó állomásomat annál biztosabban érendő.
Mint hogy a csarvadar (a teherhordó állatok tulajdonosa)
valamint segédei is e most említett városból valók voltak,
éji vándorlásunk a legvidámabb képet ölté. Mindmeg-
annyian égtek a vágytól, a rég nélkülözött szülővárost
vizontláthatni. Minden persa kitűnik abban, hogy tulaj-
don szülőföldét sokkal jobban magasztalja, mint Iran
bármely más egyéb helyét. Azonban azon magasztalá-
sok és exaltált leírások, melyeket ez utamon Farsz fővá-
rosa felől hallék, oly túlcsapongó természetűek valának,
oly költőileg fellengzők, hogy a persák megszokott nyeg-
lesége daczára, csakugyan valami rendkívülit vártam.
Hafiz és hasonlónemű költészete jutottak eszembe, s
kivált azon verspár, melyben „Ruknabad partjait“ és
„Muszalla virághimes“ téreit említi. Mindakettőről kér-
dezösködtem is azonnal, s nagy öröm volt hallanom,
hogy Ruknabadot félóra mulva elérjük. Félóra mulva —
gondolám magamban elragadtatással — megláthatom
ama megénekelte folyó partjait! Tovább haladtunk. Egy-
szerre több hang kiálta fel: Ruknabad, Ruknabad! s
minthogy azt hívém, miszerint bizonyára hidon kell

majd áthaladnunk, leszálltam a Bileam-páráról, hogy kantáron fogva vezessem át a folyón. Valami három-
 arasznyi széles, egy arasznyi mély patakocskán keltünk
 át, melynek vize vidoran lejt le kavicsos medrében, s
 midőn mind kíváncsiabban s mindig feszültebben újra
 Ruknabadról tudakozódnám, nagy bámulatomra azt
 kelle hallanom, hogy Ruknabadnak, melyet én s velem
 együtt Hafiz több európai olvasója is, valami büszke
 folyónak tartottam, ezen patakocskát nevezik. Ezt azután
 igazán gazdag képzelőtehetségnek lehet nevezni, ez való-
 ban keleti phantasia. Az Istenben boldogult Hafiz, ter-
 mészetesen soha életében sem látott valami büszke folyót,
 és Siraz forró égälja alatt, ez izes vizü, alig néhány
 vonalnyi széles patakocská annyira el tudá ragadni, s
 hány ilyen kiábrándulásnak vagyunk kitéve, ha a keleti
 költők pusztán theoretikus szemléletéből, valósággal is
 oda lépünk kelet földére.

A Ruknabad-ról szóló Hafiz-féle vers keserves csaló-
 dása elszomorított. Kedvetlenül néztem szélylyel a
 kopár szirtes vidéken; mert Siraz legközelebbi környé-
 kén minden oldalról csak hideg, pusztá kösziklák mere-
 deztek felém, a növényélet legkisebb nyoma nélkül. Az,
 ut egyik völgytorokból a másik felé egyhangulag vonult
 odább, midőn végre azon nyiláshoz érkezénk, melyet a
 persák: Tengü Allah Ekber-nek (Alla Ekber szorosa)
 neveznek. Az utazó innen vetheti az első tekintetet a
 tágas völgykatlanra szét, s magára az ennek közepén
 emelkedő Siraz városára, mely cziprusfáktól környezet-
 ten, valóban elbájolja a sivatag táj által a fáradtá unta-
 tott tekintetet. A benszülöttek azt tartják, hogy minden
 utazó, ki ezen helyről pillantja meg a déli fővárost,
 kénytelen bámulatában a szokásos Allah Ekber (Isten a

legnagyobb) felkiáltásra fakadni, s innen vette a hely is nevezetét. Bárha én távolról sem valék annyira elragadtatva, mint hevesvérű persa utitársaim, mindamellet ezen első megpillantás alkalmával, Siraztól, a „bájos“ elnevezést meg nem tagadhatám. A meddig csak a szem beláthatja a völgységet, mindenütt a leggyönyörűbb setét zölddel találkozik. A várost egész czipruskertek koszorúja fonja körül, melyek között széles patak kigyózik. Mind a falukon kívül, mind belül rajtok büszke épületek emelkednek, s kiváltképen a Sah Csirag mecset kupolája az, mely távolról különösen imposant. Tul, messze a sikság szélén emelkedik a magas hegláncz, mely Kazerunon át egész a persa öböl partjaig nyomul. Így tehát a völgységet mind éjszokról, mind délről természetes köfal védi, s hogy mind éghajlatára, mind gazdag termékenységére és levegője tisztaságára nézve mennyire különbözők hasonló fekvésű helyektől, azt lehetlen azonnal észre nem venni.

A meglehetősen meredek ereszkedőn alászállván, nem sokára széles faszor alatt s a félig rombadőlt kapun át a nagyhirű Siraz bensejébe jutottunk, Sirazéba, melyet a persák virágdús nyelvük minden gazdagsága daczára elég bájolósnak nem képesek festeni, s mely más persa városokkal egybehasonlítva, csakugyan sok előnnyel is ékeskedik. Számat akarok adni az olvasónak szavaimról, s ezek annyival is inkább meghihetők, minthogy én, a keleti szépségeket illetőleg oly gyakran csalódott és kiábrándult, ezeket nem a hajdani theoretikus lelkesedéssel, hanem az élő tapasztalat ecsetével festem. Sirazt, először is, már említett fekvésénél fogva szépnek mondhatjuk. Siraznak, továbbá vizbősége folytán oly buja növényzete van, hogy ott a rózsák és egyéb virágok,

hónaponként mindig ujabban és ujabban nyílnak. A mezőséget szerte mindenfelé zöld gyepek födi, s a míg a persák más tájakon évenként csak egyszer leg-főlebb kétszer élvezhetik az annyira kedvelt báránnyust, ez itt egész éven át található. A mi azonban a nyugati utazót méltó bámulatra gerjesztheti, ez a legtisztább theri levegő, a legszebb kék ég, nemcsak Persiában, nemcsak Ázsiában, hanem a kerek egész világon. A lát-határ e setét azur-kékje oly varázshatást gyakorol a kedélyre, hogy az ember órák hosszát bámulhatja az eget, a szemet órák hosszát legeltethetjük a mély kéken, a nélkül, hogy az belefáradna szemléletébe. E mel-lett a levegő, daczára a hely déli fekvésének igen enyhének mondható, s épen sem csodálkozom, ha a si-raziak, elragadtatva szülőföldük szépségeitől, egészen neki adják magukat az örökös élvezeteknek, mulat-ságoknak, dinom-dánomnak, hogy a példabeszéd méltán elmondhatja:

Iszfahanban tudós, művész sok lehet,

De tánczost, dalnokot és ivót csak Sirazban lelhetsz.

S valóban nem is tudom Persiában Siraznak párját, melynek oly életvidor lakossága volna, mint Farsz tartomány ezen fővárosának. Századok multak el azóta, mikor Hafiz, a bor és szerelem e mesterdalnoka, ódáit itt zengedezte, de elég Sirazban egy-két napot is tölteni, s az ember kénytelen lesz bevallani, hogy az erkölcsök azóta igen kevésbé változtak, mert a bort, szerelmet és dalt itt ma is csak úgy szeretik, mint 600 évvel ezelőtt. A mohammedan törvények minden szigorúsága daczára, itt mindenki hódol Bachus atyának. A szegény napszámos, a kézműves, a hivatalnok, sőt maga a kegyes papság

is, mihelyt az est beáll, poharat ragad s tart az ivás éjfélig, s csakugyan nehéz az olyan lakomának ellenállani, mely Siraz csillagmennyezete alatt, az enyhe szabad levegőn tartatik. *)

Minthogy itt, jelen utam végczéljára értem, s hosszabbban szándékoztam időzni, tágas mecset-udvarban vettem szálást magamnak. Szamárkámat eladtam, s bárha a magammal hozott pénzmag igen kevés volt, mindazáltal az ételmi szerek nagy tömegét és a feltűnő olcsóságot látva, cseppet sem aggódtam jövőm felől. Hiven a felvett Dervis-szerephez, már az első napokon összevissza barárgoltam az utcákat, szerevén ismeretséget ismeretségre. Mint szunnita, ezen vad sííta városban aligha részesülheték vala kitűnő bánásmódban, de minthogy a felekezeti dolgokban nem valék nagyon szörszálhasogató, mindazon szitkokat, melyekkel Omer és társai, Abdulkader Gilani s más egyéb kortársak illetetének nyugton türtem. Ez igen tetszett a jó siraziaknak s a nép minden rétegében annyi barátom és ismerösöm volt nem sokára, hogy ott tartózkodásom nemcsak kényelmes, hanem valóban kellemes is volt.

Meghallván, hogy itt a többi között egy európai orvos is lakik, kalandvágyam csakhamar látogatására

---

*) A kellemes égálg-on kívül a híres „khulari“ nevű sirazi bor is egyik főoka ezen általános mulatási kedvnek. A khulari ízére és erejére nézve a mi tokajinkhoz hasonlítható. Csak abban különbözik ez utóbbtól, hogy két-három évnél tovább nem igen tartható, s a helyett, hogy megsavanyodni hagyjuk, inkább minden termést egyszerűre elfogyasztunk, mondák nekem a persák. Mert itt nem örmények foglalkoznak a bortermesztéssel — mint ez rendesen szokás — hanem mohammedan persák.

ösztönzött. Már Teheranban hallám, a mint homályosan emlékezém, hogy ő svéd születés volna, s hogy évek óta a kormány szolgálatában állana. Nem fog ártani, ha meglátogatom — gondolám magamban — annyival is inkább, minthogy e látogatással azt a tréfát akartam összekötni, magamat nem európai, hanem keleti jellemben mutatni be előtte. Bagdadi öltönyömben léptem házába, s midőn a szokott köszöntési formulát egy Ja hu! Ja hakk-al (Dervis-köszöntés) dörögném feléje, a jó európai azt hitte, hogy most is csak olyan dervis áll előtte, mint a minő akárhány van e vidéken, s azért egészen közönyösen nyult zsebébe, hogy valami odavetett fillérrel megszabaduljon tőlem.

„Mit, aranyat? — kiáltám — nekem bizalmadra van szükségem! Távoli vidékről jöttem, küldetve lelki főnökömtől, hogy téged azon tév vallásról, melyet követsz, az igazi hit ösvényére térítselek, a bagdadi seikh megbízásából jöttem, hogy téged muzulmánna tegyelek. Az orvos — ki előtt az ilyes térítési szándék, úgy látszik, nem volt uj, félig mosolyogva, mondá: „Igen ám, Dervisem, de az embert nem parancsszóval, hanem meggyőző beszéddel szokták felhívni valamely vallás felvételére. Mivel tudod te megbizonyítani küldetésedet és főnököd csodatevő erejét?“

— Kétkedel? Pir-em egy lehellete elegendő, hogy a világ minden tudományába, minden nyelvébe beavasson. Te frengi vagy, kísérts meg ellenem bármely nyelvet! Az orvos nagyobb szemeket meresztett, s nekem nem csekély megerőltetésembe került, komoly arczomat megtartanom s mélyen a földre szögezve szemeit, hallám hogyan szólit meg svédül, anyanyelvén.

— Svédül? — kiálték fel — ezt én jobban értem mint

te magad“, s bizonyosságára a kimondottaknak Tegnér „Frithiofs Saga“-jából idéztem neki néhány verset, mely, mint ifjúkorom kedvencz olvasmánya, még egészen élénken élt elmémben. Az orvos bámulata a legmagasb fokra hágott. Arcza színe egyre változott, s a nélkül, hogy tovább kérdezne, németül kezdett beszélni. Nagy csodálkozására erre is megfelelttem. Épen így járt a francziával is. S miután sok nyelven váltottam volna néhány szót vele, megint a persára tértem, egy koranverset idéztem előtte lelke üdveért, s mikor a szegény skandináv csupa bámulatában majdnem egészen magánkívül volna s vendége talányszerű jellemét találgatná, felemelkedtem ülhelyemből, ezt mondtam neki: „Holnap reggel nyolcz óráig ráérsz gondolkozni, vagy muzulmanná léssz, vagy tapasztalni fogod szellemi főnököm hatalmát.“

Szállásomra tértem. Azonban másnap reggel alig keltem fel ágyamból, s a derék svéd már ott állt előttem. Hosszadalmas volt már bevárnia látogatásomat, a kíváncsiság annyira gyötrötte. Eleinte ismétlém tegnapi szerepemet, de végre is nyájas jósága, mely arczaiból előmosolygott, annyira hatott rám, hogy a tréfát bevégeztem s rövid magyarázattal lökvén el magamtól az álarczot, a derék éjszak-születtnék karjaiba borultam. Öröme határtalan volt, s újra meg újra felkiáltott: „Sejtettem én, de persa beszédje mindig megingatott sejtelmemben.“ Kérdezősködött Teheranról, ismerőseiről, s miután egy darabig beszélgettünk volna egymással, végre is összekellett szednem holmimat, öt szállására követnem s vendégszeretetét igénybe vennem, a meddig csak tettett. A persa világ előtt az volt a hire, hogy az orvos jelenlétemet felhasználva, az Alchymiában akar tőlem leczkéket venni, mint a mely tárgygyal ő már annak-

előtte is foglalkozott, s ott tartózkodásom annál kevésbé leheté feltűnő, minthogy az európainak háztartása itt egészen persiai volt. — Zavartalanul, teljes megalégedésben, teljes hat hetet tölték barátságos hajlékában.

XII.

Minthogy Dr. Fagergreen, mint gyakorló orvos nemcsak az előkelő világ házaiba, hanem még a haremekbe is birt bejárással, igen jó alkalmam nyílt nála e déli város szokásait és erkölceit tanulmányozni. Siraz, a mint már említők, egyike a legfeslettebb városoknak, nemcsak egész Persiában, hanem egész Ázsiában is. A legnagyobb erkölcsi romlottság egyébiránt a nők között uralkodik, kik nemcsak minden illem- és harem-szabályok szigora alól szabadítják fel magokat, hanem még az esti tivornyákban is jobban részt vesznek, mint maguk a férfiak. Persiából való visszatértem óta hallám, hogy a király minden francia tisztet elbocsátott szolgálatából, minthogy Gobi-neau gróf, az egykori követ, Persiáról szóló könyvében, még a király nejeit is iszákossággal vádolja. A mi engem illet, én azt hiszem, ő felségének nincs oka ezáltal sértve érezni magát, mert nemcsak az ő hitvesei hanem Persia minden előkelő hölgye az év több estéjét tölti bizonyára ittasan, semmint józanul. Kiváltképen Sirazban ezt egészen fesztelenül cselekszik. Svéd barátom bizonyítá, hogy vannak igen előkelő hölgyek, a kiknek — a mint mondani szokás — egypár itcze erős sirázi veres bor csak meg se kottyán. Az ilyes dobzódások, valóságos bachanaliak, minden kigondolható dévajssággal és kicsapongással vannak összekötve. Első helyen szerepel a

táncz, melynél nem kecses állások a főkéllék, hanem tisztán érzéki mozdulatok. A tánczosok néha igen ügyesek s nemcsak nők, hanem férfiak is, s a mifeltűnő, kivált zsidó ifiak szokták a tánczművészetet gyakorolni. Leszámítva az undorító mozdulatokat és csavarodásokat, némi gymnastikai ügyességet nem lehet megtagadni ezen tánczosoktól. Lehet látni e bajaderek között olyat, ki két ujjával támaszkodván a földre, a kinyújtott test vállcsontjai alá poharakat állítat, melyekkel, visszahajtott lábszáraival ütemesen csenget. A másik egy lábára támaszkodva, úgy hajlik le a földre, hogy a néző térdére vagy más egyébüvé szurt tőt, szempilláival elveszi. Ez a veszedelmes darab sokszor iszonynyal töltött el engemet; de a persák annál inkább tapsolnak s a tánczosnő a szempilla redőkben tartott tőt, a nélkül hogy kezeit használná, megint visszatüzi előbbi helyére. Kellemdűsnek csak azon tánczot nevezném, melyet itt heratának neveznek. A tánczosnő, ki egészen be van burkolva valami fehér lepelbe, magas emelvényre helyeztetik fel, s a zene ütemei szerint ejtett mozdulatai, melyek közben a borító leplet fátyolszerűleg lebbentve, abból majd kaczerán előmosolyog, majd abba újra beburkolózik, jól vennék ki magukat még a mi szinpadunkon is. A mi a zenét illeti, mindenütt azok a méla bús dallamok hangzanak, melyek eleinte panaszos hangokon kezdődvén, közbe-közbe vad kiáltásban törnek ki, a mivel a szerelem által gyötört bensőnek fájdalma akar kifejezetni. Az európai ezeket inkább fájdalmas felkiáltásoknak, semmint zenének gondolná s épen úgy undorodnék tőlök, mint a keleti, a mi maëstróink bármely operájától vagy symphoniájától. Egyébiránt kelet minden mahommedanjai a persáktól kölcsönzék zenéjüket. Már Konstantinápoly-

ban hallám azon kifejezéseket: huszeini, sirazi, makamii stb., s nincs benne semmi kétség, hogy amaz efendik, a kik a boszporusz-parti zeneestélyeiken oly csendes lelkesedéssel verik térdükön az ütemet, itt a keleti zene kútforrásánál csakugyan sokkal jobban mulatták volna magukat, mint én az ő pseudoföldijük. Valamint minden délhoni, ugy a siraziak is kitünő hanggal dicsekedhetnek, s habár a zene nem nyerte is meg különös tetszésemet, nem kevés élvezetet nyújtott, Hafiz dalait saját szülővárosában tulajdon földijeinek ajkairól hallhatnom.

Valamint az élvezetnek és az édes semmit nem tevének rabjai, a siraziak ép oly indulatosak és ingerlékenyek. Ifja-öregé nem igen szokott házán kívül a görbe, két élű tör nélkül övében jelentkezni. A legkisebb szóvitánál azonnal döfik, szúrják egymást, s nem ismerek Iranban még egy várost, melyben annyi gyilkosság történék, oly könnyelmű módon, mint épen Sirazban. Így láttam egykor a bazáron, hogy diszesen öltözött persa a keskeny járdán egy másikkal találkozáván, csak néhány pillanatig várakozék, hogy ez őt kikerülje. A szemköztjövő, meglehet, ki is akarta kerülni; hajlott jobbra balra, de mozdulatait, ugy látszék, amaz meguntá; felbőszült, törét ragadta, s a másiknak annyi ideje sem volt már, hogy engedelmet kérjen, s már is földön hevert két halálos döféstől leterítve. Képzeltető, milyen iszonyú dolgok történhetnek egy ilyen részeges városban éjjel! Hajmeresztők a rémtörténetek, de a törvényszabta büntetések sem csekélyebbek. A hasat felhasítani, tagokat megcsonkítani, lovak által széttépetni, mindez nem tartozik a ritkaságok közé, még azt is hallottam, hogy volt rá eset, midőn a kormányzó négy gonosztevőt

egy verembe ásatott s több dézsa forró meszet öntetett rájuk. A törvény szigora teljesen megegyez a lakosság vadságával, csakhogy, fájdalom, nem egy olyan eset fordul elő, midőn a büntetettek a vesztegetés által megszabadulnak az érdemlett büntetéstől, vagy éppen más ártatlanoknak kell helyettük szenvedni. Így tehát inkább a város lakosainak nevezetességei azok s nem annyira a városéi, melyek az utazó figyelmét lebilincselik.

Nevezetes épületek közül, a már felhozott Sah-Csirag mecseten kívül, említésreméltó még azon mecset és Bazar, melyet a híres Vekil, a. m. Helytartó, emeltetett, mint a mely néven Kerim Khan Zend magát szerénységből nevezteté, ki is bárha tényleg fél Persia uralkodója, mégis csak a törvényes király képviselőjének kívánt mondatni. Ezen Kerim Khan, ki igazságszeretete által vált híressé, igen sokat tett Persia déli részeiért, s neve még igen élénken fenn van a lakosság ajkain. A városon kívül figyelemreméltók: az éjszaki hegység aljában lévő Bagi Takht (trón-kert), mely e század elején épült, francia mulató-kastély mintájára. Bensejében nincs ugyan valami különös fényűzés, azonban a több mint nyolcz emeletű mesterséges víz-zuhatagok, s alant a kertben felemelkedő vizsugarak igen élvezetes tekintetet nyújtanak. Az újabb utazók nélkülözni fogják hihetőleg Sirazban az annyira magasztalt rózsaligeteket; de ez csupán egy nyelvtani hibából származik; mert Gulistan, a mint a persák virágágyaikat nevezik, nem rózsaligetnek, hanem virág-ágnak fordítandó, s egyáltalában nincs okom az itteni virág-ágyak dús növése, pompája és illatárja ellen panaszkodni. Természetesen ott, hol emberi kezek nem ápolják, ritkán fogunk ilyenekre találni, de a kevés gond is gazdag jutalommal fizet, s néhány hónap

alatt nem egy sivar hely változhatik könnyü szerrel a legpompásabb virágos kertté.

Bagi Takht-tól jobbra az út mellett a Dilkusa (szívnyitó) mulató kastély fekszik, mely a híres Hadzsi Ibrahimé, a mostani dynastia hatalmas pártfeléé volt, s jelenleg is fiának, a dúsgazdag Hadzsi Kavamnak birtoka. Valóban rendkívüli, a mit amaz a Kadzsar-ház megalapítása alkalmával cselekedett, de ugyanolyan lön vége is. A fejedelem, kit uralkodásra segített, csupa hálából egy nagy katlanban főzeté meg s az ebek elé vetteté. Utódai mindazáltal igen nagy tiszteletnek örvendenek Sirazban. Házuknál engem is bemutatottak, s Dilkusában nem egy felséges estét töltöttem.

E kerttől mélyebben befelé, rejtett völgytorkolatban ott van a híres költő és moralista siremléke, Szaadié. Egy épületből s kertecskéből áll, melyeket Kerim Khan emeltetett. Nehány lépcsőn felhaladva, egy alacsony ajtón át több kisebbszerű helyiségbe jut az ember, innen pedig nyílt csarnokba, melynek közepén márvány sarkophag áll, remek arab feliratokkal. A kert vízmedenczében hajdan halak is voltak, melyek nyakukon aranygyűrűket hordának, a mint a rege mondja, miket rájuk a Szaadiért lelkesülő látogatók helyeztek s melyeket megsérteni egy volt a legvétkesebb templomrablással. Ma ezen sir közelében szegényes falucska látható, mely Szaadi nevet viseli. A város egyik kapuját is, mely e tájra nyílik, Dervazi Szaadi-nak (Szaadi-kapujának) nevezik, ugyszinte egy hidat Pul-Szaadinak. Egyébiránt a híres moralista, tudós és költő méltán tisztelet tárgya nemcsak Persia népének, hanem minden ázsiai mohammedannak is. Igazán jóslatszerűek valának azon szavai, melyeket „Gulistan“-ja előszavában mondott:

A közönséges rózsaaág, vajh mit használ neked?
 Az én rózsaberkeből végy egy kis levelet,
 A közönséges rózsa csak négy-öt nap illatoz,
 Ámde az én rózsaberkem, örökké nyiló s illatos leszen.

S valóban Gulisztan, azaz: Rózsa-liget, mint a hogy könyvét nevezi, a mohamedánok által mindenütt csodálattal vegyes élvezettel olvastatik, Afrika véghatárain ugy, mint Khina közepén. Mindenütt ott, hol az iskolákat mohamedán ifjuság látogatja, ezen könyv képezi a nevelés alapját. A mi európai tudósaink már régóta bámulatukra méltatják, de igazán ez még mind kevés, hogy Szaadi irányának örökké fris virágát, tündöklő nyelvezetét, találó hasonlatait vázolhassuk. A mausoleum egyik helyiségében tiszteletre-gerjesztő aggastyánnal találkoztam, kinek tiszta öltözete és szelid arcza nagy ellentétet képeztek a Dervis-süveggel, mely állását jelenté. Ugy lát-szék, neki is feltűnt az én egyéniségem, s nyájas vidorsággal közelite hozzám, s rövid társalgás után megtudtam, hogy ő születésére nézve indiai, s Szaadi iránti tiszteletéből, azon magas állása daczára, melyet honában elfoglalt, ide jött, hogy élte utolsó napjait itt töltse e nevezetes férfiú sirjánál. Tudvalevő dolog, hogy Szaadi maga is Dervis volt, ki azonban nem vala olyan, mint a többiek, a kik Khirka-juk (Dervis-ruha) alatt csak világi czélokot rejtenek. Szaadi az akkori keleti országokban harmincz évig barangolt. Vándorlásai közben számos kalandja volt; egyszer cseléd, másszor rabszolga, majd ismét ur és ünnepelet tudós, és hogy minderről pontos tudomást szerezhessen magának, kész vala hosszabb időre még a Visnu imádók vallását is felvenni. Tarka életpályáján a jelleme, emberiség, világ-forgás felől sok tapasztalatot gyűjtött magának. A fejedelmi kegyet és

gazdagságokat megvetve, abban találta legfőbb boldogságát, hogy, a mint a keletiek mondják: a tapasztalatok drága köveit a lélek gyémántjával átfurja, s a beszédművészet zsinorjára felfűzvé, talizman gyanánt akasztja az utóvilág nyakára.

Nem messze Szaaditól, egy nagyobb temetőben Hafiz sirja is látható. Kerim Khan költségén fehér márványból épült s felirata tulajdon Divánjából vétetett. Sirját gyakran felkerestem, s bámulva kellett tapasztalnom, hogy néha vidám borozó társaság ülte körül, másszor ismét bünbánó, vezeklő bucsújárók járultak hozzá. Amazok vidor, gondtalan életük mesterének tekintik őt, emezek szentnek nézik és pártfogásaért esedeznek. S mi több, Hafiz könyvét, daczára annak, hogy csupán borról és szerelemről szól ihlett szavakban, sokan a legépületesebb vallásos munkának tartják. *) A szerelem és bor, mondják, csupán képei Hafiz isteni ihlettségének s az ittasság csak olyan elragadtatás, melybe a legfensőbb lénynek szemlélete hozta. Így gondolkoznak verseinek álszent magyarázói; Hafiz kortársai azonban azt állítják, hogy

---

*) Mert, a míg némelyek dalait vidám poharazások közben éneklik, mások szent irás gyanánt szokták tekinteni e könyvet, melyből a jövő mintegy jóslatképen megtudakozható. Ez utóbbiak a koranon kívül Hafiz könyvét ismerik a legnagyobbnak, kinyitják találmra, e szavakat ejtvén közbe:

„Ej Hafizi sirazi
Ber men nazr endazi
Men talibi ,jek falem
Tu kasifi her razi.“

(Oh Hafiz, sirazi, vess reám egy tekintetet, tőled akarom megtanulni jövőmet, mert te vagy minden titkok felleplezője); s a kinyilt lapról akarják megtudni aztán jó vagy balsorsukat.

ő valóban iszákos ember volt, s csak utóbb javult meg bűnbánatból, a mi egyébiránt épen nem gátol bennünket, hogy tolla ömlengéseit ne bámuljuk, mert Hafiz óta nincs a keletnek egyetlen olyan költője, ki a bort és szerelmet oly lángolón tudta volna megénekelni.

XIII.

Naksi Rusztem romjai.

Barátom, Fagergreen orvos, ki a példás vendégszeretet minden jóságával elhalmozott, nála laktomban azon gondolatra jött, tennénk egy kirándulást ezen nevezetes romokhoz „en famille.“ Hiába mentegetőztem, miszerint jóságát nem akarom tulságosan igénybe venni, annyival kevesbé, minthogy idejöttömben Persepolis romjait, a mennyire a turistának lehetséges, elegendőképp megsemléltem. De mindez nem ért semmit s bárha ő maga e nevezetes régiségeket már számtalanszor látta is, tervétől sehogy sem akart elállani. „Valahány európai csak vendégem volt eddigelé, Ó-Persia romjait az én társaságomban mind meglátogatá; vezettem én oda már angolokat, francziákat, olaszokat, németeket, de magyart még eddigelé nem hozott ide a sors, és ön valóban fájdalmat okoz nekem, ha régi kedvencz foglalkozásom gyakorlatában gátolni akar.“ Előre küldetvén annakokáért a cselédséggel az élelmi szerek gazdag készlete, Fagergreenné asszonyság, Szemenoff egykori tábornok leánya, kíséretében először Bendemirbe mentünk, mely a hasonnevű folyónál fekszik, s a mely itt, mintegy 18 lábnyi töltésről vad morajjal rohan alá a sikságra. Közel a gáthoz köhid áll, de ma már olyan romlatag, hogy nagy fáradságunkba került minden veszedelem nélkül gyalogszerrel átmenni rajta. Ezen töltést Emir Aszad ed Daule emel-

teté a 10-ik században, azon célból, hogy a mindig szé-
 lyelebb ágazó folyó majdan egy ágyba szoritva, jobban
 megnedvesíti a szomszéd környéket. Valóban igen hasz-
 nos munka, s az utódok mai napiglan a legnagyobb
 hálával említik alapítója nevét. Innen éjszaknyugati
 irányban keltünk át a nagy síkságon Persepolis felé.
 Társaságunk hölgyei, kik egy izmos öszvér által vitt
 kedzserében ülének, mintegy két órajárásnyira előre
 mentek, míg az orvos és én, tüzes arab paripákon, jobbra-
 balra száguldozva kalandoztunk a síkságon. Utra, ös-
 vényre nem volt semmi gondunk, az éjszakai hegyláncz,
 kivált pedig a távolban mutatkozó romok képezék egyet-
 len vezető pontunkat. Este felé odaértünk a romokhoz,
 s igen kellemes meglepetést okozott, midőn megpillan-
 tám, hogy az oszlopcsarnokban már készen a lakás szá-
 munkra, közel oda pedig a konyha is el van készítve. A
 mig egyik oldalon javában állt a sütés-főzés, az oszlop-
 csarnok felől zene és dal hangozának. Persepolis, úgy
 látszék, megelevenült, s azokat az izletes étkezéseket,
 azon boldog perczeket, melyeket ott tölténk, soká, soká
 nem fogom elfeledni. Persepolitól a derék svéd Naksi
 Ruzstem romjaihoz vezetett, Persia régibb királyainak
 fejedelmi nyughelyéhez, mely egy függőlegesen álló
 szikla homlokzatába van vágva, s ha nem is külső pom-
 pája, de annál inkább bámulatra gerjeszt benső művé-
 szete és munkájának óriási volta által. Négy sir van itt,
 melyek egyike a meredek szikla egyik sarkán áll, a má-
 sik három a másik oldalon, s minthogy körülbelől 40
 lábnyira vannak a föld felett, s még távolabbra a szikla-
 oromtól, az utazók rendszeren igen nehezen tudnak hozzá
 jutni kíváncsiságuk kielégítéséhez. A szomszéd faluból
 parasztokat szokás fogadni, kik kötelekkel ellátva, az

utazóval együtt a meredek hegyszakadéig mennek a hegygerinczen. Itt a kötelet rákötik az utazó csipőjére, s függőlegesen addig bocsájtják le a sír szájaig, míg nem ideérkezik. Így a menny és föld között lebegni egyáltalában nem valami nagyon kellemes, annyival is inkább, minthogy a használt kötelek, a sziklákon történt gyakori surlódások folytán, nem igen biztosak, s ha az ember ezek ellszakadása esetében a sziklatalpra le találna czuppanni, semmi kétség, soha sem tenné meg másodszor is e kísérletet. A csalfa persák, a mint mondák, néha részint azért, hogy az európaiakat félemlítsék, részint hogy annál busásabb borraivalót csikarjanak ki tőlük, azzal fenyegetik, hogy mindjárt eleresztik, s bárha már e módon többet megijesztettek, még eddigelé soha senkinek semmi baja sem történt. A sirok nyílása négyzetes, de alig $1\frac{1}{2}$ öl széles és magas. A tulsó részhez két lépcső vezet, s nem csekély lesz a bámulás, ha az ember a fáklyafénytől megvilágított helyiségben körütekintvén, észreveszi, hogy ez alacsony nyíláson át, tágas, magas, művészileg kivágott csarnokba jutott, melynek közepén három üres sarkophag látható. A legnagyobb csarnok maga több mint 70 láb széles és 120 láb magas s lehetlen, hogy azon eszme, hogyan vágatá a mester e kis nyilástól kezdve a vésővel ezen egész óriási munkát, hány kéznek kellett itt évek hosszú során át dolgoznia, lehetlen, hogy a legmélyebb bámulatra ne ragadja a szemlélőt. Valamint a persepolisi siroknál, ugy az itteniek nyílásánál is ott látható domborműben a király alakja, ki a lobogó lángu oltár előtt ül, míg körötte valamely symbolikus alak lebeg, mely az őrző védszellemnek tartatik.

Alant, a második és harmadik siremlék között, gyö-

nyörű dombormű van a sziklába vésve életnagyságú alakokkal. A győztes Sapurt ábrázolja, ki büszke paripáján ül teljes diszöltözetben, míg Valerian súlyos lánczokkal terheltén féltérdre bocsátkozik előtte és kegyelméért eseng. Ezek a főalakok, azonban mind Valerian, mind pedig Sapur mögött más egyéb alakok is állnak még s ha már magában véve figyelemreméltó az egésznek kivitele, lehetetlen nem bámulattal tekinteni az illető arcvonások különféleségét. Sapurnak oly tiszta irani vonásai vannak, mint bármely mai dél-persának, míg Valerian római sasorrával, római arcvonásaival azonnal felismerhető. Hosszú ruhát visel, pusztá fedetlen fejjel, s a kép oly hü, hogy a szerencsétlen római császárnak arcán még az esdeklő kifejezés is felismerhető. Tudvalevő dolog, hogy Sapur, a szaszanida dynasztia második királya sok diadalmas harczot folytatott a római birodalom ellen; elpusztitá egész Mesopotamiát, sőt az egyik csatában még magát Valeriant is elfogta, hogy általa diadalmeneteit ékesítse, soká harczolt magával fogolyképen. Ezen kép másutt is látható, s ha a régi kor persái büszke szívvél tekintének fejedelmük hőstetteire, úgy a mai persák is dicsekvésük kiapadhatlan forrását látják e domborművekben.

A másik sir alatt két lovag áll, dárdájával egymás felé fordulva, másutt szinte van még néhány alak és igen hihető, hogy ezen sirok már igen-igen sokáig állottak, midőn mind e domborművek bennük vésetének.

Szemben e meredek sziklával négyszögletes épület áll, 24 négyszög lábnyi téres és 30 láb magas, nagy négyszögletes márványkövekből összeállítva, s oldalain négy vakablakkal. A tető két nagy márványlapból áll, s az éjszaki homlok oromzatát egyetlen, 22 lábnyi hosszú

kő képezi. A mintegy 5 láb és 6 hüvelyk magas s a földszine fölött körülbelől 11 lábnyira emelkedő portale 5 láb és 3 hüvelyknyi széles falon át vezet egy tágas, mintegy 20 lábnyi, füst barnította helyiségbe, melynek ablakai sűrűen be vannak rakva kövekkel. Ezen épületeken nincsenek szoborművek, hanem a külfalakon annál több apró fülke található. A persák Kaaba Zertust-nak hívják, a mi Zoroaszter Kaaba-ját jelenti. Morier tűzimádó templomnak tartja, azonban semmi bizonyosat sem lehet tudni róla.

Még ugyan e napon a magas Isztakhr sziklavárát is meglátogattuk, honnan gyönyörű kilátás nyílik az egész mardesi sík fölé. A felmenetel igen meredek s néhol oly annyira szűk, hogy a magános ember is csak nagy nehezen juthat rajta keresztül. A hajdani erődítvényekből, kivéve a természet által emelt hatalmas védfalakat, semmi sincs meg már. Az utolsó szaszanida királyok alatt a birodalom kincstára volt, s legnagyobb nevezetése egy, néhány száz ölnyi mély kút, mélyen a sziklákba vágva, melynek egykori rendeltetése felől, a legtarkább regék szállongnak. Isztakhrból visszatértünk Sirazba. Azon sok kellemes óra, melyeket e három napi kirándulás folytán élveztem, sokáig feledhetlen lesz előttem.

XIV.

Visszatérés.

Három hónapot töltvén Sirazban, ezen város annyira megnyerte tetszésemet, hogy már-már azon gondolattal foglalkozám, a helyett hogy Teheranban telelnék, e zordanabb időszakot itt akarom eltölteni, s majd a tavasszal Jezd és Tebbeszen át, egy az európaiktól igen kevésbé látogatott uton menni Khoraszánba. Ezen tervet csakugyan követtem volna is, és pedig a mint utóbb kitűnt, nem épen előnyömbre, ha hogy annak kivitelében néhány európai utazó megérkezte nem gátol vala. Dél-persziában időztem alatt ugyanis Rochechouart gróf és Doria marquis szinte meglátogatók e vidéket. Az első, a Teheranban lévő francia követség attaché-ja, Persia kereskedelmi viszonyainak tanulmányozása céljából utazott, a másik, egyik előkelő tagja a velem egy időben Persziába érkezett ama rendkívüli olasz követségnek, növény- és állattani buvárlatokkal foglalkozott. Először is a sirazi hatóság fogadta őket nagy pompával. Mint-hogy a persák igen fényűzők, ezen európai két követségi egyén, bárha a frengi a vallás törvényei szerint tisztátalan, s így nem is nagyon szeretik, fényes fogadtatásban részesültek. Az első hivatalos lakomák után az én derék svédem is meghívta házához az európaiakat. Asztala mindazzal kínált, a mit csak Persia déli ege nyujthat. Bordeauxi és champagnei versenyeztek a khularival, s

midőn a vendégszerető gazda felemelkedék, hogy felköszöntse a három nemzetiséget, melyeket asztala köré gyűjtött, arca kétszeres örömben ragyogott. Ez az ember csak akkor látszék boldognak, ha másokat megvendégelhetett, s egy-egy odautazó nyugati, kimondhatlan örömet szerzett neki. S vajon lehet-e ez máskép, ha az ember 15 éve számüzve van már a nyugati civilizációtól, s szellemi előhaladásunk azon gyér szikráiból táplálkozhatik csupán, melyeket egy Bombayon keresztül jövő hirlap nyújt, s valóban doktor Fagergreen a ritka tünemények közé tartozik a keleten huzamosabb időt töltött európaiak között. A nélkül, hogy lelke rugékonyságát elvesztette volna, a nélkül, hogy a nyugatiaknál sajtóságos eleveniséget levethetné vala, jóságra és vendégszeretetre nézve minden keletit felülmul, s azért kétszerte oly nehéz volt tőle válnom, midőn Rochechouart gróf, ki már-már visszakészült Teheranba, felszólított, mennék vele, miután olasz utitársa e város remek égálgját élvezendő, még egy ideig itt maradni szándékozott.

A francia nemes ajánlata annyival kellemesebben hatott rám, minthogy most is, mint rendesen, majdnem minden nélkül voltam már, Sirazba léptemkor pedig, még szerény paripácskámát is eladtam. Ezenkívül azonban a visszatérés még egyéb élvezetekkel is kecsegtetett. Ide koldus-dervisképen jöttem, visszafelé európai utazó gyanánt megyek, részese mindazon kényelmeknek, melyek fölött a francia császár ö felségének ügyében járó férfiú rendelkezik. Hogy tehát nem haboztam sokáig, az igen természetes. A grófnak még három napi teendője volt itt, s ez idő multával gyorsított menetekben kell vala visszatértünk utjára kelni.

Közeledett már azon reggel, melyen nemes barátunk-

tól válnom kellett. Még hálósobájában volt, háza legfelsőbb emeletében. Felkerestem. Sokáig beszélgettünk egy második találkozás lehetőségéről, s szemeiben mindannyiszor könyvek csillogtak, valahányszor turkesztani terveimet említém. Ezen benső részvét meghatott. Távozni akartam, s midőn az utolsó ölelés után kezét még megragadtam és erősen megráztam, nagy bámulatomra tapasztalám, hogy e kézszorítással az egész ház is megrázkódott. Barátom arczára tekinték, az siri halavány volt. „Gyorsan, az Isten szerelméért! — kiálta fel — keltsük fel nőmet és gyermekeimet, földrengés lesz. A sirazi földrengések a maguk nemében legborzasztóbbak, és százszorta oly borzasztók, ha első lökéseik a napnak ezen részében mutatkoznak.“ Hogy szavait egészen komolyan érté, szemei zavart tekintetéből világosan láthatám. Nejét és gyermekeit csakhamar összeszedtük, s midőn a szűk lépcsőn a keskeny udvarba jutnánk, tompa zugással olyan zaj közelít felénk, mintha a földnek gyomra akarna megnyilni, a második lökés sokkal erősebb az elsőnél. A magas falak, valamint a bennünket környező épületek is, jobbra-balra hajlongtak borzasztó recsegés és ropogás közt, s míg én meghatottan az égre tekintenék, a város minden részéről borzasztó: „ja Allah, ja Allah!“ hangzott felém. A siraziak igen jól ismerik ez elemi csapás rémitő következményeit, s a ki az ezerek jajveszékelésébe vegyülő földdöngést hallja, látja a madarak rémült ide s tova repültét: bármily szilárd lelkü legyen, lehetetlen, hogy bátorsága meg ne csüggedjen. Nehány pillanatig csendesen állottunk. Házigazdám nem annyira magáért, háza és birtokaért aggódott, mint kedveseinek életeért. „A tér, mely bennünket be fog, igen szűk — mondá — a netalán beszakadó fal

könnyen eltemethetne bennünket. Mentsd magad nőmmel és gyermekeimmel együtt az első nyílttérre. Én itt maradok, mert a csöcselék fel szokta használni a rémülés ezen perceit és dülni, rombolni kél.“ Felelni akartam, de nagyon kérve sürgetett; kézen fogtam a remegő asszonyt a két gyermekkel együtt, s midőn őket a szabadba vinném ki a szűk sikátoron át, a félelemtől sápadó lakosság ide s tova futkosása által oly borzasztó képet nyújtott, minőhez hasonlót soha életemben nem láttam. A látvány künn a nyílttéren volt a legszívreperesztőbb. Nők és gyermekek feküdtek a földön, részint ájultan, részint hajukat tépve. Mások félig öltözötten futottak oda, némelyek egészen meztelenül, úgy a mint a fürdőből kiugrottak. Vallás, illem, — mind nem véteték semmi figyelembe. Néhány perc elég volt arra, hogy az egész várost megfoszsa eszméletétől.

S minthogy a sirás és jajgatás között egypár Mollah szavát is hallám, kik azt mondák, hogy az egész veszedelmet a városban lévő frengik hozták a lakosságra, félteni kezdém az egyedül visszamaradt barátot. Gyorsan visszasiettem hozzá, s alig értem be az udvarra, midőn a madarak új, vad röpkedése a levegőben új lökést jósolt, s úgy látszik, ez állatkák csakugyan birnak előérzettel. Csend lett. A tompa zúgas távoli zivatar dördületeként közelített. A föld reszketése is fokozatonként látszék növekedni, s midőn a mind jobban közeledő lökések oda jutottak azon helyig, melyen mi állottunk, a föld oly erősen megrendült alattunk, hogy minden erőmegfeszítésünk daczára meg nem állhatánk lábainkon. Karöltve rogytunk össze. Borzasztó recsegést hallottam, aztán úgy érzém, hogy víz csapott át rajtam, s már-már azt hittem, eljött életem utolsó pillanata. Ez volt a legrémi-

több lökés, de azért szerencsésen megmenekültünk. A fal egyik része beomlott, s a víz, mely bennünket előntött, egy közeli medenczéből csapott fel. Szakadatlanul körül-körül néztem, a netalán leszakadó épületeket kike-riüendő, s épen a legnagyobb zürzavar e pillanatában már e hangok hangzának fel az épület előtt: „A frengik, a tisztátalanok!“ szitok és káromlás követék nyomban e felkiáltást, s hihetőleg ostromot akartak indítani a ház ellen. A pillanat igen kétes volt. „Fegyvert!“ kiáltá barátom; de vajjon ki merészelte volna ezt a beszakadással fenyegető épületből elhozni? Az udvar is veszedelmes volt ugyan, de a leomláshoz közel álló belső helyiségek még veszedelmesebbek. Egy ideig egymásra néztünk, s azután együtt rohantunk a ház belsejébe, fegyvert és löszereket hozandók. Gyorsan felkaptunk néhány puskát és pisztolyt a szükséges töltvényekkel együtt, s szerencsésen kijutván az udvarra, elejbénk helyeztük a fegyvereket, most már nemcsak az elemek dühe, hanem az emberek gonoszsága ellen is kellvén magunkat védelmeznünk.

Ezen pillanatok örökké emlékezetesek maradnak lelkem előtt.

Egy, a rögtöni ropogás közben felemelkedő porfelleg láthatóvá tette előttünk, hogy a gonosztevők a szomszédban beszakadt épület romjairól menekülve, a kaputól távoztak. Nem sokára az egész környék elcsöndesült. Újabb lökések nem éreztünk, bárha a város egész látatára a legsűrűbb porfellegbe borult is, sőt a déli részen levő hegység ketté nyilt s az óriási köszirtek legördülése messze a távolban felhangzott. Fél órai várakozás mulva, az elemek dühe meg nem ujulván, bátor voltam ismét a házból távozni.

A város pusztulása sokkal borzasztóbb volt, semhogy tollam leírni képes volna; s midőn épen az orvos házá-
nak kapuját érném ujjal, Rochechouart gróf jött szem-
közt velem, nem kevéssé dúlt vonásokkal, s a városból
való gyors távozásra sürgetett. Barátaimtól való bucsú-
zásom rövid, de annál bensőbb volt. Midőn a város kes-
keny utczáin áthaladva, s minden oldalról tágan meg-
nyílt falakra körültekintgetnék, nem annyira saját vesze-
delmem, hanem a szigorúan sujtott városi lakosság
végetlen nyomora fogta el szívemet, s midőn a város
kapuján át a szabadba érkezém, kis utitársaságunkat
már indulásra készen találtam, kik egyedül csak reánk
várakoztak. Itt még nagyobb embertömeget láttam egy-
begyülve, mint magában a városban, kik gyötrelmes
nyugtalanossággal várták családjuk bennmaradt tagjait,
s tőlünk, az idegenektől, kérdezősködtek felőlük, s
igazán örvendtettem, mikor ismét ott voltam Tengi
Allah Ekbernél, vagyis azon a ponton, honnan Persia
déli fővárosának első megpillantását élvezém megérkez-
temkor.

Siraz, melyet 12 évvel azelőtt hasonló földrengés
látogatott meg, ezen elemi csapástól ember- emlékezet
óta kimondhatatlan sokszor és sokat szenvedett már. A
völgy-katlan, hihetőleg valami hajdani tófenék, igen sok
vulkáni elemet rejt ölében, s az a nép-monda, hogy
a kelet felé fekvő Derjai Nemek tó egykor az egész
völgységet ellepte, nem épen alaptalan. Ugyanez idézi
majd elő végpusztulását is — tartja a vallásos monda
— mert a feltámadás alkalmával vízőzön fogja elbo-
rítani. Tiltott folyadékok élvezete által a legnagyobb
bűnököt követi el, s így folyadék fogja végpusztulását
is előidézni.

Tovább három órajárásnál jobbra-balra mindenütt láttuk még a szörnyű rombolás nyomait. A lökések dél felől jövének s így a vidéknek is ezen része szenvedett legtöbbet; azonban még jóval Persepolison is túl terjedt, s midőn másnap a romokhoz érkezénk, néhány nomadtól, kik az azelőtti napot esetleg ép ott tölték, azt hallottuk, hogy az oszlopok úgy tántorogtak mint a részeg emberek s mégis csodálatos, egyetlen kö ki nem mozdult helyéből, sőt nem egy oszlopfej, — mely már annakelőtte is leesőfélben volt, az oszlopok ormán most is ugyanolyan állapotban volt. E romok fennmaradását most még egyszer annyira bámultam. Hány földrengést, s talán ennél még erősebbet is, kellett Persepolisnak már kiállania, s ezek természetesen még sokkal többet árthattak neki, mint az idő vasfoga s e romok mégis több mint 4000 éve állanak, s ki tudja, hány utazó fogja őket még a késő századokban is bámulhatni.

Ugyanazon uton menénk visszafelé gyorsított menetben, melyen néhány hónappal azelőtt hosszadalmas karavan lépésben ide jöttem. Hogy az út, azon kellemesség mellett, melyet a vendégszerető francia társasága nyújtott, mily észrevétlenül reppent el, fölösleges is mondanom. Ide jöttemkor, ha talán nem is az épen figyelemre sem méltatott, de mindenesetre az ellenségesen fenyegetett szunnita voltam; visszatértem alkalmával európai öltözetben hatalmas császárság szolgálatában álló diplomatának kísérője valék. Variatio delectat, de be kell vallanom, hogy a dervis-szerep sokkal érdekesebb volt az utóbbinál. Mint európai, az ember csak felületesen lát mindent és sokszor hamis világosságban, de mint Dervis, a szem a körülmé-

nyek legmélyebb mélyére tekinthet. Van ugyan szenvedés, de sok a tanúság. Kényelmet az ember csak hon találhat, de az idegen, kivált ha ázsiai országokat akar beutazni, soha se mulassza el külsejére nézve, a meny nyire csak lehetséges, — a bennszülöttekhez szabni magát.

Néhány hónappal ezelőtt idejöttömkor a forróság gyötört, visszatértemben a hideg évszak nehézségeivel kellett küzdenem. Ez ugyan csak a reg és est óráiban fordult elő. Nappal a leggyönyörűbb tavaszi lég uralkodik, s midőn a francia gróf, ki a híres Richelieu bibornok családjából származott Dél-Persia rideg utjain a St. Germain negyed salonéletéről, s a régi és mégis mindig ifjú Lutetiában átélt kalandjairól kezdett beszélni, a távol nyugat képeivel a fersakhok (mértföldek) is egyre-másra tűntenek. Az utazás egyhangúságát közbe-közbe egy vadászkaland élénkít meg egy falka gazellára. A persa előfutárok hiúz szemei hirtelen megpillanták őket s a sebes futamú ebek azonnal utolérték, s a vadászatkevelő persák boszúságára néhányat el is ejtettek belőlük. — Máskor ismét, egyik-másik városba jutván, ünnepélyes fogadtatásban részesültünk. Feldiszított lovakon, csörögve csattogva vitt a menet bennünket a városba. A szerencsekivánatoknak, édességeknek, serbeteknek nem volt vége-hossza, de én már unni kezdém végre mindezeket s szerettem volna utam végcéljánál lenni.

Iszfahanban, annakokáért csak két napot töltöttem, s a Franciaország által pártolt katolikus örömeny kolostorba szálltam. Tréfából szerettem volna Imam Dzsumánál tiszteletemet tenni, kit néhány hónappal ezelőtt szunnita minőségben látogattam meg, a

Takijje vagyis alakoskodás épenséggel fel sem tűnt volna neki, de igen kevés kedvet éreztem magamban újabb kalandokhoz s örömem igen nagy vala, midőn innen utra kelvén, néhány nap mulva szerencsésen megérkeztünk Teheranba.

TEHERANTÓL A KÁSPITENGERIG.

A nyájas olvasó, ki követni akar utam azon részén, mely személyes kalandokat illetőleg legtöbb érdekességet nyújt, legyen oly szives és vegye magának azon fáradságot, hogy „közép-ázsiai utazásom“ második fejezetét átolyassa. Ott igen röviden, tömör szavakban irtam le éjszaki Persián át tett lovaglásomat. E most nevezett könyv, csupán Közép-Ázsiáról szól. Persiáról, mint a melyet már oly sok remek toll ismertetett, nekem a lehető legkevesebbet kell vala mondanom, s innen van, hogy incognitom ezen első napjai, s azon benyomás, melyet rám környezetem és ama sajtóságos életmód mindjárt eleinte gyakoroltak: mindez elhallgattatott. Egyébiránt a szófukarság soha sem hiba, s ha az volna is, igen könnyen jóvá tehető.

Most épen ehez akarunk fogni, és beleszőni éjszaki Iran leírásába ama jeleneteket, hogy kitölthessük azon szembeszőkö hiányt, mely első útleírásomban észrevehető. Azon küzdelemről, melyet kalandos elhatározásom után az első napokban önmagammal vívtam, csak igen keveset szándékozom mondani. Bárha további segélyezés dolgában, a mint Budenz József barátom leveleiből megértém, sem a magyar akademiától nem igen sokat remélhettem is: mindazáltal az 1863-ik márcz. 20-ról szóló levelemben, szilárd elhatározottságom melletti állhatatos megmaradásomat jelentém az akademiának. A levél már be volt pecsételve, a postára adásra készen, midőn a tatárzarándokokkal ismerkedtem meg ugyanazon napon, s így

alig néhány órával elutazásom előtt még egyszer feltörtem leveletemet, s azon pótléket csatoltam hozzá, melyről az akademia ekkori titkára, a megboldogult Szalay László, mint az akademia 1863-diki jegyzőkönyve I. köt. 1 füzetének 97-ik lapján olvasható, ezen szavakban tett jelentést: „E levél mellé továbbá egy kis szelet papir van mellékelve, melyen irónnal a következő sorok vannak írva: „Még egyszer feltöröm a levelet. Egy kasgari khinai műszülmán társaság, mely Mekkaból Khiván és Bokharán át messze hazájának tart s melylyel a követéségen ismerkedtem meg, meghi, hogy vele a Káspitenger részéről a pusztán át tegyem meg az utat. Beleegyeztem. Már holnap a legszorosabb dervis-incognitoban elindulok, tiszta koldús minőségben. Ha ez utam, melyen semmi európai elődöm nincsen, sikerül; ha el nem árultatom .

.....
 Éljen édes hazánk. Vámbéry.“

Midőn e levelet újra bepecsételtem, elhatározásom végkép meg volt állapítva. Visszatérnem lehetlen volt, s állapotom az ittaséhoz vala hasonló. Csak egy irigy tekintetet vetettem még a levélre, mely az édes szülőföldre megy innen, míg én veszedelmes úton a messze kelet felé vonulok, csak egyetlen tekintetet — mondom — s azzal elhagytam a szobát.

Két nap mulva a már ismeretes társasággal, éjszakeleti irányban haladtam Teheran felől. A most említett főváros, a dombos vidéken átkanyargó uton tett egy órai lovaglás után, csakhamar eltűnt szemünk elöl. Visszavissza néztem még néhányszor, hogy újra megláthassam, s bárha fájt is elvesztenem a nyugati emlékek ezen utolsó székhelyét, mindazáltal új tatár utitársaim érdekes párbeszédei s társalgásai csakhamar megvigasztalt.

Csendes, mondhatnám igen lassú karavanlépésben haladtunk, először azért, minthogy sok gyalogos is volt velünk, másodszer azért, mert bérben vett állataink oly nyomorúságos állapotúak valának, hogy a gyorsabb haladás teljes lehetetlen volt. Az unalmas csigaléptekhez, s minden erőködéseim daczára, mégis csak nyomott kedélyemhez, nem sokára éghajlati kellemetlenségek is járultak. Az ég beborult s bár előbb csak permetezett, utóbb azonban szakadt az eső. Vékony, foszlányos koldúsmezem csakhamar átázott, s pedig a legelső állomás, Kemerd, még jó két órányira feküdt tőlünk.

Azt mondám: „Kemerd állomás“; de miből állott ez? Képzelsen a nyájas olvasó, egy a puszta közepén álló félig leomlott agyag-viskót, melynek esőverte fala minduntalan beszakadással fenyegetett, s melynek bensejében, az átlyuggatott tetőről alácsepegő eső folytán, alig lehetett egy tenyérnyi szárazhelyet találni. Már alkonyodott volt, midőn megérkeztünk. Mindenki rohanva sietett a düledékeny karavanszeraj szárazabb helye felé, s magam is a tolakodó tömeg közé vegyültem. Hadzsi Bilal barátom pillavot főzött s azt — zsírnak hijával — egy felolvasztott faggyúgyertyával izesíté meg, s melynek elköltésére engem is meghívott. Egész udvariassággal megköszöntem, s a helyett, hogy hozzá ültem volna e koldusok és persa öszvér-hajcsárok tömkelegébe vegyültem, összezsugorodtam s mig künn a szél süvöltött s a néma éjszakában csak az eső zuhogott: mintegy önkénytelenül a következő reflexio merült fel lelkemben. Tegnap este, ugyanez órában, a követségi szállodában valék, még pedig bucsú-estélyen, melyet a török követ tartott barátaim körében. Hogy kalandos tervemet illetőleg megrámitsenek — a mint mondák — még egyszer európai

eledelt adtak európai módon. A követségi szálloda csinos étterme fényesen ki volt világítva, felhordva a legjobb ételek, kitöltve a legfinomabb borok, egyszóval, az európai kényelem emlékeinek jó nagy adagját akarták adni útravalómul. Volt nevetés, csipkelődés, élcz jövőmet illetőleg. Ott ültem a puha bársonyszéken, s felhevülve a nemes szőlőnedvtől, a képzelet ragyogó képet varázsolt elém különös vándorutam felé. A szarkasztikus megjegyzések, a jószándékú tanácsok, minden hatás nélkül surrantak el fülem mellett, mert álmodozás aim túlbol doggá tettenek. Ime ez történt egy huszonnégy órával ezelőtt.

. . . . .

Milyen ellentétet képezett a tegnapihoz képest, mostani helyzetem! A nélkül, hogy csak egy csepp étvágyat is éreztem volna, egyedüli ohajtásom az vala, bár kinyújtózkodhatnám kényelmesen, hogy az édes álom ölelő karjaiba vessem magamat. De még csak erre sem volt elegendő helyem. Rongyos, kellemetlen szagú s mindenféle bogarakban bővelkedő szennyes utitársaim jobbra-balra hozzám döltek, s hogy kínom pohara csordultig teljen, egy köszvény-kínoztá persa öszvér-hajcsár is épen az én közelemben foglalt helyet a földön. Ez nyögött, jajgatott, míg utitársaim hatalmasan hortyogtak. Átázott ruhámban annyira fáztam, hogy fogaim vaczogtak. Ugy-e hogy ez az este nagy ellentétben állhatott a tegnapihoz? Életmódom ezen rögtöni, teljes átváltozása természetesen igen idegenszerű volt rám nézve, azonban még sem bántram meg. Hiszen önmagam voltam sorsom okozója, s a mit magam szereztem magamnak, azt nyugodtan el kellett viselnem.

Az első éjen álom nem környékezte meg szempillái-

mat, s hogy ennek folytán másnap egészen elgyengültem, mintegy félittasan ültem lóra, azt hihetőleg felesleges is lesz emlitenem. Utunk mindig jobban emelkedék, a Demavend irányában, melynek lábánál kellett elhaladnunk. Az első tavaszi napok reggeli levegője igen érezhető volt ennekokáért e magaslaton, elannyira, hogy le kellett szállnom lovamról, s ülésemet egyik vagy másik fáradtabb gyalogosnak átengedvén, a karavan előtt jól magukbírón haladó szegényebb hadzsi társaim közé vegyültem. Társaságuk a lehető legnagyobb élvezetet nyújtotta, s beszélgetéseik azon távoli tájak felől, hová én annyira ohajtoztam, oly kellemesek és érdekesek voltak reám nézve, hogy kalandom terhes és veszedelmes voltát csakhamar elfelejtettem. Időről időre társaságukba vegyülvén, egyszermind barátságos viszonyunk is mind szorosabbá fűződék. Teheranban még mindig csak az efendit, a török követség védenczét látták bennem, a csupa kényelemben élő urat s így nem igen mertek hozzám közelíteni. De az úton lassankint eltűnt a válaszfal, bizalmasakká lettünk, tréfálóztunk, s rövid, sőt — mondhatnám — hihetlenül rövid idő alatt sükerült utitársaim legőszintébb rokonszenvét megnyerhetnem.

A második estét már kényelmesebben töltöttük, Gilar faluhoz érkeztünk, s itt, a Szári-ból jövő kis karavannal együtt, melyhez Teheranban csatlakozánk, meglehetősen kielégítő ellátásban részesültünk. Kisebb csoportokra oszlottunk, s én — mint a nyájas olvasó már közép-ázsiai útleírásomból tudni fogja, — Hadzsi Bilalhoz és legközelebbi atyjafiaihoz csatlakoztam. Velük együtt egy paraszt házának szobácskájába huzódtam meg, újra meghívtak vacsorájukhoz, s az éhség csakhamar feledteté velem, mind az ételnek kellemetlen szagát, mind

utitársaim piszkos ökleit, kik velem együtt markoláztak a tálba. Ugy szinte a lankadtság is jól előkészített az álomra, daczára azon közeli érintkezésnek, melybe ezen lompos, piszkos, de egyébiránt jó emberekkel jutnom kellett, s midőn másnap reggel megújult erővel keltem ismét utra, jövőm képének távolról sem volt már annyi árnyoldala, mint legelső napi indulásunkkor látszott.

Utunk, Iran egyéb utainál sokkal kevésbé látogatott, igen gyéren benépesített halmos vidéken vezetett Firuz Kuh felé, magas halmokon és szakadó hegyzuhatagokon át. Csak két órajárásnyira voltunk már a Demarendtől, de ez nem vala látható, a mi nekem annyival inkább roszul esett, minthogy hólepte ormát Teheránból gyakran nagy élvezettel szemlélém, s így közelről annál jobb szerettem volna látni. A Demarend, a legujabb mérések szerint, több mint 22 ezer láb magasan emelkedik a tenger színe fölött, oly magasság, mely a pusztá szem-mérték szerint, majdnem hihetlennék látszik. E hegyen eddigelé még csak igen kevés európai volt fen, kik között ujabb időben, az olasz-persa missió tudományos osztálya vala a legkitünőbb. Ezen urak közül, ha nem csalódom, Filippi tanár volt a legelső, ki az oromra feljutott, hova igen nehéz felmenni, s az olaszok méltán nagy örömmre gerjedhettek, midőn a büszke háromszint fenlebegni látták e roppant alkotványnak már az őskorban is oly nevezetes csúcsán.

A „Viva Italia“ örömkialtás igen sajátszerűen hangozhaték azon völgyekben, hol Ó-Persia királya oly sokáig küzdött az alvilági szellemekkel s hol — a monda szerint — Zohak a vadzsarnok a magas szirtfokhoz van bilineselve.

Aruban, harmadik állomásunkon, ismét más utitárs-

osztály vendégszerető meghívását kelle elfogadnom. Ezek mindnyájan Khokandiak voltak, kik husból, rizsből,* sárgarépából, babból és közbe habart lisztből álló sűrű levessel, kedvencz nemzeti eledelükkel szolgáltak. Hogy minden falatnál: „Mily pompás, mily felséges!“ kiáltásokra kellett fakadnom, természetesnek fogja találni bizonynyal mindenki; a jószívűség nyujtotta, s csak a tetszésnyilatkozat lehetett az egyedüli hálaviszonzás. Theára megint más osztálytól nyertem meghívást. Mindnyájan versenyeztek, hogy társaságuk legujabb tagját a lehető legjobban ellássák. Mindent szives örömmel fogadtam el, de szigorúan ovakodtam minden olyastól, a mi csak távolról is kitüntetésnek látszhaték vala; csupán a tökéletes egyenlőség teremthet tökéletes barátságot, s minthogy e tekintetben minden eddigi törekvésem meglehetősen eredménydús volt, mindjárt a három első napon észrevettem, hogy itt igazi, hű és színlelés nélkül való barátságot sikerült nyerhetnem.

Igen mulatattók valának rám nézve a persa falusiak megjegyzései, a tatár zarándokok és köröttem levő viszonyt illetőleg. Voltak közöttük éles látásúak, a kik kitalálták, hogy én nemcsak hogy tatár, sőt még ozmanli sem vagyok, hanem testestől-lelkestől frengi, ki ezen emberek társaságában az európaiak előtt máskülönbelen elzárt Közép-Ázsiát akarom meglátogatni. Sokan észrevették, ismétlem, de szóval egy is alig nyilatkozott; mert a siita persák gyűlölete oly nagy a szunnita közép-ázsiaiak iránt, hogy az irani teljes szivéből örvendezik, ha látja, hogy halálos ellenségei el vannak ámitva.

Másnap reggel a jelentékeny Firuz Kuh-ba, negyedik állomásunkra kelle érkeznünk. Igen korán útra kellett kelnünk, minthogy a távolság igen nagy, s az út még e

fölött járatlan, vadon hegyvidéken vezet keresztül. A metsző hideg rémitően érezhető vala e magas régiókban. Minden pillanatban le kellett szállanom, hogy nyomorult gebémet a meredek hajlatokon átvezessem, vagy hogy a folyón való átkelésre, más gyalogos útitársamnak átengedjem. Egy alkalommal azt is megkísérlém, hogy egy tenyeres talpas utitársamat magamhoz vettem a nyeregbe, de ez a teher igen nehéz volt lovamnak, ez megcsuszott, s mindkettőnköt belevetett, a nem mély ugyan, de annál hidegebb vízbe. Az önkénytelen fürdő után jó egy órafolyásig gyalogolnom kellett, hogy felmelegedjem. Ma is csodálkozom rajta, hogy az úti viszontagságokhoz hozzá nem szokott testemnek, még ez a szerencsétlenség sem vált kárára. Nappal ép oly meleg lett, mint a minő hideg volt éjjel. Firuzkuh-ba, mely egy szép rommal ékeskedő hegy alján fekszik, késő délután érkezünk. Mind a táj, mind a most nevezett hely, bájos fekvésük folytán különös varázsszal hatottak rám, ugyszinte megleptek a házak is, melyek félig a persákéihoz félig a mazendraniakhoz hasonlítanak. A kis városkát széles és mély hegyi folyó hasítja keresztül három irányban, mely előbbi az utnak épen középpontját képezi Mazendran, Khoraszán és Iran között. Sok karavanja van, s valamennyi meglehetősen népes. A karavan leginkább narancscsal, dinnyével, czukornáddal s a káspi partvidék egyéb terményével szokott megrakodva lenni, miket Sárudba vagy Teheranba visznek, honnan ismét gabonaneműeket szoktak visszahozni magukkal, mint a melyek e hegyvidéken majdnem teljesen hiányzanak.

Minthogy idáig tartó egész utunkon oly sokat hallottam beszélni az úgynevezett Badi Firuz-Kuh szél dühögéséről, mely az utasokra nézve különösen veszedel-

mes: meglehetősen aggodalom szállott meg, midőn annak zugását, másnap reggel, már a fennevezett helység völgyében észrevettük. Itt az út egészen meredeken emelkedik, s minden egyes lépéssel fölfelé, a szél is mindig erősebbé és erősebbé lön, s midőn a magaslatra értünk, az orkan csakugyan oly irtózatossá erővel dühöngött, hogy egyetlen utas sem maradhatott meg nyergében. Még a málhákat is leszórta, s igen nagy fáradságomba került, míg a magaslat kezdetétől azon karavanszerajhoz juthatánk, melyet az utasok menhelyeül Abbasz Sah építtetett. A hegyszakadékokban imitt-amott még hó volt látható, s elképzelhető, mily borzasztó lehet ezen szél a hózivatarok alkalmával, s csak úgy állítják is, hogy a rideg évszakban gyakran temet utasokat a hó alá.

Csak néhány lépést kelle tennünk a most említett oromról lefelé, s a szél azonnal megszűnt. Lég és táj egészen másnak látszék. Eleinte apró bokrocskák valának észrevehetőek; ezek alantabb fákká erősödnek, s alig haladtunk lefelé mintegy félórajárásnyira, s ime már is a legdúsabb növényzet vett körül bennünket. Mily felséges, mily bájoló tekintet ez, az Iranban utazó szemei előtt, ki csupán a falvak közelében ültetett gyér fákhoz van szokva, s napokhosszat tartó járatokon egyetlen fűszálat sem lát, melyet maga a természet hozott volna elő. Az út mindig keskenyebbé és keskenyebbé válik, míg végre egy nagy mélység partján vonul el, hol alant egy igen nagy, sőt, mondhatnám, az általam eddigelé látott legnagyobb hegyzuhatag omlik alá, messze kihangzó zúgással, óriási sziklatömegek fölött tajtékozva, s imitt-amott meglehetősen magasságú vízeséseket képezve. Minden pillanat újabb meg újabb meglepetést nyújtott. A két oldalon terjedő erdőséget a leggyönyörűbb fehér és piros

virágzat borítja s az aetheri tiszta levegőt ezer meg ezer különfajta növény és virág tette illatossá. S ha mindehez, a zöld lombok közül kimagasló, sajátos alakú hegycsúcsokat verestetejü nyaralóknak képzelém: Európa legszebb alpesi vidékén gondolám magamat. Még maguk, a természet szépségei iránt máskülönben közönyös utitársaim is, egészen fellelkesültek, s az a reggeli, melyet a hegyes sziklacsúcson fekvő Divszefid romjai alatt költöttünk el, örökké felejthetetlen marad előttem. „Ez a sziklatelep — mondá persa követőim egyike — kedvencz tartózkodási helye vala azon fehér óriásnak, kit Rusztem legyőzött s a káspitenger partjaira üzött. Azon időben az egész paradicsomszerű Mazendrانت csupa alvilági szellemek lakták, s valóban szerencse, hogy voltak hősök, a kik el tudták azokat üzni, mert a mi mai persáink, erre bizony nem lennének képesek.“

E magas, meredek szikla felső részén barlangnyílás látszik, melyről száz meg száz monda él a nép ajkán. Nem nagy távolra attól, más üreg is található, melyet a rémitő óriás leánya különszobájának mondanak. Az apa sok ezer évvel ezelőtt eltűnt ugyan, de a leány még most is ott lakik, sőt az év bizonyos szakaszaiban meg is szokott jelenni, hófehér ruhában, egész kíséretével együtt: s jaj annak az embernek, a ki meglátja őket, mert bizonyára halálfia lesz.

Egy órai pihenés után tovább vonultunk. A vidéket, bárha az mindig regényesebbé válik, nem lehet épen nem lakottnak állítani. Tulajdonképi falvak nem léteznek ugyan, de az erdők egy-egy tisztásán egyes házcsoportok tűnnek fel a szem előtt, legfőlebb félórányi távolságban egymástól. Az úton azonban, mely mindig a fenebb említett folyó partján vonul, körülbelöl egy-egy órai

közök után több karavanszerajra lehet akadni. A persák Mazendránt is hiresnek tartják az e fajta épületek nagy sokaságáról, de ezek nem egyebek, fából készült hosszúdad színeknél, melyek egyik szögletében maga a tulajdonos is ott lakik, mindazon szegényes élelmi szerekkel együtt, miket el szokott adni az utasoknak.

Egy ilyenbe, melyet Szurkh Abad-nak neveztek, mi is betértünk estefelé s elváltunk a persa utitársaktól. A tatárok rendkívül megörültek a kitünő jó víz és fa nagy mennyiségének, melyet e helyen oly bő mértékben találtak, mint sehol egyebütt az előttük ismeretes Ázsiában. Mig előbb 6—8-an is főztek egy és ugyanazon tűzhelynél, ma este mindenki külön tüzet gyujtott magának. Thea-edény thea-edény után állítottatott a tűz mellé, sőt az elégett fának óriási parázsa is felhasználtatott. Utitársaim ugyanis, miután jól laktak volna s magukat a lehető legjobban érzenék, levetették ruháikat s egy-egy darabot ketten-ketten kifeszítve a tűz fölé tartának, s mig a harmadik egy kis pálczikával gyengén porozgatá, a tűzben különös sístergés és sziszegés hangzék. Ez a legkönnyebb módja annak, hogy az ember ama bizonyos apró kellemetlen állatkáktól megszabaduljon, s bárha az első tekintet undorral töltött is el, mindazáltal benső körülmények kényszerítének rá, hogy magam is hasonlóképen cselekedjem.

Az álom, mely a szellős épületben pilláinkra szállt, daczára a közeli folyó vad zajgásának, s daczára a sakállok vonításának, melyek feltünő nagy tömegekben veszik körül az emberi lakhelyeket, s még nappal is 10—20 darabból álló falkákban ügettek előttünk, igen édes és kellemes volt. A lég, az érzékeny hidegből, lanyha tavaszi hőmérsékletüvé változott, s hogy én mit érzettem akkor, midőn éjjel

felébredve, a búbajos vidéknek szeszélyes alakú hegyein, s beláthatlan messzeségre terjedő erdein a kelő holdnak ezüst sugárainal széttekintettem, valóban nem vagyok képes leírni. Korán⁷ keltünk s utunkat szakadatlanul a mindig szélesbülő s mélyebbé váló folyó partján folytattuk egy irányban, mely folyó, a mint hallám, Talarnak neveztetik. Az út majd a jobb, majd a balparton vonult, majd egészen a meder közelében, majd végtelen magasságban fölötte; s ha a tegnap látott táj regényesnek mondható, ugy a mai valóban imposans volt. Az ösvény csak ritkán oly széles, hogy ketten lovagolhassanak egymás mellett. A karavan hosszú, meg nem szakasztott lánczot képezett s egészen különösen érzem magamat, midőn déltájon egy hegymagaslatra érve, sűrű nedves felleg borított el bennünket, melynek folytán a csak néhány lépésnyi távolban alattunk álló utitársaink előtt már láthatatlanokká lettünk. Ugy látszék, mintha valamely könnyed, sűrű zápor omlott volna ránk; hallottuk társaink kiáltását, feleltünk is nekik, de egymást csak akkor láttuk meg ismét kölcsönösen, mikor a nap sugárai keresztül törtek a felleg fátyolán. „Az égben voltunk“ — mondá tréfásan egyik utitársam. „Az ilyen ég nem volna valami nagyon kívánatos — viszonzám én — mert ha e homályos levegőben paripánk csak egyetlen egyszer kissé félrelépne, szépen lesétálnánk a lemagasb helyről a legmélyebb örvénybe. Ez pedig bizonyára irtózatossal halál lenne. A folyó két partját itt-ott hidak kötik össze, de ezek rendesen igen nyomorúságos karban tartatnak, jobbadán fából s csak igen kevés kőből építette. De szükség is van rájuk, mert a vadul alárohanó folyam ragadó habjainak semmi hatalom sem volna képes ellenükbe állani. E nap déltáján már néhány hegylakóval

is találkoztunk. Különös emberfaj ez, olyan, minőt sehol másutt az egész Iranban nem találtam, nem igen magas termetűek, nagyon vékony dongájúak s halavány sápadt arcúak. Ábrázatukon semmi nyoma sincsen valósággal paradicsomi szülőföldjüknek, s midőn ezen beteges kinézésükről kérdezősködtem, azt nyertem válaszul: „hogy Mazendran égalja ép oly veszélyes, mint a mily elragadóan szép.“ Nem is csoda! Felületének legnagyobb részét erdőségek borítják, a lég igen nedves, az eső nagyon gyakori, s még ott is, a hol évek óta telepítvények léteznek, még ott is épen úgy lep fü fa mindent, mintha csak tegnap vándoroltak volna oda. Így az egyetlen utat is, tehát a legjártabbat, fatörzsek és kinyuló óriási ágak néha úgy elsánczolják, hogy alig lehet rajtuk áthatolni.

Általában a fejszének itt igen sok volna a teendője, s ha a tüzelő- és épületfa e roppant bőségét látva, eszébe jut az embernek, hogy Iran egyéb tájai mily szegények fa dolgában, még csak akkor fogható fel igazán, milyen áldás egy országra nézve a jó közlekedés.

Az az állomás, mely most következék, igen kicsiny volt; a helyet, hova megérkezénk, Zirabnak nevezik. Malom sok volt, de karavan csak egyetlen egy. Én lovagoltam előre, hogy a helyet elfoglaljam, s a persák által igen udvariasan fogadtatám, de alig jöttek nyomomban szunnita utitársaim, s a sziíta vendéglős szabad folyást engedett fanatismusának és a szegény szunnitákat egész átok-záporral üzte vissza. Nekem kellett pártjukat fogynom. A persa, ki még néhány pillanat előtt oly nyájas volt hozzám, meglehetősen durvává lön irányomban is, s a kemény szavakat kemény ütések is követék, s csak miután a tatárok zarándok-botjaikkal, melyek Arábiából szent ereklyék gyanánt jönnek, elegendőkép megféleml-

liték őt, csak akkor változott meg magaviseletében s lett barátságosabbá. S midőn egy csésze theára is meghívtuk, még néhány történelmi adomát is elmondott szülőföldre hegyeiről a mi mulattatásunkra. Egy hegy-orumra mutatott a többi között, hová Rusztem az egyik lábát megveté, a másikat pedig egy két órai távolságban fekvő másakra, s így vagdalózott kardja hatalmas csapásaival, hogy a Diveket Amul felé üzze. Estefelé, mikor már étkezésünket elvégeztük, mindkét nemű utazókból álló csapat érkezék Mazendranból, mind valamennyi térdig érő selyem bugyogót viselve, egyéb öltözetük is szürkés pirosas selyem szövetből állott, mely a nap sugaraiban szivárványszint játszott. Soknak csipejét széles öv boritá, melyről egy vagy több zacskó csüggött alá. Ez az ő tarisznyájuk, mert Mazendranban a kenyér valóságos ritkaság. Az itteni lakosság majdnem csupán rizsből él, melyből reggel egy-egy jó adagot megfőznek, ebbe a zacskóba beleteszik, s magukkal viszik élelmi szer gyanánt. Ők is rátámadtak pajzánul szunnita utitársaimra s megint nekem kellett közbenjáróul fellépnem, s bárha persa beszédem világosan megbizonyíthatá előttük, hogy én nem vagyok közép-ázsiai, mégis izetlenkedéseik közepette az egyik olyan csapást mért reám botjával, hogy azonnal vérzeni kezdtem. Ez tűzbe hozta az én utitársaimat is, csoportosan védelmemre keltek, s ha őket le nem csillapíthatom, ki tudja mi történhetik itt velünk. Egyébiránt azon szivesség, melylyel irántuk viseltetem, igen nagy hasznomra vált, látták, hogy bennem őszinte barátot nyertek, s égtek a vágytól, hogy előforduló alkalmal viszonzhassák jóságomat, s valóban meg is tették, mert én Közép-Ázsiában aránylag sokkal nagyobb veszedelemben forogtam mint ők itt s minthogy ők gaz-

dagon lefizették tartozásukat, egyedül csak is annak köszönhetem, hogy incognitom oly szerencsés véget ért.

E mindig bensőbbé váló barátság, kivált eleinte, sok kellemetlenséget is okozott nehéz szerepemben. Minél jobban elenyészett az efendi cím, annál inkább kellett koldússá és közép-ázsiaivá lennem. Nem egyszer történt, hogy a communismus szabályaihoz híven, most ez, majd amaz öltötte fel ruháimat, vagy alvás közben azokkal takarózkodott; sőt egy fiatal Hadzsi néhány nap mulva tisztálkodási toilletteje alkalmával ingét is odavetette hozzám, hogy szabadítanám meg ezt azon hivatlan vendégektől, melyek pusztítására ő most nem ér rá, minthogy kenyérsütéshez kell látnia. Rá kellett állanom, de hogy milyen érzelmekkel fogtam munkámhoz, ezt a nyájas olvasó elképzeli, a nélkül, hogy hosszas magyarázatra lenne szükségem. Ma, midőn Közép-Ázsiáról szóló könyvem, Európában úgy, mint Amerikában érdeme fölötti méltánylásban részesül, és sok ezer olvasó olvasta azt át, mégis csak azoknak lehet igazi fogalmuk nélkülözéseimről és nyomoromról, a kik maguk is huzamosb időt töltöttek keleten. A nyugati, Kis-Ázsia bensejében, minden lépten-nyomon szidja a keletit piszkosságaért. Persiában még jobban felingerül; azonban mit fog a világ mondani, ha én azt állitom, hogy mind a törökök, mind a persák valóságos fashionable gentleman-ok a közép-ázsiaihoz képest. A következő napon, bárha az állomás igen rövid, mégis nagyon korán kellett utra kelünk. Ez egész Persiában híres rossz utjáról, s pedig ha valamely ösvényt még a persák is rossznak tartanak, képzelhető, hogy az csakugyan milyen lehet! A szűk völgy itt mindig tágabbá lön, s estére a közel látszó mélységbe kell vala jutnunk, mely öserdöktől fedetten, egész

a Káspitenger partjáig terjed. Utunk jobbra hegynek le ment, óriási sziklatömegek között, melyek oda a magasságból gördültek alá; a talaj maga lágy és agyagos, s minthogy a nap csak alig képes itt-ott keresztül hatni sugáraival az erdők sűrű lombjain, a sár majdnem örökösnek mondható. Ha azt állítom, hogy ezen utat minden lépten-nyomon, mintegy három lábnyi szélességű árkok szakasztják meg, melyekből egyes hegyes sziklacsúcsok magaslanak ki, vagy óriási fatörzsek által van korlátozva, akkor még mindig szépítve szóltam róla. Nyeregben maradni teljes lehetetlenség, mert bárha sokan azt állítják is, hogy a paripa lába a legjobb vezető: alig tettünk néhány lépést s nem egy hasonlóképen gondolkozó persát láttam a sárban egészen alámerülni. Nem volt tehát mit tennünk, mint a kimagasló sziklacsúcsokra ugrálni, vagy a sikamlós gyalog uton négy kézláb mászni tovább, valóságos pokoli kin volt ez, s az olvasó legkönnyebben fogalmat szerezhet magának minderről, ha azt mondom, hogy egy Ferszakh távolságot, mint egy hat óra alatt valánk csak képesek megtenni. Midőn a síkságra érteztünk, ember és állat úgy el voltak fáradva, hogy négy órai pihenést kellett tartanunk, s utunkat csupán délután folytathatók. Itt az út két ágra oszlik. Balra Balfurus felé vezet, jobbra pedig Száriba; mi is ez utóbbira tértünk, s nem kevéssé valék meglepetve, midőn a mind sűrűbbé váló erdőségbe lépve, négy-szögletes, szabályosan kivágott kövekkel kirakott remek országútra léptünk, melynek mindkét oldala mellett árok vonul. Persiában a készített országút valóban a ritkaságok közé tartozik; s ez nem is a mostani kor munkája, hanem, a mint mondják, Abbasz sah építteté, hogy a Káspitenger partján fekvő kedvencz mulató helyét,

Esref-et annál könnyebben érhesse. Egyébiránt e műnek megpillantása, a két oldalról környező erdőséggel együtt, képzelmemben Európába varázsolt át engemet. Maga az erdőség oly sűrű s oly áthathatatlan vala, hogy ama mesék, melyeket egykor az eltévedtekről hallottam, valóságnak látszottak előttem. Hemzseg e táj madarak és állatok legtarkább vegyülékétől, és az indiai Dzszenjelek után, a lehető legvonzóbb hely volna európai sportsman-jaink számára. Utitársaim alig birtak örömiükben hová lenni, azon roppant mennyiségű puszpangfát megpillantva, mely itt egészen gazdátlanul növekszik, s melynek mind az ő hazájukban, mind általában egész Ázsiában igen nagy ára van. Ugyanis puszpangfából készülnek azon félkerek fésük, melyek egy-egy darabját minden müzülmannak szüntelenül magánál kell hordania a korán egyik rendelete szerint, a szakálnak előirt toilettejét ezzel végezendő. Az ifjabbak nem állhattak ellen azon vágyának, hogy egypár hatalmas ágat le ne vágjanak, miket aztán majd a távol Khokandba magukkal vinnének, azonban csakhamar belátták szándékuk kivihetetlenségét, s még az este, az állomáson, valamennyit a tüzre vetették.

Mint hogy a reggeli órák nehéz vándorlása jóformán kimerített mindnyájunkat, az estszürkület beálltával valamennyien hely után néztünk, a hol megpihenhetnénk. Le is telepedtünk volna a legelső kínálkozó helyen, de a velünk jövő néhány persa figyelmeztetett bennünket, hogy ezen erdőségben, kivált ez évszakban igen sok ragadozó állat van, melyek rablási vágyuktól ösztönöztetve, éjszakánként még az erősen épült hajlékokat is megtámadják, s így a szabad mezőn tanyázóra nézve még sokkal veszedelmesebbekké válhatnak. Kivált a tigrisek voltak azok, melyek bárha nem oly vérengzők is mint a

bengaliak, óvatosságra intettek bennünket. Minden fáradságunk daczára, egész késő éjszakáig haladnunk kellett tehát az erdőségben, míg néhány különálló ház-csoporthoz jutottunk, melyeket Heften-nek neveznek, s melyek közelében az erdő szélén megtelepedtünk. Elhatároztuk, hogy egész éjen át a lehető legnagyobb tüzet fogjuk lobogtatni s mellette felváltva virrasztani; mert a persák tudósítását épenséggel nem tartám pusztán megfélemlítés végett mondottnak. Már az egész tájat bevilágította éjeli tűzünk lángja, s mégis a közeli sűrűségből szünni nem akaró recsegés és rőfögés hangzott felénk. Éhes vadkan falka volt, mely zsákmány után tört, s csak is egy-egy fegyver elsütése által sikerült őket némileg sakkban tartanunk. A sakalok még oly szentelenek is voltak, hogy úgy körülzaladgáltak bennünket, mintha házi állatok volnának, s még a botütések sem használtak ellenük; s merüljön csak az ember valami mélyen a beszélgetésbe, s ne vigyázzon élelmi szerére vagy ruhájára, ezek bizonyára ott teremnek macskaügyességgel és elragadják. Mindazáltal az egész éjen át semmi veszedelem sem ért bennünket, sőt ez éji táborozás, az óriási rengeteg közepette, igen kellemes emléket hagyott hátra én nálam; egy penabad-ért (körülbelől fél frank) 10 fáczánt vettem, nagyot, kövéret s kitünően jó izüt. Tatár utitársaim is bőségesen bevásárlottak ez áruczikkből, mely itt oly roppant tömegben található, hogy az erdőség sűrűjében, hol a felrepülés lehetetlen, százat meg százat lehet bottal leverni, s még harmadnap mulva is fácánpecsenye pótlá az itt különben nagyon drága kenyeret.

Mig úgy éjfél táján, mikor a virrasztás sora rám került, itt ültem volna a vígan pattogó tűz mellett, khinai

tatár barátaimmal, itt e regényes erdőségnek közepette, meg nem állhatám, hogy ezen, még az éji ruhába öltözött is oly elragadó természet végig tekintésénél gondolatban a távol nyugat felé ne repüljek. Hadzsi Bilal barátomat is meghatotta a jelenet fensége, ő is odagondolt a khinai tatárságban fekvő háza tájára, közlékeny-nyé lett, nejéről, gyermekeiről kezdett beszélni, a mit a müzülman igen ritkán cselekszik, s mélyen felsohajtott, mikor legfiatalabb leányának nevét emliték ajkai. „Hihetőleg az legkedvesebb gyermeked“ — kérdezém. „Igen, efendi — viszonzá a tatár — negyedik kedvencz feleségem leánya, a kit nem pénzért vettem, hanem a ki tiszta ragaszkodásból jött hozzám, bárha kétszer oly idős vagyok mint ő.“ Elbeszélte aztán, hogy a leányok, az egész világ kerektségén az ő hazájában a legolcsóbbak; „Törökországban, Persiában, sőt még Közép-Ázsiában is drágán pénzen kell megvenni az embernek jegyesét, de minálunk hat Tillan (arany) mindig lehet feleséget kapni. Nálunk az élet is olcsó, s minthogy te, a mint mondád, még nőtlen vagy, jöjj velem Akszuba, települj meg ott és bizony boldog lehetsz!“

Egy másik, Namengan közelében fekvő birtokának szépségeit kezdé vázolni előttem. Ő is meghítt. Mind valamennyi saját otthonáról beszélt, s én most érzém talán legnehezebben, hogy incognitom szigorúan tiltja, azon földnek nevét ajkaimra venni, a hol én születtem, s melyet a világekerektségén a legfőbbnek és legszebbnek tartok. Így váltakozott beszéd beszéd után, míg végre a hajnal fénye tört keresztül az erdőség lombjain. Mikor egészen megvirradt, mi is nyergeltünk, hogy Heftenből Szári felé, Mazendran fővárosa felé vonuljunk. Nagy szomorúságunkra itt végeszakadt a pompás országútnak, s a

mily jó ez volt eddig, ép oly kimondhatatlan rossz lett az, melyen ezután haladtunk. Majd holmi nyomorúságos töltéseken vonultunk végig, melyek beláthatatlan mocsárok közepette, vékony szalagocskák gyanánt kanyarognak, majd csak félig kiszáradt mocsárokon keltünk át, hol mind az ember, mind az állat csak lejtve-szökve juthat keresztül, s az a gondolat, hogy egyetlen hibás lépés a kevésbé szilárd helyre intézve, az embert feneketlen sárba ejtheti, minden inkább volt, csak kellemes nem.

Két órai haladás után megint erdőségbe jutottunk, melybe alig léptünk be, s már is erős citrom- és narancsillat ütött meg bennünket, s csakugyan sok helyütt e déli gyümölcsöket termő egész kertekre akadtunk. A sárga gyümölcs gyönyörűen vette ki magát a tündöklő zöld lombozat között, s a fák oly dúsak valának, mint még semmi egyéb gyümölcsnél nem láttam eddigé, s majdnem minden ágat egy-egy támasznak kellett tartania. Közel az ilyen kertekhez négy erős oszlopon álló négyszögletes házacskák emelkedtek, az ültetvényesnek és tulajdonosnak házai, ki csak is jó magas létrán juthat házába. Midőn e különös építészet okát kérdezém, azt nyertem feleletül, hogy részint a talaj nedvessége, részint a rovarok roppant száma lehetetlenné teszik a földön lakást; s csak egy pár lábnyi magasságban legyen is az ember a föld fölött, az álom már is sokkal könnyebb, s a levegő sokkal egészségesebb. „Semmi sem tökéletes a világon — monda társaságunk egy kegyes zarándoka — minden rózsának meg van a maga tövise, s ha e paradicsomszerű tájéknak sem rovarai, sem nedvessége nem volnának, ezek az eretnek siíták még azt képzelnék, hogy ők már e földi életben elnyerték a paradicsomot.“

Egyébiránt itt is úgy találtam, hogy Mazendran lakó-

jának beteges külszine, igen nagy ellentétben áll szülőföldének gazdag természetével. S ha azt kérdém ezen emberektől, ha ugyan itt művelik is kertjeiket, de lakhelyeiket mért nem teszik át máshová; nagy csodálkozásra mindenütt azt hallottam válaszul: hogy az erdő, bárha egészségtelen is, mindazáltal jó erősség gyanánt szolgál az ember-rabló turkomanok ellen, kiktől e vidéken, a sík, szabad tájon, senki sem tudná magát megvédelmezni.

Ali Abbad falunál, falunál — mondom, — bárha alig áll többől néhány háznál, megállapodtunk és reggeliztünk. Utitársaim neki mentek a narancsfáknak s néhány fillérért szabad volt annyit enniök, a mennyit csak birtak; s mégis oly mohón fogtak hozzá, hogy az első darabokat héjastól együtt nyelték le. Az ő hazájukban ennek a gyümölcsnek csupán nevét ismerik, s az ali-abbadi reggelire, bizonyára holtuk napjáig meg fognak emlékezni. Én ezen közben, mint rendszeren szoktam, most is a persák közé vegyültem, s figyelemmel hallgatám a kormányzóról, sahról, vagy a turkomanokról szóló beszélgetéseiket, s minthogy a többi között az is értésemre esett, hogy Seh Taberszi, a Bábik hirneves erődje — vagyis azon vallási rajongóké, kik egy időben az egész vidék rémei valának, ugyancsak e tájon áll; különös örömmel hallgattam néhány szemtanúnak ezen híres fanatikusok harczairól szóló előadását. A Bábik felekezete csakugyan nevezetes tünemény Persia művelődés történelmében, s minthogy e hirhedt próféta fel és letünése érdekelni fogja a hazai olvasót, itt egy kis kitérést akarunk tenni, s mig a karavan nagy csendesen vonul Szári felé, elmondjuk, ki volt az a Báb, hogyan jutott oly nagy hírre s hogyan kellett elvesznie.

Báb és Bábí-k.

Sirazban 1843 táján egy fiatal mollah élt, kinek neve: Mirza Ali Mohamed, ki éles elméje, a szent könyvekben való jártassága, kellemes külsője, csengő hangja és szép szónoki tehetsége által igen korán kitűnt ismerősei körében. Mindezen tulajdonokhoz még az is járult, hogy ő mint szeid, származását egyenes ágon vezeté le a próféta családjától, s azon kettős tisztelet, melyben személye és tehetségei folytán részesült, az ifjú mollahnak már természettől is felhevülésre hajlandó kedélyét, önbálványozással és magatúlbecsülésével tölté el. Nem elégedvén meg a tanulmányok szokásos folyamatával, miket a persa hittanulóknak végezniök kell, már korán Rumuzat-tal, azaz: titkos tanulmányokkal foglalkozott, sokat érintkezett Gebrekkel, hindukkal és örményekkel, s minthogy a dolgok régi állásával nem volt megelégedve, mindig újabb és rendkívüliebb dolgok kutatásába mélyedt, s minthogy nagyságának képzeletében tehetségei valami rendkívüli terményeivel akart előlépni, a heves vérű délszülöttet az az eszme foglalkoztatá kezdettől fogva, hogy ő az Iszlam vallásos épületét halomra dönti, annak helyébe új hitet állit, s ezen új tannak ő lesz a prófétája a világ előtt. Hogy az ilyen tervvel nem könnyűség az iszlamita keleten fellépni, azt mindenki előre is sejtheti, s ezt Szeid Ali Mohamed is igen jól tudta. Hogy bekövetkezendő hatalmát megalapíthassa, nem volt szabad kegyes és lelkes síita hírét már előre elvesztenie. Sok ideig szigorú asceta-életet élt, Mohammedet és az Imamokat legmélyebb tisztelete tárgyaiul tartá, s hogy még inkább olyanul tűndököljön, mint a kit Isten lelke különösen ihletett, még Mekkába is elzarándokolt.

Onnan Bagdadba ment, hogy az ottani környéken levő, s a síiták által szenteknek tartott helyeket meglátogassa. Útközben, volt gondja rá, hogy földieik közül mindig egy-egy kíváncsi csoportot gyűjtsön maga köré. Mondják, hogy lelkes szónoklatának csodás hatása volt, s hogy sokan, a kik a végett mentek hozzá, hogy általa az Iszlamban tanítsanak, szavainak hatalma által annyira félrevezettek, hogy lelkesedésük hevében alig vették észre miszerint a mollah, a helyett hogy vallásukban megszilárdítaná, még inkább el is térítette őket attól. Midőn a Tigris partjairól visszatért szülővárosába, utitársai, kik egyszersmind első követői is valának, nagyszámú proselytát szerettek tanainak. Új vallás alapításáról még szó sem volt nyilvánosan. Még csak az járt ajakról ajakra, hogy Hadzi Ali Mohamed igen gyönyörűséges dolgokat beszél. Házát a hallgatók szünet nélkül ostromolták, az utczákon mindig úgy jelent meg, hogy a lakosság különböző osztályainak egész tömege kísérte, mollahk, kézművesek, parasztok stb. s a mint Sirazban hallottam, ez időben nem is az általa alapítandó valamely új vallás eszméje, — mint inkább találó logikája, melylyel egyéb mollahk visszaéléseit ostorozá, s a szent irás némely kétes helyeinek merész magyarázata volt az, mi az egész világot foglalkodtatá. Hogy ezen mollahk nem sokára legveszedelmesebb ellenségeivé váltak, ezt előre nagyon könnyen el lehet gondolni, általuk ámitónak neveztetett, mint eretnek megvetetett, a mi azonban őt, a maga felekezete előtt annyival is inkább tisztelet tárgyává tette, minthogy az uralkodó Mollahkat Persiában nem nagyon szeretik, s midőn több nyilvános disputációban Sirazban, az ulema-világ legelőkelőbb tagjait páratlan ékesszólásával legyőzte, s ezen diadal neki a győzhetetlenség pál-

maágának fensőbbiségét megszerzé: a mi rajongónk csakhamar nyilván szint kezdett vallani igazi célja és szándékai felől. Kimondá, hogy nemcsak a sirazi mollahk, nemesak az iráni mollahk, hanem az Iszlam minden mollahja tévedésben él, s hogy az igaz hit gyémántja az ő birtokában lévén, ő azt nem sokára úgy fogja ragyogtatni, hogy annak tündöklése az igaz hívőket a legtávolabb országokból is hozzá vezetendi, s az ellenkezőket vaksággal fogja megverni. Sőt még annyira is ment, hogy egy alkalommal a mindenható s közte levő viszonyt vázolván, lángra gyúlt tanítványai előtt, arab nyelven felkiáltott: „Hu el ilm, ve ena babi hi!“ „Ő a tudomány és én az ő kapuja!“ azaz: ha ti ő hozzája akartok jutni, csak én általam tehetitek. S minthogy ő magát a Báb (kapu) melléknéven nevezé, ez lett nem sokára bevett nevévé mások ajkain is, s most már tanainak követői is Báb-nak hivattak.

Valóban különös, hogy a persák, kik külsőleg oly lelkesült mohammedanoknak látszanak, s kik különösen a maguk felekezetéhez oly rendkívüli fanatismussal ragaszkodnak: az új prófétának, az ő előbbi hitelveikkel oly merőben ellenkező tudományát oly vakon elsajátíthatták; s úgy hiszem, ez is megbizonyítja oly sokszor kimondott nézetemet, hogy a persák minden külső bigottságuk daczára, a kelet leggyengébb hitű mohammedanjai. Könnyen izgatható kedélyük mind abban a mi új és rendkívüli, a legnagyobb élvezet találja, s habár csak igen kevesen érték is a báb-tudomány lényegét, s talán abba bele sem akartak mélyedni: mindamellert mégis buzgó követőivé lettek, őt földöntúli lénynek tekinték, s Hazreti Ala (Legfőbb magasság) czimmal tisztelték meg.

A sirazi hatóság, mely Báb fellépését sokáig ártatlan tréfának tekinté: csak akkor ébredt eszméletre, midőn

amannak már tekintélyes hatalma volt. Mirza Huszein Khan, a kormányzó, az egyházi tekintélyekkel együtt elhatározá, hogy az ügyek állásáról jelentést teend a teherani udvarnál, hol, természetesen, a legfeketébb színekkel rajzolák mindazon veszedelmeket, melyek az eretnek Szeid fellépése által, az igazi vallást fenyegetik. Azonban Báb, ki erről csakhamar tudósítva lön, cseppet sem jött zavarba. Ő is írt egy levelet a királynak és minisztereinek, s keserü panaszokra fakadt az ulemák romlottsága felől, s azt mondá, hogy ő isteni küldetés által van arra felhiva, ezen a bajon segíteni. Jól tudja ő, hogy ellenei sok küzdelmet fognak támasztani ellene, de ő bízik ügye igaz voltában, melyért mind ő, mind követői, ha kell, életüket szívesen feláldozzák. Az időben a gyenge Mehemed sah uralkodott, vagyis jobban mondva minisztere Hadzsi Mirza Agaszi, kinek bizarr vallásos eszméire, a szofi-sághoz való ragaszkodása s a Gebrek iránt viseltetett barátságra az igazi müsziulman világ a nélkül is ferde szemmel nézett. A mint előre látható vala, ezen miniszter a mollahk minden vádoskodása daczára a sirazi Szeidet nemcsak hogy szigorúan meg nem feddette, hanem — a mint sokan állítják — titokban még pártfogása alá is vette. A helyett, hogy eltették volna láb alól, csak házi fogsággal büntették, a mely engedékeny bánásmód követőit a legnagyobb öröme gerjeszté, s azok száma napról napra tetemesen növekedék. Maga Báb is sokkal világosabban és nyiltabban szólt ezután missiója felől, s tanait nem csak a maga körében hirdeté, hanem szétküldött apostolai által az ország minden részében terjeszteté. Ez utóbbiak közül, kivált egy bizonyos Huszein Busrevie nevü mollah tűnt ki, mint a kinek jeles képességeit, ellenségei maguk is elismerték. Sirazba Khoraszanból jött, hol ifjusága éveit

vallástudományjal és casuistikával tölté, a „legfőbb magassággal“ megismerkedett, és csakhamar legtevékenyebb és legbuzgóbb segédévé vált. Visszautaztában nyilvánosan is fellépett Iszfahanban, s mind ott, mind Kasanban, úgyszinte Teheranban is annyi lelket térített megához, s oly annyira felgerjeszté mindenek figyelmét, hogy az utóbbi helyen maga a király is szólni kívánt vele. Mind ezt, mind pedig minisztereit hasonlókép megakarta téríteni, főnökének vallástanát elébük terjesztvén. Gobineau gróf beszéli, hogy a többi között arra is célzott, miszerint Iran és Európa között mindig szorosabbá és szorosabbá füződvén már az egymást összekapcsoló viszonyok, szükség van e vallásra, minthogy a nyugattól elszakasztó olyas eszmékről, minők például a frengik megvetése, mint tisztátalanoké, a soknejűség stb. illendő immár lemondani, s hogy ugyanezen gondolatok Közép-Ázsiának már három nagy uralkodóját, u. m. Sah Akhbar nagy mogult, Sah Iszmaelt és Nadir Sahot is foglalkoztatták. Báb nem akar egyebet, mint ezt a fusiót, s ha a király öt pártfogása alá veszi, önmagát halhatatlan hírel fogja koronázni. Mehemed Sah, mint telivér keleti ember, ki előtt a „laisser aller“ elve volt a legkedvesebb, egészen más dolgokért epedt, mint a mikre öt a mollah serkentgeté. Legnagyobb gondja az volt, hogy az öt gonoszul gyötrő köszvény fájdalmaitól megszabaduljon, aztán nyugalmat élvezhessen, s így a nélkül, hogy Báb fellépteért valami nagy haragot mutatott volna, Mollah Huszein nyugtalanító szavai elegendők valának arra nézve, hogy ennek kijelentessék, miszerint ha abban a nyomban minden követőivel együtt el nem tisztul Teheranból, bizonyára pórul jár. Távozott tehát, de a tapasztalt ellenzés csak növelte még buzgalmát, s bárhol jelent legyen

meg az országban, szavainak hatalma mindig sokat hódított meg az új tudomány számára. Báb után őt tekintették második főszemélynek, s csakugyan nem sokára a „legfőbb magasság helytartójának“ neveztették el.

Ezenkívül még más két főmunkatárs is volt. Az egyiknek neve Hadzsi Mohamed Ali Balfurusi (azaz: Mazenderanból, Balfurusból való), a másik pedig egy kazvini nő, kinek eredeti neve Zerín Tadzs, Báb által Gurretül Ain (szemképrázttató)-ra változtatott. Ez utóbbinak szépségéről és szellemi tehetségéről csodákat beszélnek. Egy mollah leánya volt, s már korán foglalkozott theológiával, ki midőn az új próféta tanait megismeré, legbuzgóbb követői egyikévé lön. Daczára atyja, nagybátyja és férje minden esdeklésének, magát az új vallás hívének vallotta, nyilvános helyeken fátyol nélkül jelent meg mindenütt, s a merre csak járt, mindenütt azon tanokat hirdeté, melyek őt át meg át hatották. Az irani iszlam-világban ez szokatlan tünemény volt. A szép fiatal asszony, ki nemcsak művelt, hanem valósággal tudós, ki fátyol nélkül jár szerte, de a mellett ritka erényes, tiszta jellemű: mindez oly feltűnő volt, miszerint nem csoda, ha apostolkodásának rendkívüli eredménye lön.

Ők hárman egész Iran megtérítését feloszták maguk között, s valóban bámulatraméltó, hogy a kormány mind Mehemed Sah utolsó éveiben, mind Naszr eddin trónra lépte kezdetén, oly nyugodt szemmel nézte, hogyan aknázza alá Báb egész Persiát agitatorai által; hogyan veti a meghasonlás üszkét nemcsak a nép és hatóság közé, hanem egy és ugyanazon család különböző tagjai közé is, sőt hogyan készíti elő, mily kényelmesen, egész Irant egy nagyszerű forradalomra. Az első nyilvános zavargás Khoraszanban tört ki. Ott Mollah Huszein állt

az áttértettek élén, s bizonyára igen sok dolgot adott a hatóságnak, mely különben is a fellázadt Szalar leküzdésével vala elfoglalva. Mesedben és Nisaburban utczaiz harcra is került a dolog. A bábik, azon pillanattól kezdve, melyben az új tant felvették, annak egyszersmind legelkeseredettebb védelmezőivé is váltak; s nem egy mollah vagy kereskedő, ki eddigelé fegyvert jóformán sohasem fogott kezébe, az új vallás iránti lelkesedése folytán, egészen bátor harczossá változott. Azonban Korasszanban Mollah Huszein Busrevinek még sem lehetett nagy kilátása, valami igazán tetemes pártot szerezhetni. Mazendran hegyvidékére vonult tehát hiveivel együtt, hol törekvéseit fényes siker koronázta. Ugyanis alig töltött ott néhány hetet, s oly roppant négtömeg sereglett körébe, hogy a kormányzó Khanler Mirza, a tartomány további védelmére képtelen levén: Teheranból kényszerült segedelmet esdeni. Az új vallás követői ellen egészen rendes háború lépett folyamatba. S bárha a hadi szerencse mindig a vallásos rajongók részén volt is, mindamellet a túlhatalom visszavonulásra kényszeríté őket; de Mazendran, mint erdős, hegyes tartomány, nagy bőségében lévén a rejtekhelyeknek, az üldözöttek a Szari és Balfurus közt vezető út menti Seikh-Taberszi nevű bucsújárasi helyet választák ki erősségük gyanánt. Árkokat vontak körülötte s rövid idő alatt annyi élelmi szerrel ellátták a bábik magukat, hogy a leghevesebb ostromot is jó ideig kiállhatónak itélték. Innen szakadatlanul üzték a tartományban térítéseiket. Mollah Huszein Busrevi és Mohamed Ali Balfurusi, a két fővezér, fáradhatatlan volt a maga buzgalmában, s csudákat beszélnek azon vak engedelmességről, melylyel alattvalóik minden parancsokat teljesíték. S midőn utóbb körülvétettek és a

heves ostrom alatt sokat kellett szenvedniök, a határozottságnak és halálmegvetésnek oly fényes példáit mutaták közülök sokan, minőkre a keletieket csakis a lelkesültség teszi képesekké.

Emir Nizam erélye folytán, ki Naszr ed din Sah trónralépte alkalmával a nagyveziri tisztet tölté be, nagyobb számú hadsereg vonult Seikh Taberszi megvételére. — Eleinte a bábik néhány szerencsés kicsapást tettek a várból, melyek alkalmával rémitő pusztitást vittek véghez a persák között. Mazendrandban még mai napig a legrémitőbb szinekkel festik azon kegyetlenségeket, melylyel az ilyes küzdelmek alkalmával, a felek egymással bántak. Végre a félőrült Bábik száma mind jobban fogyott, maga Mollah Huszein Busrevi is elesett a csatában, a megmaradottak pedig, éhségtől gyötretve, még egy kétségbeesett csatát kíséreltek meg, így sikerült aztán a királyi hadseregnek e fészket bevenni, mely az egész vidéknek réme volt, — de az út csak a fanatikus védelmezők holttestein keresztül vezetett az erődbe.

A míg a mazendrani küzdelem egész Irant a legnagyobb feszültségben és kíváncsiságban tartá, maga Bab sirazi házában élt, a kormány rendeletéből, elvonultan; nem társaloghatott jóformán senkivel, ha csak földöntúli szellemekkel nem, mint övéi álliták, s most már valóban ő maga is igaznak hitte missióját, mert vajon nem eléggé csodálatos-e, hogy a míg ő csendben elvonultan él, tanai az egész országban, a lakosság minden osztályánál napról napra jobban terjedeznek. Nemcsak pórok, hanem Mollahk is, kiváltképen pedig nagyszámú Szeid csatlakozott az új tudományhoz, sőt a Persiában lakó zsidókat is nagyban érdeklé. Szerencsés fejlődésére nézve igen sokat

tett, hogy mindjárt kezdetben olyan erélyes férfiak álltak az ügynek élén, mint Mollah Huszein Busrevi, ki magával a királylyal is szembe mert szállni, s a királyi csapatok gyakori megveretése, az új tannak legbeszéde-sebb csodatette volt.

Alig fojtatott el Mazendranban a lázadás lángja vér-patakokkal, midőn a küzdelem, még pedig nem kevesebb elkeseredéssel, az ország más helyén is megkezdett. Ezen hely pedig Zendsán vala, a népes Khamsza kerület fővárosa, hol Mollah Mohamed Ali Zendsani a lakosságot ép oly bámulatraméltó erélylyel izgatá fel előbb az ottani kormányzó, utóbb a Teheranból jövő nagy sereg ellen, mint Mazendránban másik hitsorsosa. Még mai nap is láthatók a pusztulás nyomai, melyet ezen küzdelem Zendsanban minden irányban terjesztett.

A Bábik a most nevezett város czitadellájába vonultak, s bárha jobbára békés polgárokból lettek katonákká, hihetlen elkeseredéssel harczoltak, bátorságuk valóságos csodákat tett, míg végre a királyi sereg túlszáma által nyomottan, a kétségbeesés utolsó küzdelmeit vívták. Egy ilyenekalkalmával Mollah Mehemed Ali veszélyesen megsebesült, s midőn több napi súlyos szenvedés után végét közelíteni érzéné, ügyfelei főbjeit halálos ágya körül gyűjté még, s ágyúdörgés között adta ki nekik utolsó parancsait. „Felhivta őket — beszéli Gobineau gróf — hogy az ő veszte el ne csüggeszsze őket, mindvégig maradjanak meg híven az ügy mellett, s álljanak ellen minden támadásnak. Bebizonnyitá nekik még azt is, hogy ez nem leend valami nagyon drága árú hőstett, mert ő maga negyven nap mulva ismét fel fog támadni, s a halál nekik sem lesz sokkal keserűbb. Mosolyogva inté a körülállókat, legyenek vidámak, mert — a mint mondá

— ilyes ideiglenesen tartó balsorsban, semmit sem szabad olyannak tekinteni, a mi az embert valóban elszomoríthatná. Ilyen szavak között adta ki lelkét.“ Öltönyöstől, oldalára kötött karddal temettetett el. De a hadsorokon csakhamar észre lehetett venni az ő hiányzását. A királyi hadsereg mindig több és több tért nyert, s a Bábik fanatikus követői végre is fegyverletételre kényszerültek, s bárha nekik kegyelem ígértetett, kegyetlenül levagdalták valamennyit.

Egyéb helyeken is voltak holmi kisebb jelentőségű kitérések, de Persia akkori erélyes főminisztere érkezettnek látta az időt, hogy a baj gyökeresen megorvosoltassék. A sirazi prófétát saját házában elfogták, s előbb a gilani Csejrek erődbe vitték, honnan azonban két legbuzgóbb hívével együtt Tebriz várába záratott. Itt eleinte a város legelölkelőbb s legtudósabb Mollahknak gyülekezete elé idézteték, kiknek az volt feladata, hogy tanait czáfolják meg, tekintélyét ezáltal semmisítendők meg a nép előtt. Báb a lángész és lélekjelenlét fényes bizonyosságát adta a heves vitatkozásban, azonban mint-hogy őt kiáltó tévedéséről meg kellett győzni, nem használt semmit minden ügyekezete, s mint eretneket, ámitót, s a király és vallás ellen lázitót, halálra ítélték. Hogy a világ meggyőződjék a próféta halandósága felől, kivégeztetését a lehető legnyilvánosabban akarták végrehajtani. Két hü tanítványa kísérte utolsó útján. Az egyik, Aga Szeid Szerveizi a kinok gyötrelmétől kimerülten földre rogyott és keservesen sírt. Kegyelmet ígértek neki, ha megtagadja hitét és Bábót gyalázó bántalommal illeti. Ő, fájdalmai által meggyőzötve, megfeledkezék magáról, s urának szeméi közé köpött, — mire aztán szabadon bocsáttaták. Teheranba menekült, de utóbb

megbávnán ekkori gyengeségét, még sokkal dühösebb bábivá lett, s a legborzasztóbb kinhalállal kellett elvérenie. A másik tanítvány egészen állhatatosan megmaradt mellette s ura mellé állított egy falhoz, hol mindakettőnek golyó által kell vala meghalniok. Mindketten kötelekkel voltak odakötözve, de ki írja mindenek bámulatát, midőn egy egész századnak, a két halálra ítélt ellen irányzott tüzelésére, a füstgomolyból maga Báb, a próféta egészen sértetlenül előlépett. A golyók, majdnem hihetetlen módon mindazon köteleket szétszaggaták, melyekkel ő oda volt kötve, s még pedig olyan módon, hogy őt magát egyetlen egy sem érte, s minthogy a távolban egy őrházat látott, nagy gyorsasággal abba menekült.

Ha Bábnak ebben a pillanatban elegendő jelenléte van, s midőn az egész tömeget — melyben bizonyára követői is valának — a legnagyobb csodálkozás fogta el, ha ekkor szabadulását valamely isteni csodának tulajdonítja s a körülállókhoz beszédet intéz: semmi kétség, hogy sem a katonaság, sem a király, sőt a világ semmi hatalma sem merte volna őt újra a halál elé állítani. Azonban az utolsó órának kinjai minden lelkiéberségétől megfoszták; elfogatott, újra megkötöztették s bárha alig lehetett embert találni, a ki másodszor is rá löjjön, mindazáltal a második tüzelés, mégis azonnal véget vetett életének. Összeroskadt, s hogy a nép csakugyan meggyőződjék az egyén azonossága felől, holttestét három napig hurczolták szerte a városban.

Báb meghalt ugyan, de követőinek tüze nem lohadt le az ő elestével, sőt inkább újabb s még hevesebb lángra gerjedett, az elesett vértanú iránti szeretettől és a gyilkosok elleni boszúvágytól.

A fiatal király, Naszr ed din Sah, kit minden oldal-

ról ösztönöztek a Bábik erélyes üldözésére, csakugyan minden kigondolható kegyetlenséget is alkalmaztatott ellenük, mi amazok boszúvágását is még inkább felizgatá, elannyira, hogy a király alig szabadulhatott meg egy veszélyes merényletből, melyet néhány elhatározott Bábí személye ellen megkísérlett. Időről időre még most is merülnek fel hírek egyes összeesküvésekről és merényletekről, melyeket ezen rejtett felekezet tagjai intéznek, s csak a legkisebb gyanú is elegendő arra, hogy egész családok kiirtassanak. Egy bizonyos Szuleman Khan kivégeztetését még maguk a persák is hallatlan kínzatásnak nevezik. Ez, kire rábizonyodott, hogy az összeesküvésnek feje: halálra ítéltetett. Jó testes ember volt, s előbb négy vágást tettek mellébe, melyekbe egy-egy égő gyertyát helyeztek, s addig vezették körül a Bazaron, míg a gyertyák viasza leégvén, azok kanóczai, a halálra ítéltnek testéből szivárgó kövérséget kezdék égetni. Tüzes patkókat vertek aztán meztelen lábára s ekkor ismét vezetni kezdék; végre egyenkint kihúzkodták fogait, s félhold alakban megint beleverték koponyájába, s csak ekkor halt meg. Nemcsak férfiak és aggastyánok, hanem még nők és gyermekek is voltak, kik a bábí-tanért, rendkívüli stoicismussal szenvedték el a halált. Sokat meg akartak menteni, őket a vallott elvek megtagadására serkentvén, de csak igen ritkán, vagy épen nem sikerült egyetlen tagot is megtántorítani. A halált, mely az ő fogalmaik szerint az életnek kívánatraméltó örvendetes vége, csak egy mulékony álom, melyből nemsokára felébrednek: minden kitelhető módon keresték, s túlboldogoknak mondák azokat, „kik szellemi főnökük által oly eszközökül választattak, hogy áldozatuk által a vértanúság koronáját nyerheték.“

Miután oly sokat beszéltünk magukról a bábikról, az olvasó méltán követelheti, hogy említsünk némelyeket azon törvénykönyvről, vagyis azon tudomány szelleméről, mely oly rövid idő alatt annyi hivatást számlált, s melyhez titokban — minden kiírtási kísérlet daczára — még ma is oly sokan ragaszkodnak Persiában. Ott létemkor sokat hallottam ezen új szekta kanonáról (törvénykönyvéről), melyet Báb maga szerzett, s melynek egy hiteles másolata a teherani királyi könyvtárban őriztetik. Ujabb időben — mondják — Pétervárra is vittek egy lemásolt példányt. Egyes magánosoknál nem igen lehet szó az ilyes példányok létezéséről, mert annak bírása elegendő lenne, hogy az illető tulajdonos bábinnak tartassék, a mi rá nézve a legnagyobb veszedelmet hozhatná, s így nem is dicsekszik senki annak birtokával. S így, valamint maguk a könyvek titokban tartatnak, az egész új tudomány fölött is a bizonytalan ismeret köde borong. Némelyek azt állítják, hogy Báb, kommunizmust vallott, a korant tagadva és az Iszlám minden institutióját rakásra döntötte. Mások még tovább mennek s azt beszélnek, hogy ő az ó persa és a keresztyén vallás közötti álláspontot foglalta volna el, előttem azonban az a versio látszik leg-hitelesebbnek, melyszerint Báb a Mohammed által felállított prófétai sorozatot helybenhagyván, tőle csak annyiban tért el, hogy az arab vallás-szerzőt nem tartja a legutolsó prófétának, hanem a meg-megújuló isteni küldetéseket szükségeseknek itéli, s minthogy az emberiség Mohammed óta ismét alásülyedt a bűnök nagy tengerébe: Isten szükségesnek látta éppen őt bízni meg a tanítás és javítás küldetésével.

Mint próféta, az isteni személyiség tulajdonait kezdi részletezni, mely értekezése arról tesz tanuságot, hogy

keresztyénekkal és Gebrekkel sokat érintkezett. Azután átmegy a mai társadalom institúcióira, melyek vezetését bizonyos számú papokra kívánja bízni. Templomai nincsenek, kivéve a bábiban tanított elhalt vértanúk sírjait. Kihagyja a Kiblet is, vagyis azon pontot, melynek parancsolata szerint az imádkozónak Mekka vagy Jerusalemba kell fordulnia. A bábiknak nem szükséges a szesz italokról vagy más az Iszlám által tiltott eledelekről lemondaniok, egyszóval menttek mindazon külsőségektől, melyeket Mohammed szigorúan megtartandó parancsokképpen irt követői elé. Igen szigorú a nem-bábik ellen. Azoknak mit sem szabad birniok, s azért tőlük mindenket el kell venni, a mi bizonyára egy legfőbb magnes volt a kincs-szomjas iraniak előtt. A zsákmányban csak a nép és a papság osztozik, a király és a hatóság igen alárendelt szerepet játszanak. Adót vagy más egyéb contributiót nem kell fizetni. Nem érdektelenek a házasságról szóló parancsolatai, melyet mindenkinek szigorú kötelességévé tesz, s habár megengedi is a férfinak, hogy második nőt is vehet magának, azt senkinek sem tanácsolja s a többnejűséget általában igen veszedelmesnek tartja. (Állítólag ezen törvényekben kell annak okát keresnünk, hogy oly sok nő vált követőjévé), ezeknek azt is megengedé, hogy fátyol nélkül járjanak. Szabad nekik a férfiakhoz hasonlóan bárhol is nyilvánosan megjelenniök s általában mindazon előjoggal birnak, mint amaz előbbieik.

A jónak és rosznak, a bizarrnak és bámulatraméltónak tarka keveréke tehát, mit a Bábik szent könyve magában tartalmaz. Az úgynevezett Kanont (törvénykönyvet) közelebbről nem láthatám s így e hiányos jegyzetek, melyeket most adtunk, részint az egyes persák tudósítá-

saibólmerítették, részint pedig Gobineau „Les religions et les philosophies dans L'Asie centrale“ czimű könyvében is feltalálhatók, azon a helyen, a hol Bábról emlékeznek. Reám legalább az egész Báb és tudománya, bármely egyéb hatást tett, csak a komoly szándékú reformatióét, csak a valóságos lelkesülés eszméjét nem. Évek során át érintkezvén a keletiekkel, úgy találtam, s ezen lapokban már többször ki is fejeztem, hogy náluk igen nagy hajlam mutatkozik egyik túlságból a másikba esni. A mig Konstantinápolyban időztem, ott is két ilyenféle próféta lépett fel. A körültekintőbb török kormány haladéktalanul elfogatta őket s eltetette láb alól. Azon egész földrészben, mely az Iszlamhoz tartozik, időről időre lépnek fel fölhevült elmék, kiknek fellengző képzelmi tehetsége a közérdekeltséget egy ideig foglalkoztatni szokta. A fejletlenség korszakában sokkal könnyebb nekik hiveket gyűjteni, de a hol a kormányzásnak csak árnya is található, ott, mint a fennálló rend megbontóit, haladéktalanul megsemmisítik. S minthogy az olyan szerencsés véletlenek, melyek egyik-másik próféta vagy reformátor nevének megörökítését előmozdíthatják, nem igen gyakoriak, s minthogy a keleti, minden pillanatnyi felindulása daczára, mégis szívósan ragaszkodik a régi institúciókhoz: igen könnyen elgondolható, hogy az ujonnan felmerülő próféták műve, ritkán éli túl önmagukat. „Oh a sors, a szeszélyes sors, hány bolondot tett az már bölcs Salamonná, s hány Salamont, a világnevetségének és gúnyjának tárgyává!“ — mondja a keleti példabeszéd.

Szári, mely a mocsáros vidék közepette emelkedik, már három órányi távolságban látható vala, mindazáltal az az út, melyet egész odáig tennünk kellett, nehéz-

ségeire nézve ép oly feledhetetlen marad előttem, mint az előbbi mazendrani.

Egy nappal előbb itt eső esett, s így az agyagos talaj majd egy lábnyira fel volt ázva, e mellett az út szünet nélkül mélyedések vagy ásott csatorna partján vezetett, de mindig olyan földön, hogy annak tapadós agyagja lovak és gyalogosok lábához úgy odaragadt, miszerint minden lépten-nyomon meg kellett állanunk, patkót és sarut tisztítani. Kimondhatatlan gyötrelmem volt az. A szegény állatok nem egyszer térdrogytak a sikamlós ösvényen. Alig egy-kettő jutott közülünk szárazon Száriba, egyik is, másik is behempelygett egypárszor a sárba, s midőn így tetőtől talpig sárosan bevonultunk a városba, épen sem csodálkoztam fölötte, hogy a síita persák hangosan felkaczagtak a sárral bemázolt kis szunnita karavan láttára, s derűtlenségük teljes mértékét éreztették velünk. Ez akkor nyilvánult legjobban, mikor a karavanszerajba bevonultunk. Egy csoport utca-gyerek kelt nyomunkban s minden kigondolható gúnyszavakkal és kiabálásokkal kísért egész a kapuig, melyen át eltűntünk. Azonban, bárha nyilvánosan gúnyoltattunk is, mégis észrevettem, hogy a bazárban néhány veres-csíkos öltözetű s különös fejdíszű férfiú állt meg, s felemelt kezekkel, tiszteletteljesen tekintett ránk. Ezek esetlegesen épen itt időző turkománok valának, kik a szent földről ép most érkező szunnita hitsorsosaiktól mindjárt első kézből Fatihát (áldást) akartak nyerni. Alig töltöttünk egy órát a karavanszerajban, midőn közülök többen személyesen megjelentek s magunk számára élelmi szerekből, paripáink számára abrakból álló gazdag ajándékokat hoztak. Közülök egyik előttem is tisztelgett, s midőn ott láttam magam előtt a legelső turkománt, egész Persiának

ezen ijesztő rémét, őszintén be kell vallanom, hogy vendégem, minden kegyes türedelmessége daczára, lehetetlen volt a meglepetés és elfogultság egy bizonyos fokát nem tapasztalnom önmagamon. Egyéb társaim példája nyomán indulva, áldást mondtam reá, a mit néhány frankot érő adománynyal jutalmazott. Csodálkozásomat Hadsi Bilallal is közlém, ki örömtől csillogó szemekkel mondá: „Igen, efendi, nemsokára megszabadulunk, oda-jutunk nemsokára hitsorsosaink, a turkomanok földére, s a mennyi szégyen, becsmélés és megvetés ért bennünket a persák között, ott ugyanannyi tisztelet és kitüntetés vár reánk!” Nem csodálatraméltó-e, hogy a vigasztalás ezen szavai igen kellemes benyomást gyakoroltak rám? A rövid incognitó e benső viszony által, mely engem barátaimhoz csatolt, magamat is tatárrá és szunnitává változtatott, s egészen megfelejtkezvén a sivatag lakójának oly sokszor hallott kegyetlenségéről és vadságáról, már is forró vágyat éreztem magamban, minélelőbb turkomanok és szunniták közé juthatni.

Száriban két napot töltöttünk. Utitársaim szamaraik eladásával voltak elfoglalva, minthogy a következő állomáson már hajóra kellett szállnunk, s így az állatok átszállítása igen sok bajjal járt volna. Ezen idő alatt én szerte jártam a városban, hogy a néhány európai utazó által már megemlített azon emlékeket megtekinteném, melyek állítólag még az iszlam előtti korszak maradványai volnának. Nem találtam semmi egyebet, mint néhány jelentéktelen dombot, s egyetlen kupolát, melyet Kumbezi Kaosznak hívnak, mely azonban sem szépségére, sem régészeti nevezetességére nem is hasonlítható a göklen turkomanok ugyanezen nevet viselő kupolájához. Hogy Szári már a régi világban is bizonyára virágzó hely lehe-

tett, ez a történelemből, kivált pedig Firduszi Sahnamejából látható. Így például, Mazendran lakosai Kekaoszt sokáig fogva itt tartották, míg vitéz tábornoka Ruzstem öt utóbb megszabadítá. Így, az ország nagyjait Efrasziab szinte Száriba hozatá, sőt ez még a középkor elején is jelentékeny helyet képezett. A földleiró Ibni Haukal mondja, hogy már akkor kormányzói székhely volt. A mai várost sem terjedelmére, sem lakosai számára nézve nem lehet nagynak nevezni. Bazárja egész Persiában a legroszabbak egyike, s kereskedelme sem oly jelentékeny, mint a minő lehetne, ha a mazendrani föld gazdag termékenységét elgondoljuk. Mert bárha e most nevezett tartomány látja is el déli gyümölcsökkel Éjszak-Persiának, Tatór- és Oroszországnak nagy részét, s bárha a cukornád itt igen jól tenyészik, melynek vékony szálaít az egész Iszlam-világ iróttól képen használja, s bárha a ris túlságos gazdagon terem is: Szári lakóít mégis igen szegényeknek kell mondanunk. A természet pazar bőségben osztja ugyan áldásait, de mi haszna, ha utak hiányzanak, melyek a kivitelt elősegíthetnék.

A sííta Persiából a szunnita Turkesztanba való átmenetelre nézve, igen alkalmas szolgálatot tett a Szári- és Karatepeben levő afghan-telepitvény, melyet Nadir Sah hozott ide, s mely ha nyelvét meg nem tartotta is, szunnita hitét egész hűséggel megőrzötte. Ezen község néhány legelőkelőbb tagja, mindjárt a megérkezésünket követő napon vacsorára meghítt bennünket, s minthogy az előbb nevezett faluból épen egypár kereskedő volt esetlegesen Száriban, egész kis karavánunk azok gondviselésére bizatott. Visszatértükben magukkal vittek bennünket, s mintegy két órahosszat igen jól kövezett országúton haladtunk, maradványán Sah Abbasz azon

fennebb említett útjának, mely Asztrabadba vezet. Onnan aztán balra letérvén, mezőkön és réteken mentünk át, egy mocsárokkal s ingoványokkal lepett úttalan vidéken, azon fekete halom felé, mely a síkságon már jó távolról feltűnt szemeink előtt, de jó késő éjszaka volt már, midőn oda egészen kifáradtan megérkeztünk. Ha az afghan-telepítvény nyomorúságos külseje már elegendőképen meglepett, lakhelyeik szennyes és rideg belseje még kellemetlenebbül hatott reám. Nem, mintha talán a persáknál sokkal szegényebbek volnának: hanem az egész afghan nemzetnek jellemző sajátsága s a tatárelemekhez való nagy vonzódása okozza csupán, hogy a kényelem és tisztaság dolgában a persáknak oly sokkal mögöttük állanak. Száriból idáig nyolcz óra hosszat tart a lovaglás, s bárha e két helyet szakadatlan közlekedés köti is össze, társadalmi viszonyaik között oly roppant különbséget találtam, mintha legalább is száz mértföldnyi távolság választaná el őket egymástól: s ezt a tapasztalatot igen sokszor lehet tenni a keleten. Valamint a nappal, hosszabban tartó estszürkület nélkül, hirtelen éjszakává lesz: épen így különböznek e socialis viszonyok egymástól, minden fokozatosság nélkül. Az ember alig veszi észre, hogy az egyik vagy másiknak határára érkezett, oly csekélyek az átmenet nyomai.

Mig a turkoman partok mentén teendő hajózásnak — melyet Közép-Ázsiáról szóló könyvem olvasója már ismer — szükséges előkészületei megejtettek volna, mintegy önkénytelenül vágyam támadt, a síkságon egy sétát tenni, honnan még egyszer visszaneézhettem a persa falvakra, s honnan a magaslaton fekvő Esrefi nyaraló szemembe tűnt még. Ezen épület, melyet Sah Abbasz nyárilak gyanánt építtetett a maga számára, az európai

utazók által olyannak iratik le, mint a mely annak idejében ragyogott a fénytől és pompától. Persia azon nagy királya a meleg nyári időben rendszeren ide szokott elvonulni, képzelem is, milyen jól eshetik az az embernek, ha Közép-Iran égető hősége ellen, a Káspitenger partjaira menekülhet. A várból jobbra és balra gyönyörű kilátás nyílik Mazendrannak öserdők koszorúzza hegyeire és halmaira, az előtérben pedig a Káspitenger kék hullámai, melyek az asuradai keskeny földnyelvvél gyönyörködtetik a szemet. A palota utóbb leégett s Nadir Sah építteté fel újból, s bárha a persák az itteni szokás szerint most is Csil-Szutun-nak (negyven oszlopúnak) nevezik: Ouseley, felét is alig találta. A kastély maga egy egészen közönséges, egyszerű épület, mely két sor faoszlopon nyugszik. Csak a nagy kiterjedésű kertek méltók különösen említésre. E hajdan oly pazarfényű királyi lak egyéb részei egészen pusztulásnak indultak, s Irannak egyetlen fejedelme sem választaná többé ezen helyet szórakozásaúl, mert a szemnek legszebb gyönyörűsége, a tenger gyönyörű tükre, nem persáé többé! A hajókon csak orosz lobogó lengedezik, csak ezek szelik át a habokat, s a napot és oroszlánt viselő persa zászlónak el kellett tűnnie, s talán úgy, hogy soha többé ott meg nem fog jelenhetni. *)

Eközben a persa szárazföldről való elutazásomnak emlékezetes reggele is bekövetkezett. Hideg, komor reggel volt ez, a felhőbe burkolt ég, s a nem sokára megeredt eső öszhangzásba hozta a kopár partvidék

---

*) A mint már alkalmilag a turkmancsaji békeszerződésnél említők: Persiának nem áll jogában a Kaspiengerre hajókat bocsátani.

nyújtotta szomorú képet a még sivárabb bensőmmel. Egy a tengerbe ömlő kis patak partján ülék, melyen egy kivájt fatörzsben a nem kevésbé kezdetleges turkoman járműre valánk szállandók. Tatár utitársaimszótlan levertséggel guggoltak körülöttem, türelmetlenül várva a kis csonakot, mely egymás után hordá őket a hajóra. Én maradtam utolsónak. — Minden pillanatot, melylyel Persiától való végleges elválásomat halaszthattam, nyereségnek tarték én, és midőn a hajóslegény legutószor jött, hogy engemet vegyen föl, úgy tetszett nekem, mintha valamely legkedvesebb tárgy végső öleléseitől akarna fölragadni. Még egy pillantást, egy mély fájdalom, egy könnyelt pillantást veték az ég könyeitől áztatott tájra, mialatt kimondhatlan, leirhatlan érzelmek hatották át bensőmet.

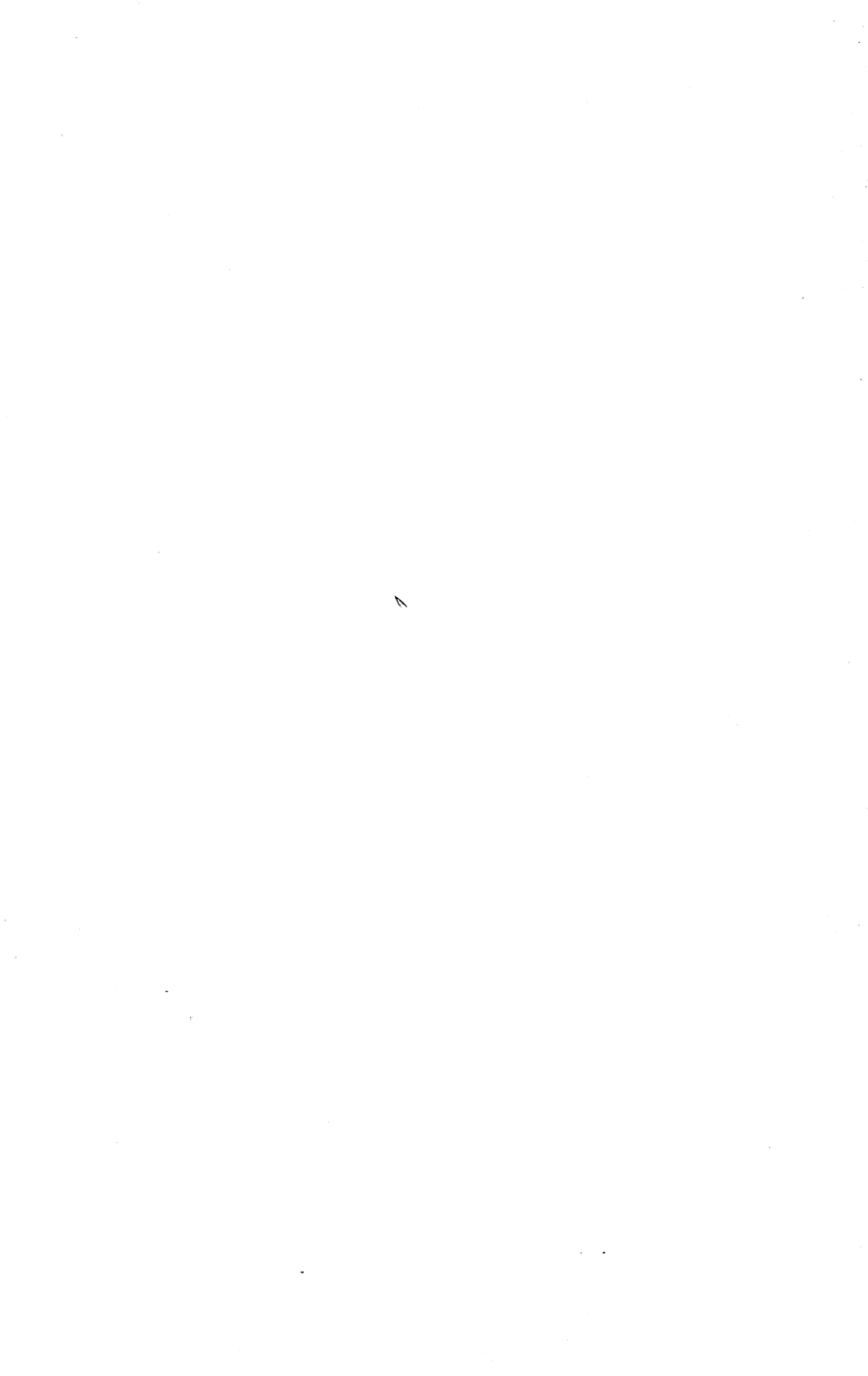
Félelem vagy öröm, megbánás vagy remény, a siker vagy szerencsétlen vég előérzete volt-e az, mi megindulásomat okozta, bajosan tudnám megmondani ma. Kitűzött célom Rubiconát átléptem volt, és a pillanatban, midőn a csolnak a tengerbe siklék, oly utra keltem, a hol senki sem mondhatá meg, vajjon sorsom a csalfa hullámokon át biztos kikötőbe vagy a bizonyos rom felé vezet.

KHORASZÁN-ON ÁT NYUGAT FELÉ

VISSZUTAMBAN KÖZÉP-ÁZSIÁBÓL.

I.

Azon érzelmek, melyek akkor hatottak át, midőn Khoraszán fővárosának, Meshednek közelébe jutottam, olyanok valának, minőket a hajótörést szenvedett érezhet, ki deszkaszálra kapaszkodva, napok hosszat hánnyatik ide s tova a vadul zajongó tengeren, mígnem végre odajut a mentőhajó fedélzetére. Meshed volt azon hely, hol a kellemetlen incognitó álarczával együtt, egyszersmind az elrongyolott ruhát, a nyomasztó szegénységet s a több hónapig tartó veszedelmes kaland ezernyi gyötrelmét levethetém. Itt, egy felvilágosult herceget kell vala találnom, a tartomány kormányzójának személyében, ki egyszersmind a Persiát látszólagosan európasító királynak nagybátyja. S mi több, reményem vala, e távol keleten tartózkodó egyetlen európaít, régi ismerősömet ölelhetni. Csoda-e hát, ha az arany kupola tündöklése, mely alatt Imam Riza *) pihen, mértföldekre szétáradó sugaraival kimondhatlan örömezzeteket gerjesztett

---

*) Imam Riza, Imam Musza fia, mint magas származású Alevíta, az akkor még rejtőző schiíta nagy ragaszkodása folytán, Harun al Rasid fiának Meemun Khalifának féltékenységét és irigységét vonta magára, ki őt Tuszba a mai Meshedhez közel feküdt városba száműzte. De minthogy amaz itt is az általános tisztelet tárgya volt mondják, hogy a Khalifa megmérgezte volna. Halálát vértanúságnak tekintik, s a város ép ezen okon nyerte Meshed, azaz : vértanúság helye nevezetét.

szivemben; csoda-e hát, ha én is osztám a bucsújárók boldogságát, kik zarándokolva ezrivel vonulnak Turkesztan, Afghanisztan és Indiából szentjük sirjához, hol fáradalmas és küzdelmes utazásuk végeztével, forró vágyuk végcélját elérve látják. Bárha Közép-Ázsiában is a legkülönbözőbb szenvedések poharát kelle gyakran ürítenem, szenvedéseket, minőkről európai embernek alig lehet fogalma, mégis, a legutolsó út, Herad-tól Meshedig olyan vala, melyre most is csodálkozással gondolok, hogyan daczolhatott meg az európai élethez szokott testem ezekkel a fáradalmakkal. Fillér nélkül zsebemben, a napi szükségleteket az Afghanokból, Hezares- és Tandickból álló karavantól kelle összekoldulnom. Ezen utóbbiak, kiválólág szegény zarándokok, maguk is igen kevéssel bírtak, a mi pedig az elsőket illeti, azok szennyes lelke sokkal ismeretesebb, semhogy említeni is kellene, mennyi nehézséggel járt szánalmukat felgerjeszteni. Még az csak megjárta, ha valami emberlakta falu határán sátoroztunk. A falut, tatárommal rendesen két részre osztottam. Míg én az egyik irányban fáért vagy égető anyagért jártam koldulni, ő a másik oldalon kért kenyeret vagy lisztet, s ha találkoztunk, szerepet cseréltünk.

A lakosság általában szegény, de a hidegtől és éhségtől elsanyart testi külsőnk sokkal szánalomra gerjesztőbb vala, semhogy esdeklésünket vissza lehetett volna utasítani. Táplálékban annakokáért, bármily szegényes volt is, nem igen szenvedtünk hiányt, de a mi a legborzasztóbb szenvedéseket okozá, ez, az ősz felé itt uralkodó rideg időjárás vala, s kivált az a metsző hideg szél, mely az éjszak keleti sivatagok felől zúgott, s mely még a legjobb mezbe burkolt embert és állatot is megdermeszti.

Sebestől fogva, két állomásnyira egész Meshed-ig az éjjet a szabadban kelle töltenem, kökemény, fagyos földön, sem fölöttem sem alattam semmi egyébbel, csupán azon rongyfoszlányokkal, mikkel nappalon át rendelkezőm, s mik — akárhogyan összezsugorodtam legyen — igen gyéren óvtak a hidegtől. Sokszor a megfagyástól féltemben nem mertem elaludni. Kértem a köszívű Afghanokat, hogy a lovaikat oly gazdagon borító pokróczokból kölcsönözzenek egy feleslegest. Vaczogó fogakkal, rimánkodó hangon könyörögve, órákhosszat álltam a kabuli jó bundákba burkolózott barbarok előtt. Kinevettek s azt mondák: „Tánczolj, Hadzsi, megmelegszel!“ Bizonyára, a mily felejthetetlen előttem a közép-ázsiai sivatagok homokja, ép oly feledhetlenek lesznek keleti Persia fensíkjai. Mi természetesebb tehát, mint hogy Meshed megpillantása, a legédesebb reményekre gerjesztett.

A hírneves Meshedet először megpillantván, szokásuk a kegyes schiitáknak, apró köhalmokat rakni, a bokrokra tarka rongyokat aggatni, s elszorult szívük érzelmeinek hymnusokban és dalokban utat nyitni. Imam Riza, ki a távoli hazából idevonta őket, a tizenkét Imam nyolczadika. Díszneve: Szultan el Gureba (idegenek fejedelme) s ő az utazók védura; minthogy maga is számkivetésben halt meg, könnyü vala megértenem hiveinek lelkesültségét, melyre akkor gerjedtek, midőn a turkoman csoportoktól szerencsésen megszabadulva, az ő városának közelébe jutának.

Egyike volt azon szép őszi reggeleknek, melyek oly gyakoriak Kelet-Perszában. A tájban, kevés halmú kopár síkság, kevés a regényesség; de annál szebb az oázsképen emelkedő város, kertek által körözötten, s tarka tün-

döklő kupolákkal pompázó. Mi történt körültem a karavanban — arra nem figyeltem, minthogy tekintetemet a háztömegek örvendetes szemlélése foglalá el egészen. Nem az Imám koporsója, nem az itt nyugvó nagy Harun el Rasid porai foglalák el lelkemet, sem nem a bölcs csillagász Nasreddin Tusz, vagy Gazali, vagy Nizam ül Mulk és mások sirjai — tulajdon sorsom vala az, mely e historiai nevezetességeket ez egyszer háttérbe szorítá; az az édes tudat, hogy a hosszú kínnak vége van valahára, s hogy a midőn e város küszöbét átlépem, új élet kezdődik számomra.

Álmodozásomból csak akkor ébredék föl, midőn a karavan, a Dervaze Herat-on (herati kapu-n) át, a hosszú és széles Pajin Khiaban-on (alsó fasor) végig, a Szahni serif (szent előcsarnok) felé vonult. A széles árok, melynek partjaira árnyas fák ültetvék, igen barátságos tekintetet nyujt, s nagyon sokat tesz arra nézve, hogy ezen utczáat Persia egyik legszebbikének tartsuk. Különösen meglepő a hullámozó néptömeg, mely szakadatlanul ide s tova áradoz. Képviselve van itt egész Persiának, sőt mondhatnám, egész Kelet-Ázsiának minden viselete. Itt van, a schiíta világnak gyűlhelye.

Az indus, a hezare, a herati és a bukhariota, kik ön hazájukban a szunnita uralkodás következtében mindig görbült háttal járnak, itt büszkén felemelik fejüket, és különös ellentétet képeznek a Turkomannal vagy az Özbéggel, ki félénken lopózik odább a fal mellett ki suníta, így tehát idegen, s még azon fölül gyűlölt vendég. Iranban nem igen lehet ugyan bántódása, de itt kétszerte oly mélyen érzi kegyetlensége súlyát, melylyel ön hazájában Ali követői ellen viseltetik, — s a szerényet játszsza.

Meshed utczái ritkán néptelenek: azonban valamenyny kiváltképen népes, sőt mondhatnám túlsufolt a derült őszi napokon, s ki az ilyen alkalommal 10—12 óra között mind ez utczák tarka sürgés-forgására egy tekintetet vet, itt az öt környező czer meg ezer tárgy bizonyára annyira elkábítja, hogy az egyeseket, aligha vésetheti híven lelkébe. Az Imám diszépületétől mintegy 200 lépésnyire alább, a két oldalt felállított bódékon kívül, még az árok partjain is zsibárosok és kiskereskedők foglalnak helyet, kik árucikkeiket kezükön, vállaikon és fejükön hordozzák, s éneklő kiáltozásaikkal és taglejtésükkal sajátságos zajt keltenek. Adó és vevő tarka vegyülekben keverg itt, s ezen emberbolyon át gyakran alig lehet utat törni. Még is utelzárás igen ritkán szokott előfordulni. Gyalogszerrel járók, lovagok, megrakott tevék, sőt egymás után lánczolt öszvérek, árucsomagokkal terhelve, vagy kedsevekkel (utazó kosarak), melyekből a félig fátyolozott kegyes persa urhölgyek kaczerkodik alá, egymásután vonulnak vagy a szent hely kapui felé, — vagy onnan vissza. A távozózt mindenünnen egy: Zialet Kabul (bucsujárásod üdvös legyen) az érkezözt, egy Iltimaszi dua (imádkozzál érettem) köszönti. Ezen zajnak, e hang-chaosnak, e kábitó zavar-
nak daczára a koldusok még is képesek mindent tulkiáltó rimánkodásukkal a kegyes zarándokok részéről a kegyadományokban részesülni. A nagyszámu szeid (a próféta utódai) nagy, zöld turbánokkal, még ezen tömkelegben is felkutatja eleven kém tekintetével az idegent; körülfogják aztán, szolgálatukat a szent helyen körülhordozó ciceróneül felajánlva. Van itt ének, kiáltás, ordítás; a heves vérü sirazi öszvérhajcsár szitkozódik és vadul csapdos maga körül, asszony, gyermek ijedten ki-

áltoz, elannyira, hogy európai szemünk előtt e látvány mindig szörnyűbb, mindig rettentőbb lesz, azt hisszük már már itt a veszedelem, — s ime — még is, a nagy tömeg kifejlik ismét egész rendben, kiki csendesen folytatja útját rendeltetési helye irányába, a nélkül hogy valamit veszített volna, vagy bármi szerencsétlenségről oka lenne panaszkodni. Valamint kelet minden bucsujárási helye, ép úgy Meshed is igen jelentékeny kereskedelmi város, hová nemcsak a shiíta világ, hanem maga a szunnita is elhozza eladás végett honi földének terményeit. A keleti igen örömet összeköti a szent czélok a földies érdekekkel, annyival is inkább, minthogy amaz elsőbnek a hatóságok zsarnoksága ellenében oltalmául szolgálnak. Khoraszán fővárosát évenként meglátogató 100,000 zarándok között, talán felénél több kereskedelmet üz egyszersmind. A sirazi rendszeren tumbaku-t (dohányt) szokott magával hozni, a szeistani opiumot, a herati, és az afghan indiai terményeket, a mazendrani nádveesszót, mézet, narancsot s hegyvidéke más egyéb terményét, míg az azarbajdani egy pár vég kartont, pamut- vagy vászonszövetet, s más egyéb európai készítményeket. Egyik másik igen jövedelmező üzletet üz, némelyiknek azonban csak annyi haszna van, hogy ebből az uti költséget fedezheti, melyen Imam Riza sirjához vándorolt, haszna gyanánt pedig, a meshedi disz mellék nevet tekint. Engem, ki a turkesztani városok nehéz, nyomasztó hangulatához valék szokva, ez a kép csaknem elkábitott. Egy Kervan-Szerajba mentem, megmosakodtam s rongymezeimet annyira a mennyire rendbe szedtem, hogy mindeneknek előtte a főnebb említett európai barátot Dolmage ezredest felkeressem. Meshed szent városában egy frengi neve után tudakozódni, általában

igen kellemetlen valami, s még inkább azzá lesz, ha a kérdezősködő egyszersmind hadzsi (zarándok) is, mint a minőnek külső jelvényei rajtam szemlélhetők valának. Sok ide s tova járás-kelés után végre ráakadtam a kapura, s vajon ki irhatná le lelkem állapotát, melylyel a vaskilincset kopogtatás végett megragadtam. Egy szolgál jelent meg, de alig vetett rám egy tekintetet s aztán egy pár szitok és káromlás közben bevágta az ajtót orrom előtt s eltávozott. Zörgettem másodszor is. Ugyanazon alak jelent meg ujlag. Most azonban be sem vártam kérdését, hanem erőszakosan berohantam az udvarra. „Ki vagy te, hadzsi? mit akarsz? — dörgé amaz felém. „Mi kereseted neked az én uramnál? Nem tudod-e hogy ő hitetlen?“ „Akár hívő, akár hitetlen! — kiáltám haraggal — „lódulj gyorsan, hivd ide uradat és mondd neki, vendége érkezett Bokharából!“

A szolgál távozott. E közben én egy szobába léptem, s mily nagy volt örömem, hogy ujlag széket és asztalt, európai életmódra mutató eszközöket láthaték. Ugy álltam meg ott mint valami szent ereklyék előtt, sokáig nedves szemekkel néztem, úgy hogy ama hirlap mely az asztalon feküdt, majdnem elkerülte figyelmemet. A stambuli „Levant Herald“ egy száma volt. Mily roppant tömeg ujdonságra akadtak benn szemeim!

Mélyen olvasásába valék merülve, midőn egyszerre az ifju brit állott előtte európai katonai egyenruhában. Bámulva nézett rám s nem tudott felismerni. Sokáig némán és mozdulatlanul álltunk szemben egymással. S mikor aztán láttam, hogy semmiképen sem emlékszik reám a mi fölött külsőm rettenetes eltorzítása folytán egy cseppet sem csodálkozhatám, egy „What, you don't recognize me?“ (Hogyan! S ön nem ismer rám?) felkiáltás-

sal szakítám félbe a hallgatást. Hangom újra felidézte lelke előtt személyemet s kalandjaimat, melyeket némely részben ismert. Minden felelet nélkül felém rohant, átölelt, s úgy sirt mint a gyermek, midőn nyomorult külsőmre tekintett.

Maga ez az első ölelés azon apró állatocskák egész csoportjával lepte őt el, melyek az én ruházatomon hemzsegtének. Keveset ügyelt rá, hanem azon kérései: „Az Isten szent szerelmére, mit cselekedett ön, mi lett ön-ből?” csakhamar meggyőzhettek a felől, mily nyomokat hagyott, e veszedelmes tréfa, külsőmön. Egész késő estig folyt beszélgetésem. Könnyü lesz megérteni, hogy a szenvedések ezen képe,⁵ mily rokonszenves szájalomra gerjeszté az európai érző szivét. Nyugaton a nemzetiség és az állás árnyalatai elválasztanak egymástól bennünket; de a távol keleten, a hány európai, ugy szólván mindmegannyi vérrokon. Dolmage ezredes kitünőleg megbizonyítá ezt. Négy heti ott tartózkodásom alatt nem egy alkalmatlanságot okoztam neki, s mindamellet oly szives volt hozzám, jótéteményeivel ugy elhalmozott s képessé tett arra, hogy további utamat, ujult erővel folytathassam.

A megpihenés első napjai után, Meshed, Kelet-Per-sia ezen oly sok tekintetben érdekes városa, más szempontokból is magára kezdé vonni figyelmemet.

A mi a különféle nevezetességeket illeti, alig tudtam elhatározni magamat, hogy szemlémet, vajon a történelmi, vagy a vallásos avagy az irodalmi emlékekkel kezdjem-e? A Szahni Serifbe való első beléptemkor bámész tekintetem által több éhes Szeid-et vontam körömbé, kik a legélénkebben ajánlkoztak a szent sir minden látványosságát megmutogatni. Különös, gondolám

magamban, Conolly, Fraser, Burnes, Chanikoff, sőt maga a hivatalosan járó Eastwick távozlól is csak alig alig vethettek egy pillantást e szentélybe. Azok százakat elfizettek volna örömet ha beléphetnek vala — engem pedig ugyszólván majdnem kényszerítnek a belépésre. Azonban ezen iszlam szentségeken, tiz hónapi pseudo-zarándokságomon keresztül valami fárasztó volt; a tola-kodással felajánlott szolgálatkészséget visszautasítván tehát, egyedül látogattam meg a Szahn mellett balra fekvő sirt és a fenséges Govher Sah-mecsetét.

II.

A sir,*) melyet kívülről úgy mint belülről arany borít, az iszlám-világnak kétségkívül leggazdagabbika, s melynek maga Medina, Nedsef (hol Ali nyugszik) Kerbela (hol Imam Husszein szendereg) és Kum is (hol Fatimanak, Imam Riza nővérének hamvai porladoznak) mögötte állanak pompa és gazdagság tekintetében. S bárha építtetése óta több ízben kirabolták is,**) mind a mellett a kupola, a tornyok, s a belső tömör rácsozat mind e napiglan töméntelen kincset rejtnek. Azonkívül a falakra a legritkább drágaságok aggatvák, melyeket a buzgó shiíták ezen szentjük iránti szeretetből hoztak ide áldozatul. Itt egy gyémánt-forgó, gyémánt-tollbokréta (dzsikka), amott rubintokkal és smaragdokkal kivert

---

*) Imam Risa sirja fölé az épületet, mai alakjában Sahrukh Mirza, Emir Timur fia emelteté. Fénykorát a Szefevi-k alatt érte el, kik Meshed fontosságát mind jobban és jobban emelni akarták, hogy a zarándokokat a mekkai sokba kerülő vándoruttól elhajlítsák.

***) Mind e pusztítások között az Özbégegtől szenvedt Meshed legtöbbet 1587-ben, Abdul Mumin a bokharai Khan, vezérlete alatt ütöttek a városra, s a lakosság nagy részét foglyul vivék; kívülök még az Afghanoktól és azon polgári háboruktól, melyek Meshed falain belül dulongtak. Mondják, hogy Nadir fiai a sir fölötti domnak 520 font nehéz arany golyóját rabolták el; újabb időben a lázadó Szalar is sok drágaságot eltulajdonított.

kard és paizs, drága antik karpereczek, nagy, tömör gyertyatartók, igen nagy értékű nyakékek; — ez, — és a hasonló ékességek, oly vakító hatással vannak a belépőre, hogy az azt sem tudja, vajon a domnak mesterséges építészetét nézze-e, vagy a tarka színű ablakokat, a gazdag arabeszkeket, a gyémánttal kivarrt drágaszönyeget, a vastag, tömör ezüst rácsot-e, vagy a nyüzsgő áhítatos tömeget? S pedig még is e legutóbbi a legérdekesebb. Milyen töredelmességgel, milyen áhítattal s alázattal, s milyen lelkesültséggel és örömmel áll meg itt a shiíta. A rostélyrudakról imatáblák függnék alá, melyeken a szokásos imaformulák láthatók; mindegyik előtt az áhítatoskodók egy-egy kis csoportja gyülekezett össze kik részint maguk imádkoznak, részint a mondolónak utána mondják az imádságot, s úgy megzokognak és jajgatnak mintha a paradicsom kapujánál az öröküdvőségért esdeklenének. A vad Bakhtiari és Kurd, — az alattomos iszfahani és sirazi, az egyszerű török Azerbaidzsánból, az elfogódott középázsiai, magasrangu khanok és mirzák, szegény pórok és szolgák, mindez, tarka vegyülékben van itt együtt s valóban rendkívüli és lélekemelő tekintet látni, hogy Ázsia e durva népei mily magukra erőszakolt gyengédséggel csókolják meg a rácsot, a padlót, s kivált pedig a rostélyajtóról aláfüggő nagy lakatot. Csak a papok és Szeidek józanok a közlekesültség között. Ezeket csak a fillérek érdeklik. Odatolakoznak az áhítatoskodókhoz, s nem távoznak addig, míg üdvkivánataik, s más egyéb szolgálattételeik után az óhajtott kis pénzt meg nem nyerték. Ha a zarándok hátal menve, a fehér márvány lépcsőt mély áhítattal megcsókolá, és a sirnak bensejét odahagyta, ekkor szerzé meg a meshedi nevet, azon czimet, melyet pecsétjén és sirján

visel, melyet praedicatum gyanánt mindig neve elé tűz, s mely nevének ugyanannyi kenetet, személyének ugyanoly fényt kölcsönöz, mint a hadzsi-czim (Mekkai zarándok). A szabadba érve, a zarándok rendesen fellélegzik; szeme örömtől csillog, s most már tulboldog, mert nem csak minden bünének terhétől szabadult meg, hanem teljes egész jövőndő életét, nyugodtan és biztosan folytathatja ezentúl.

A Govher-Sah mecsetét, mely ugyanazon udvarban áll Imam Riza sirjával szemközt, inkább a művészet, semmint gazdagsága teszi nevezetessé. A magas portale, tarka Kasi-müben (mázos téglákból) ha a napsugarak rá esnek, pompás szineivel valóságos varázstekintetet nyújt, s valóban jó darabig vitában voltam magammal, vajon a szamarkandi vagy a herati hasonló műemléknek adjam-e az elsőséget? Bizonyos hogy a mecset, Sahrukh Mirza idejében, ha nem is ugyanazon mester által, de mindenesetre hasonló stylben építettett. Medresz-Hanim romjai Szamarkandban, s ugy szinte Heratban a Muszellan lévőek, talán fényesebbek s pompásabbak valának, de szebbek aligha lehettek. Bensejében is a Kasi-mü a tulnyomó. Arany és eziüst szinte láthatók ugyan, de valóban igaza van a Persának ha azt mondja hogy Imam Riza sirja fejedelmi, emez pedig művészi.

E pompás épületekből kilépvén, a többi koldusok és zarándokok áradata által Imam Riza refektoriuma felé vonattam, vagy, a mint a bennszülöttek mondják: Asbazkhane Hazret (ő fensége, magassága konyhája) felé. A hazret, mint ő szentségét par excellence nevezik, rendkívül gazdagnak tartatik. Vannak fürdői, Karavanseraj-i, bazarjai, éttermei, szappanfőződéi, s egy szóval bir mind-

azzal, mit a hozzátóduló vendégek kényelme igényel. Minden jövevény vendégévé lehet, de csak hét napon által. A gazdagabbak, természetesen megköszönik, de a szegényebbek ritkán utasítják el maguktól, ő magassága pilowjából, a szokásos hat napon át lakmározni. Bárha Dolmage barátom konyhája semmi kívánni valót nem hagyott, meg nem állhatám kíváncsiságból, hogy hadzi szerepemet, még ez egyszer igénybe ne vegyem. Mint-hogy még mindig bokharai öltönyömbé valék öltözve, senki előtt sem lehetett feltűnő, hogy a többi shiíta és szunnita dervisek sorába kugorodtam. A nagy teremben várakoztunk egy ideig, míg végre a szolgák csoportja, párologó rizszsel tölt tálakkal megjelent. Csodákat szokás beszélni a magasságos eledel hatása, izletessége és áldása felől: az avas zsir és romlott rizs azonban, engem legalább egészen az ellenkezőről győztek meg.

Több társamhoz hasonlóan belenyulódoztam ugyan én is öklömmel a tálba, de tartalmának élvezetétől volt gondom rá megóvni magamat, s szívem egész teljességéből örültem, midőn asztal bontatván s a szokásos adományok megadatván, távozhattam.

Egyébiránt azt hiszem hogy a pénzsovár persa előtt, inkább az Imam Rizanak tulajdonított mesés gazdagságban fekszik fő oka az iránta megbizonyított tiszteletnek, semmint fennen híresztelt szentségében, vagy a sérthetetlen asyljogban. A szent helyre csupán igaz hívők léphetnek. Hinduk, örmények, zsidók még pusztá tekintetükkel sem közelíthetnek szemük hatása még ötszáz lépésnyi távolból is megszeplősítő, megszentségtelenítő. Épen a zsidókról szólván, meg kell említenem milyen meglepetésben részesített engem Meshedben Izraelnek egyik maradéka, kit bokharai utitársamul ismertem. Midőn az

az utcán odakiáltottam rá: „Jahudi! Jahudi!“ reszketve közelített s így szólott: „Az Istenre kérlek, hadzsi, ne hívj itt Jahudi-nak engemet. Mesheden kívül törzsemhez tartozom ugyan, hanem itt a mohamedánt kell játszanom!“ A zsidók ezen félelmének és alakoskodásának e következő történet szolgál alapul: Egy zsidónő, kinek több évvel ezelőtt valami kiüteg volt a kezén, tanácskérés végett persa orvoshoz folyamodott; s minthogy az azt ajánlá neki, dugja kezét valami épen akkor leölt kutya-
nak beleibe, amaz végre is minden vonakodása daczára kénytelen volt e szegény utczai állatok egyikételecsipetni és feláldozni. Szerencsétlensége ez a gyógykísérlet épen azon napra esett, melyen a mohamedanok, az Eidi Kurbant (áldozat ünnepet) üllötték.

A történet hire csakhamar elterjedt, s könnyü volt a rossz akarat és irigységnek a kutya ezen megöletését, az igazhivők szertartása kigunyolására és gyalázására magyarázni. A csupán adandó alkalomra leső tömegdühödten rohant most a zsidó-városrésze, s kényekedve szerint gyilkolt, rabolt és fosztogatott. A kik puszta életüket megmentheték, kénytelenek valának az iszlam karjaiba vetni magukat, hogy megélhessenek. A mint könnyen gondolható, ezen kényszerült áttérés csak Meshed faluin belül volt érvényes, azokon túl, a zsidó ezentúl is hű maradt vallásához, s bárha idők folytán s az európai befolyás következtében a türelmetlenség némileg csökkent is, a szent város falain belül a zsidó még is csak mohamedannak akar látszani.

Igen komikusnak tünt föl előttem, hogy ruházatom és beszédem után — hosszas gyakorlat folytán mintegy természetemmé vállt a középázsiai tájszólás — a többi zarándoktársak által, valóságos bukhariotának tartatám.

Hiába mentegetőztem, hogy én a szép Stambul fia vagyok; furfangosan viszonzák mindig: „Ismerjük már a bukhariotákat; itt minálunk szint akartok változtatni, minthogy kegyetlenségeitekért visszatorlástól tartotok. De hiába való minden törekvéstek! még is tudjuk mi kik vagytok.“ Meshedben tehát bukhariota, Bucharaban meshedi, az uton orosz, europai, vagy más egyéb mysticus jellem! Mivé nem tesznek még az emberek? Azonban ezen sejtelmek és gyanítások, szerencsémre itt, hol legalább a kormányrendszernek még is némi árnyalata van, nem lényegesen veszélyesek. A távol Ázsiában incognito minden, — kiváltképen pedig az utazó.

Hat hétig utaztam egyikkel s másikkal, ki majd kereskedőnek, majd mollahnak, majd zarándoknak mondta magát. Emberekkel, kik a legbensőbb viszonyban éltek egymással, kik apa és fiúnak, vagy testvérekül mutatták be magukat, s mikor Persiába jutottunk, oda hol a középázsiai terrorismus megszűnik, az egész világ egyszerre átváltozott. A kit koldusnak ismertem, gazdag kalmárrá alakult, a kereskedő viszontszegény kalandorrá. Az előbbi látszólagos urává tette utjaközben az utóbbit, hogy a sovár tekinteteket elfordítsa magáról. Kemény földön aludt, míg képviselője gazdag nyugágyon pihent. Azok kiknek nyelvéből, arczából, öltözetéből a középázsiait véltem kivehetni, egyszerre telivér persákká váltak, s ezen átalakulások e mellett oly tökéletesek, oly csalékonyak, hogy az ember előbbeni legjobb ismerését is alig mert újból megszólítani, szakadatlan csalódások képe környez bennünket, s így magasan dobogott fel szivem azon gondolatnál, elhagyom nemsokára a csalódások és alakoskodások ezen világát, s nyugatfelé vonulok,

mely minden büne és minden visszaélései daczára oly végtelen magasan fölötte áll az öskeletonek; nyugat felé, hol az én hazám, vágyaimnak forrón óhajtott czélja fekszik.

A kormányzó helytartó által jól fogadtatva, megtiszteltetésekkel és ajándékokkal elhalmozva nyugodtan foghattam hozzá, Teheran felé folytatandó utamra felkészülni. S bárha ez utóbbi város, Meshedtől harmincz napi járásra fekszik, s a tél e hosszas úton való lovaglást jóformán kellemetlenné teszi, mégis tulboldog valék abban a pillanatban, mikor a városkapun át kilovagoltam.

Mielőtt a szent városnak végbucsut mondék, kirándulást tettem Firduszinak, a legnagyobb iráni bardnak sirjához, melynek helyét a várostól nyugotra fekvő Tusznak romjai közt mutatják. A sir igen igénytelen s pedig alatta a világ egyik legnagyobb nemzeti költője fekszik, ki népének történetét 60,000 versben énekelte meg, a nélkül hogy nyelvezetébe kettőnél több idegen — arab — szót vegyített volna, s pedig azon idők persa — szólama, mint a jelenkori is, — tiz szó között bizonyára legalább is négy arabot tartalmaz. Ő hiv iráni akart maradni, s gyalázatnak tekinté, népe elnyomóinak nyelvét használni. Firduszi jellemére nézve is valóságos ritkaság Ázsiában. Szultán Mahmuda Ghaznevita, a megígért nagy összeg helyet csupán 30 drachmát küldött neki. A költő sértve érzé magát, s a minthogy épen fürdött szolgálai közt osztá szét azonnal az egész küldeményt. Utóbb mondják, a fejedelem megbánta volna tettét; s mikor aztán egy kincsekkel megrakott karavant küldene hozzája ez épen a költő temetési gyászmenetével találkozott. Leánya is visszautasítá a hálátlan fejedelem adományát. A kincset visszavitték; a költő becsületben halt meg;

de a fejedelem nevét örök gyalázat bélyegzi, mert az a satira:

„Oh Sah Mahmud, ha te senkit
nem félsz, féld az Istent!“

még soká, soká élni fog a nép ajkain. Mily roppant különbség a nagy költő és a mai persák között!

III.

Teheran felé.

Perszában, valamint minden az uralkodó személyétől függ, épen úgy az utak biztonsága és kényelme is a tartományt kormányzó tiszteknek tulajdonítandó. Meshedből Teheranba utazni, mindig vakmerő vállalatnak szokott tekintetni; de kiváltképen Khorazan az, hol a Turkomanok, Beludzok és Kurdoktól való félelem, főleg a félénk persának, nem csekély aggodalmat okoz. Azon időben mikor én tettem meg ez utat, e vidéken Murad Mirza parancsnokoskodott, ki az ország kardjának nevezteték. Erélyes és tehetséges férfiú volt, s egyéb magasztalásokon kívül, mikkel őt méltán illeték, szokott mondás vala: „hogyan valami kis gyermek is nyugodtan haladhatna az uton, arannyal telt tányérral fején;“ — egyrészt legméltóbb elismerés, az ország biztonsága érdekében elkövetett fáradozásait illetőleg, más résztől a legnagyobb felbátorítás az általános közlekedésre.

Jó kedvűen keltem útra, tatárom társaságában. Nisapurba két út vezet: az egyik hegyes tájon, a másik valamivel síkabb dombvidéken. Az utóbbit választám. Jó paripámon haladva, tatárom kíséretében, kinek lova a szükséges utazási készletekkel megrakva gazdagon, a szerencsés visszatérés érzelmei, s a jól felszerelt utazás kellemei ritka vidámságra gerjesztének. Az ember rendszeren találkozik zarándokok vagy árúczikkek Karavan-

jaival, s ilyen alkalommal rendszeren kölcsönös köszöntés szokott történni. Mily nagy volt bámulásom, midőn az egyik Karavannak, mely déli Persiából a szent város felé vonult, vezetőjében ugyanazt a sirazit ismertem fel, kinek társaságában két évvel az előtt, Persepolis, Naksi Ruzstem, s a felséges Hafiz szép szülővárosának romjait szemlélgetém. Ha az ember Ázsiában valakivel huzamosb ideig utazik együtt, azokat már fél rokonoknak szokás tekinteni. A becsületes sirazi kimondhatatlanul örvendezett, a mikor felismert; a Karavannak bele kellett nyugodnia egy kis óranegyednyi megállapodásba, s míg mi a homokos földön a barátságos Kaliant (a persa pipát) szippantgattuk, a szép multnak sok kedves képe elevenült meg lelkem előtt. Felséges emlékei az ó persa civilizációnak! Mennyire áthatott; mennyire fellelkesített a reátok való visszaemlékezés! Valerian, láncaival, Sapur, büszke alakjával, a jótékony Ormuzd, mind e művészi domborművek délibábként látszottak előttem lebegni a levegőégben; de most ezerszerte nagyobb volt varázsuk, hiszen a mesés Baktria és Sogdia — e rémhelyek még a nagysándori csapatokra nézve is — hátam mögött valának.

Meg kellett ígérnem a jó sirazinak, hogy szülőföldét nem sokára újra meglátogatom; s miután az ígéretöt megnyugtatta volna, elváltunk. Ily vidám haladás-közben töltvén az első napot, — ez épséggel sem fárasztott ki engemet; éjszakára a Serif Abad állomásra érkeztem. Ez az első est volt, melyet jól felszerelt utasképen töltheték. Eddigelé a fát és lisztet össze kellett elébb koldulnom, s a nyughelyért áldást és imákat mondanom; félnem kellett, hogy a házból étlen fognak elutasítani. Most azonban úr voltam; büszkén lovagoltam be

a póstaházba s nyers hangon foglaltam el a szállást; mert bárha külsőmre nézve egészen keletinek lát-szám is, a póstamester csakhamar észrevette, hogy olyan utazóval van dolga, ki szabadon rendelkezik az élet hatalmas varázsitalával. S mit meg nem tenne a persa pénzért! Tatárom izletes estebédet készített; rizs, cukor, zsir, hus — volt minden bőven; a szegény jó özbég szemei örömtől csillogtak, midőn, a multak emléke mellett, az öt körülvevő gazdagságra tekintett; s vacsoránk is, bárha nem is lukullusi, mind a mellett elég jó volt, legalább egy persa állomáshoz aránylag.

A jövő reggel, a 9 mértföldre fekvő Kademgiah-ba kell vala eljutnunk. Khoraszban kilencz ferszakh igen sok, a mint a példabeszéd tartja: abban a tartományban oly végtelen hosszú a mértföld mint az asszony-csa-csogás, és a ki mérte, annak elszakadt a láncza. Az európai utazók általában sokat panaszkodnak a hosszadalmas utakról. De mi volt nekem mind ez aprócseprő nehézség, a ki a gyötrelmes Turkeszتانból érkezém. Egészen egyedül tatárommal, jól fegyverkezve és lóval ellátva, még csak most élvezém igazán a valódi utazás örömeit s oh, ti, a kik a zárt waggonban, a legforróbb juliusi melegben a kormos, poros conducteur arczában vagytok kénytelenek gyönyörködni, tudjátok-é ti mi az igazi utazás? Jobb a ti kitömött támlányszékeiteknél a jó nyereg. Az ember szabadon mozog, minden akadály nélkül; „Bädekerje“ — a kantárszár, törvénye a kard, s hatósága — a mely védi — puskája; szabad vele mindenki, de ő is szabad mindenkivel; s ha még az ország nyelvét és szokásait is ismeri, ha tolmácsot, ajánló iratokat és védőrséget nélkülözhet, — akkor — utazása, valóban felséges! Egész nap a szabadlégén lévén, déli nyugalma kétszerte oly édes, s

ki irhatná le az estnek boldogságát, mikor az utas a pihenő helyen ott ül közel legelésző lovához, nyerge és utikészleteitől környezve, szemben a vigan lobogó tüzzel, mely estebédét készíti! A leáldozó nap bucsúsugárai hiába versenyeznek, az örömmek azon fényével, mely szemeből tündököl! A napi járat után oly mondhatlanúl jól esik az estebéd! A szabad égboltozat csillaghimes mennyezete alatt százszorta üdítőbb az álom, mint a herczegileg berendezett hálószobák pazar-fénynyel elhalmozott nyugágyain!

Kadengiah, második állomásom neve, lábnyomot jelent, és szent bucsújárási hely, hol a vallásos meggyőződés a kemény márványkövön az egykor ott állott Ali lábnyomait véli felfedezetteknek. Az ilyen szent lábnyomok Keleten nem tartoznak a ritkaságok közé. Keresztényének, mohammedanok és budhaimádók egyaránt szenteknek tartanak ilyeket, számtalan ilyen találkozik s én csak mindig azon csodálkoztam, hogyan lehetnek e csoda emlékjelek oly tágas terjedelműek, hogy az ember hajlandó lenne inkább valami óriás elefánt lábnyomainak tartani. De a vallásos rajongásnak kevés gondja van a logikára és az alaki szépségre. Sirázban például, van egy három lábnyi hosszú ilyen lábnyom; a heráti szinte akkora; így a Sinai hegyen is, — a távoli Khotenben s a khinai tatárságban hasonlóképen mutatnak ilyen lábnyomokat, mely utóbbit a hagyomány szerint a szent Dzsafar Bin Szadik hagyta volna. Ezzel a szörszálhasogatással azonban keveset gondol a jámbor. Mundus vult decipi, ergo decipiatur.

Ezen szent helyek véduralma alatt sok és számos tanya áll a kegyes zarándokok számára. Ezek egyikét én is elfoglalam egész kényelemmel, s a nyárfák árnyéká-

ban már-már thea iváshoz fogtam, midőn egy pap jelent meg, engemet fontos — kegyes arczzal a szent hely megszemlélésére serkentgető. Minthogy a papnak ez idő szerint egy csésze theára volt szüksége, ezen óhajását teljesítém. További tolakodása azonban azt bizonyítá meg előttem, hogy bizonyos pénzbeli kívánságai is volnának, s miután a hideg márványkö, mely a szent nyomokat viseli, annyival kevésbé érdekelt, minthogy utam közben sok ilyent volt alkalmam megismerni, mit tehettem egyebet, mint néhány kran (frank) odavetése által a vendégtől és a szent kötelesség teljesítésétől megmenekülnöm.

A harmadik napijarat alacsony dombvidéken vezet át, az egész Persiában sőt mondhatnám az egész Ázsiában oly hires Nisapur síkon. Dzsölgei Nisapur (Nisapur síkja) a persa szemében a szépség és gazdagság ne továbbja. Neki ott tisztább a levegő és illatosabb mint bárhol máshol, ennek vize legédesebb a világon, ennek terményei páratlanok az egész teremtsben, s ha még büszke örömmel odamutat az éjszakkeletre fekvő hegységre, mely türkсібányákban és nemes érczekben bővelkedik: — könnyen érthető, hogyan tündökölhet szeme a mikor szülőföldének e tájékáról beszél. Reám, mind a sík, mind a közepén fekvő város kellemes benyomást gyakorolt ugyan; de épenséggel sem valami elvarázslót. A történelmi nevezetességek eszembe sem jutottak volna, ha utközben egy persára nem akadok, ki az idegent csakhamar felfedezvén bennem, közelebb jött lovával, s minden felkérés nélkül tulságos áradozással eldicsérte szülővárosát. „Mit használnak szavaid! — kiálték — Nézzed e szétszórt romokat! Mered-e ezt virágzó állapotnak mondani? Nézd e védbástyákat, miket a földműves a turkomanok rablásai ellen emelt, ezt mondod-e te vi-

rágzó műveltségnek? De a persa nem hagyta magát zavarni és megjegyzéseimre süket maradt. Hogy a műveltség képe teljes legyen, az iráni szemeiben, a romoknak nem szabad hiányozniok, s minden gúnyoros megjegyzésem daczára ezernyi faluról és vízvezetékről szolt, mik e síkságon találhatók.

Nem sokkal jelentékenyebbnek találtam magát Nisapur városát is. A bazar meglehetősen tele van európai és persa árúczikkekkel, s még is hiába keresi itt az utazó a gazdagság és építészeti emlékek azon nyomait, miket a keleti történészek oly annyira magasztalnak. A város egyedüli nevezetességét a türkiszköszörüsdék képezik, minő több van itt. Természetes állapotában ez ékkőszürkés színű, s azon annyira magasztalt égszínkék színezetét, csak is gyakori köszörülés után nyeri. Minél setétebb kékje, minél magasb az alakja, minél simább a felülete, becse annál nagyobb. Az ereket már hibákül tekintik; különös tünemény, hogy némely kö, egy pár nappal a köszörülés után színét elveszti. A tapasztalatlan vevő, ki előtt e körülmény ismeretlen, a persa csalárd-ságnak igen könnyen áldozatává lesz, s nem egy zarándokkal történik meg, hogy Nisapurban a legszebb azurkék türkiszeket veszik, s mire hazaérnek, azokat, mint bádgyadtakat és színükhagyottakat akár elvethetik. E bányák ma már távolról sem oly jövedelmezők mint annakelőtte, miután mind valamennyi együttesen, két-ezer arany csekély árért van bérbe adva; s maga a türkiszkereskedés is, mely hajdan Európával, kiváltképen pedig Oroszországgal nagyban üzetest, igen nagyon csökkent.

Mielőtt Nisapurt elhagynók, még két hirneves költőről kell megemlékeznünk, kiknek sírjai által Iran ezen

városa nem kevésbé érzi magát megtiszteltetnek. Az egyik Ferid ed din Attar a nagymystikus és bölcsész, ki a *Mantik et tejri* (madarak logikája) című érdekes munkát írta. Ebben a tollas világ minden faja fel van sorolva, melyek lételük oka megtudásának kíváncsiságától gyötretve, epedő ajakkal keresik az igazság forrását. Ez a fontos kérdés, — sast, keselyűt, sólymot, hollót, galambot, gerliczét és csalogányt, — s mind valamennyit egyaránt érdekel. Hudhudot, Salamon varázsló madarát mint tanítót, keresik fel, a mely mindentudó, s a legcsudálatosabb párbeszédekben tőle kérnek tudósítást a kívánt dolgok felől. Ő a szerény szerepét játszsza, bölcs tanácsokat ad, s arra az ösvényre vezeti a tömeget, a mely Szimurghoz, a keletiek phönixéhez visz, mely egyszersmind a legmagasb világosság jelképe is. Hogy a madarak az emberiséget jelentik, Hudhud a prófétát, és Szimurg a legfőbb istenséget, az magától értetik. A mű, pompás keleti képűsége és számos szép egyes részlete által igen jelentékeny és nagyon érdekes.

A másik költő, kinek tetemei Nisapurbau pihennek, Khijam, az előbbinek merev ellentéte. Valóságos atheista, a mint a mi kegyeseink mondanák, Mohammed és az Iszlambon gonoszajkú gunyolója, ki a legnagyobbat és legszebbet lábbal tapodja, s gúnynyal és szégyennel tetézi a legszentebb törvényeket és rendeleteket. Mind a mellett Khijam ép annyira olvastatik, mint a másik; s épen Persia azon országa Ázsiának, mely minden szélsőséget képviselvén, a keleti jelleget legvilágosabban feltünteti. Itt az istentagadó, — és a meggörnyedt kegyeskedő, nem is valami szerfölötti szenvedélyességgel, érintkezik egymással. Igen. Persia, leghívebb képe a keleti életnek.

IV.

Az ut, Nisapurból három napi járatig tart Szebzevárig. A közbeneső állomásokat sokan leírták már, nem is valami különösen érdekesek, úgy maga a város sem, mely erős kőfallal körülvéve, meglehetősen termékeny síkságon fekszik. Szebzevártól négy nap kell Mezinanig, melyet nevezetes állomásnak tartanak, minthogy itt kezdődik Khorazan négy rém-statioja, Abbaszabad *), Mijandeschd, Mejame és Sahrud. Ez Persia négy rémállomása, — ki ne hallott volna felőlük? Oly gazdagok a veszedelmekben, s a tarka, regényes történetekben, hogy méltán az iráni nép Scyllája és Charybdiszének mondhatók; a ki nagy bátorságról akar szólni, nem szabad naplójából e négy nevet kihagynia. „De miért?“ — Kérdi talán valaki. A felelet igen egyszerű. Ezen állomások ott vannak, azon nagy lapácznak végén, mely éjszakra a Turkomán sivatag felé nyulik. Persiától sem hegy, sem

---

*) Ezen állomásokat épen nem mondhatjuk szabadon választott lakóhelyeknek, minthogy a falaik közé zárkózott lakosok, földműveléssel nem mernek foglalkozni, s a kormány csak az utak fenntartása végett lakatja őket e négy helységben. Abbaszabad, például, épen oly gyarmat, mely kiválólág e czélből telepíteték; a lakosság georgiai származású, és sok van még arczában a kaukasi faj sajátjaiból, bárha, mint nekem egyikük mondá, a nép szépsége folytonosan csökken, minthogy itt a híres Kakhiti-bor, a Kaukaszus tokaija, egészen hiányzik.

folyó nem választja el azokat, s minthogy a sivatag ez orv fiai igen kevés figyelemre méltatják a politikai határokat, becsapásaik igen gyakoriak, s épen ez a négy hely az, melyen majdnem legtöbb bajt okoznak. Itt ritkán van gyér aratásuk, mert ép e fő ut visz Khoraszánba, mely uton a gazdagon megterhelt karavanok s a jól felszerelt zarándokok igen gyakoriak. A persa soha sem fárad bele, ha a Turkomanokkal való kalandok elbeszélésébe kezd. Ezen állomások egyikén, a többi között ez az eset fordult elő: Egy persa tábornok előre küldé hatezer főből álló csapatát, s maga csak néhány pillanatra maradt el, hogy Kalianját kiszívhasssa: mikor aztán kedvtöltése végeztével, egy pár szolgától kísérvé, emberei után indulna, futamos lovaikon rajta ütöttek a Turkománok. Egy pár percz alatt kirabolták, elfogták, s néhány hét múlva Khivában 25 aranyért rabszolgául eladták. Itt történt az is, hogy Imám Riza sirjához vándorló egy zarándok megtámadtatott; a rohamot messziről látta már, s csak anynyi ideje volt még, hogy csekély vagyonkáját egy kő mögé rejthette; mikor Khivába vitték eladatás végett, ezt irta gyengédszivü hitvesének: „Kedves lelkem! Itt s itt, ilyen és ilyen kő alá negyven aranyat rejtettem: Küldj ide váltság díjul harminczat belőle, a tizet pedig tedd el, mig a turkoman földről visszatérek, hol most rabszolga munkát kell cselekednem.“

A félelemre és óvatosságra mindenesetre elegendő ok van itt, de az irániak szerencsétlenségének főoka mégis kiváltkép nevetséges gyávaságukban rejlik. A Karavanok itt nagy tömegben szoktak összegyülni; égő kanóczos ágyúk, s kivont fegyverü katonaság kíséri őket. Gyakran igen tetemes számmal vannak együtt; s még is, mutatkozzék bár csak egy-két vakmerő rabló, azonnal elvesz-

tik minden bátorságukat és lélekéberségüket, eldobálják fegyvereiket, odaadják mindenüket, s végül még kezüket is odanyujtják azon békók alá, melyekben nehéz és gyakran élet fogytig tartó rabságra hurczoltatnak. Én ez állomásokon egészen egyedül vonultam át, csupán tatárom kíséretében, a mit európai soha még nem tett meg én előttem. Persze intettek mindenfelől, hagyjak fel vele, de mit törődtem én turkesztani öltözetemben a turkomán rablócsordákkal! Kiváltképen tatárom tekingetett epedve körül, ha talán földieit megpillanthatná; s ha a pusztá néhány fiával, a siíta földön találkozotunk volna is, azt hiszem, hogy az ő hitükön lévő mollaht, nem csak hogy nem bántalmazák, hanem a rájuk mondott fatihaért (áldás) — még gazdagon meg is ajándékoznak vala. Négy napig bolyongtam a sivatagon, az esthomályban egyszer utamat is eltévesztém, de turkomant nem láttam; nem találkoztam mással, csak egy pár reszkető persa utitársasággal. A turkomanoktól való félelemnél sokkal inkább gyötört az állomások rettenetes hosszúsága, s kiváltkép az utolsó Mejame és Sahrud között, melyen tizenhat óra folyásáig ültem nyeregben. Ez egész Persiában, sőt mondhatnám egész Ázsiában a leghosszabb állomás, s lovat — embert rettenetesen kifáraszt.

Könnyen elgondolható annakokáért, mily fürkész tekintettel keresi az utazó a Sahrud városát körülvevő kerteket. Minthogy ez hegyen épült, már mértföldnyi távolságban látható. A fáradt lovag azt hiszi hogy már közel jutott hozzá: de mily rettenetes a csalódás, melynek folytán az első megpillantás után még öt mértföldet kell áthaladni, míg az ember kapuinál bevonulhat. Az út a legegységesebb, s a szemet semmi sem vonja

magára; nyaranta, a teljes vízhiány mellett, kész gyötrellem lehet. Szerencsétlenségemre egy — Sahrud közelébe eső falut néztem amannak, mely egy völgymélyedésben rejtezik; képzelhető tehát milyen ingerült voltam, midőn tévedésemről kellett meggyőződnöm, s midőn az óriási állomást, még egy jó félórával kénytelen valék megtoldani. Éjfél előtt ültem nyeregbe, s már több volt esti hat óránál, mikor átvonulván Sahrud gonosz kövezetén, a legjobb Karavanszeraj-ok egyikébe szállottam. Lovam, a szegény pára egészen ki volt merülve, nem kevésbé önmagam is, de a mint a karavanszerai négyszögében bádgyadt tekintettel körül néznék, legnagyobb bámulatomra Britannia egyik fiát pillantottam meg, egy valóságos angolt, a ki igazi manchester-arczczal ült az egyik czella ajtajában. Magános brit, Sahrudban, ez bizonyára ritkaság, több mint fél csoda. Én ő rá bámultam, ő meg én rám, csodálkozó tekintettel méregetve engemet. Bukharai öltönyöm, rendkívüli bádgyadtságom, megzavarták phlegmájában, s ki tudja milyen véleményt táplált magában felőlem, én azonban, minden kimerültségem daczára, ellene nem állhatván e rendkívüli találkozásnak, lankadt léptekkel közelíték hozzá s egy: „How are you, sir?“ (Hogy van ön, uram?) megszólítám. Úgy látszik nem értett meg, s én újra ismétlém kérdésemet. Akkor meglepetten szökött fel ültéből, s a mint mondani szokás, arcza minden színt mutatott, s egy „Well J“ (Én ugyan) — mondással fejezván ki bámulatát, hebegő nyelvvel kérdé: „Hol tanult ön angolul? Tán csak nem Indiában?“ Kíváncsiságát fokozni akartam, s remek tréfám is lett volna vele, de a hosszú uti-statio, tökéletesen elvette minden kedvemet. Megmondtam neki ki vagyok. Öröme kimondhatlan volt.

Tatárom nagy bámulatára, ki engem még mindig igaz hívőnek tartott, az angol megölelt és hajlékába vezetett. Kedves estét töltöttünk együtt, — s a következő napot, az ő kedvéért nyugnappá tettem; s kimondhatatlanul jól esett a jó embernek, hogy hat hónapi távollét után, messze az európai világtól, akadt valakire itt Persia mélyén, a kivel az ő kedves nyugatáról beszélhetett. Neve szegénynek, kit néhány hónappal e találkozás után megölte s megraboltak az uton: Longfield. Ő egy birminghami nagy kereskedő ház ügyében járt itt pamut vétel végett, sok pénzt vitt magával rendesen, s elfelejté, mint fájdalom igen sokan, hogy Persia nem az a polgárosult ország, minőnek ezt az európaiak charlatán képviselői hazudozásai nyomán tartják, s hogy az utlevelekbe és a király ajánló irataiban igen kevésbé lehet bizakodni.

Sahrud igen jelentékeny kereskedelmi város Mazendran és Irak tartományok között; az előbbihez igen regényes, de igen rossz út vezet, egész a kaspi tengerig. A környék vízdús, s kivált a Rudi sah (királypatak) igen szép, melynek tiszta és édes vize élénk morajjal hőmpölyg át a városon. Karavanszeraji több található, s ezek egyikében van a „Kavkaz“ czimű orosz nagy kereskedelmi társaság egy faktoriája, mely újabb időben Astrakhan, Baku, Astrabadon át üzött beviteli kereskedelmével az angol kereskedelmet Khorasanból majdnem teljesen kiszorította. Az oroszoknak igen nagy befolyása van a kamcsatkai öböltől kezdve, mind egész Konstantinápolyig, s ez senkire nézve sem oly veszedelmes, mint a brit oroszlánynya, melynek már is nagyon a sarkában van, s eljő az idő, mikor éles körmeit testébe is bele fogja vágni.

Innen, Teheran még tizenegy napi távolban van. Az egész ut biztos. Állomásra állomás jő, s alig van valami figyelemre méltó, ha csak az a különbség nem, mely Irak és Khorasan lakossága között észrevehető. Az utóbbi tartomány, szomszédja lévén Közép-Ázsiának, több durva szokást is átvett attól, míg ellenben Irakban, a finom irani műveltség mindig szembeötlő. Itt az utazót — természetesen csak akkor, ha nála pénz szagot éreznek — mindig a legnagyobb előzékenységgel fogadják; s mindent adnak, de úgy, mintha a viláért sem pénzért cselekednék. A vendéget kellemes tüneménynek szokás tekinteni, meg is ajándékozzák, a legudvariasabb hódolatok quintessenciájának kíséretében — de jaj a tapasztalatlan erszényének! Én, kinek dél-persiai utazásaim alkalmával volt módom az irani illetet elegendőkép tanulmányozni, ilyen esetekben magam is adtam az iranit, A komplementumokat komplementumokkal viszonzám, sőt még magasabb hangokkal. Elfogadám ugyan az ajándékokat, de virágnyelven kértem az adományozót, vegyen ő is részt adományában, s ez bombasztikus phrasissaimnak a Szaadi és más kedvencz költőiből idézett számos citatioimnak csak alig tudott ellenállni. Megfeledkezett magáról, mohón nyult az ételek és gyümölcsök után, miket a Khondzsán (fatál) maga hozott elém, s gyakran jelentékeny fejszóválás által adta tudtomra: „efendi, te iránibb vagy magánál az iráninál, sokkal simább, semhogy megcsiphetnélek.“ S valóban, Persiában az óvatosság nagyon is szükséges! Évszázados, sőt mondhatnám évezredes megrögzött szokások, annyira megtaníták Persia lakosait a ravaszság és külső finomság gyakorlatára, hogy a gondatlan europait, sokszor a legegyszerűbb paraszt, sokszor még a legkisebb gyermek is ki-

játszsa. Nyelv, mozdulat, izgás-mozgás együtt működik mind, hogy a helyi viszonyokba be nem avattak félrevezetessenek. Kiváltképen az európai az, a ki elbizakodván civilizációja fölényében, a keletit lenézi, megveti, — s így, a mint igen könnyen gondolható, épen ő az, a kit legtöbbször jégre visznek s rútol megcsálnak.

Minél közelebb jutottam Teheranhoz, az évszak annál zordonabbá változott; különben is deczember vége felé jártunk már, s bárha a mélyedésekben hideg és fagy keveset alkalmatlankodott is, annyival inkább tette a magaslatokon, minthogy az égalji különbségek, Persiában 3—4 óra járásnyi távolokban már is nagyon észrevehetők. A zord idő kiváltképen igen nagy aggodalmat okozott Gose és Ahuan állomások között, mindakettő hegyen fekvő magános póstaház, melyek az utazók nagy számához képest, alig adnak mindig elégséges menedéket. Goseben oly szerencsés voltam, hogy a csaparkhanet (póstaház) egészen üresnek találtam; meleg falai közt tehát egészen átadtam magamat a kényelemnek, minthogy odakinn már valóban szigorú, mérges hideg volt. Ahuan felé már több helyütt óra is akadtam, s a hideg éjszaki szél gyakran leszállított lovamról, hogy lábaimat menéssel melengessem. Mikor magába Ahuanba érkezém, a hó már néhány lábnyi magas volt, s oly keményen megfagyott, hogy az út sok helyütt, valóságos hótelepek között vezetett. Fedél és tüzelő fa, — ezek valóban legfőbb vágyaim, melyek a magánosan álló ház megpillantásakor keblemben támadának, s bármily messze csapongott is tekintetem a hólepte halmosvidéken, sem hajlékot sőt csak egyetlen romot is fel nem fedezheték. Mint rendszeren szokás, a csaparkhanebe figyelemgerjesztő zörejjel csörtettünk be. A póstamester igen ud-

varias volt — jó előjele a szállásnak, s mikor a nagyon kormos, de jól fedező szobába vezetett, egészen boldognak érzém magamat, s csak fél füllel hallgattam szavaira, melyekben áradozva széltiben és hosszában elmondá, hogy Szipeh Szalarnak, a persa generalissimus és hadügyminiszternek hitvesét várja minden pillanatban, kinek Meshedből való visszatértében, még ma, legfőlebb holnap kell ezen mennie. Szipeh-Szalar asszonyosság, a mint gondolható, legalább is 40—50 szolgáló kíséretében utazott; általa e szűk hajlékban meglepetni, épen sem volt valami nagy öröm; én azonban igen keveset törődtem most e fatalis eshetőséggel, hanem lovammal egyetemben egészen kényelmemnek éltem. Mikor a kandallóban vidoran lobogott a tűz, s a meleg thea a csészében párolgott, elfeledém akkor a kiállott hideget, nem gondoltam többé rá hogy valaki meglepjen, s jókedvűen hallgatám a vad Boreas süvöltését, mely úgy látszik, meleg menhelyemen serkentgetni szándékozik engemet. A thea után jótékony meleget érzék magam körül és magamban, s azért levetém ruházatomat; egész élvezettel fogtam estebédemhez, a pilav és a csirkesült már majdnem készen volt, azonban, mikor éjfél tájban már már lukullusi vacsorámhoz kezdenék, a szélzugás közepette lódobogás és hangok nesze üté meg füleimet.

V.

Alig volt annyi időm hogy felugorjam, s a csoport fegyverzőrej, szitkolózás, tombolás és kiabálás közben már is leszállott — természetesen elreteszelt — ajtóim előtt. „Holla, ho! Fel! Ki innen! Ki van itt! Szipeh Szalar neje, a fejedelmi vérből származó herczegasszony érkezett meg! Rögtön távozzék mindenki!” Kiki tudni fogja, hogy ajtómat nem nyitottam meg azonnal. A lovagok megkérdeék a postamestert ki volna odabenn, s mikor tudomásukra esett, hogy ez hadzsi, s még hozzá szunita, akkor valamennyi karddal és puskatussaldörömbölt ajtómon, s azt kiabálák: „Hej, hadzsi! Elhord magad, ha azt nem akarod hogy lisztté öröljük csontjaidat.“

Kritikus, — de nagyon kritikus pillanat volt ez. Azt az egyetlen menhelyet elhagyni, hol az ember oly jól érezi magát, s a zordon hidegben az éjet szabadban tölteni, az mindenesetre igen kellemetlen tréfa, s talán nem is a rossz következmények félelme, mint a meglepetés és a hirtelen történt megzavartatás indított arra a vakmerő gondolatra, hogy ne engedjek, hanem viadalra keljek. Tatárom, ki együtt volt a szobában velem, elhalaványodott. Felugrottam ülő helyemből, puskát s kardotragadtam, tatáromnak a pisztolyt nyomtam kezébe, azzal a meghagyással, hogy az első adott jelre tüzet adjon; így közelíték az ajtóhoz, azon szilárd elhatározással, hogy az

első betöröt haladéktalanul lelövöm. Ugy látszik odakinn megsejtették szándékomat, mert alkudozni kezdének, sőt észrevettem azt is, hogy az ostromlókat elegans perzsa-beszédem csakhamar meggyőzte a párbeszédük közben a felől, hogy tévedtek, midőn engem bukhariotának tartának. „De hát ki vagy te igazán? Beszélj! Ugy látszik te nem vagy hadzsi.“ — hangzék kívülről. „Mit, hadzsi! Ki a hadzsi?! — Kiáltám, — félre a gúnynevekkel! Nem vagyok én sem bukhariota, sem persa, hanem szerencsés vagyok európai lehetni! Nevem Vámbéry Szahib!“ Ezen szavakra odakünn csend állott be egy pillanatra. Ez úgy látszék meglepte amazokat, de még jobban tatáromat, ki az ő hadzsitársától most hallá e nevet legelőször, a kegyes muszulman tulajdon ajkairól azt a vallomást, hogy ő nem igaz hívő. Halálsápadtan, nagyra meredt szemekkel bámult reám. Két tűz közé jutottam. Egy jelentékeny kacsintás azonban megnyugtató utitársamat, a persák is alantabb hangon kezdték aztán; az európai név, a keletiek e nagy rémszava, villanyos hatásu mindenütt. A piszkolódást udvariasság, a fenyegetéseket kérelem váltá fel, s midőn végre könyörögve kértek, hogy legalább csak a főlovagok kettejét fogadjam szobámba, a többiek szivesen megelégesznek istállóval és kamrával, megnyitottam az ajtót a remegő persák előtt. Arczvonásom illustringul szolgálta előbbi állításomnak. Az egymásközt váltott szavak mindig élénkebbek de barátságosabbak is lettek, s valami félóra mulva az én persáim araktól (pálinka) mámorosan egy sarokba vonultak, s úgy horkoltak mint lovaim. Tatárom megnyugtatóására is kellett néhány felvilágosítással szolgálnom; a jó fiú szivesen hajolt. S mikor a jövő reggel a jeges halomtájat elhagytam, s Damgan barátságosb siklapályán folytatám

utamat, elszörnyedve gondolék a mult éji kalandra — s az Ahuan-i éji szállást, bizony nem egy hamar fogom elfelejteni.

Damgant sokan a régi Hekatompylenek (száz kapus város) tartják, a mi olyan állítás, mit régiségbuváraink minden áron érvényre akarnak juttatni, bárha az egész környéken semmi nyoma sincs olyan város romjainak, melybe száz kapu vezetett volna. Görögnek és persának, kik a fillentésben jó formán megegyeznek egymással, csak kötve kell hinni.

A száz kapuból nyolczvanat bizvást elengedek, de a mai igénytelen Damganban, csak egy husz kapus hajdani várost is aligha lehet felfedezni. Az egész helység nem igen számít többet ezer háznál, s a pusztá bazar közepén álló szegényes két karavanszerai eléggé megbizonyítja, hogy kereskedelmi szempontból e hely távolról sem oly fontos, mint sokan hiszik.

Fraser, az angol utazó sajnálja, hogy a Csihl dukhteran (negyven szüz) vagy a csihl szeran (40 fő) talányát, kik egy sirba temetve pihennek, senki sem tudja neki megfejteni. A müszülman előtt szent szám a negyven de szent kiváltképen a persa előtt, és a csihlten, a 40 ember, kiket a mohamedan monda szerint Mozes levert s azután újra feltámasztott, számtalan helyen felfelalható. Nevezetes a dologban azonban az, hogy itt Damganban, épen a hölgyvilágot emelék a vértanui méltóságra, mely körülmény Damganban sokkal feltünőbb lehet, mint talán Kölnben, minthogy amannak hölgy világa, nem nagyon szigoru erkölcsössége folytán, az egész környékben meglehetősen rosz hirben áll.

Damgantól két állomásnyira van Szimnan, mely pamutjáról, de még inkább fehér theasüteményeiről híres.

Persiában minden városnak meg van a maga sajátága, melynél fogva azt nem csak Persia hanem az egész világ legelső helyének szokás tartani. Sirázban a legjobb juhhus, Iszfahanban a legszebb öszibaraczk, Nathenzben a legjobb körték, sat. s a mi a dologban a legkülönösebb az, hogy a fennen magasztalt czikkeket, az illető helyeken vagy igen silányokul, vagy a mi egészen nevetséges, épen séggel sem lehet feltalálni. Szimnan thea süteményeinek hírért már Meshedben, sőt már Heratban is hallottam. Azonban e tekintetben igen sok tapasztalatot szerezttem már magamnak, s ennek következtében nem sokat vártam ettől sem. Mikor a bazarban kérdezősködtem a sütemény felől, sok időig kellett fels alá járnom, míg végre egy pár penészes példányhoz jutottam. „Szimnan“ — mondá valaki „csakugyan hirneves ezen czikk folytán, de a kivitel oly roppant nagy, hogy a süteményből mi magunknak mi sem marad.“ A másik így szólott: „Igaz, Szimnan, hajdan nagyon híres volt e czikkéről, de a mostoha idők ezt is megváltoztatták.“ Itt legalább még is volt mentegetőzés és kifogás, azonban más egyebütt, a hazugság a maga teljes meztelenségében szokott előtűnni.

Innen az ut Lazgird, Dehnek, és Kislakon át megy Teheran felé a híres Khavar-szoroson keresztül. Ezen hegyi utat a híres Caspiae Pylae-nek tartják, s a maga nemében igazán páratlan. Az ut, magas, fekete sziklatömegek között, vadregényes és számos éles kanyarlata igen alkalmas rejtekhelyet szolgáltat a rablócsapatok számára. Valamint hajdan, ugy ma is igen sok utonálló van itt; némely sziklátlélekégetőnek, apagyilkosnak sat. neveznek. Az erős viszhang még rémitőbbé teszi az utat, s ennek benyomását igen világosan láthatám tatá-

romnak arczain. Én, kezem a fegyveren, egészen egyedül vonultam át ezen uton, s igaz, hogy nem egy gyanus külsejű emberrel találkoztam; annak okáért mindjárt jobb kedvem lett, mihelyt a mélyedés másik torkolatánál a tágas, termékeny Veramin lapályra kijutottam. Ezen síkon, melynek éjszaki szélén a régi időkben s a mesevilágban oly híres Ragesz városa emelkedék, hajdan, — úgy mondják — sok város és falu állott; sok nép kavargott itt már, görögök, arabok, tatárok, mongolok és afganok. Maga Ragesz városa a középkorban valóságos kincs volt, mert ez szolgált nyughelyül a Szeldsukidák, a Gaznevidák sőt maguknak a Timuridáknak is. Ma puszta rom. Az európai régiségbuvár feliratokat keres a köhalmok között, a persa vadász helyül becsüli a gazdag síkságot, s ha a földalatti számos vízvezeték nem léteznék, melyek a régi műveltségről tanuskodnak, a Veraminról hallható mondákat, puszta költeményeknek kellene tartanunk.

A melyek Meshedbe érkeztemkor, ugyanazon érzelmek, s talán még hatalmasabban, hatottak át most is, azon gondolatnál, hogy nemsokára újra meglátom Teheránt; azt a Teheránt, honnan kalandos utamra kiindultam, s hol oly sok jó barátom él, kik bizonyára réges régen a boldog öröklét ölében gondoltak. Hogy utamat siettessem, a két utolsó állomást egygyé akartam kötni. A tizenhárom órányi lovaglás mindenesetre igen fárasztó, gondolám magamban, azonban most olyan állomásra jutok, a hol legalább is két hónapig megpihenek. Ezen édes reményekben ringatám lelkemet, s kora reggeltől, késő estig szakadatlanul odább lovagoltam. Mikor a nap utolsó sugáraival tekintett alá, a távolban Teheránt és Sah Abdul Azim kupolájának ragyogását pillantottam meg. Maig sem tudom,

a tulságos öröm tette-e, vagy a hirtelen beállott éjszaka, — mert ez évszakban az alkony igen rövid a tájakon — vagy a lankadtságé, mely elbádgyasztott, elég az hozzá, a persa főváros tözsomszédságában eltévedtem, s még pedig közel azon nevezetes romokhoz, melyek azon sziklák aljánál fekszenek, hová a Gebr'ek (tüzimádók) a holttesteket szokták kitenni a madarak zsákmányául. Két óra hosszat kelle bolyonganom, árkon bokron, vizen sáron keresztül gázolnom, mely alkalommal lovam egyszer hasig merült a hideg vízbe; cserjén bokron keresztül kellett törtetnem, míg végre késő éjjel az utra akadtam.

S nem különös-e még is, hogy az egész uton semmi bajom sem történt, oly távoli országokat bejártam bántatlanul, átéltem oly veszedelmes kalandokat, mindenem megmaradt; kézirateim, utazásom drága zsákmánya, mit sem szenvedtek, s ime itt, a biztos kikötő küszöbén, benyilóján, oly veszteséget kelle szenvednem, melyet soha elfeledni nem tudok, ugyanis az átnedvesülés következtében legbecsesb irományaim egyikét elvesztettem. A sorsnak szeszélyei vannak, mondja a keleti, gyermekes az, a ki ezeknek ellen akar szegülni!

Midőn Teheran kapujához értem, — az már zárva volt. Az éjet egy újabb Karavanszerajban töltém, s mikor másnap a rendesen eltorlaszolt bazárokon ütések és szitkozódások közben átlovagoltam, nem egy persa mondá boszús csodálkozással: „Még is csak vakmerő egy bukhariota!“ Néhány európaival is találkoztam, kik álöltözetemben nem ismertek rám, de azután édes öleléssel köszöntének. Nem sokára a török követség kapujához jutottam, s ki irhatná le örömemet, mikor

ujra megláttam azon helyiségeket, s azon barátokat, kiktől s melyektől tiz hónappal előbb oly rajongó és kalandos tervek között távoztam, s kik akkor bennem a bizonyos veszélybe rohanót látták, s engem e napiglan a közép-ázsiai barbárság és ármányosság áldozatának tartottak.

VI.

A persa főváros, mindjárt az első tekintetre a civilizatio és műveltség székéül látszott, oly helynek, hol az európai élet egész teljességében feltalálható. Ha az ember nyugatról jö keletre s bevonul a városba, igaz nem talál elegendő szavakat a nyomorult agyagvisek és gírbegörbe szűk utcák által gerjesztett undor kifejezésére.

De egészen másnak tünik fel e város az utazó szemében, ha Bokharából jön. Bokhara csak hatvan napi járó föld távolságra fekszik ugyan Teherantól, de a két város socialis viszonyai között, századoknak elválasztó mélyége tátong. Mikor megérkeztem után először lovagoltam a bazáron végig, gyermekes örömmel, sőt mondhatnám némi csodálkozással — mely igen kevésben különbözött tatárom báméskodásától — tekinték az európai gyártmányu számos fényüzei czikkre, a szövetekre, kendőkre, játékszerekre, — kiváltképen a festett csehüvegnémük valának azonban azok, a mik figyelmemet a legnagyobb mértékben magukra vonták; az európai művészet iránt olyan tiszteletre gerjedtem akkor, mely fölött ma csak mosolyoghatok. Akkor azonban ez nem lehetett másképen. Ha az ember úgy utazik, mint a hogy én utaztam, ha úgy bele éli magát a tatáréletbe, mint a hogy én kényszerültem, — nem lehet csodálni, ha az ember jó-

formán magais tatárrá lesz. Az azigazi incognito, mikor az embernek az idegen alakban is teljes öntudata van még hajdani lényéről, az csak igen rövid ideig tart: az elszakadottság, s idegen elemek szünetnélküli környezete akarva nem akarva átalakítják az embert. Az utazó hiába daczol ez átváltozással, — a jelennek fris benyomásai háttérbe szorítják a multat, s ezen állét, akaratunk ellenére, valóságossá változik.

Barátaim azonnal észrevették e változást lényemben és modoromban, s ez nem kevés mulatságot szolgáltatott nekik. Nevették köszöntéseimet, beszédközben alkalmazott taglejtésemet, járásomat s kiváltképen felfogásomat; sokan még azt is állították, hogy arczkifejezésem is tárjelleget öltött, s szemeim egy pár vonallal ferdébben állanak mint annak előtte. E megjegyzések néha a legkedélyesebbek valának, s magamat is mulattattak; de lehetlen egyszersmind be nem vallanom, mily különös érzelmet gerjesztett bennen az a gondolat, hogy ezután újra az európai életmódhoz kell hozzászoknom. Eltekintve attól, hogy a hetekhosszat egy helyben való nyugton maradás egészen különösnek tetszett, sok olyan európai szokás volt, mibe nem egy könnyen tudtam bele találni magamat.

Kiváltkép a ruhák valának azok, melyeket igen szűkeknek és szorosaknak találtam, s a hajzat, melyet mostantól fogva növelni kezdettem, valóságos tehernek látszék fejemen, s ha egy szobában több európai volt jelen egyszerre, kik élénk vitatkozásokat hasonló taglejtésekkel kísérték, mindig azt hittem, már már hajba kapnak egymással. S hát még a persa szolgálatban álló francia tiszték feszes maguktartása és szilárd lépése, milyen furcsának látszott az én nekem! Bárha igen örültem európai

földieim büszke, feszes maguk viseletének, ez sokkal nagyobb ellentétet képezett a középázsiaiak vontatott görbedt járásával, melyhez szemem annyira hozzászokott s melyet én magam is elsajátítottam, sem hogy a legnagyobb mértékben fel ne tűnt volna. Messze vezetne leírnom mindazon benyomásoknak egész sorát, melyeket Iran fővárosa reám gyakorolt. A ki nyugat és kelet különbségét ismeri, annak alig szükséges mondanom, hogy Teheran, Bokharához képest, valóságos Párisnak látszék előtttem. A teherani persa világ bámulása igen nagy volt midőn kalandom szerencsés végződéséről értesült. A ketman (az Iszlám által engedményezett alakoskodás) igen jól ismert és begyakorolt tudomány bár a keletieknél, de még is megfoghatatlannak látszék előttük, hogy ebben egy frengi is oly kitünő legyen. S bizonyára az általam elért sükert nem is irigylették volna annyira, ha különösen jó tréfának nem látszék vala előttük, mit én, halálos ellenségeiken, a szunníta tatárokon elkövettem.

Bárha Persia a turkesztani sivatagok legközelebbi szomszédja is, mindazáltal igen zavart és mesés fogalmakkal bírnak felölök. A félvilág hozzámtódult tudomást szerezni magának mindenekről. Több miniszterhez meghívtak, sőt végre még azon magas szerencsében is részesültem, hogy ő felségének a királynak, a világ forduló pontjának, az egész világegyetem legmagasságosabb uralkodójának is — mint őt a persák nevezik — bemutattattam. Hosszadalmas czerimoniákat kellett végig játszanom, míg végre a palota kertjében ott állottam az ifjonti Naszer eddin Sah előtt, s azon bizalmas felszólítást nyertem, vázolnám előtte utazásom élményeit. Nagy tüzzel feleltem meg kötelességemnek, s a körülálló miniszterek nagy szemeket meresztettek, — nem győzván

eléggé csodálkozni a fölött, mint utóbb megértém, hogy én minden remegés nélkül megállani mertem a király előtt, kinek fenséges tekintete, máskülönben, még a legbátrabbat is meg szokta rendíteni. A királynak egyébiránt úgy látszék megtetszett előadásom, minthogy egy rendjelnek, s a mi még becsesebb, egy persa shawl nékem adatását rendelé el. Az elsőt, egy egyszerű ezüst darabot megkaptam ugyan, azonban az utóbbit, melynek legalább is 50 arany az értéke, a miniszter, ugy hiszem, jobbnak látta magának megtartani, a mi a teherani udvarnál egyáltalában nem tartozik a ritkaságok közé. A király ő felisége le hazudja és megcsalja minisztereit, mit ő excellentiáik azután, fájdalom nem a maga helyén, hasonló módon viszonznak. Alárendelt hivatalnokok megcsalják a népet — ez viszont azokat. Ebben az országban minden hazudik, csal és ámit, s ez a világ legtermészetesebb cselekedési módjának tartatik, a becsületesen cselekedőt ellenben, nagy bolondnak vagy eszelősnek nézik.

Hogy a most mondottakra világosító példával szolgáljak, csinos kis történetecskét akarok közleni, mely teherani tartózkodásom alatt fordult elé. A király — a mint tudva van — igen kedveli a vadászatot, s maga is igen jó lövő, a ki az évnek legalább is két harmadát ilyes kirándulásokon tölti, nem csekély bosszuságára udvari tisztségének, kik a harem puha párnáit, az izletes konyhát, s más egyéb élvezeteket, ilyen alkalommal sátorozással, órákhosszat tartó lovaglással s szegény parasztkonyhával kénytelenek felváltani. Visszatérte után a király rendesen az európai követségeket is meg szokta ajándékozni a vadászati zsákmány egy részével, a mit általában igen nagy szerencsének tartanak. De a jó követeznek, a királyi kéz ejtette nyulakért, foglyok s más

egyéb vadért tetemes enamval (borraivaló) kell az átadót megajándékozniok. Eleinte még csak szivesen tűrték e kellemetlenséget, de a midőn e királyi küldemények már már igen gyakoriakká kezdének válni, azon meggyőződésre jutottak az illetők, hogy a királyi szolgák, uruknak hire és tudta nélkül, a piacról hozzák ezeket az ajándékokat, csupán csak a gazdag borraivalóért. Megkérték tehát a külügyminisztert, lenne szives ennek utána, ezen küldeményeket, hitelesség okáért, néhány sor irással kíséreni. Ez ugyan használt egy ideig, de az ajándékok nem sokára még gyakoriabbakká váltak. Szorgosan utána láttak aztán, s ime kiderült, hogy a miniszter ő excellentiája egy gyékényen árul a királyi cselédséggel, ő írja a piacon vett ajándékok mellé a hivatalos czédulákat, s a nyereségben aztán velük együtt osztozik. Mindezt pedig pompás tréfának tartották, hogy ők most hogyan rászédtek a frengiket, s mikor a királynak tudomására esett, maga is igen jó izüt nevetett rajta.

A közeledő tavaszt bevárando, Teheranban két hónapot kelle töltenem. Az idő a lehető legkellemesebben múlt e kis európai gyarmatban. — Visszatértem őszinte örömet gerjesztett, s egyik a másikkal versenyzett hogy szerencsét kívánjanak, s ott tartózkodásomat különféle előzékenységgel megédesítsék. Az illető követségek nem mulaszták el kormányaikat saájtságos kalandjaimról tudósítani. Nekem ugyan igen furesának látszott az egész; egyáltalában nem tudtam felfogni, mi rendkívüli van a keresztül játszott dervisszerepben, s csodálkozással tapasztaltam, hogy távozásomkor el valék látva Francia és Angolország legtekintélyesebb kormány férfiai-nak szóló ajánló levelekkel. Kiváltképen meghatott

azonban magyarországi földimnek, Szántó urnak részvéte, ki a persa fővárosban a szerény szabómesterséget üzi. E sajátságos ember, ki egy tiszamenti faluban született, a katonai sorozás elől menekvendő, megszökött, minthogy kényelmesebbnek tartá a könnyű tüvel tartani fegyvergyakorlatokat, mintsem a nehéz puskával. Eleinte Konstantinápolyba ment, onnan Kis-Ázsián át Arabiába, onnan ismét Délperszián keresztül Indiába, s még pedig nagyobb részint gyalog. Már Khina fővárosa felé akart indulni, midőn értésére estek a hazájában 1848-ban történt forradalmi események. Ezen hírek annyira fellelkesíték a hazafias lelkü szabómestert hogy a hazatérésre határzá el magát, a szabadság zászlaja alatt küzdendő. Azonban Indiától Európa igen messze van, kivált ha az ember csak vitorlás hajón teheti meg az utat, s így Stambulban már a világosi katasztróphának hírét kellett hallania. Megcsalatkozva reményeiben, újra megragadta tehát a vándorbotot és a varrótüt, s Tebrizen keresztül Teheranba utazott, hol véle én is találkoztam. Különösen csodálatos volt beszéde, mely mindazon szólamokat egyesíté, miket a különböző országokban sajátjává tett. A beszélgetés elején még csak ment a dolog úgy a hogy, de mihelyt tűzbe jött, német, magyar vagy franczia szavakat kevert a török, arab, persa, kurd és hindosztaniak közé, úgy hogy az ember feje egészen belekábult, és össze kellett szedni annak minden nyelvtudományát, a ki őt meg akarta érteni. Becsületes szive tulboldog volt, midőn földiének szerencsés menekvéséről értesült s igénytelen vagyoni állapota daczára, minden áron egy nadrággal akart megajándékozni, s minthogy ezt én egyáltalában el nem fogadhatám, rábeszélte tatáromat, hogy legalább az vegye

el ajándékát. A közép ázsiai hangosan felkaczagott a neki oly nevetségesnek látszó ruhanémü fölött, s mikor csupa kíváncsiságból magára vette, a jó Szántó magán kívül volt örömében és büszkeségében, hogy ő a legelső a világon, a ki egy tatárt nadrágba bujtatott.

VII.

Azon európaiak között, kikkel Teheranban találkozám, Bloqueville urat meg kell még említenem, e minden fényképészek legdrágábbikát, ki a Sah szolgálatában részt vett egy a Turkomanok ellen intézett hadjáratban, ott azonban fogságba esett, és 10,000 arany roppant összegben kellett kiváltatnia. Bloqueville ur, tetőtől talpig francia nemes ember, e mellett becsületes, derék fiú, kalandvággyát kielégítendő, egy varga betűt tett a belle Perse felé. Az orvosi pálya, az európaiaknak majdnem egyetlen foglalkozása keleten, igen profan valaminek látszék előtte. S végre is a photographiát találta olyan-nak, mi e tájakon még kevésbé kiaknázott művészet. A király haladéktalanul szerződteté s harczfestész minőségben a khoraszani hadsereghez csatlakozott. Hogyan örülhetett a király előre, arra a gondolatra, hogy diadalmas hadseregének hőstettei immár megörökítetnek, mely sereg minden tagja egy-egy Rusztem gyanánt iratott le előtte.

Fájdalom, hogy a sors könyvében egészen másképen volt feljegyezve. A huszonötezer Rusztemet, 5000 turkomanán rabló támadá meg és tönkre verte. Nagy részük elfogatott, s minthogy a foglyok roppant száma nagyon lecsapta árukat, közülök 5—6 arany váltságdíjért sokat vissza lehetett váltani. Bloqueville úr is majdnem meg-

szabadult már ezen az áron, azonban a turkomanok ki-
 eszelték, hogy a szőke fürtös ifjuban bizonyára valami
 külföldi növény lappang. Többet követeltek tehát érte,
 s minthogy a turkoman követelés minden persa vona-
 kodás után növekedék, a teherani udvarnak végre be-
 kellett nyugodnia 10,000 aranyat tenni le a francia
 alattvalóért, a mire bizonynyal rá nem állottak vala, ha
 a szajnaparti nagy sah, követe Bellaunay ur által azt
 nem üzeni: „Ha aranyotok nincsen, majd én szuronyokat
 kölcsönzök. A másfél évig tartó alkudozás alatt, Bloque-
 ville urnak, a hajdani testőrtisztnek igen súlyos állapota
 volt, és elég módja kitanulni azt, mennyi különbség van
 egy a Champs Elyseén élő gentilhomme, és a nyakán
 kezén nehéz lánczot hordozó turkoman rabszolga sorsa
 között. Hányszor gondolhatott a szegény francia a szép
 Párisra, midőn rongyokba burkolva, s hidegtől reszket-
 ve, valami szegényes turkoman sátorban költé el lóhús-
 ból készült cotelettejét. Igazán sokat szenvedett, s mikor
 engem, bajtársát újra meglátott, sirt örömeiben. Ő töké-
 letesen ismerte, mi a középázsiaiélet, s ő tudta legjobban
 felfogni azokat a gyötrelmeket, melyeket nékem kell vala
 kiállanom.

Minthogy épen turkomanokról beszélünk, nem hagy-
 hatom említés nélkül, hogy néhányan a puszták e fiai
 közül, megérkeztemről értesülvén, Astrabadból, hol üz-
 leti ügyek miatt tartózkodtak, hozzám jöttek s a mi iga-
 zán különös — tőlem a fatihát (áldást) kérték.

A mint állíták, minden fatihámnak igen szerencsés
 hatása volt, és Gömustepeben égnek a vágtyól engem
 újra láthatni. S bárha európai öltözetben voltam, a
 pusztá fiai mély alázattal borultak le előttem; én áldást
 mondtam rájuk, egy pár koránverset idéztem; s ők egé-

szen épülten távoznak. Ez volt az utolsó formaszerűség, melyet alkalmaztam, s vallásos nevezetességem gondolata újra phantasztikus rajongásokra vezetett. Kevesse több kalandorsággal és vakmerőséggel mit ki nem lehetne vinni e babonás nomadok között! A keleti hősök pályafutásának, rendesen ez a kezdete. Az ember rejtélyes, varázshomályba burkolózik, százan és százan követik aztán, s csak akarni kell és mindenható parancsnokukká válhatunk.

A tavasz első szellőlegyenésével búcsut mondtam Persia fővárosának, az igazi keleti műveltség ezen székhelyének s a szokott póstauton Tebriz, Erzerum és Trebizondon át a fekete tenger felé haladtam. Ha Meshedtől Teheranig elég jól fel valék szerelve mindennel, keleti utazó állásához képest, innen tovább az európai turisták minden kényelmével rendelkezhetém. Jobb lovaim és fegyvereim voltak, több pénzem, s a mit könnyű elgondolni, személyem iránt több tisztelet és megkülönböztetés. Ugy szólván játszva értem el Persia határára. Azon rendkívül barátságos fogadtatás a tebrizi európai kolóniában, s kiváltképen az angol consul barátságos asztalánál felhangzó champagnei pohárcsengés, amaz örömek előjelei valának, melyek reám nyugaton várakoztak. A képzelem, boldog reménység legszebb színeivel a legvonzóbb képeket varázsolá elém, melyek a Kaleidoskop tarka idomzataiképen kápráztak ittasult szemeim előtt, s bármennyivel többet adott is utóbb a valóság, várakozásom fölött, még is boldogabb voltam akkor, midőn jövendömet rózsás varázs színekben sejtelemszerűen a phantasia festette elejbem.

Mikor Azerbajdsan keleti határán átléptem azt a halmos tájat, mely a török Kurdisztanba vezet, meg nem

állhatám, hogy vissza ne fordúljak s a végbucsu még egy tekintetét ne vessem Iran földére. Iran, a keleti civilizatio minden hibáival és kinövéseivel, még is csak mindig érdekes ország leend az európai utazóra nézve. A képmutatás és kétszinűség, miket itt a hosszas és régi zszarnokság teremtett, bárha megvetésre méltók is szemekben, s bárha az irani nép udvarias modorát és kitünő szellemi képességeit háttérbe szoritják is, mind a mellett egész keleten csak az egy Iran az, hol e tehetségek s a magasb műveltségre való törekvés, királynál ugy mint a pórnál, feltalálhatók. A keleten határos tartományok nyers és vad szokásai — bárha némi különbséggel — a nyugati határokon is észrevehetők. Kis-Ázsia kurdjai és ozmanjai, annyira mögöttük állanak a persáknak, mintha egészen más anyagból volnának faragva. Bizonyos igazság, hogy az ázsiai műveltségnek Iran a kutforrása, s mind e mai napiglan majd nem egyedüli székhelye.

Mikor Trebizondhoz közel, az Erzerumba vezető nyári uton, a pontusi hegység azon meredek lejtőjére értem, honnan a fekete tenger már látható, azon helyre, melyről Xenophon a 10,000-nek visszavonulásáról szóló leírásában oly lelkesülten emlékezik, ott az Euxinus setét kék árjaiba utolsó ábrándos álmaimat eltemettem. Mily elfogódott szívvvel vettem bucút két évvel ezelőtt e helytől, mily nehezen tudtam megvállni a Lloyd társaság hajójától melynek lobogója még sokáig hívogatólag lebegett felém. S ma újra megláttam ezen lobogót, ugyanazon kikötőben, s mi több, ugyanazon hónapban. Menynyivel más érzelmek ostromolták most, ennél a tekintetnél, szívemet! Azon partra jutni, hol a már-már utra kész gőzhajó horgonyoz, majd annyit jelent, mint Europa

közepén lenni. S kivált ha még oly szerencsés az ember, hogy a pompával és kényelemmel berendezett Lloydgözösön külön cabinban kelhet utra, semmi sem oly könnyű mint az európai életbe teljesen beleképzelni magunkat, bárha talan kitüzött czélunktól még néhány napi távolságban volnánk is. Mithridatesz ősi székvárosában csak két napot töltöttem, s miután, néhány kevésnek kivételével, miket kedves ereklyék gyanánt megtartottam, majdnem minden uti podgyászat eladtam volna, Május közepe táján, az „Il Progresso“ gözösre keltem. A hajó, gyorsan szegve a habokat, a délnek eső Bosporusnak tartott; mindig nagyobbá és nagyobbá lön a távolság, mely a Pontus partvidékétől elválasztott s tekintetem sokáig fájdalmasan csüggött azon. Itt kezdtem meg egykor egész a Timur távol eső fővárosáig terjedő vándorutamat, s itt is végződék az. Lelkem előtt még egyszer átvonultak a multak képei, mosolygók és komolyak, mint a minők a valóban is valának. De csakhamar felserkentem álmodozásaimból, tekintetemet elfordítám a multról és Ázsiáról, s arra szegtem irányát, hol jövőmnek kell virúlnia — Európa felé.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés. I. Földleiras	1
II Persia lakosai	13
Kormányzat	22
Czimek és méltóságok	26
Hadsereg	26
Ipar, művészet és tudományok	28
Vallás	30
Siíták és szunniták	36
III Történelem a) Az ó-kor történelme	45
Történelem b) újabbkori	57
Teheránba	71
A király és udvara	166
Kirándulásom Délpersziába	178
Maderi Szulejman romjai	248
Persepolis romjai	257
Naksi Rusztem romjai	289
Teherantól a Káspitengerig	304
Báb és Bábik	326
Khoraszánon át nyugat-felé	347

